КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІДЕОЛОГІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ (19–20 ЖОВТНЯ 2011 РОКУ, КИЇВ)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

КИЇВСЬКИЙ ВІТЛ УНІВЕРСИТЕТ 2011

Редакційна колегія: ***Л. В. Губерський***, акад. НАН України, акад. АПН України, д-р філос. наук, проф. (гол. редкол.); ***А. Є. Конверський***, чл.-кор. НАН України, д-р філос. наук, проф. (заст. гол.); ***В. П. Андрущенко***, чл.-кор. НАН України, акад. АПН України, ***В. Г. Кремень***, акад. НАН України, акад. АПН України, д-р філос. наук; ***М. В. Попович***, акад. НАН України, д-р філос. наук; ***О. С. Онищенко*** акад. НАН України, д-р філос. наук, ***А. О. Приятельчук***, канд. філос. наук, доц.; ***Л. О. Шашкова***, д-р філос. наук, проф.

Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 1 від 26 вересня 2011 року)

"Ідеологія в сучасному світі", наук.-практична конф. (2011 ; Київ). Науково-практична конференція "Ідеологія в сучасному світі", 19–20 жовт. 2011 р. : [матеріали доповідей і виступів]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. – 223 с.

У сучасному соціальному житті суспільства і держави особливого статусу набувають ідеологічні процеси. Осмислення ролі, місця і значення ідеології вимагає комплексного аналізу, який можна здійснити тільки завдяки участі в ньому наукових кіл різних спрямувань: істориків, економістів, політиків, правознавців, психологів, мистецтвознавців тощо. Інтегруючим началом такого аналізу постає філософія, оскільки саме вона виконуючи світоглядну, методологічну, духовну, соціально-технологічну функції спонукає до визначення змісту сутності, сенсу та цінностей ідеологічного процесу.

Конференція "Ідеологія в сучасному світі" покликана обговорити коло питань, розв'язання яких стане новим імпульсом для усвідомлення ідеології як конструктивного начала стосовно соціальних змін у світі.

До збірки ввійшли матеріали конференції "Ідеологія в сучасному світі", яка відбулась 19–20 жовтня 2011 року.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх зацікавлених даною проблематикою.

Адреса редакційної колегії: 01033, Київ–33, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет, кафедра філософії гуманітарних наук; ☎ (38044) 239 34 46.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011
ВПЦ "Київський університет", 2011

Секція 1
ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ФЕНОМЕНУ ІДЕОЛОГІЇ

А. С. Бандурка, магістрант, КНУТШ, Київ

ДО ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

У статті 15 чинної Конституції України проголошено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Та чи означає це прокламування принципу багатоманітності відмову від певної державної ідеології? Мабуть, що ні, адже вже сам принцип багатоманітності є певною – ліберально-демократичною – ідеологемою. Разом з тим, сучасна державна ідеологія не вправі претендувати на статус "єдино істинної" і як така нав'язуватися суспільству у примусовий спосіб. Вона мусить виборювати першість, проте у чесній конкуренції й виключно на підставі більшої інтелектуальної, моральної і правової досконалості, врешті-решт – вищої ефективності. Та наразі стан ідеології української держави і відповідної ідеологічної роботи навряд чи можна визнати конкурентоспроможним.

З огляду на всебічне поширення глобалізаційних процесів у другій половині XX століття низка вчених і політиків проголосили кінець націй, національних держав, кордонів та ідеологій. Однак, як показав досвід, нації не лише не пішли у небуття, але й залишилися суттєвим чинником сучасної самоорганізації людства, а націоналізм – однією з найвпливовіших форм державницької ідеології, яка ефективно і безпосередньо звертається до психологічних потреб окремих індивідів (приналежності, безпеки, співчуття тощо).

У низці країн кінця XX – початку XXI століть відродження націоналістичних рухів пов'язане зі зміною характеру раніше більш-менш етнічно гомогенних націй-держав. Усталення інтенсивних міграційних процесів призвело до укорінення на теренах розвинених держав Заходу сильних етнічних меншин, а легітимація принципу багатоманітності дозволила їм вголос заявляти про свої права на культурні відмінності та навіть на незгоду з політикою автохтонів. Разом з тим, брак єдиної соціетальної культури нерідко призводить до конфліктів між представниками націотворчої більшості та "невдячних" на її думку меншин, що загрожує послабленням нації. Велике значення у розв'язанні подібних суперечностей має відігравати правильно артикульована і реалізована ідеологія, яка б маніфестувала об'єднання всіх верств чи груп населення в єдину політичну націю без утиску позитивних культурних відмінностей: так би мовити, *e pluribus unum*.

Україна через своє геополітичне становище "між Сходом і Заходом" також не позбавлена загроз, пов'язаних з глобальними міграційними процесами, які, проте, мають суттєво відмінний характер порівняно з західними державами. Однак більш нагальними проблемами для нашої країни сьогодні виявляються суперечності, корені яких криються у її недавньому минулому як однієї "з братніх республік" у складі СРСР. Починаючи з двадцятих років XX століття на її терени були переселені значні маси етнічних росіян, які зовсім не усвідомлювали себе як іммігрантів. Після розпаду Радянського Союзу виявилося, що вони та їх нащадки не завжди готові повною мірою підтримувати устремління нової незалежної і суверенної держави, водночас не маючи ані можливостей, ані бажання повертатися до Російської Федерації. З іншого боку, зазнала русифікації значна частина етнічних українців, що призвело до певної культурної метизації етносу. Важкого перебігу набула репатріація репресованих сталінським режимом кримських татар. Таким чином, протягом перших двадцяти років незалежності за відсутності в Україні усталеної єднальної ідеології різні етнокультурні спільноти співіснували хоча й без гострих явно виражених конфліктів, проте у доволі хаотичний та часом напружений спосіб. Протягом останніх років думка, що брак добре опрацьованого і достатньо широко узгодженого розуміння та артикуляції "місця і місії української політичної нації у світі" перешкоджатиме нормальному розвиткові й функціонуванню країни, набуває усе більшого поширення.

Ідеологію, яка ґрунтується на особливій етнічності, релігії чи історії, часто артикулюють і підносять прихильники екстремістських форм націоналізму. Критики такого націоналізму закидають йому утиски "інородців", які не вписуються в традиційні культурні практики автохтонів, навіть нацизм та ксенофобію. Події травня 2011 року у Львові показали, що такого роду інтенції інколи провокуються і підігріваються ззовні з метою повної дискредитації націоналізму як можливої складової здорової державницької ідеології. Проте слід чітко розділяти етнічний і громадянський різновиди націоналізму. Громадян-

ська форма націоналізму розглядає націю як політично єдину, хоча в культурному відношенні, можливо, й внутрішньо диференційовану спільноту. За умов утілення такого націоналізму громадянин будь-якого походження, віросповідання і т. п. не зазнаватиме утисків на цій підставі, його законні права і свободи захищатимуться повною мірою. Україна потребує конструювання ідеології, яка б спромоглася гармонійно "зняти у собі" соціокультурні запити як автохтонів, так і різних спільнот законних мігрантів.

Юрґен Габермас, проаналізувавши становлення західних демократій, пропонує новим незалежним державам принцип "конституційного" патріотизму, інтеграцію навколо економічних інтересів, спортивних та інтелектуальних досягнень. Натомість англійський соціолог Едвард Шілз зазначає, що принцип "конституційного" патріотизму не досягає власних високих абстрактних цілей, адже конституції завжди є продуктом певного конкретного суспільно-історичного контексту. Мультикультуралізм, у дусі відомого канадського дослідника Віла Кимлічки, наголошує на важливості збереження етнічної і культурної ідентичності та диференціації й дотримання прав меншин, хоча при цьому і звужує межі індивідуальної автономії – однієї з основних традиційних ліберально-демократичних цінностей.

Громадянський націоналізм не протистоїть ані зваженому універсалізму, ані особливій місії автохтонів на їх історичній батьківщині, ані мультикультуралізму. Здається, що видатний український мислитель Михайло Драгоманов один з перших відчув їх взаємодоповнюваність та вивів дієву "формулу": *космополітизм в ідеях та цілях, національність у ґрунті та формах*. Український громадянський націоналізм мусить стати органічним синтезом універсальних демократичних цінностей та низки особливих етно-національних запитів, а ідеологія нашої держави має зрозуміло і переконливо артикулювати цей непростий й історично-варіативний синтез, причому не російською або англійською, а українською мовою.

М. В. Бевз, канд. філос. наук, ХНУ, Хмельницький

НОВІ ІДЕОЛОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИКУМІ

Сучасні політико-економічні процеси докорінно змінили життя людини на Землі, змінюючи, водночас, і уявлення про суспільство. Вітчизняна культура, яка формувалась в тенетах формаційного підходу, постійно долає неусувні кризи, які формуються то як об'єктивно необхідні, то як штучні.

Значних дефініціальних перетворень зазнали всі категорії, включаючи і такі як "народ", "нація", "населення" тощо. Правічний досвід шанобливого ставлення до Природи-Матері змінився на споживацьке, а відчуження людської суті наблизилось до своєї межі: народ, населення формуються як біомаса, як засіб виробництва. Маса постає як надскладний соціальний феномен, формуючи, у свою чергу, надскладний геополітичний феномен, що змушує переглядати як історію культури, так і методологічні засади в цілому.

XIX–XX століття варто характеризувати через надвелике протистояння народних мас, з одного боку, та державних інститутів, з другого, що підтверджується світовими війнами та революційними рухами. Інтерес до спонукальних ідей чи механізмів, що слугують локомотивами історії не можуть бути перебільшеними. Ми опираємось на базові ідеї таких дослідників як В. Бехтєрєв, Х. Ортега-і-Гассет, З. Фрейд та Г. Лебон.

Ортега-і-Гасет, наприклад, визначав загальну проблему сучасної епохи як "повстання мас". На його думку, її складовими є швидкий ріст населення та духовна "здичавілість" [*Ортега-и-Гассет, Хосе*. Восстание масс // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. – М. : Изд-во Эксмо ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. – С. 426]. Так, автор веде мову про народ як масу. "Маса" стає не стільки кількісною ознакою, скільки якісною ознакою загальної (середньої) людини [Там же. – С. 419]. Така маса і розуміється вже як *натовп*. Ми отримуємо нове розуміння і народу, і маси, і натовпу. Маса стає визначальною ознакою, не вимагаючи скупчення людей, а саме поняття починає виражати спосіб життя.

Серед основних причин, що ведуть до появи бунтівної маси, Ортега-і-Гасет називає появу *ліберальної демократії* та *технічного прогресу*. Ланцюг причин він також доповнює *ідеєю рівності*, яка веде не до обмеженню потреб, а пробудження нових апетитів [Там же. – С. 429]. Така людина – споживач, для неї світ простий. Вона є носієм прописних істин, називаючи це інтелектом. Автор вважає, що маса повинна знати своє місце, не лізти у мистецтво і політику. Сучасна ж масова людина хоче втручатись всюди, залишаючись, при цьому, варваром [Там же. – С. 435–436]. Ми отримуємо новий тип людини – *втілену посередність* (пересічність).

Г. Лебон вже доповнює цілісне вчення ідеєю неусвідомлюваного, розробляючи психологію натовпу в цілому. Головною характерною ознакою епохи, на його думку, є підміна свідомої діяльності ін-

дивідів неусвідомлюваною діяльністю натовпу [*Лебон, Густав*. Психология народов и масс // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. – М. : Изд-во Эксмо ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. – С. 147]. Двигун, що керує натовпом, – навіяні ідеї, оскільки останній живе не за правилами, а захопленнями та враженнями. Народу (натовпу, масі) потрібні ілюзії, він інстинктивно спрямовується до того, хто йому їх дає. Головним фактором еволюції народів ніколи не була істина, а завжди омана [Там же. – С. 234]. Масу Г. Лебон визнає такою, якої повинні боятись владні структури.

Так, народ – могутня маса, на яку треба зважати і яка породжує особливий феномен – *колективну душу* як психічну реальність. Колективна душа і задає закон духовної єдності натовпу, двигуном якої стає неусвідомлюване. Владою над натовпом стає мотивоване навіювання, в основу якого закладається не мислення, а переживання. Ідеологія, в основному, і стає механізмом виховання, соціалізації чи прихованого примусу.

Важливим для нашого дослідження стає розуміння Лебоном натовпу в цілому. Він розрізняв р*ізнорідний вуличний* (анонімний) *натовп.* До *неанонімного* (різнорідного) натовпу автор відносить *парламентські збори*, *суд присяжних* тощо. Однорідним натовпом є *релігійні*, *політичні*, *військові*, *громадські об'єднання* та *духовенство*.

Звернемо особливу увагу на слова Г. Лебона: вожді отримують право говорити від імені маси, а, по суті, звільняються від всякої відповідальності [Там же. – С. 297, 299].

Як бачимо, сучасна глобальна соціальна криза настійно вимагає зміни відношення до згаданих соціальних інститутів, які, окрім всього, отримують статус ще і державних інститутів.

Осудне розуміння натовпу фіксував і В. Бехтерев, вказуючи на можливість маніпулювання масами. Хрестові походи, визвольні війни, революції, психічні чи фінансові епідемії – все це соціальні хвороби, в основу яких закладається особливий об'єкт – натовп, маса. Натовп, на його думку, це не сума індивідів, а новий *психічний об'єкт*, який діє як одна людина (особа) [*Бехтерев, В*. Внушение и его роль в общественной жизни. – СПб. : Питер, 2001. – С. 144]. Шляхом навіювання народні маси можуть спонукатись як до найаморальніших дій і жорстоких дій, так і до великих історичних подвигів.

З. Фрейд вже таке навіювання визначає як насилля [*Фрейд, З*. Психология масс и анализ человеческого "Я" // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. – М. : Изд-во Эксмо ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. – С. 340]. Власне психоаналіз і постає як теорія, яка заперечує застосування навіювання та гіпнозу. Як і Г. Лебон, З. Фрейд визначає штучні та організовані маси, які об'єднує вождь чи ідея [Там же. – С. 344–345], де власне ідея є замінником вождя.

Таким чином, соціальні, державні інститути не можуть, за визначенням, бути важелями суспільного впорядкування. Політик, державний діяч мали би усвідомлювати, що представництво інтересів громадян у інформаційному просторі правового суспільства стає простою фікцією, оскільки такі, на перший погляд, величні зібрання залишаються простим зібранням – натовпом.

Отже, можна лише здогадуватись про ідеологічні (психоделітичні, психотехнологічні, політичні) засоби сучасного бізнесмена чи депутата, які отримують ту чи іншу форму влади. Ідеологія пануючого класу повинна відійти в минуле. Натовп, його споживацька ментальність постає і як хижацька. А це власне і штовхає до думки, що сучасні ідеологеми мають віртуальну природу, перетворивши саму ідеологію у свою протилежність.

В. В. Буян, асп., КНУТШ, Київ

СПІВВІДНОШЕННЯ МІФУ Й ІДЕОЛОГІЇ

Порівняльний аналіз ідеологій різних епох в історії і методології політичних наук показує, що в них є спільні елементи, якісь комплекси, ті або інші міфи, що складають ядро різних ідейних плинів, іноді історично далеких один від одного.

Так, ідеї рівності, волі, порядку, справедливості, месіанства знаходять у різних ідеологіях конкретне історичне і політичне звучання. К. Леві-Стросс писав: "Ніщо так не нагадує міфологію, як політична ідеологія. Певно що, у нашому сучасному суспільстві остання просто замінила першу" [*Леви-Строс, К.* Структурная антропология. – М., 1983. – С. 186]. Французький філософ Р. Барт стверджував, що в наш час міф перетворив історію в ідеологію [*Барт, Р*. Мифологии. – М., 2000. – С. 269–286]. Німецький філософ і соціолог К. Мангейм вважав ідеологію макрогіпотезою, що перевіряється в масштабах усієї культури, що іріднить її з міфом. Він намагався відокремити утопію від ідеології, закріпивши за цими поняттями точні визначення: "ідеологіями ми називаємо ті трансцендентні буттю уявлення, що de facto ніколи не досягають реалізації свого змісту. Хоча окремі люди часто зовсім

щиро керуються ними як мотиваами своєї поведінки, у ході цієї реалізації їхній зміст звичайний спотворюється". І далі: "Утопії також трансцендентні буттю, тому що вони орієнтують поводження на елементи, що не утримуються в даному реальному бутті; однак їм удається перетворити існуючу історичну дійсність, наблизивши її до своїх уявлень" [*Мангейм, К.* Идеология и утопия // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы. – М., 1991. – С. 115].

Згідно Ф. Ніцше, ідеологія – це ілюзія конкретної епохи, конкретної культури. З погляду філософа, усі думки однаково помилкові. Людський розум не тільки не в змозі дати правильне відображення зовнішнього світу, він неминуче спотворює його. І све ж "…без міфу, – писав Ф. Ніцше, – усяка культура утрачає свій здоровий творчий характер природної сили: лише обставлений міфами обрій замикає цілий культурний рух у деяке закінчене ціле… Образи міфу повинні непомітними всюдисущими демонами стояти на стражі; під їх охороною підростає молода душа, по знаменнях їх чоловік витлумачує собі життя своє і битви свої; і навіть держава не відає більш могутніх неписаних законів, чим ця міфічна основа…" [*Ницше, Ф.* Ессе Homo. Как становятся сами собою // Соч. в 2-х т. Т. l. – М., 1990. – С. 694–757].

Французький соціолог Ж. Сорель розглядав ідеологію як соціальну міфологію, що об'єднує і надихає людей. Сам міф трактувався їм при цьому широко – під ним малися на увазі будь-які ідеї і почуття, що забезпечують єдність соціальної групи. По Ж. Сорелю, кожен клас створює свої міфи: буржуазії властиві одні міфи, робітником – інші. У міфі облаштовуються бажання, прагнення, очікування тієї або іншої групи. Тому соціальний міф треба розглядати як якийсь ідеологічний прапор масових рухів. До числа соціальних міфів Ж. Сорель відносив ідею загального страйку, "ідею волі", "ідею рівності" і багато чого іншого. Він вважав, що люди завжди вдаються до допомоги духовних фікцій, міфів. За допомогою ілюзій творці соціальних міфів, політики, суспільні діячі рекрутують своїх прихильників, піднімають маси на боротьбу проти тих порядків, що вважають неприйнятними. На думку Ж. Сореля, відмінність соціального міфу від утопії полягає в тому, що останню можна спростовувати, роз'ясняти її неспроможність, а про міф не можна сперечатися, тому що його не можна розкласти на частині і розглядати в площині історичного опису [*Сорель, Ж.* Размышление о насилии. – М., 1907. – С. 56–57].

Італійський соціолог В. Парето вважав, що причини забобонів, що отримали широке поширення, треба шукати не в логіці, не в розумі, а в емоціях, таємних прагненнях. Він писав про те, що міф конструює не розум; його викликає до життя якийсь афект, а розум, логіка підключаються пізніше, щоб якось виправдати цей міф. В. Парето розділяв людські дії на логічні і нелогічні, раціонально мотивовані і вчинені під впливом почуттів. Основна теза його вчення про ідеології полягає в тім, що індивід, хоча і діє під впливом афекту, свідомо або несвідомо прагне переконати себе і навколишніх у нібито логічній обґрунтованості своїх учинків. Людині властиве вроджене почуття логіки, керуючись яким він представляє вчинки, в основі своєї нераціональні, як раціональні. В. Парето вважав, що "емоційні подразники" відрізняються відносною сталістю в порівнянні з "логічними обґрунтуваннями", що набувають самі різні форми в нових історичних умовах. Таким чином, виходить, що джерело міфу – одно, змінюються лише його форми. У різних ідеологічних системах В. Парето виявляв відповідну подібність. Так, наприклад, у будь-якій ідеології, вважав він, можна відшукати образ "ворога", якого потрібно викрити, піддати моральному бичуванню і знищити, і незмінну фігуру "героя-рятівника" [Цит. по: *Арон, Р.* Этапы развития социологической мысли. – М., 1993. – С. 402–478].

Багато соціологів, що вивчають проблеми теорії ідеології, стверджували, що суспільна свідомість пронизана міфами. Останні, за словами американського історика Дж. Робертсона, є моделями, відповідно до яких кожен народ намагається усвідомити й оцінити світ і своє місце в ньому. Міфи, на його думку, передаються від одного покоління до іншого. Дж. Робертсон стверджував, що міфологія ґрунтується на мрії, на фантазії людей. Наприклад, так звана американська мрія заснована на вірі в можливість швидкого успіху, особистого збагачення завдяки здібностям і працьовитості, у перевагу "американського способу життя", особливу місію американського народу, його винятковість. Це використовується в політиці для того, щоб підкреслити існуючу ідейну єдність американської нації, спільність її духу [*Robertson, J. O.* American myth, American reality. – New York, 1980. – P. 15].

Безперечно, сучасні міфи існують для того, щоб втягувати в політику маси. А. Кольєв зазначає: "Міф знімає конфлікт між особистими прагненнями і вищими цілями й існує для того, щоб люди жертвували щоденними інтересами в ім'я майбутнього" [*Кольев, А. Н.* Политическая мифология: Реализация социального опыта. – М., 2003. – С. 221].

Національна ідеологія є втіленням національної міфології, тобто звернена до національних архетипів. Вона виражається в концепції "транс-історичності соціального міфу": історичного часу (шлях нації від зародження до сьогодення і майбутнього часу, і есхатологічних прозрінь), у структурі простору (образ Батьківщини), у надлюдині, наділеній якостями національного героя. Якщо архетип в

ідеології не вгаданий, то вона відторгується і не може стати загальнозначущою в масштабах усього суспільства [*Полисаєв, О. П.* Трансісторичність соціального міфу. – К. : Промінь, 2010. – 384 с.].

Виявляючи співвідношення міфу й ідеології треба визнати, що це не тотожні поняття. Але без міфу ідеологія існувати не може. Якщо міф – це система ідеальних прообразів, то ідеологія – система соціальних цінностей, що випливає з них. В ідеології архетипічний досвід відображається в раціоналізованій формі.

Т. И. Власова, д-р филос. наук, проф., ДНУЖТ, Днепропетровск

ФЕМИНИЗМ VS. ПОСТФЕМИНИЗМ: НАРРАТИВЫ И ИДЕОЛОГИЯ

Любой эмансипаторский политический проект зависит, по утверждению ученых, от модели линейного времени, в котором происходят исторические события. Классическим примером воплощения долговременной цели эмансипации, "гарантированной" самой историей, является, как известно, марксизм. Но если марксизм зависит от модернистской модели истории, где процесс нацелен на реализацию отдаленной и идеализированной цели, то феминизм, пережив модернистскую стадию либеральной эмансипации, провозгласил в русле постмодернизма, что эмансипация – это "самолегитимный" миф, метанарратив Просвещения, превративший философию в воинствующую политику [*Appignaness, R., Garratt, C.* Postmodernism. A Graphic Guide. – Cambridge: Icon Books Ltd., 2007. – P. 102]. Последнее находит подтверждение в словах постмодернистки Ю. Кристевой о том, что феминистская борьба исторически и политически должна рассматриваться как трехфазовая: женщины требуют равный доступ к символическому порядку (либеральный феминизм); женщины отвергают мужской символический порядок во имя различий (радикальный феминизм); женщины отказываются от дихотомии маскулинное / фемининное в качестве метафизического концепта [*Kristeva, J.* Women's time. – Signs. – № 7, 1981. – P. 13–35].

То, что либеральный феминизм – это рационалистский проект эмансипации, принадлежащий модерну, сомнений, как правило, не вызывает. По утверждению теоретиков, среди множества определений феминизма главным является то, что феминизм – это прежде всего политика, направленная на трансформацию существующих властных отношений между мужчинами и женщинами; феминизм – это идеология, нацеленная на политические изменения. Возникновение "второй волны" феминизма – термин, используемый для описания женского движения после 1968 г., – связано с глубокой разработкой теории феминизма в русле её оппозиции к концепциям и нарративам модерна. Постмодернисты Ю. Кристева, Э. Сиксу, Л. Иригарэ, М. Виттиг, а затем Дж. Батлер выступили с концепциями деконструкции Субъекта, утверждая его / её локацию вне установленных категорий гендера. Очевидно, именно поэтому постфеминизм так остро стремился избавиться от оппозиции "маскулинный / фемининный".

Как известно, постмодерный "французский феминизм" подвергся мощной критике со стороны либерального феминизма за его элитарность, намеренную недоступность, невозможность интерпретации выводов с целью каких-либо последовательных политических действий. Критики обвиняют М. Виттиг, Л. Иригарэ, Э. Сиксу в том, что они заменили нарратив освобождения, на утопическую фантастику, создание своего рода мифов как способов обрамляющего понимания. И сегодня исследователи настаивают: феминизм не должен поддаваться соблазнам постмодернизма, поскольку если феминисты откажутся от импульса "просвещать" и "эмансипировать", они потеряют возможность политических и социальных действий (С. Лавибонд и др.).

Очень важно также, что, канонизировав множественные "эго", постфеминистская философия, по сути, завершает коррозию Субъекта. Дж. Батлер доказывает: не существует сердцевинной идентичности, нет эссенциального "Я", то есть нет эссенциальной категории "женщины", которая служила бы целям объединения массового политического движения. Однако, если нет такой категории, то какой постижимой цели служит тогда феминизм?

С другой стороны, если мы позволим себе отойти от реальности угнетения женщин, мы одновременно снимаем с себя ответственность перед реальными женщинами, делая феминизм просто академической уловкой [*Кукаренко, Н. Н.* Гендерное неравенство и субъект феминистских политик // Новые направления политической науки. – М. : РОССПЭН, 2007. – С. 100–106]. Исследователи задают вопрос: если мы заменим концепт "женщина" теми миллионами женщин, которые живут в разработанных исторических комплексах класса, расы и культуры, если мы уберем гендер или половое различие, как центральный организующий принцип, то как далее будет возможна феминистская политическая практика? Не станет ли феминизм участником своего собственного уничтожения, отказываясь от метанарратива эмансипации, когда эмансипация женщин далека от своего завершения? В целом

представляется бесспорным: постмодерная феминистская теория нанесла серьезный удар по феминизму как теории социально-политического движения. Важность идеологии несомненна, в то же время именно идеология делает сегодняшний феминизм столь уязвимым. Идеология в действии – это то, что группа (в данном случае – женщины) считает естественным и самоочевидным, это, как пишет Г. Спивак, и условие, и следствие конституирования субъекта как свободно желающего и осознанно выбирающего в мире, который служит фоном для этих действий [*Spivak, G.* The Politics of Interpretation // In Other Words. Essays in Cultural Politics. – New York ; London : Routledge, 1987. – P. 118]. Таким образом, необходима ясная и четкая самоидентификация группы как таковой. С другой стороны, ученые не раз писали о том, что "женщины" как некая политическая или социальная группа – весьма проблематичная категория.

Ученые-постмодернисты отмечают как неоспоримый факт, что постмодерный мир различий открывает возможности угнетенным для обретения своего голоса: в обществе "позднего капитализма" (Ф. Джеймсон) в целом не может быть единой истории, существует столько нарративов, сколько групп, рассказывающих их. С другой стороны, как пишет Г. Спивак, не может быть простого отказа от роли судьи или универсального свидетеля, поскольку сделать это означает снизить роль интеллектуальной работы [*Spivak, G.* A Literary Representation of the Subaltern. A woman's text from the third world // In Other Words. Essays in Cultural Politics. – New York ; London : Routledge, 1987. – P. 241–268]. Последнее тем более важно, поскольку в феминистских исследованиях ведущая роль всегда принадлежала (и принадлежит) интеллектуалам.

В. І. Воловик, д-р філос. наук, проф., ЗНУ, Запоріжжя

ІДЕОЛОГІЯ: СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПОНЯТТЯ.

Як свідчить аналіз, поняття "ідеології" носить полісемантичний характер. Правомірно говорити принаймні про три основні його значення.

Перше з них використовується для позначення певного тлумачення ідеї. Виходячи з цього, необхідно підкреслити проблемність двох концепцій – ідеалістичної, відповідно до якої ідеї панують над світом і діалектико-матеріалістичну, яка ґрунтується на тому, що всі ідеї вилучені з досвіду є вірними, себто спотвореними відображеннями дійсності [*Энгельс, Ф.* Материалы к "Анти-Дюрингу" // Маркс, К., Энгельс, Ф. Соч. Т. 20. – С. 629]. Заперечувати наявність цих взаємовиключаючих одна одну концепцій зараз, коли поширюється відверта апологетика ідеалістичної ідеології, значить грішити проти істини.

Друге значення цікавлячого нас поняття пов'язане із прагненням розкрити ідеологію як сферу думки, дії і виховання. Зокрема, російський філософ М. Б. Біккенін, що здійснив свого часу таку спробу, прагнув підвести під поняття "ідеологія" практично усю ідеологічну діяльність [*Биккенин, Н. Б.* Социалистическая идеология. – М. : Политиздат, 1983. – С. 9]. Такий підхід, як нам уявляється, навряд чи можна визначити виправданим, оскільки ідеологічна діяльність постає у якості соціального процесу, результатом якого якраз і виступає ідеологія. Звичайно, результат несе в собі певні ознаки процесу, однак ототожнювати їх не слід.

Далі. Прибічники антимарксистських концепцій "соціології знання" і "деідеологізації", позначають поняттям "ідеологія" спотворену, ілюзорну свідомість. З ними по суті солідаризуються і деякі дослідники, що афішують себе у якості представників діалектико-матеріалістичної філософії. При чому робиться це, зазвичай, під гаслом захисту марксизму. Ця позиція помітно підсилилася, коли прискіпливий аналіз соціалістичної ідеології почав виявляти неадекватність, невідповідність деяких положень, що містяться в ній, реальній соціальній дійсності. Це формувало обставини, які, так би мовити, підштовхували до сумнівів у правомірності і доцільності вважати марксизм-ленінізм ідеологією. На перший погляд здавалося, що в цьому був деякий сенс. Поняттю "ідеологія" поверталося його початкове значення, з яким воно свого часу увійшло в марксизм, а якщо так, то і всі ідеї, погляди і положення, що викликали сумнів у суспільствознавців, було куди віднести і як пояснити, зберігши при цьому лице теорії. Однак такий однозначний, метафізичний підхід загрожував досить серйозними наслідками. Адже, виходячи з нього, слід було визнати усіх ідеологів міфотворцями, відірваними від дійсності. Крім того, ставали позбутими усякого сенсу сподівання на позитивні зміни у суспільній свідомості, а отже і на успіхи в оновленні суспільного життя.

Виходячи зі сказаного, ідеологія не може бути зведена до ілюзорної свідомості. Однак її не можна ототожнювати з суспільною свідомістю. Вона, на наш погляд, постає у якості одного з структурних елементів свідомості, її особливого типу, а саме – практичної свідомості. Сутність ідеології полягає у

тому, що у ній реалізується механізм переводу результатів мисленевої, теоретичної діяльності у практику. Вона виступає ідейною основою практичної діяльності конкретного соціального суб'єкту. "Ідеологія" може бути визначена як поняття соціальної філософії для позначення теоретично обґрунтованої практичної свідомості.

Думається, що слід погодитись із дослідниками, які вважають, що саме природа, призначення ідеології припускає її "соціальну ангажованість", однак вона не обов'язково відбиває інтереси класів. Адже реально існують ідеології національні, релігійні та інші. Внаслідок цього більш правильно говорити про її соціальний характер.

Вже в силу того, що ідеологія виступає в якості практичної свідомості, у якій відбивається соціальна реальність і відношення до неї, що складається у різних класів або інших соціальних груп, у будь якому сучасному суспільстві, вона не може бути чимось єдиним, однорідним. Зазначене повною мірою відноситься і до сучасного українського суспільства. Свідотством того є досить складний атлас ідеологій, що вже встигли проявитися. Вони – реальні факти нашої сьогоднішньої дійсності. У них відбивається різноманітність інтересів різних класів, соціальних шарів і груп, що утворюють соціальну структуру нашого суспільства, яке перебуває на етапі своєї трансформації. Наявність їх ніяк не свідчить про деідеологізацію, кінець ідеології або просте відкидання її за бажанням навіть самих авторитетних авторів [*Кремінь, В. Г.* Який патріотизм потрібен сьогодні Україні? // 2000. – 26.02.2010].

Виробництво ідей теоретиками, що спотворено відображають соціальну дійсність, формують можливість проникнення їх в ідеологію, становлення міфологізованої, ілюзорної практичної свідомості. В реалізації такої можливості в дійсність, як правило, відіграють роль певні класові інтереси, що детермінують як виробництво ідей так і їх просування у маси. Не слід ігнорувати також і такі фактори як теоретичні помилки, помилкові висновки наукового пошуку, які згодом так чи інакше просуваються в систему практичної свідомості.

Однак, говорячи про можливість виникнення ілюзорної, міфологічної свідомості, не слід ігнорувати існування і іншої можливості – формування наукової ідеології, що адекватно відображає соціальну реальність, базується на строгій науці, яка пізнає закони суспільного розвитку, спираючись на них у своїх прогнозах.

Звідси випливає об'єктивна необхідність, по-перше, глибокого філософського осмислення реально існуючих ідеологічних феноменів, їх ідейних підвалин, а по-друге, – розробки дійсно наукової теорії суспільного розвитку, яка б могла стати ідейною, теоретичною основою відродження і наступного поступального розвитку українського суспільства, ідеологією його прогресу.

В. А. Гапоненко, канд. політ. наук, асист.,
КНЕУ ім. В. Гетьмана, Київ

ІДЕОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Тотальна заідеологізованість радянського суспільства та засилля державної ідеології у СРСР зумовили ідеологічний нігілізм після його розпаду. Характерною ознакою сучасних країн СНД та України зокрема є світоглядний та ідеологічний вакуум. Пересічні громадяни сприймають будь-яку ідеологію виключно як негативне явище, не враховуючи позитивного потенціалу певних ідеологічних засад для становлення та функціонування демократичної держави. Політичні партії, здебільшого, мають позаідеологічний характер або обмежуються декларативними гаслами у ході своєї діяльності.

Водночас, ідеологія, що базується на плюралізмі ідей та поглядів і розуміється як сукупність ідейних переконань та установок певного суспільства, відіграє ряд важливих функцій, серед яких ціннісна, виховна, мобілізаційна тощо. Тому ідеологічний вакуум є загрозливим явищем для перехідних держав, оскільки на місці попередньої системи цінностей, яка була зруйнована та дискредитована, нічого нового не сформувалось. На початку 90-х рр. на роль альтернативної ідеології претендувала національна ідея. Відстоювання національної ідентичності, посилення патріотизму дійсно відіграли важливу роль у становленні незалежності. Націоналізм був провідною силою в боротьбі проти комунізму. Проте, надалі він не зміг стати основою громадянської свідомості, оскільки заклики національного самовизначення почали використовуватись з метою маніпулювання громадською думкою, відволікання уваги від вирішення нагальних соціально-політичних питань, та врешті, навіть для розпалювання ворожнечі між представниками різних національних груп. Суспільство залишається без міцних та постійних поглядів. Це тягне за собою байдужість, відчуженість людини від трансформаційних перетворень і супроводжується девальвацією духовного потенціалу суспільства.

Доводять висловлені думки і результати соціологічних досліджень. Американські дослідники Р. Роуз та Х. Херпфер у своєму класичному дослідженні визначили частку "жорстких опонентів демократії", яка в українському суспільстві приголомшлива – 49 % проти 21 % у Центральній та Східній Європі [Опитування громадської думки : Посібник для журналістів і політиків / [уклад., ред. І. Бекешкіна ; пер. з англ. Т. Герасименко]. – К. : Фонд "Демократичні ініціативи", 2010. – С. 18].

Варто звернути увагу і на те, що за основу політичних та соціально-економічних перетворень в Україні береться модель ліберальної демократії, що без відповідного ідеологічного обґрунтування і сприйняття на індивідуальному рівні не буде ефективною [*Закария, Ф.* Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Ф. Закария ; Центр исследований постиндустриального общества ; [пер. с англ. В. Л. Иноземцев]. – М. : Ладомир, 2004. – 383 с. – (Журнал "Свободная мысль–XXI")].

Це означає, що українському суспільству вкрай необхідна інтегральна система базових цінностей й основних принципів, які могли б консолідувати суспільство й прискорити процес звільнення суспільної свідомості від рудиментів тоталітарного мислення, ідеологічних догматів марксизму-ленінізму. Тобто, в Україні має відбуватись перебудова політичних інститутів та відносин власності лише разом з відповідними паралельними змінами в свідомості людей.

Сказане дає змогу зробити висновок, що ідеологія є важливим чинником ефективного функціонування демократичних політичних систем в пострадянських країнах, та Україні зокрема, з декількох причин. По-перше, вона сприятиме усвідомленню напрямку суспільно-політичного розвитку, позитивного ставлення громадян до ідеалів демократії. По-друге, така ідеологія забезпечить комплексне розуміння демократії та її національні й місцеві особливості на елітарному рівні. По-третє, сформує уявлення про цілі та перспективи політичного розвитку для створення довготермінових стратегічних планів політичних трансформацій, що допоможуть перевести демократизацію із суто спонтанного розвитку в суспільно регульоване русло.

О. І. Гачко, асп., КНУТШ, Київ

ПРО СЕМІОТИЧНУ ПРИРОДУ ПЕРВОРОДНОГО ГРІХА. ДИСКУРС ВЛАДИ В КНИЗІ БУТТЯ 2,4б-3,24

У 1791 році англійський дослідник Джеремі Бентам запропонував архітектурне нововведення для удосконалення в'язниць. Приміщення в'язниці, на його думку, повинне розташовуватися по колу таким чином, щоб усі камери були звернені досередини і лише наглядачі могли спостерігати за в'язнями. Така конструкція через принцип "всевидності" отримала грецьку назву "Паноптікон". Метою бентамівського Паноптікону був жорсткий контроль над ув'язненими не лише через їх повну ізоляцію одне від одного, але й методом постійного спостереження. В'язень жив у камері зі свідомістю безперестанного нагляду, незалежно від того, спостерігають за ним насправді чи ні.

В XX столітті до ідеї Паноптікону як до діаграми влади в її ідеальній формі повернувся М. Фуко у праці "Наглядати й карати" (1975). Філософ підхопив ідею закритого простору і застосував її як метафору для насильницького використання знання в дисциплінарному суспільстві. Він описав теорію дисципліни, в якій система контролю й аналізу в'язня відображається в будівлі, що дозволяє ці операції, – Паноптіконі-в'язниці, яка забезпечує стовідсотковий нагляд і гарантує безперервний контроль над ув'язненими, породжуючи в них почуття страху і беззахисності. Усе, що потрібно в такому випадку, – поставити в центрі наглядача, а в камерах закрити божевільних: "Почалася добу безкінечного екзаменування й примусової об'єктивізації" [*Фуко, М.* Наглядати й карати: народження в'язниці. – К. : Основи, 1998. – С. 237]. Особа ніколи не зможе дізнатися, коли і хто за нею спостерігає, залишаючись наодинці з власним страхом, який спрацьовує краще, ніж будь-який вартовий. Нагляд перетворює людей в камерах на предмет спостереження, дозволяючи розділяти їх на категорії і створюючи нові соціальні норми, що випливають зі страху бути неподібними до решти.

Свого часу Джеремі Бентам, інженер Паноптикону, був переконаний, що його геніальний винахід можна застосовувати також у принципі будівництва шкіл, шпиталів, домів для пристарілих і збіднілих. Ми, вслід за Фуко, переконані, що Паноптикон – більше, ніж архітектурний прийом. Він присутній у щоденних практиках і текстах. Будь-яке написання історії, зокрема і біблійної, передбачає відбір та інтерпретування "подій", що по своїй суті є вкладанням змісту та озвученням головних ролей. Усі автори і видавці служать певним ідеологіям, свідомо чи несвідомо вони творять розповіді за власними переконаннями. Як пише Вандейк, ідеологія є одним із фундаментальних понять, яке пов'язує дискурс і соціум. В макросоціальному вимірі ідеологія координує соціальні практики всередині групи і в контексті

взаємовідносин з учасниками інших груп. На мікросоціальному (дискурсивному) рівні ідеологія у метафоричний спосіб представляє собою "граматику" групових соціальных практик (так чи інакше обидва виміри реалізують стратегії диференціювання "свого" та "чужого", включення/виключення тощо) [*Van Dijk, T. A.* Discourse as Interaction in Society // Discourse as Social Interaction (Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction) / [Ed. by Teun A. van Dijk]. – Vol. 2. – Sage Publications Ltd., 1997. – P. 25–35]. Замість того, щоб ганятися за примарними "об'єктивними" подіями древньої історії методом історичного критицизму, ми спробували прочитати біблійну історію так, як читаємо сучасні новели або романи – конструюючи світ історії, в якому питання людських цінностей і переконань (і богословських, в тому числі) отримують свою форму у стосунку до нашого власного (читацького) світу.

Як зазначають біблійні дослідники, терміни "історія" та "наратив" часто вживаються попеременно, замінюючи одне одного [*Gunn, D.* Narrative in the Hebrew Bible. – Oxford University Press, 1993. – P. 2]. У випадку з Бут. 2,4б-3,24 потрібно зазначити, що уривок є власне наративом, який "створює вербальний світ, що наслідує і зосереджується на людських персонажах, їхній мові і вчинках, стосунках і бажаннях, їхніх ідеях та інституціях" [Ibid. – P. 21].

Ягве у Бут. 2:4б-3:24 – паноптичний бог, який у своєму підході до процесу творіння і покарання використовує майже бентамівські методи. Це стосується і фізичних характеристик Раю, і його структури та архітектури, і навіть тіла Адама, яке стає справжньою мінілабораторією влади Ягве. Рай, на відміну від решти світу, має штучно облаштовану структуру: це "сад", а не дикий ліс чи чагарник. У ньому також чітко визначено центр – за допомогою двох дерев і простору, означеного чотирма ріками з відповідними іменами. З самого початку наративу між Богом та Адамом закладено відношення влади. Після того, як Адам отримав ім'я у Бут. 2,15, він був *поставлений* у сад, щоб *служити* у ньому і щоб *охороняти* його. Дієслова, обрані для опису його служіння, кілька разів зустрічаються у книзі Чисел (пор. Чис. 4,35.; 4,39.; 4,43) і у І Книзі Хронік (1 Хр. 25,1; 26,8) для опису ритуальної служби в шатрі Завіту і військової служби в царя. У вірші 16 Бог *наказує* Адамові. Дієслово *наказує* у формі піелю часто вживається в Книзі Буття, коли йдеться або про військову службу, державних чільників або глав родини: фараона, Ісава, Йосифа, коли вони володарюють над іншими. Але, як справедливо зазначає Фуко, такого роду влада також передбачає обмеження власної волі індивіда, в цьому випадку волі Адама: "Дисципліна – мистецтво визначення рангу" [*Фуко, М.* Зазнач. праця. – С. 181].

Теорія, запропонована Бентамом і філософськи обгрунтована Мішелем Фуко, дозволяє припустити, що наші суспільні ідеали, які нав'язуються нам від народження, мають величезний підсвідомий вплив на наші дії і поведінку. Суспільні соціальні фактори і знання, яке належить нам як суспільству, можуть контролювати наші вчинки. "У породженні мовлення, – як зауважує Є. С. Кубрякова, – виявляються сили, що виходять по суті не від мовця, а від його оцінки стану, знань, розуму, приналежності до того чи іншого соціального стану і т. п. тих, на кого мовлення розраховане" [*Кубрякова, Е. С.* Номинативный аспект речевой деятельности. – М. : Наука, 1986. – С. 18].

Феномен "лінгвістичного повороту", що виник на початку XX століття, і сьогодні продовжує формувати стратегії розвитку гуманітарного і соціального знання. В цьому контексті дискурсивні дослідження виступають як квінтесенція "нової епістемології", об'єднуючи численні теорії і практики аналізу актуалізованого тексту [*Хмельцов, А. И.* Когда "они" говорят о "нас": политический дискурс-анализ и семиотика внешней политики в междисциплинарной песпективе // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. тр. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 59]. Головне завдання дискурс-аналізу, зокрема, політичного – зв'язати лінгвістичну поведінку з тим, що ми розуміємо як "політику" чи "політичну поведінку." "Потенційно політичним" можна назвати те явище, в якому реалізується влада чи спротив владі.

Міф про Райський сад – базовий наратив про вертикаль монотеїстичної влади. З іншого боку, він також є "нормативною" історією, мета якої встановити структуру владної ієрархії. Буття 2–3 ілюструє, як у системі, керованій одноосібно, втілюються принципи Паноптикону, де це – не лише форма покарання, але й лабораторія влади: в ньому можна проводити експерименти, змінювати людську поведінку, тренувати і направляти людських індивідів.

В. С. Голубчук, асп., КНУТШ, Київ

ЕКОЛОГІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ ПЕРЕБУДОВИ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Хоча екологізм розглядається як нова ідеологія за принципами зеленого, руху наприкінці XX ст., його корені містяться в протестах проти промислової революції у XIX ст. Головне в цій ідеології – пошкодження природному середовищу з боку сучасної економіки, особливо за небезпечними факто-

рами в другій половині XX ст., як ядерна зброя, кислотні дощі, виснаження озонового шару, глобальне потепління. Вони піклуються про якість життя і перспективи людства. Наприклад, традиційні екологічні ідеології.

Екосоціалізм пояснює знищення природного середовища через надприбутки капіталізму. Екоконсерватизм визначає зв'язок збереження природних ресурсів зі збереженням традиційних цінностей та інститутів.

Екофемінізм визначає причини через панування осіб чоловічої статі. Вони є менш чутливими до природних процесів і світу природи. Екологізм є принциповою альтернативою антропоцентристському (anthropocentric) (орієнтованому на людину) підходу, який характерний всім іншим ідеологіям. В ньому немає споживчого ставлення до природи, за яким розглядається лише як доступний резерв для задоволення потреб людини. Навпаки, є екоцентричним світоглядом, який сприймає людство як частину природи. Антропоцентризм – світогляд, за яким людина з потребами та інтересами є центром світоутворення. Позиція є протилежною екоцентризму.

Однією з популярних теорій є концепція "Геї" Джеймса Лавлока (James Lovelock, 1979). Планета Земля розглядається як єдиний великий організм за принципом самозбереження.

Популярність мали східні релігії за принципом єдності всього живого: даосизм і дзен-буддизм.

Екологісти поділяються на "світло-зелених" та "темно-зелених". Світло-зелені за відчуттям самозбереження зрештою переконують людство здійснювати здоровий спосіб. За темно-зеленими лише фундаментальна перебудова політичних відносин визначить пріоритет інтересів екосистеми над іншими та забезпечить виживання планети і людини. Представники цих двох спрямувань створили "антипартійні" зелені партії в Німеччині, Австрії та інших європейських країнах у 1990-х рр.

М. М. Гончаренко, канд. філос. наук, асист., КНУТШ, Київ

"ЕКОЛОГІЗАЦІЯ" ЯК ІДЕОЛОГЕМА СУЧАСНОСТІ

Розвиток людства у глобальному масштабі уособлює вектори і тенденції, що свідчать про те, що формується нова геоекономічна і геополітична реальність, і цій реальності повинні відповідати нові парадигмальні уявлення, нова картина світу, нові ідеологічні виміри. Розширюється коло проблем, з якими міжнародному співтовариству доводиться мати справу. Загальносвітовий розвиток суперечливо і органічно поєднує в собі, з одного боку, динамізм, оновлення і прогрес, а з іншого – катастрофічність, кризу і деградацію.

Кризовість невипадково і небезпідставно вважають однією з визначальних онтологічних характеристик homo sapiens. Панорама цивілізаційного розвитку містить у собі дещо, в чому розгортається сутність людського – в усій суперечливості, непередбачуваності і складності. Прояв цієї сутності, з одного боку, – пошук новизни, пошук свободи, тяжіння до меж, а з іншого – намагання знайти затишок і передбачуваність, захиститись від ризиків і невідомого. Соціальний розвиток наочно демонструє властиву йому здатність акумулювати новації і руйнувати усталеність, ускладнювати і вдосконалювати соціальний організм – і водночас невпинно породжувати кризи, які нерідко фатально загрожують самому буттю тієї чи іншої форми цивілізації.

В такому аспекті глобальна екологічна криза репрезентується як універсально-онтологічна, що загрожує буттю як такому. К.-О. Апель оцінюючи екологічну кризу як наслідок техногенної цивілізації, конституює, що результати науки постають для людства "моральним викликом" [*Апель, К.-О.* Апріорні спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки // Сучасна зарубіжна філософія. – К., 1996. – С. 362].

З погляду представників комунікативної філософії [К.-О. Апель, В. Кульман, Д. Бьолер, А. Гелен] ця криза зумовлена загальним розвитком науково-технічної цивілізації, яка характеризується тотальною експансією цілераціональності в усі сфери людської діяльності. Зокрема, природа, та й сама людина згідно з цією парадигмою, постає лише як людська конструкція, як предмет технічної маніпуляції, як об'єкт панування з боку "інструментального розуму". У той же час, особливості людського існування в техногенній цивілізації пов'язані з тим, що в процесі свого функціонування технологія певною мірою відчужується від людини і формує "технологізоване" середовище людської життєдіяльності.

Таким чином, в сучасному соціопрактичному процесі виникає потреба в проектуванні таких форм освоєння світу, які б дозволяли не деформувати й руйнувати природу, завдяки розвитку науки, техніки, технології, а підтримувати стабільний, рівноваговий, саморегульований екологічний стан як унікальної цілісності, що не впливало б негативним чином на існування самої людини як природної істоти. Шукаючи вихід з екологічної кризи саме на цьому шляху, дослідники пропонують звернутися

до технологічного досвіду природи. Цікавою та плідною в науковому й соціотехнологічному відношенні є концепція "природних технологій" академіка А. Уголєва. Учений у своїй концепції інтегрує пізнавальні можливості технічних і природних наук в розумінні сутності технології. Таке надання процесу екологізації найважливішого значення у виході з екологічної кризи стає можливим і дійсним тоді, коли екологізація розглядається не просто як "набір дій", а як "сенс" сучасної доби, "ідеологія виживання" бо від її успіхів залежить саме існування людства.

Оскільки екологічна криза впливає на людство глобальним чином, то люди опинилися перед завданням прийняття солідарної відповідальності за наслідки їхніх дій у планетарному масштабі. А отже і відповідальність має бути солідарною, тобто спільною, взаємною. Але вона також має бути структурованою. І не лише відповідно до інтелектуально-пізнавальних можливостей (науки), але й до владних можливостей щодо практичного впливу на суспільство і його зміни, де "екологізація" повинна відіграти одну з найважливіший ролей у вирішенні екопроблем сучасності.

Цінність екологізації проявляється в наступному.

По-перше, це – гуманізація діяльності, коли до рівня найцінніших вимірів людини вивищується її довкілля. Екологізація виходить на рівень екологізму, що є елементом світогляду сучасної людини, є формою безпосереднього переживання взаємозв'язків індивіда з довкіллям на грунті не лише наукових даних, а й власного досвіду та власних переконань, власного культурного рівня, моральності та інтуїції [*Хилько, М. І.* Екологічна безпека : Термінологічний словник-довідник. – К. : Знання України, 2006. – 144 с.].

По-друге, екологізація – це визнання людини найвищою цінністю науки, що дозволяє позбутися ілюзій щодо ідеалів "чистої" науки. Сучасний розвиток суспільства й пізнання доводить, що будь-яка галузь знань нині має бути сумісною з людськими цінностями. Особливо це стосується екології, яка має визначати місце людини в довкіллі, перспективу їх взаємного існування.

І, нарешті, суттєвою рисою екологізації вважають зрушення в морально-етичній сфері. Тобто, відомий кантівський моральний постулат – "чини щодо інших людей, як ти хотів би, щоб діяли стосовно тебе" – трансформується згідно з розширенням сфери його застосування. Природа не є просто "прагматичним ресурсом", а й морально-ціннісним утворенням.

Отже, процес екологізації розглядається як багатоаспектне, багатомірне явище, як ідеологія, що охоплює всі сфери людського життя й діяльності, результатом якого має бути докорінна зміна прагматично-утилітарного відношення до світу на нове, екологічне ставлення людини до природи й до себе самої. І, таким чином, екологічна орієнтація свідомості людини XXI сторіччя має базуватися не на засадах принципу самоцінності людини, а на засадах принципу, проголошеного А. Швейцером, – самоцінності живого [*Швейцер, А.* Благоговение перед жизнью. – М., 1992. – С. 30]. Екологізація як ідеологема сучасності спонукає людину та суспільство до вироблення програми дій гармонійного співіснування зі світом природи, заради збереження життя на Землі.

М. Г. Гордієнко, канд. політ. наук, доц., НУДПСУ, Ірпінь

БАЛАНС ІДЕОЛОГІЇ ТА РЕЛІГІЇ В ОПТИМІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Проблеми співвідношення між ідеологією і релігією, можливості їх взаємодії, толерантності або неминучих розбіжностей відносяться до когорти типових "вічних проблем" людського буття. Особливої гостроти ці процеси набувають в епоху докорінних змін суспільного устрою та світогляду людей, у період розпорошення національної ідентичності й пошуку втраченої цілісності духовного життя. Здобувши омріяну незалежність, Україна лише формалізувала свою політичну суб'єктність. Повноцінне громадянське суспільство неможливо утвердити без справжньої державницької політики, що спирається на віру й традиції своїх предків, патріотичну і консолідовану еліту, національно-демократичну ідеологію. Суспільство об'єднує не лише спільна територія, єдина грошова система, податкова політика, армія, але і не менш фундаментальна субстанція – релігія. На жаль, зазначені імперативи ігнорує нинішня українська влада, яка керується збанкрутілими соціально-політичними сурогатами, лояльністю до неоімперського проекту "руського міру", ілюзорність яких зумовлює конфронтацію суспільних відносин. Ефективність національного державотворення залежить від алгоритму ідеології, яка має репрезентувати широкий спектр соціальних цінностей: ментальність, культуру й традицій народу.

Слово, думка, ідея завжди і в усьому передує практичній діяльності, мотивує поведінку людей. До появи філософії саме релігії виконували функції політичних ідеологій. У модерну добу ідеологія прагне пристосувати суспільну традицію, культуру, релігію до своїх цілей. Ідеологія є неодмінною складовою державних інституцій, що спрямована на збереження або зміну існуючих суспільних відносин.

Держава є втіленням двох складових: ідеї і сили. Можна сказати, що держава за ініціативою її громадян творить ідеологію, так само як вона створює закони чи суспільну мораль. Тобто ідеологія як і мораль є продуктом суспільного буття людини. Утверджуючи ідеологічне панування, політична еліта легітимізує свою владу. Аналізуючи особливості розвитку української нації і держави В. Кафарський відзначає, що "політичні ідеології – явище відносно пізнього часу і, по суті, породжене релігіями, які завжди включали і певні погляди на людину, суспільство та державу. Релігії, які у попередній період людської історії брали на себе обов'язок примирити людей, не змогли стати основою соціального порядку. Добитися суттєвого зменшення соціального зла релігії теж не змогли і цим підготували безрелігійний етап цивілізації" [*Кафарський, В.* Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 236]. Сьогодні ідеологія має відверто експансивний характер, агресивно нав'язує споживацьку систему цінностей й утилітарний спосіб життя.

У межах лаконічного формату цих пропедевтичних рефлексій, нам видається доцільним відзначити, що будь-яка ідеологія народжується на ґрунті певної релігійної свідомості та є неминучим супутником релігії і глибинною потребою людини. Їх збалансованість є запорукою консолідованого буття соціальної спільноти. Ідеологія, як природній наслідок "смерті Бога", є світським сурогатом релігії. Феномен ідеології ми розглядаємо як модус мобілізації суспільної волі, формування колективної свідомості, утвердження основних ціннісних орієнтації і життєвих установок індивідів і соціальних груп. Ідеологічні доктрини зорієнтовані на об'єктивацію політично вмотивованої дійсності та відображення всебічних потреб соціуму. Ці потреби аплікуються у перманентному прагненні досягати соціальних ідеалів, пізнанні істини, формуванні органічного світогляду, який давав би чітке розуміння добра і зла.

Концептуальна сутність ідеології тісно корелює з релігійною вірою. Людина не може жити без свого онтологічного стрижня – віри, що наповнює сенс і зміст її існування у вигляді Царства Божого. Російський філософ С. Франк з цього приводу пише так: "Релігія є *життя у спілкуванні з Богом,* метою якого є задоволення особистої потреби людської душі у *спасінні*" [*Франк, С.* Философия и религия // На переломе. Философские дискуссии 20-х годов: Философия и мировоззрение / сост. П. В. Алексеев. – М. : Политиздат, 1990. – С. 324]. Релігія та ідеологія – дві родинні сфери духовної діяльності людини, які відрізняються предметом віри. Сферою ідеологічної віри є раціонально-утилітарна утопія, або світська концепція створення справедливого суспільства рівності і братерства на землі. Предмет релігійної віри – сакрально-космічна трансценденція Царства Божого на Небі, ідея безсмертя душі людини.

Найстрашніше для людини – це усвідомлення відсутності сенсу власного буття, що часто настає через втрату віри у Бога. Якщо воскресіння душі після смерті не існує, то і "віра наша є марною". Гоніння і витіснення просвітителями, філософами, революціонерами віри в Бога залишала в душах людей духовне спустошення. Там, де релігійна віра втрачає свій вплив і позиції, її замінює політична ідеологія, яка перебирає на себе функції формування моральних цінностей для того контингенту людей, які ніколи не вірили у Бога або втратили її під впливом обставин життя. Релігія та ідеологія кожна по своєму виконують місію надання сенсу людському існуванню. Вони дають можливість людині вийти за межі буденності, зробити своє життя значимим і корисним, відчути його цінність.

Політичні ідеології хоча не такі довговічні як релігії, але мобільніші й здатні адаптуватися до нових соціальних реалій. Вони прагнуть відповідати конкретним потребам людей у певний період їх розвитку, чого не роблять релігії. Відносно ідеології і релігії існує спільний знаменник: вони народжуються із глибини потреб людини як мислячої істоти. Тому іноді буває досить складно провести межу між світським і сакральним. Німецький філософ Г. Гегель, наприклад, вважає, що держава має світський характер. Але лише для бездуховної свідомості держава скінчена. Для релігійних людей держава володіє і животворящою душею, завдяки чому вона виходить за межі явища чисто світського. Г. Гегель вважає, що "держава – це хода Бога у світі; її підґрунтям служить влада розуму, що реалізує себе як воля" [*Гегель, Г.* Философия права : Пер. с нем. / ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – С. 284]. Інститут держави реалізує, за Гегелем, ідею розуму, свободи і права. У державі досягається тотожність особистого й всезагального, моральність набуває своєї об'єктивності та дійсності як органічна цілісність.

Маючи перманентний соціальний запит і зовнішньо схожу функціональну місію, між релігією й ідеологією існують певні відмінності. Якщо змістом релігії є абсолютна істина, що тотожна з Богом і не потребую верифікації досвідом, то змістом будь-якої ідеології є вже істина відносна, доступна перевірці на практиці. Тому всі морально-світоглядні цінності, що базуються на ідеологічних парадигмах є відносними, недовговічними й відмирають разом із зникненням ідеології. Хоча більшість ідеологічних вчень претендують на істину в останній інстанції і на володіння критерієм достовірності всього сущого. Яскравим прикладом цього є комуністична ідеологія, утопічний характер якої було розвінчано реаліями життя.

Апелюючи до земного і плотського, ідеологія стає релігією більшості. Ідеологія екзотерична, тоді як релігія – езотерична, елітарна. Релігія пред'являє людині більш високі й суворі вимоги, що адресуються до глибинних моральних почуттів індивіда, до його совісті. Ідеологія ж, навпаки, менш вибаглива. Її вимоги доступні для кожного. Ідеологія нерідко звільняє людину від совісті, від того, що найбільше її обтяжує. Релігія говорить вустами Христа: "Увіходьте тісними воротьми, бо просторі ворота й широка дорога, що веде до погибелі, – і нею багато-хто ходять. Бо тісні ті ворота, і вузька та дорога, що веде до життя, – і мало таких, що знаходять її" [Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Ukrainian Bible, 1990. – Мат. гл. 7; 13, 14]. Ідеологія, навпаки, закликає йти широкими воротами і постійно їх розширювати шляхом надмірної експлуатації земних ресурсів, для створення комфортних умов життя. Ті, хто йдуть вузькими стежками часто опиняються на маргінесі суспільного розвитку, або потрапляють у кололо соціальних дисидентів.

У сьогоднішньому секуляризованому світі монізм віри в Бога замінюється плюралізмом ідеологій, які активно пропагують свої цінності, часто виходячи за межі морально-етичних норм. Одна універсальна істина, що належить Богу, була замінена приватними істинами: партійними, класовими, груповими, корпоративними. Останні заперечують метафізичну реальність світу. Ідеологія епохи глобалізму перетворюється в атеїстичну релігію, що заснована на вірі у самодостатність людини, її спроможність власними силами утвердити на землі царство справедливості. Позбавлення людства морально-духовних координат, робить світ соціально вразливим.

Підводячи підсумок, треба сказати, що деградація пануючої у суспільстві релігійної віри, маргіналізація ідеології завдає шкоди життєвим цінностям, соціальній стабільності держави. Якщо в нації релігія активно витісняється шовіністичною ідеологією, вона втрачає інтегруючу основу та здатність до самовідтворення. Заміна релігійної віри атеїстичною ідеологією відображає спробу врятувати світ зла засобами насилля, дати людям свободу мечем і кров'ю**.** Занепад релігійної віри створює світоглядно-трансцендентальний вакуум, який оперативно заповнюють секулярні структури й гламурні течії, що далекі від християнських чеснот та моральних імперативів. Це породжує нетерпимість, максималізм мети і засобів, ворожнечу між людьми та ідеологіями. Сьогодні, коли комунізм і фашизм зійшли з історичної орбіти як масові ідеології, відбувається надмірне звеличення лібералізму, який набуває рис месіанського інтервенціоналізму**.** Людство знову стоїть перед викликом надмірної секуляризації соціального простору. Цілком очевидно, що політичній площині бракує духовного балансу. Його відновлення є пріоритетним завданням сьогодення, що має вирішуватися на засадах плюралізму, терпимості й поваги до релігійних, ідейних та культурних традицій всіх соціальних верств.

В. М. Даренська, канд. філос. наук, СНУ ім. В. Даля, Луганськ

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Національна ідентичність являє собою синтетичний ідеологічний феномен, що інтегрує у собі різні аспекти соціо-лінгво-культурної ідентичності людей у контексті їхньої приналежності до певної історичної спільноти. Одним з найважливіших аспектів цього явища є розуміння історичної мінливості способів конституювання національної свідомості, тобто існування типологічно різних способів культурної рефлексії самого феномену національності. Серед цих типів доцільно розрізнювати наступні: 1) архаїчний; 2) романтичний; 3) модерний; 4) постмодерний. Архаїчний тип виникає в рамках родо-племенної спільності людей, що передує виникненню етносів і націй у сучасному розумінні цього слова. Тому цей тип точніше буде називати протонаціональним. Йому є притаманним найпростіший тип рефлексії за моделлю "Свої" – "Чужі", причому ознаки спільноти тут ще не є виокремленими із родинних зв'язків. Однак, сама рефлективна модель "Свої" – "Чужі", як відомо, зберігається і на пізніших етапах розвитку цивілізації, часто призводячи до соціально деструктивної поведінки людей, відтворення соціальних атавізмів (сегрегація, нетерпимість, корупція, мафіозно-кланові структури тощо).

Романтичний тип рефлексії національної ідентичності пов'язаний з добою романтизму, коли приходить розуміння самоцінності кожної національної спільноти, а також того, що поняття нації без рефлексії її минулого не існує. Націю розглядають як спільноту людей не тільки у просторі, але й у часі. Й. Г. Гердер свого часу розробив програму оновлення культури шляхом повернення її до народно-національних витоків і первнів. Наголошуючи на самоцінності національного, романтизм тим самим стверджує, що кожна нація має свій спосіб життя, звичаї і внутрішній світ, де час і простір наповнюється конкретно-історичним, національно-неповторним змістом. В романтичному типі

рефлексії національної ідентичності національна культура виступає як субстрат і головний носій національної тожсамості, а значить, є детермінантою національної історії. Надзвичайно симптоматичним для цього типу рефлексії можна вважати зацікавлення, "занурення" в історію свого краю, іншими словами, в "інтраісторію", народознавство як самопізнання. Національне самовизначення відбувалось, передусім, через відмежування від найближчих сусідів, як первісна етнічна диференціація, поділ на "ми" та "не-ми". Також для романтичного типу рефлексії національної ідентичності як суттєві риси можна виділити зацікавлення народними піснями, думами, переказами, народною творчістю, загалом будь-які етнографічні студії. Н. Гутьеррез зауважує визначну роль "культурних рухів, які почалися за доби Романтизму" для ідентичностей сучасних націй: "Нації не можуть виживати без культурної історії. Однією з найглибших колективних емоцій є захист свого самовизначення. Креативність, мистецькі та літературні рухи, й разом з тим людська спроможність досягати (і зберігати) незалежність, відображають здатність до відкриття, реконструкції колективного "я"" [*Gutierrez, N.* The Study of National Identity // Modern Roots: Studies of National Identity / ed. by A. Dieckhoff. – New York : Ashgate, 2001. – P. 7].

Поняття національного характеру, національної душі, національної самосвідомості як основної дефініції нації вперше з'являються в працях німецьких романтиків. Уявлення про об'єктивні характеристики нації, такі як: територія, мова, спільність господарчої діяльності, психологічний склад чи національний характер, є достатньо суперечливим у зв'язку з тим, що жодна дефініція не працює через багаточисельні виключення з правил. Самий науковий дискурс про націю можна розглядати як засіб формування національної ідентичності.

Появу модерного типу рефлексії національної ідентичності можна пов'язати з розвитком політичної думки, зокрема, ідеології націоналізму; цей тип рефлексії співпадає з модерною точкою зору трактування нації. Для конституювання національної ідентичності в модерному типі рефлексії важливе значення має розглядання пари національна ідентичність / нація, оскільки нація мислиться тією віссю, стрижнем, який є опорою, основою ідентичності. Надзвичайно суттєва ознака модерного дискурсу – це існування в певних творах рефлексії щодо *історичної долі* нації. Особливо треба відзначити в цьому типі рефлексії тему формування науково-історичних міфів (замість етногенеалогічних міфів, що були притаманними романтичному типу), які призначаються для легітимізації давності історії цієї певної нації, її домагання на право жити на певній території, її прагнення мати, нарешті, самостійне існування. Як зазначав Е. Сміт, не може бути ідентифікації без пам'яті (хоча і селективної), не може бути колективної мети без міфу; й ідентичність та *мета* чи *доля* є необхідними елементами самого концепту нації. Для модерного типу рефлексії любов до рідного краю трансформується в намагання зробити цей край своїм, незалежним від інших народів і держав, формується здатність продукувати ідеї усамостійнення національного життя як засобу "націєтворення". Тому в цьому типі рефлексії можна виділити вагомий компонент – це концепт формування національної держави, це боротьба за свій суверенітет та незалежність.

Прихильники постмодерного підходу, вслід за Б. Андерсоном, трактують нації як "уявлювані спільноти". Уявлюваними великі спільноти є внаслідок того, що члени навіть найбільш маленької нації не можуть знати чи навіть чути один про одного, але у кожного з них в уявленні існує образ їх спільності. Нація, за Б. Андерсеном, є продуктом націоналістичного уявлення, яке розповсюдилось за допомогою "друкованого капіталізму" (або аудіовізуального капіталізму вже у наш час). Представники цього підходу розглядають націю як продукт уявлення, як ідею чи проект, які формуються за допомогою дискурсивних практик – наукових, художніх, політичних. Утім, "уявлювана" природа національних спільнот зовсім не говорить про нереальність цих спільнот, але лише про спосіб їхнього формування. Виділення постмодерного типу рефлексії національної ідентичності спирається на концепцію постмодернізму в філософії. Постмодерне філософування має такі сутнісні ознаки, як прагнення розглядати весь світ як текст та намагання вважати все чинне грою. Постмодернізм яскраво виразив культурну релятивізацію, підвищену увагу до багатоманіття в сучасному світі соціокультурних форм, їх плюралізм і толерантність. Зокрема, у концепції Х. Баба "національне Я" є сконструйованим по відношенню до "Іншого", наприклад, до важливого стороннього, чужого, який таким чином визначає це "Я". За Б. Андерсоном, нації та національні ідентичності визначають самі себе (на противагу важливої ролі "Іншого" у визначенні ідентичності в концепції Х. Баба). Він виділяє "нараторів" національної ідентичності – письменників, журналістів, драматургів; саме їх діяльність дозволяє схопити суть природи національної спільноти, саме це і тримає всіх членів спільноти разом. Колись створені, ці уявлювані спільноти націй репрезентують впливову соціальну реальність, яку можна зрозуміти через аналіз наративів та іміджів тих, хто репрезентує іншим цю спільноту.

В. Ю. Даренський, канд. філос. наук, докторант, НАКККіМ, Київ

"РЕВОЛЮЦІЯ" ЯК ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ: ІСТОРИЧНІ ВАРІАЦІЇ ТА ІНВАРІАНТИ

Концепт "революції" є предметом філософської рефлексії, який претендує на категоріально-світоглядний статус (у марксизмі, у теорії "наукових революцій" тощо). Утім, можна вказати й на інший плідний напрям його розробки, що пов'язаний із експлікацією метафізичних конотацій, які містяться в його історії та "внутрішній формі слова" (О. Потебня). Як відомо, термін revolutio спочатку вживався в астрономії і означав "обертання небесних сфер" (revolutio seu reversio superioris orbis). Для сучасного аналізу семантики цього концепту є актуальним саме розрізнення історичних варіацій та смислових інварівант, що дозволить чітко визначити його ідеологічні функції.

Дійсно, для означення певного типу історичних подій цей термін був запозичений спочатку саме в його первісному значенні "обертання", тобто повернення у висхідну точку. Зокрема, наприклад, англійська революція XVII ст. мислилася саме як *повернення* до природного стану "вольностей", які існували у "старій добрій Англії", а потім буцімто були узурповані королем. Американська війна за незалежність також розумілася як "революція" саме в тому сенсі, що вона реалізовувала первинні права вільних громадян – права, які є "природними", оскільки передують будь-якому державно-правовому устрою. Нарешті тільки Французька революція кінця XVIII ст. вперше акцентує сучасний сенс поняття "революція" саме як "зміни соціально-політичного ладу", однак і тут елемент русоїзму, тобто ідеї відновлення "природного" ладу та прав залишався головною світоглядною інтенцією. У свою чергу більшовицька революція 1917 року робить вже абсолютний акцент на "есхатологічному" розумінні революції як Кінця всієї попередньої Історії як такої й абсолютного *початку* якоїсь начебто Справжньої історії. Отже, і тут метафізичний сенс терміна парадоксальним чином зберігається: йдеться саме про *повернення* до Початку історії, яка відтепер має йти іншим шляхом, тобто "розігруватися" в іншому соціально-онтологічному просторі.

Утім, за А. Тойнбі, революції завжди є похідними від певного історичного зразку ("мімезис") і виникають внаслідок власної "запізнілості": "Революції можна визначити як запізнілі – і тому насильницькі – акти мімезису. Міметичний елемент невід'ємний від їхньої суті: адже всяка революція має стосунок до чогось такого, що вже десь і колись відбулося… Елемент запізнення теж належить до невід'ємної суті революцій, і саме він пояснює їхню найголовнішу властивість – жорстокий і насильницький характер" [*Тойнбі, А.* Дослідження історії. Т. 1. – К. : Основи, 1995. – С. 278]. Ці риси також є проявами інваріанти *повернення* у *інший час* як "архетипу" революцій.

Тип революцій, який починає домінувати у світі з другої половини двадцятого століття, також зберігає "есхатологічний" мотив, але у значно поміркованішому вигляді своєрідного "соціального перформенсу". Починаючи зі "студентських подій" 1968 року, "ісламської революції" в Ірані 1979 року, подій у Східній Європі 1989–1991 років тощо, завданням таких революцій стає, насамперед, оновлення чи навіть просто відтворення так званого "символічного капіталу" суспільств. Це, у свою чергу, зовсім не обов'язково має вести до настільки ж радикальних соціально-економічних зрушень, ротації політичних еліт тощо. Головна мета цього типу революцій (хоча елемент "соціального перформенсу" існував у всіх революціях і раніше, але ще не був панівним), – це підтримання в суспільстві відчуття *осмисленості соціального буття*, його спрямованості до якогось уявного позаісторичного ідеалу, а відтак, реінтеграція масової свідомості навколо певних цінностей. Отже, це підтримання відчуття того (можливо, і цілком примарне), що *Історія триває та має якусь мету*. "Революції" в старому сенсі – як *формаційні* зрушення із глобальними претензіями, що потім дуже часто продовжувалися у так званих "революційних війнах", – у сучасних умовах можуть призвести лише до світового ядерного конфлікту та поставити людство на межу виживання. Отже, *за всією зміною історичних типів подій, які мали назву "революцій", треба вбачати інваріантний метафізичний сенс – повернення до першооснов соціально-історичного буття і розбудова "заново" його емпіричних форм, спрямованих на втілення граничного, позаісторичного ідеалу.*

Звідси стає зрозумілим, що базовим типом революцій, який лежить в основі усіх інших, є революції *екзистенційні,* революції цінностей. "Блокування" можливості усіх попередніх типів революційних дій сучасною глобальною кіберцивілізацією, напевно, призведе до того, що цей базовий тип стане єдино можливим і матиме вияв і в якихось власних емпіричних формах. XXI століття буде епохою "приватних революцій" – епохою глобального структурування форм ціннісного плюралізму. Утім, останній завжди визначається суперечністю й еклектичною взаємодією двох ціннісних систем: цінностей Спасіння, репрезентованих у традиційних релігіях, і цінностей "людинобожжя" (Ф. Достоєвський) – абсолютизації земного людського буття. Революції завжди були й завжди будуть наслідками вибору граничного сенсу людського буття в його соціальних і віртуальних експлікаціях.

У свою чергу, конкретні визначення смислу власного життя окремими людьми визначаються змістом різних *екзистенційних парадигм*, які можна певним чином типологізувати. Ця типологія є похідною від уявлень про сутність Буття як такого, які стають моделями усвідомлення сутності і призначення індивідуального життя. За великого розмаїття таких уявлень, яку ми спостерігаємо в історії людства, вони насправді являють собою варіації кількох типових уявлень: 1) космоцентричного; 2) теоцентричного; 3) антропоцентричного. Для першого з них Буття мислиться як "живе одушевлене тіло" (О. Ф. Лосєв); для другого – як тварний світ, утворений єдиним Богом; для третього – як середовище самоствердження людини як вищої у цьому світі істоти. Відповідно до цього (свідомо чи підсвідомо) визначається і смисл індивідуального життя кожною людиною. У першому випадку людина відчуває і осмислює себе як частку єдиного живого Космосу, підпорядковану його незмінним законам. Відтак, загальний смисл життя тут переживається і усвідомлюється як прагнення максимальної продуктивності життя. У другому типі земне життя усвідомлюється як конечне у перспективі Суду, тобто, як випробування і простір онтологічної трансформації усієї людської істоти, яка покликана до вічного життя ("спасіння душі"). У третьому типі смисл життя – це самоствердження земного "Я" як самоціль і самоцінність, якій підпорядковані всі форми людської активності, а все інше сприймається лише як "ресурси" цього самоствердження.

В різних революційних ідеологіях домінують різні сенсожиттєві орієнтації: 1) так, у соціальних переворотах *домодерного* суспільства домінує космоцентричний тип (відновлення космічного порядку і справедливості); 2) у "класичних" революціях Нового часу – антропоцентричний ("емансипація" індивіда від влади Традиції); 3) у так званих "консервативних" революціях (на кшталт іранської) – теоцентричний (повернення до вищих духовних цінностей та відповідного способу соціально-політичного життя в рамках базової традиції).

Р. Й. Димерець, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ І РЕАЛЬНІСТЬ: ПЕРЦЕПТИВНО-НОРМАТИВНИЙ ВИМІР

Ідеологія – це мисленнєва конструкція, що базується на концепції існування ціннісно-смислового розриву чи фундаментальної відмінності між "наявною реальністю" (певним мисленнєвим конструктом, що уявляється людиною чи групою людей як певна недосконала форма буття, накладена на буття як таке) та "ідеальною реальністю" (певним мисленнєвим конструктом, що уявляється людиною чи групою людей як досконала, зразково-нормативна форма буття) та необхідності його/її подолання на користь "ідеальної реальності".

"Наявна реальність", або мисленнєвий конструкт, який певна людина чи група людей сприймає або уявляє як "реальність", складається для неї з набору смислових ознак, вибудуваних у певну послідовність, в якій кожен елемент займає своє місце відповідно до загальної ідеї смислового порядку, представленої в уяві даної людини чи групи людей у вигляді певної трансцендентальної схеми-проекції буття-свідомості, що її ця людина чи група людей позначає словом "реальність". "Наявна реальність" утворюється шляхом накладання певної такої схеми як виміру на потік буття, що розгортається, – в акті вибору, що його робить людина чи група людей в залежності від свого типу сприйняття, утвореного в синтетичному поєднанні відчуття, бажання, здатності до збору, аналізу, синтезу даних, їх форматування, а також відповідних звичок, включаючи різні способи їх вираження, втілення у певному матеріалі (прийнятному у певному середовищі) з урахуванням конкретної ситуації як певного (звичного, традиційного) способу (типу) реагування на всі ці операції, як то: сприйняття, інтуїтивне осягнення тощо, й закріпленого (тим чи іншим традиційним шляхом) у відповідних нормативних актах, у яких знаходить своє певне вираження (у межах певного семантичного спектру, складові якого можуть утворювати різноманітні семантичні картини світу тощо), й за допомогою яких передається у просторі та часі, глибинна інтенція цього вибору.

Реальність, така, якою, на думку даної людини чи групи людей, вона повинна бути ("ідеальна реальність"), складається для цієї людини чи групи людей з іншого набору ознак, який утворюється шляхом принципово інакшого способу кваліфікації, класифікації, переліку, комбінації, акцентуації, іменування, індексації, номінації тощо тих самих або інших ознак, завдяки чому вони набувають іншого значення й, отже, змінюють самий спосіб свого функціонування як ознаки. "Ідеальна реальність" принципово відрізняється від "наявної реальності" тим, що смислотворення, котре становить її зміст, базується не стільки на певному типі сприйняття, скільки на певному типі нормативного вираження, який у цьому випадку обумовлює сприйняття, набуваючи принципового значення і стаючи тією основою, на якій базуються конкретні семантичні картини світу.

Ідеологія включає в себе уявлення даної людини чи групи людей про відмінність між "наявною реальністю" та "ідеальною реальністю", про причини цієї відмінності та про засоби, за допомогою яких можна перетворити першу на останню, що, власне, і є метою створення конкретних ідеологій, відмінності між якими є відмінностями у межах типології "наявної реальності", типології "ідеальної реальності" і типології уявлень про засоби досягнення стану "ідеальної реальності", виходячи з постульованого існування певної "наявної реальності".

Уявлення про відмінність між "наявною реальністю" й "ідеальною реальністю" виникає внаслідок конфлікту між даними сприйняття і даними свідомості. Свідомість людини включає як повністю усвідомлений матеріал (ментальні дані, походження яких у своїй свідомості людина може точно й вичерпно прослідкувати, механізм походження й значення яких для себе вона ясно розуміє й може чітко пояснити), так і повністю або частково неусвідомлений матеріал (ментальні дані, процес надходження та засвоєння яких не корелюється однозначно з логічною процедурою їх ясного, чіткого, точного, послідовного та вичерпного усвідомлення та вираження).

Саме на невідповідності ряду даних, сприйнятих усвідомлено, і ряду даних, сприйнятих несвідомо, базуються уявлення про існування "наявної реальності" та "ідеальної реальності", та про їхню невідповідність одна одній. Усвідомлені й неусвідомлені дані (уявлення), внаслідок механічного змішування вказаних рядів, на ціннісно-смисловому рівні перебувають у стані суперечності, створюючи конфлікт репрезентацій. Тому на рівні ментальності людини чи групи людей виникає необхідність кореляції цих двох рядів даних, яка може бути здійснена лише за рахунок принесення в жертву (вилучення, випадіння) певних елементів з кожного ряду, котрим, за відсутності відповідного механізму сполучення між рядами, не вдається знайти в іншому ряді відповідного vis-a-vis. У результаті виникають: третій ряд – ряд ідеологічних постулатів або догм, як компромісно-селективний ряд ментальних даних, що базується на принципі-ідеї відбору для подальшого сприйняття-залучення лише таких даних реальності й лише у такому їх вигляді, що не конфліктували б із уже сприйнятими (засвоєними) даними досвіду певної людини чи групи людей, – і невпорядковане поле "загублених", витиснених на периферію або за кордон "наявної реальності", але не за межі пам'яті душі, неявних (у межах даної "наявної реальності", її типу сприйняття), "прихованих" елементів, нормативно-придатних для створення якоїсь іншої "наявної реальності".

Виходячи з цього, можна виокремити уявлення про *причини відмінності* між "наявною реальністю" та "ідеальною реальністю":

- "наявна реальність" уявляється як *викривлена* "ідеальна реальність" (існування першої уявляється як наслідок псування останньої: як "викривлення" чи "приховування" істини, "нехтування справедливістю", "спотворення", "збочення" тощо, за що відповідальність покладається на певні уявні чинники);
- "наявна реальність" уявляється як *недорозвинена* "ідеальна реальність" (перша уявляється як наслідок того, що реальність перебуває на певному етапі становлення, розвитку чи переходу на шляху до останньої);
- "наявна реальність" уявляється як невиправдане та катастрофічне *відхилення* на шляху розвитку "реальності" до стану "ідеальної реальності", чи ідеального стану реальності (стан першої уявляється як наслідок певних помилок чи злочинів певних суб'єктів, метою яких є завадити здійсненню останньої).

Відповідно можна виокремити також уявлення про *способи перетворення/переходу* "наявної реальності" на/в "ідеальну реальність":

- за допомогою здійснення різного роду впливу на обставини та чинники, на які покладається відповідальність за *викривлення* (спосіб *усунення перепон на шляху вдосконалення*, або *агресивний* спосіб);
- за допомогою забезпечення та сприяння процесові *розвитку* "наявної реальності" до стану "ідеальної реальності", який уявляється як природний чи традиційний (спосіб *забезпечення ресурсами*, або *позитивний* спосіб);
- за допомогою виправлення помилок і *повернення* на шлях розвитку, який уявляється як природний чи традиційний (спосіб *критики*, або *негативний* спосіб).

Л. В. Діденко, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

ОСНОВИ ІДЕЄВПРОВАДЖЕННЯ: ТЕХНОЛОГІЯ "СУМНІВ"

Людина – істота багатогранна та ситуативна; залежна від умов, в які її занурюють; створіння бінарне, оскільки з моменту народження змушене обирати. Сам вибір – результат зважування наслідків, до яких призведе приймання/відхиляння того чи іншого рішення. Вибирання відбувається як

частина мисленнєвого процесу, тобто є "перебиранням"/оперуванням ідеями та/або образами, кожен з яких (здебільшого) можна "проявити" через застосовність мовоодиниць у вигляді говоріння або написання. Обидва варіанта є проявами комунікації (безпосередньої або опосередкованої). Комунікація – поліпараметральне утворення, основою якого є зв'язок мовців-слухачів, які можуть змінювати свої ролі залежно від багатьох параметрів як індивідуально-суб'єктивних, так само і незалежних від суб'єкта.

Головними елементами для спричинення комунікації є суб'єкт-інтерес, що його обопільно підтримують комуніканти; риторична майстерність; нормність; творчість та сумнів. Наразі нас цікавить саме сумнів, оскільки він (чи не єдиний) постає каталізатором ідеєствореннія.

Сама комунікація – своєрідна гра у запитування-та-відповідання із передбаченими "тайм-аутами" (тобто паузами, нереагуваннями, "гілко-/темозакриваннями"). Запитання, з точки зору активного суб'єкта, є відкритим варіантом підтримування інтересу до теми/проблеми. Відповідь (або варіанти відповідей) постають реакцією слухачів на презентовану тему, їхнє включання/долучання до неї. Комунікація – суб'єкт-суб'єктна тактико-стратегічна вербально-невербальна гра у переконування, що може закінчитися одним з трьох варіантів: 1) один із суб'єктів переконав іншого (останній при цьому визнає свою поразку); 2) переконані обидвоє, але жоден не визнає поразки; 3) не переконаний жоден. "Переконаність" – визнання своєї поразки; або початок сумнівання. Видами переконаності є: відкрита (вербальне капітулювання, тобто згода з тезою опонента) та закрита (капітулювання невербалізоване та/або мімічно/жестово/тілорухово (не)проявлене; мовчання).

Але що таке сумнів? Його необхідно розглядати з двох позицій: з точки зору суб'єкта-запитувальника та з точки зору суб'єкт-об'єкта (або суб'єкта-відповідальника). З позиції першого, сумнів – провокація; суб'єкт-припускання щодо існування ще одного варіанта, який оминули при розгляданні; метод нав'язування одного-єдиного суб'єкт-погляду; спричинювач деградування суб'єкт-об'єкта; один з найвдаліших варіантів ненав'язливого ідеєвпровадження. Останнім передбачено надавання життя окремій ідеї у царині індивідуальної свідомості. З позиції другого (суб'єкта, від якого потребують відповіді), сумнів постає двоїстим: або це чинник деградування, або ж творчості (залежить від психотипу та момент-налаштованості суб'єкт-об'єкта). Напрям – деградування/творчості – визначають індивідуальні особливості як то: уміння опиратися маніпулюванням свідомості; навички самоконтролю та спостережливості; теорія та практика вербальної та/або мімічної брехні; досвід гри у запитання-та-відповідання; риторична майстерність тощо.

Тактика поведінки за умов застосовності технології "сумнів" залежить від мотивувань та стимулів суб'єкта-запитувальника (спричинювальника самого феномена сумнівання) і самовпевненості та его/альтруїстичності суб'єкт-об'єкта (матеріалу, з яким "працює" суб'єкт-запитувальник). Первинні ролі не є фіксованими, а ситуація змінювана в непередбачуваних напрямах. Відповідно, прогнозовані наслідки (що їх планує досягти суб'єкт-запитувальник) можуть кардинально відрізнятися від реальних. Ці самі прогнозовані наслідки стосуються тільки розгортання самої ситуації, але не можливих змін, які відбуватимуться із суб'єкт-об'єктом (та й суб'єкт-запитувальником зрештою).

Отже, технологія "сумнів", з одного боку, сприяє маніпулюванню свідомістю іншого, коли не виникає (не)вербального опору; а з іншого, спричинює "підживлювання" свідомості новим матеріалом, що призводитиме до неординарних рішень та розв'язань ситуацій.

А. С. Довгерт, д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, КНУТШ, Київ

ДВА КОДЕКСА – ДВІ ІДЕОЛОГІЇ

1. Відповідно до ст. 15 Конституції України жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова, а суспільне життя в Україні грунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності [Конституція України. – К. : УПФ, 1996. – С. 11]. Заборона на "державну ідеологію" не означає деідеологізації суспільства. Окремі групи та індивіди – носії ідеологій – продовжують свою багатовічну боротьбу і сліди цих змагань ми знаходимо в законодавстві незалежної України. Для прикладу візьмемо такі важливі акти як Цивільний кодекс України та Господарський кодекс України, прийняті одночасно в результаті незрозумілого компромісу у Верховній Раді в 2004 р.

2. Розробники Цивільного кодексу, створюючи проект для ринкової економіки, були симпатиками ліберальних ідей. До того ж і прийнятий у 1996 р. Основний Закон України на законодавчому рівні закріпив такі раціональні положення, які є основними постулатами лібералізму: свобода, приватна власність на засоби виробництва, демократія, рівність громадян перед законом, плюралізм, толерантність тощо [Лібералізм : Антологія. – К. : Смолоскип, 2002. – 1126 с.]

Всі статті Цивільного кодексу побудовані на таких загальних засадах як: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність [Кодифікація приватного (цивільного) права / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : УПФ, 2000. – 336 с.].

При цьому слід відмітити, що згадані загальні засади діють у всіх сферах приватноправових відносин, в тому числі і в сфері господарювання. Цивільний кодекс містить багато положень, які враховують особливості цивільних відносин, що виникають в останній сфері. Деякі інші особливості регулювання можуть бути встановлені іншими законами (ч. 2 ст. 9 ЦК). Проте тут ідеться лише про особливості, а не про встановлення зовсім іншого правового механізму для регулювання приватних відносин у підприємницькій сфері.

3. Такі підходи заперечуються Господарським кодексом України, ідеологічною основою якого стала ідеологія марксизму. На думку "господарників" сфера господарювання випадає з поля приватноправового регулювання, а основним гравцем виступає держава. Публічний елемент визначається вирішальним.

Разом з тим, ми можемо бачити з історії нашої країни, що намагання втиснути розмаїття соціального життя в лещата публічного права, поставити громадянське суспільство під жорсткий контроль держави, є шляхом до соціального і економічного колапсу, як сказав би відомий австро-американський економіст і мислитель Фрідріх Гаєк, є шляхом до рабства. Що, власне, й відбулось в колишньому СРСР, коли замість приватноправових механізмів координації, держава спиралася на публічноправові механізми субординації в процесі регулювання суспільних відносин. Проте, незважаючи на цей прикрий історичний досвід, сучасна школа господарського права за допомогою Господарського кодексу фактично намагається звузити сферу свободи, сферу приватного права, оскільки сама концепція господарського права, так само як колись більшовики, нічого приватного в економіці не визнає. Говорячи про "змішаний", "публічно-приватний" характер так званих "господарських відносин", вони насправді віддають перевагу не принципам свободи і рівності, які властиві приватному праву, а принципу ієрархії та методу субординації, що є властивим для публічного права. Треба чітко усвідомлювати, що концепція господарського права є юридичним інструментом неототалітаризму.

4. Українська влада після 2004 р. неодноразово заявляла про необхідність скасування Господарського кодексу України, як антиринкового акта, але він ще й досі залишається в силі, помножуючи колізії у сфері підприємницького законодавства та нагадуючи всім про "вседолаюче" вчення марксизму

К. Б. Зборовська, студ., КНУТШ, Київ

ЗНАЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ БАРОКО

Переважна більшість сучасних українських філософів, істориків та політологів солідарна з думкою, що українська нація формувалася протягом XVI–XVII сторіч, а етнічна самосвідомість українців переростала в національну, починаючи з 20-х років XVI, коли розпочалася визвольна боротьба та війна за "відновлення власної державності". Досить важливим є те, що формування національної самосвідомості українців відбувалося протягом двох сторіч – з середини XV до середини XVII, випередивши становлення національної держави. Причиною такої стрімкості було те, що національна самосвідомість нових людей формувалася в екстремальних обставинах активного військового протистояння (і з Кримським ханством, і з Великим князівством Литовським, і з королівством Польським, і з Московським царством, і з турками-османами), потужного зіткнення старих і нових поглядів, релігії і науки, феодалізму і капіталізму, символізму і реальності, свого та іноземного.

Орест Зілинський вважає цей період найголовнішим для українського націогенезу, називаючи його великим духовним струсом, бо він започаткував цілком новий напрямок культурного й політичного розвитку. У цій добі "вперше народилася національна ідея… Врешті – в ній оформилася вперше на українському ґрунті людська особистість в своєрідних та імпозантних постатях Вишенського, Потія, Смотрицького та інших, локалізуючи тим самобутність нашої духовної раси" [*Зілинський, О.* Духовна ґенеза першого українського відродження // Європейське Відродження та українська література XIX – XVIII ст. – К., 1993. – С. 279, 280].

Тож можна зауважити, що становлення національної свідомості у період українського Бароко характеризувалось складністю та багатовимірністю процесу поєднання у синкретичну єдність соціаль-

них, релігійних та політичних прагнень суспільства. Ідеологія як ніколи постала в якості безперервного монологу, схожого на інтермедію абсурду, в якій переплітаються колективні інтереси, вузькогрупові ситуативні прагнення, благородні і підступні задуми, осмислення минулого та прагнення вдосконалити теперішнє. Синтез політичної та релігійної ідеологій став інструментом самоусвідомлення, мотивації, колективної самоорганізації та боротьби в руках освіченого духівництва. Згуртовуючи навколо ще не досить оформленої системи ідей духовної, культурно-етнічної та політичної єдності, ідеологія відіграла роль інтегруючого інтересу, який надав історії того періоду національного характеру та визначеності: "За допомогою ідеології дана територіально-культурна та політична спільність підноситься до усвідомлення себе як народу, до розуміння свого місця та ролі в історії регіону, людства, починає співвідносити свою діяльність із діяльністю інших народів" [Історія філософії на Україні. Т. 1. Філософія доби феодалізму / Ред. кол.: В. М. Нічик, В. С. Горський, М. В. Попович, Б. О. Лобовик, В. О. Зоц. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 16].

В той же час, на формування національної свідомості на українських землях відродження релігійної ідеології справляло суперечливі впливи. З одного боку, вона зміцнила у свідомості українських православних одну зі складових частин національної тотожності. Народилося почуття солідарності між різними верствами населення. Нечисленна частина шляхти, заможніші громадяни, деякі єпископи, рядові священники, козаки – всі вони стали краще усвідомлювати свою "інакшість", постає ототожнення: Русь – це православні [див. *Шевченко, Ігор*. Нарис №9 // Україна між Сходом і Заходом. – Львів, 2001].

Виразно окреслюють рівень національного самоусвідомлення українців у 17 ст. державотворчі прагнення, у виразі яких різнобічно сплелись ідеї релігійного та політичного характеру, формуючи ідеологічну зброю проти шляхетсько-католицького поневолення. Соціально-політичні теорії та концепції тогочасних полемістів-ідеологів яскраво відображали суспільне "розумове бродіння" щодо співвідношення релігійної та політичної ідеологій. Зокрема в уявленнях про Бога як Царя небесного, а царя земного – як Його дзеркального відображення, у полеміці про "царство" і "священство", яка продовжувалась у вітчизняній суспільній думці впродовж декількох століть.

На останок можна зазначити, що ідеологічні розробки неоднозначного періоду українського Бароко, спираючись на синкретичну єдність релігійного, політичного та суспільного ракурсів, відіграли значну роль у зародженні національної самосвідомості народу. І не так важливо, що одні мислителі бачили Україну складовою Польщі (І. Потій, В. Рутський, С. Оріховський), інші – складовою Російської держави (С. Яворський, Ф. Прокопович), а ідеалом найбільш "оптимістично" налаштованих була незалежна Україна на чолі з гетьманом (К. Сакович). Усе це – розбіжності за формою, а не за змістом, адже всі вони стали морально-гуртуючою силою, завдяки якій національна свідомість, що розвивалась до цього лише фрагментарно, виросла у потужну ідею національно-духовної єдності майбутніх поколінь.

Н. Е. Зелинский, канд. филос. наук, проф., УДУФМТ, Киев,
Г. В. Моргунов, канд. филос. наук, доц., НГТУ, Новосибирск, Россия

ПРОГНОСТИЧЕСКАЯ И КОНСТРУКТИВНАЯ РОЛЬ ИДЕОЛОГИИ

Интерес к идеологическому феномену имеет давнюю традицию, которая рельефно прослеживается в истории. Активизация внимания к идеологии становится заметнее в переходные, переломные, кризисные периоды развития общества, когда особенно актуализируется проблема социального самоопределения, необходимость выбора модели социального будущего.

Идеология выполняет гносеологическую, аксиологическую, интегративную, програмно-целевую, мобилизационную, прогностическую и др. функции.

Прогностическая функция идеологии является специфическим инструментом социального ориентирования и прогнозирования. Основным элементом прогноза выступает идеал, который носит нормативный характер и определяет не только то, что будет, но и то, что должно быть.

Попытки сделать обоснованный образ будущего в обществоведении всегда опирались на идеологическое предвидение, в котором отображался идеальный общественный строй с точки зрения той или другой социальной группы. Уровень научности социального прогнозирования может быть объективно охарактеризованным с учетом мировоззренческих установок исследователя.

В чем же заключается специфика предвидения в идеологии? Какие его особенности?

Одна из важнейших выражается в том факте, что идеология формулирует и обосновывает в своих выводах социальный идеал – модель желаемого будущего. Последний является своеобразным теоретическим результатом прогностической деятельности идеолога или политика.

Характерной особенностью идеологического предвидения является то, что оно, проходя через сознание людей, становится предметом как убежденности, так и веры. В этом заключается важное отличие идеологического предвидения от всех других. Цель идеологического предвидения – не только объяснить, но и повлиять на социальную действительность в том или другом направлении.

Существенной особенностью идеологического прогноза является его влияние на общественное развитие, что свидетельствует об относительной самостоятельности идеологии. В современной литературе трудно встретить автора, который бы отрицал "обратный эффект" идеологического предвидения.

Другой особенностью идеологического предвидения можно назвать его преимущественно качественный характер в отличие от количественных (главным образом) прогнозов других уровней. Это вызвано в первую очередь тем, что в нем отображаются важнейшие тенденции развития общества, оно не ставит целью определить детали, конкретные явления будущего общества.

Прогностическая модель определяет лишь основные черты, контуры грядущего общества в соответствии с интересами той или другой общности, поэтому избегает детализации. Точные количественные характеристики не свойственны идеологическому предвидению, оно очерчивает общие ориентиры социального развития, "траекторию" движения в будущее, а не его конкретное описание. Предвидение в рамках идеологии является точным в том понимании, что оно указывает на верный вектор, направление изменений, перспективы развития.

Каждая социальная общность "ожидает" то или другое будущее в зависимости от своего положения, своей роли в обществе. Стратегическое задание идеологии, таким образом, заключается в том, чтобы "вооружить" социальную группу теоретическим осознанием всех целей и задач, которые выходят за пределы повседневных представлений. Идеология потому и выступает в качестве своеобразного инструмента социального ориентирования и прогнозирования, а сконструированная в ее рамках модель перспектив развития – методологической основой познания будущих общественных явлений.

Поисковое предвидение в рамках идеологии является будто "продолжением" известных тенденций (как своего рода "траекторий") в будущее с определением возможных вариантов и проблем, которые встречаются на этом пути. А нормативный аспект предвидения связан с определением направлений и способов решения этих проблем социального развития в соответствии с долгосрочными стратегическими целями социально-экономического развития общества.

Вышеупомянутое позволяет сделать вывод, что построение модели будущего, которая бы соответствовала интересам людей, является одной из важнейших задач идеологии.

Идеологическое предвидение будущего является обязательным условием для разработки дальновидной политической стратегии и тактики борьбы групп людей за свои интересы. В первую очередь актуализируется вопрос о роли идеологического предвидения для совершенствования управления обществом, экономическими, социальными и духовными процессами. С другой стороны, специфика предвидения в идеологии заключается в мощном влиянии на людей, позволяет осуществлять манипулирование их сознанием, мобилизовывая на те или другие свершения. Но понятно, что не только предвидение влияет на качество управления; есть и обратная связь – осуществление прогнозов во многом зависит от существующей системы управления.

Одно из направлений реализации прогностической функции идеологии предопределяется степенью ее влияния на общественное и индивидуальное сознание и формирование научного мировоззрения. Роль и значение отмеченной функции растет в связи с задачей укрепления в обществе морально-психологической атмосферы оптимизма, чувства причастности к историческому творчеству.

Таким образом, прогностическая и конструктивная роль идеологии проявляется не только в научно обоснованных представлениях о будущем, но и в реальных возможностях его достижения. При этом решаются проблемы методологического характера, определяются направления, способы, формы и последовательность анализа этапов грядущего. Прогностическая функция идеологии в то же время помогает разрешать и конкретные, практические проблемы сегодняшнего времени.

В. А. Зубов, канд. филос. наук, доц.,
ИВО АПН Украины, Киев

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС СОВРЕМЕННОГО КИТАЯ

В идеологии современного Китая все активнее звучат националистические установки и претензии на роль мировой сверхдержавы, дается видение нового мирового порядка, подчеркивается его особая роль в становлении мировой цивилизации, высказываются обиды, нанесенные Китаю Западом. Отличительным фактом является участие в разработке идеологических установок помимо традиционно соответст-

вующих отделов КПК также интелектуалов, имеющих влияние на широкие массы китайцев благодаря СМИ. Так, в книге "Китай недоволен" ("Чжунго бу гаосин"),написанной 5-ю авторами в 2009 году и ставшей бестселлером, отражаются мировоззренческие установки и чаяния современных китайцев [Китай недоволен. Великая эпоха, великие цели и наши внутренние и внешние неурядицы. Авторы: Сун Сяоцзюнь и другие. – Нанкин: издательство "Цзянсу жэньминь чубаньшэ", 2009]. Заметим, что все авторы бестселлера "Китай недоволен" ("Чжунго бу гаосин") – активные и влиятельные работники средств массовой информации со связями в партийно-государственных военных и идеологических кругах; они являются фанатами экономической и военной мощи Китая и утверждают, что "самоистязание" при взгляде на историю ведет к искажению исторической памяти, к пораженчеству и новому "Скотному двору". Отталкиваясь от основных идей "Чжунго бу гаосин", они ведут идеологическую и пропагандистскую работу в средствах массовой информации, охватывая как китайский континент, так и все мировое сообщество китайцев, а также активно используют Интернет и социальные сети, тем самым формируя мировоззренческие ориентации современного китайца, где бы он не находился. В их работе выдвинута программа преобразования Китая в сверхдержаву XXI века за счет превращения национализма в ведущую идеологию. Утверждается, что Китай способен распоряжаться мировыми ресурсами более эффективно, чем любая другая страна на планете, поэтому он и должен руководить миром. И помогать ему в этом будет Народно-освободительная армия Китая, которая должна защищать суверенитет Поднебесной и за пределами страны, а не только ориентироваться на оборону своей территории. НОАК должна заняться "коммерцией с мечом в руках", то есть идти в те регионы мира, где находятся "коренные интересы Китая", и защищать их. Пропагандируется преодоление китайцами иллюзорных представлений о реальной жизни, их уход от привычки жить стереотипами, оторванными от действительности литературно-художественными представлениями, "тем самым превозносить и себя, и других, создавать идиллию и обманывать других, обманываться самим" [*Галенович, Ю. М.* О чем пишут авторы сборника "Китай недоволен"? / Ю. М. Галенович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifes-ras.ru/attaches/books_texts/Galenovich._Zhongguo_ bu_gaoxing.pdf. – С. 10]. Следует отметить, что сам Китай и его граждане стремятся адекватно отражать сложившиеся реалии в становлении нового мирового посткризисного порядка. Популярным является утверждение, что Запад пытается "мягко обволакивать" Китай, "укладывать его в лебяжий пух" с тем, чтобы со временем Китай "терял подвижность мышц", превращался в полупарализованный или полностью парализованный объект его политики. Поэтому китайцам необходимо взывать к "стальной воле" и "железной хватке" китайской нации. Актуализируется необходимость формирования у китайцев логического мышления и способности прогнозировать тенденции и последствия развития процессов. Признается, что на современном этапе Китай используется Западом как полигон применения своей капиталистической тактики. Это заключается в том, что в Китай переносится из многих западных стран производство, в том числе и экологически вредное, так как труд китайских рабочих дешевле, чем в странах Запада. И пока это выгодно Китаю, который находит применение своим не занятым работникам и получает деньги, которые иным способом он пока заработать не может. Запад, а точнее США, через покупку Китаем облигаций государственных займов США, обеспечил на данном этапе финансовые рычаги зависимости Китая. Внушается мысль, что китайцы, зачастую, вольно или не вольно, становятся слугами Запада, что именно Запад и есть главная причина многих бед Китая. И решить эту проблему можно только превращением Китая в супердержаву, а юаня – в новую мировую валюту.

Такая мировоззренческая установка способствует актуализации в сознании китайцев стремления возродить великий Китай и быть образцом для подражания всего мира. Упорство и высокая работоспособность, как основные характеристики успешной социализации человека, прививаются китайцам с детства всеми идеологическими ресурсами. Стремление изменить мировое разделение труда детерминировало активно-наступательное и даже "агрессивное" заимствованием китайцами технологических новинок извне и интенсификацию разработки собственного современного интеллектуального капитала в силу необходимости выдерживать жесткую внешнюю конкуренции во всех сферах жизнедеятельности мирового социума. Ибо для того, чтобы занимать достойное место в современном мировом порядке, стране необходимо с учетом логики международных процессов повышать интеллектуальную составляющую производства и экспорта. Только ускоренное технологическое развитие китайской экономики и интелектуального капитала Китая позволит стране добиться успеха в глобальной конкуренции. И стремление к знаниям и получению качественного образования отражено в установках современного китайца. Мировоззренческая картина и установки китайцев формировались и под влиянием тех трудностей, которые случались на пути нации, и заставляли китайцев развиваться, преодолевать преграды, бороться за достойное место под солнцем. Установка на активность обусловливает высокий уровень живучести и быструю адаптацию китайцев к возникшим жизненным обстоятельствам. Считается, что в любой ситуации и любом социокультурном окружении

китайцы остаются сами собой и, опираясь на взаимопомощь и поддержку соотечественников, адекватно реагируют на происходящее, чтобы найти свою "нишу" и устроиться наилучшим образом. Сплоченность, адаптивные способности и умение действовать рационально, с пользой для собственного существования и роста – все это способствует высокой эффективности социальных Отметим, что становлению Китая как супердержавы способствуют, в частности, такие мировоззренческие установки китайцев как: – общее дело как главная ценность социального бытия китайцев; – соблюдение правил и субординации, уважительное отношение к власти, государству, доверие к его социальным институтам; – труд и умение выдерживать жесткую конкурентную борьбу в инновационной активности по нахождению новых схем и технологий удовлетворения спроса выступают единственно возможными способами социального продвижения и благополучия; – адекватное, реалистическое восприятие окружающего мира, прагматизм и оптимизм в его преобразовании, вера в достижение поставленных целей.

В идеологическом комплексе современного Китая ставится цель сформировать "общее понимание" ситуации, а также дать новый толчок национальной идее – построению сильного и процветающего Китая, превращение его в супердержаву, мирового лидера. Пропагандируется и находит поддержку идея становления демократического режима через любовь к государству и нации. Национализм и демократия – взаимосвязанные процессы, но вначале осуществление великих целей развития нации, а затем это создаст условия и для осуществления демократии.

Л. Й. Зубрицька, канд. політ. наук, ст. викл., НаУКМА, Київ

СПЕЦИФІКА ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ СУЧАСНОСТІ

Ідеологія у сучасному світі відіграє одну з найважливіших функцій – є основою соціально-політичної ідентифікації особистості. Відомий німецький дослідник ідеології К. Мангейм стверджував, що ми належимо до групи не лише від народження, не лише тому, що декларуємо свою приналежність до неї, і не тому, що даруємо їй свою лояльність і вірність, а насамперед тому, що дивимося на світ і на ряд явищ у світі так само, як і вона (тобто відповідно зі смисловими значеннями, прийнятими відповідною групою) [*Мангейм, К.* Идеология и утопия // Диагноз нашего времени : Пер. с нем. и анг. – М. : Юристъ, 1994. – С. 24–25]. Саме ідентифікація як одна із основних функцій ідеології має зовнішню і внутрішню спрямованість своєї реалізації. Зовнішня спрямованість пов'язана із відповідями на запитання: "Хто ми є?", "Чого ми прагнемо?", "Як ми хочемо цього досягти?" та із з'ясуванням, фіксацією свого місцезнаходження в системі соціальних, політичних, економічних відносин, ставлення до минулого, теперішнього, майбутнього. Внутрішня спрямованість відображає позицію ідейної послідовності, безперервності та відчуття своєї інтегрованості в єдину соціальну цілісність.

В політичному житті ідеологічна ідентифікація пов'язана з приналежністю до певних політичних партій за умови активної позиції, або симпатизуванням чи навпаки несприйняттям тих чи інших політичних сил. Сучасні дослідники стверджують, що існуюча багатоманітність партійної системи і одночасно схожість програмно-ідеологічних матеріалів певним чином нівелює ідентифікаційну функцію. Дійсно, відхід вітчизняних політичних партій від класичних політичних ідеологій – лібералізму, консерватизму, комунізму, соціал-демократії – послаблює стабільну ідентифікацію. Більшість політичних сил, орієнтуючись на "середнього" виборця, є деідеологізованими в класичному розумінні, тобто їхні ідеологічні постулати спираються не на якусь політичну ідеологію, а на виклики сьогодення. Українські політики не перестають стверджувати про своє сповідування прав людини, соціальної справедливості, патріотизму та інших респектабельних цінностей. "Основний набір" таких цінностей можна знайти майже в будь-якій програмі, відмінності стосуються лише аспектів, пов'язаних із їх інтерпретацією. З іншого боку, для багатьох партій та громадських організацій розробка ідеологічної програми є рутинним завданням, адже соціальне визнання пов'язане із зусиллями не стільки ідеологій, скільки політтехнологів. Не секрет, що делікатна справа написання ідеологічних програм нерідко доручається спеціалістам, які працюють "на замовлення". Відповідні документи в українському контексті сьогодення сприймаються як неминучий антураж, а не як атрибут і результат колективних творчих зусиль. У результаті програмні документи, які затверджуються на з'їздах, виходять сірими і безликими, адже важливим є сам факт їх наявності, а не стратегія їхнього втілення в життя.

Разом з тим, не зважаючи на формальний характер, ідеологічні програми залишаються головним засобом ідейної самоідентифікації і самопрезентації соціальних груп, класів, партій, рухів, громад тощо. Навіть, якщо вони не представлені теоретичними інноваціями, то все ж таки соціально-політичні об'єднання розглядають їх в якості своїх офіційних "візитних карток". Але потрібно усвідомлювати, що тра-

диційний аналіз змісту буде не продуктивним, оскільки частіше має вагу не те, що там міститься, а як це подається. З цього приводу російська дослідниця О. Малінова зазначає: "… ідеологія партії може розглядатися не тільки як сукупність цілей і завдань, які витікають з певної системи цінностей і принципів (якою вона є за формою), але і як схема самопрезентації, яка покликана позиціонувати дане об'єднання щодо інших політичних акторів і забезпечити його потенційних прихильників маркерами, які полегшують їх ідентифікацію (що більш точніше відображає її основну функцію)" [*Малинова, О.* Программы как средство самопрезентации политических партий // http://inocenter.w-m.ru/publications/psichologi_shestopal_9.html]. Іншими словами, офіційні ідеологічні документи можуть бути прочитані як тексти, що не лише повідомляють про цілі і завдання організації, але й несуть пряму і непряму інформацію про різні якості і характеристики, які притаманні "нам" і "їм". При цьому зашифровані між рядками повідомлення про те, "хто є ми" і "хто є вони" психологічно можуть бути більш значимими для індивідуальної ідентифікації, ніж формально декларовані цілі та завдання. Таким чином, ідеологія бере за основу міфологічні бінарні опозиції "ми-вони", "свій-чужий", "друг-ворог", що є притаманними міфологічному мисленню людини, яке передбачає чітку ідентифікацію, що не піддається сумніву.

О. М. Іщенко, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ: СПРОБА РЕАБІЛІТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬСТВА РИЗИКУ

Сьогодні існує багато проблем, які потребують філософського осмислення. Не є винятком й ідеологія – особлива форма духовності, яка пронизує усі форми життєдіяльності людини. Виключної актуальності філософське осмислення ідеології набуває в умовах сучасного суспільства, яке все частіше визначається як суспільство ризику. Невизначеність, ризик та пов'язані з ними потенційні загрози не зменшуються, а навпаки, мають тенденцію до постійного зростання. Ризик, пронизує усі без винятку сфери людської життєдіяльності. Існування сучасної людини дедалі більше стає непередбачуваним, вплив її на наше життя стає визначальним. Тож, очевидно, що адекватне осмислення ідеології неможливе поза контекстом суспільства ризику.

Уникнення ризиків, забезпечення комфортного, безпечного, сповненого сенсу існування є цілком природним для людини. Між тим, сучасне життя людини у більшій мірі характеризується у термінах невизначеності, небезпеки, втрати сенсу буття і таке інше. В умовах ризику людина поступово втрачає основну властивість своєї життєдіяльності – здатність до цілеспрямованої дії, втрачає сенс буття. На цій обставині наголошував, зокрема відомий соціолог Е. Гідденс. зауважуючи, що, середовище ризику містить три компоненти, серед яких й "загроза виникнення почуття безцільності, безглуздості людського існування". Сучасна людина змушена жити з відчуттям, що світ, в якому ми живемо вийшов з –під контролю, що він, за влучним висловом Е. Гідденса, "вислизає з рук".

Серед численних критеріальних визначень суспільства ризику одне з центральних місць посідає його характеристика як такого, в якому немає консенсусу щодо базових цінностей і цілей, узгодженого проекту майбутнього [*Яницкий, О. Н.* Социология риска. – М. : Изд-во LVS, 2003. – С. 28]. Тим самим фіксується важливість тих пошуків, які спрямовані не на технологічні або інституціональні інноваційні прориви, а в першу чергу на створення прийнятних образів майбутнього, заповнення вакууму у сенсовій сфері. Іншими словами стверджується важливість ціннісно-смислових утворень, які здійснюють регуляцію практичної діяльності, що в свою чергу зайвий раз доводить необхідність ідеології, її специфічної участі в суспільно-історичному процесі.

Сучасному цивілізованому суспільству притаманний високий рівень критичності стосовно будь-яких узагальнюючих, абстрактних та формалізуючих тенденцій. До сфери такої критики потрапляє й ідеологія. Втім, відмова від ідеології, її зникнення означатиме зникнення важливих думок та великих почуттів, натомість виникне порожнеча, яка з величезною силою затягуватиме у чорну дірку усе "наддиндивідуальне", "всезагальне", безкорисливе – усе, що сповнювало сенсом індивідуальне буття [*Славин, Б. Ф.* Идеология возвращается – М. : Социально-гуманитарные знания, 2009. – С. 15]. У зв'язку з цим, існує нагальна потреба зміщення акцентів з практично-утилітарних проблем на духовно-ідеологічні. Адже у продуктах духовної творчості, до яких належить й ідеологія, людський вимір закладений у самому імпульсі їх виникнення, вони не мають жодного іншого сенсу та призначення, жодного іншого способу існування, окрім відбиття безпосередньо у людині, її життєдіяльності. Відмова від ідеології, блокування уявлень про позитивне ціннісне її наповнення, дискредитація будь-якої ідеальності призводить до зменшення ролі та значення надособистісних сенсів, зумовлюючи тим самим збільшення ризиків підриву єдності суспільства, втрати соціальних зв'язків, які мають прояв перш за все у ризиках дезінтеграції та втрати символічної єдності.

Основу ідеології становлять ідеї. Останні, як стверджував видатний давньогрецький мислитель Платон, вирізняються незмінністю, сталістю свого змісту. З огляду на це, ідеї являють собою зразки соціокультурних реалій. Дана властивість ідей є важливою у тому сенсі, що вона не дозволяє мінливим реаліям у їх еволюціях надто радикально ухилятися в бік небезпечних напрямків. Нерухомий, незмінний космос ідей не дозволяє мінливій реальності природного і соціального світів впадати у стан безнадійно-згубного хаосу [*Бачинин, В. А.* Морально-правовая философия. – Х.: Консум, 2000. – С. 28]. Відповідно, ідеологія несе в собі момент творення, впорядкованості життєдіяльності великих людських спільнот, попереджує можливі відхилення від зразків бажаного та необхідного.

Вітальність людини і перш за все її тілесність – це те, що відгороджує кожного індивіда від інших людей. За своєю природою людина – це монада, яка, як стверджували Г. Лейбниц, В. Соловйов, І. Ільїн та інші видатні філософи, самотня у своєму психофізичному існуванні. Вітальне існування характеризується центробіжністю, егоцентричністю, не дозволяє індивіду включати до сфери своїх інтересів те, що безпосередньо її не стосується. З цієї онтології вітальної відокремленості здатне виникати відчуття нездоланної самотності, яке у окремих людей досягає високого ступеню екзистенційного трагізму. Для того, щоб подолати свою природно зумовлену відокремленість, "монадність" та не дозволити їм трансформуватися у трагічне відчуття безвихідної самотності, людині необхідні спеціальні зусилля соціально-практичного та духовного характеру у вигляді налагоджування соціальних контактів та встановлення духовних зв'язків з іншими людьми [Там же. – С. 69]. З огляду на це, варто вказати на ще одну важливу роль ідей. Мова йде про консесуальний характер останніх. Люди погоджуються вважати те чи інше цінним в результаті комунікативних практик, тобто досягнутої згоди відносно предмету, що обговорюється. В процесі комунікації люди обмінюються ідеями та формують спільне знання, яке лежить в основі досягнутої згоди про цінності. В цьому відношенні ідеї є конститутивними для соціальної реальності. "Влада" ідей пов'язана з їх консесуальністю. Ідеї стають консесуальними, коли актори починають вірити в їх цінність та обґрунтованість [*Сморгунов, Л. В*. Сравнительная политология в поисках новых методологических ориентаций: значат ли что-либо идеи для объяснения политики // Полис. – 2009. – № 1. – С. 118–130]. Крім цього, консесуальність ідей легітимізує ідеологію як орієнтацію на конкретну систему цінностей. Ідейний консенсус в кінцевому підсумку спрямований на конструювання логічно обґрунтованого проекту майбутнього, який має ознаку ідеального. Ідеологія, відповідно, має властивість забезпечувати взаємодію окремих суб'єктів таким чином, щоб це сприяло зміцненню того цілого, частиною якого вони є. Адже по суті, як зазначав Ф. Ніцше, людина втрачає віру в свою цінність, якщо через неї не діє безкінечно цінне ціле: інакше кажучи, вона створила таке ціле, щоб мати можливість вірити у свою власну цінність [*Ницше, Ф.* Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей. – М. : Изд-во REFL-book, 1994. – С. 12].

Таким чином, небезпеки та загрози, які виходять на перший план в суспільстві ризику безпосередньо пов'язані з ціннісно-мотиваційною сферою суспільного, групового та індивідуального життя. Відповідно це вимагає актуалізації досліджень даної предметної сфери, і в цьому зв'язку особливе значення набуває ідеологічна проблематика.

Д. М. Калач, студ., КНУТШ, Київ

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОБЛЕМИ "ЛЮДИНА–СВІТ" У ФІЛОСОФСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ Г. С. СКОВОРОДИ ТА П. Д. ЮРКЕВИЧА

Людина та її взаємодія зі світом завжди мали місце у філософських розмислах. Г. С. Сковорода і П. Д. Юркевич – для кожного з них людина є особливим,багатогранним,неповторним,безцінним створінням, що завжди перебуває у зв'язку з світом і Богом.

Для Г. Сковороди, розум людини, оперуючи ідеями, пізнає буття розумних істот, але, будучи сферою загального, він принципово не може проникнути і розкрити всю глибину індивідуального. Непроникна для розуму глибина індивідуального є те, що в своїй філософії він, називав серцем. У серці людини відбуваються ті процеси, які принципово не можна вивести із загальних принципів і законів. Серце є осередком морального життя людини, в ньому поєднуються всі моральні засади та стани особистості. Серце виступає вихідним пунктом всього доброго і злого в думках, словах і вчинках людини. Серце є фундамент духовного життя, в ньому має свою основу совість людини. Потяги серця не підпорядковані логіці, як мислення, і тому вони непередбачувані, логічно не детерміновані. У цьому лежать витоки свободи дії людини, свободи її вибору. Людина робить моральні вчинки лише в силу того, що вона вільна, тобто в неї є свобода вибору або, як каже П. Юркевич, "самовизначення душі до діяльності". Розглядаючи проблеми моральності, П. Юркевич розділяє світ на безпосередніх бажань і світ дійсний, що

являє собою область істинно-сущого. Людина, як і тварина, починає своє існування в світі безпосередніх бажань, але потім у процесі свого розвитку він виходить у світ дійсний і вступає в область істинносущого. У цьому світі людина свій розвиток ставить у залежність від ідеї про своє призначення. Свої бажання і задоволення своїх потреб людина переносить у цей світ істини і добра. Умова моральної свободи людини полягає в тому факті, що вона змогла піднятися над тваринами потягами чуттєвості до вільного прояву правди і любові. Любов виступає не тільки як релігійне почуття: любов до Бога, а й загальнолюдське моральне почуття, як любов до іншої людини, любов до ближнього, до брата свого.

Г. С. Сковорода у відносинах емпіричної людини до емпіричного світу –вбачає, переживання його як надії. Світ такий, яким людина його переживає. Сковорода не думає, що світ треба змінювати, тому що впевнений, що людина вільна від світу за своєю природою, тільки не знає цього. Звідси і завдання людини – дізнатися про свою свободу від зовнішнього світу. У зв'язку з цим філософ розмірковує про волю, розум і душу. Душа є передчуття внутрішньої людини, вічної його ідеї, вона головне в людині. Воля і розум в основі своїй єдині: розум діяльний, а воля розумна. Дорога людини до єдності волі і розуму є його особиста інтимна історія, повна напруженого драматичного змісту. Вона, згідно Сковороді, визначається містичною метою і в житті людини розкривається покликанням, в якому вона знаходить себе. Важливою позицією для Г. Сковороди є відношення людини до навколишнього світу може бути позначена як відповідальність особи за діяльність в світі. Це відповідальність, насамперед перед самим собою. Відповідальність за те, де людина шукає собі міру – в предметах зовнішнього світу або в задоволенні бажань. Свободу, на думку Сковороди, може знайти людина, яка має здійснити ідею Бога, осягаючи божу волю як свою. Ідея свободи від світу – це ідея свободи від тління, від смерті, це ідея воскресіння та загального перетворення, відповідальність людини перед собою, по суті, виявляється відповідальністю перед Богом. Крім того, людина несе відповідальність і перед іншими людьми за ті почуття і настрої, які вона переживає і культивує.

П. Юркевич критично ставиться до етичного ригоризму і морального утилітаризму. Вірні вчинки, вчинені за необхідності, носять, на думку Юркевича, не моральний, а правовий характер. Справді моральними вчинками є ті, які морально мотивовані. Він не згоден з кантівським положенням про те, що моральні вчинки, на відміну від легальних, відбуваються тільки заради виконання морального закону, наявного в свідомості всіх людей у вигляді незмінної даності. Юркевич виступає проти абсолютизації обов'язку і заперечення моральної цінності тих доброчесних вчинків, які мають іншу мотивацію. Він твердо переконаний, що вчинки, здійснені людьми з любов'ю до ближнього, є справді моральними. У той же час, Юркевич високо оцінює поняття морального закону і вчення про обов'язок. Але справа в тому, що прихильники етичного ригоризму виходять з того, ніби початкове джерело морального закону є розум, а не почуття, не серце. Джерело моральності Юркевич бачить і знаходить в безкорисливих діяннях, коли людина творить добро не з примусу, не з потреби, не з розрахунку, а вільно по любові і правді, за покликом свого серця. "Моральна гідність вчинку, – по Юркевичу, – визначається лише ступенем вільної любові серця до добра". Особливу увагу П. Юркевич приділяє моральній діяльності людини. Вчинок є добрим і ставиться в особисту заслугу людині тільки тоді, коли вона своє прагнення до задоволення обмежує моральною ідеєю справедливості, коли вона не хоче принести задоволення собі за рахунок обмеження права іншої людини. Саме справедливість перетворює прагнення до задоволення. Займаючись моральною діяльністю, людина повинна відчувати насолоду і задоволення від правди, добра і справедливості у наших відносинах і вчинках. Підставами моральної діяльності людини служать навіювання совісті і моральних почуттів.

Філософські погляди П. Д. Юркевича і Г. С. Сковороди ґрунтуються на принципі, що людина високоморальна кориться не тільки вимогам справедливості, але і заповідям любові, яка допомагає жертвувати своїми особистими інтересами заради блага інших. Людина, як суспільна істота, відчуває необхідну потребу заповнювати себе іншими людьми, заповнювати не тільки в матеріальному відношенні, але ще більше в духовному плані. Почуття людяності полягає в тому, що людина відчуває моральний потяг до іншої людини, з одного боку, для того щоб від його впливу живити, виховувати і піднімати свою душу, а з іншого – відкривати йому свою душу, свої думки, бажання, печалі та радості.

В. Л. Кирик, канд. політ. наук, доц., ВІКНУ, Ф. М. Кирилюк, д-р філос. наук, проф., КНУТШ, М. І. Хилько, д-р філос. наук, проф., КНУТШ

ЕКОЛОГІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ ПОСТМОДЕРНУ

Аналіз сучасного статусу екології та досліджуваних нею проблем приводить до висновку про те, що екологія набула статусу світогляду людства, яке прагне уникнути екологічних катастроф, вийшла

за рамки дослідницької діяльності у вузькому розумінні цього слова і постала як сукупність умонастроїв що вона є не стільки "наукою", скільки певною надбудовою, ментальним середовищем, у якому посднуються дослідницькі, ідеологічні, філософсько-світоглядні та конкретно-організаційні засади управління ресурсами, моніторингу довкілля тощо.

Настав час відокремити на постійному рівні екологію як сферу наукових знань від світогляду й ідеології, адже знання не є тотожними світоглядові як формі самосвідомості людини і суспільства, а лише однією з його складових. Так само й наука не може ототожнюватися з ідеологією як сукупністю взаємопов'язаних ідей, уявлень і переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя і спільних дій. Відповідно не можна вважати виправданим вживання терміну "екологія" для означення певних форм світогляду та ідеології. Постає питання і про запровадження термінів і понять, які відповідали б адекватному визначенню "розширеного змісту" сучасної екології. Такими поняттями є "екологізм" ("ecologism") та "інвайронменталізм" ("environmentalist"), доцільність вживання яких обґрунтовувано в дослідженнях: М. Кисельова, В. Крисаченка, В. Табачківського, Т. Тардащук, В. Лісового. Автори зазначають, що *екологія* досліджує, об'єктивує життя на Землі у формі знань з позицій зовнішнього спостерігача, тоді як *екологізм* охоплює взаємозв'язки і взаємовідповідність між (людським) суб'єктом і біосферою як безпосереднє переживання цих зв'язків із середини, як певну характеристику людської екзистенції. У цьому сенсі екологізм відповідає критеріям світогляду й ідеології [*Кирилюк, Ф. М.* Філософія політичної ідеології. – К. : Центр уч. Літ., 2009. – С. 439].

Разом з тим, екологізм як різновид світогляду й ідеології є опозицією "модерністському" механістичному світогляду, який має на меті редукцію складних природних процесів до простих його складових. В основі екологізму лежить цілісний органістичний світогляд, створенню якого, передусім, сприяє екологічна наука. Більше того, екологія як комплексна наука становить важливе підґрунтя сучасному екологізму, але не тотожна йому. Зв'язок між екологією й екологізмом не є простим лінійним, а потребує занурення в ширший пізнаваний, світоглядний, а також загальнокультурний і цивілізаційний контексти, спираючись не лише на знання, а й традиції, досвід, мудрість, інтуїцію, віру тощо. Таким чином, якщо екологія лежить у сфері науки, то екологізм охоплює собою частково сферу екології і частково сферу поза науковим досвідом. Це – по-перше.

По-друге, екологізм як сучасна форма ідеології, як ідеологія постматеріального і постіндустріального суспільства, грунтується на засадах нової екологічної парадигми, як продукт виходу екологічних проблем за академічні межі та форма їх "безпосереднього переживання" різними суспільними верствами. Екологізм як елемент світогляду сучасної людини є формою безпосереднього переживання взаємозв'язків індивіда з довкіллям на грунті не лише наукових даних, а й власного досвіду та власних переконань, власного культурного рівня, моральності та інтуїції [*Хилько, М. І.* Екологічна безпека : Термінологічний словник-довідник. – К. : Знання України, 2006. – 144 с.].

По-третє, поняття екологізму не підміняє екологію, яка й надалі зберігає свій статут комплексної наукової дисципліни, що поєднує теоретико-фундаментальні та практично-прикладні напрями, і не ототожнюється з нею. Акцентується увага на тому, що відмінність екологізму від екології полягає в тому, що він не лише прагне науково пояснити явища і процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, а й шукає відповіді на гострі проблеми, які постають перед людиною й суспільством через глобальну екологічну кризу, а також кризу гуманітарну як наслідок дисгармонії між людиною та світом, що її оточує. Відмінність екологізму від екологі, ї полягає втому, що екологізм не лише прагне пояснити явища і процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, спираючись на дані науки, а й шукає відповіді на гострі проблеми, що постають перед людиною і суспільством через глобальну екологічну кризу, спричиненою деградацією водних і земельних ресурсів, втратою біорозмаїття, скороченням площ, вкритих лісами, накопичення шкідливих відходів, глобальними змінами клімату, витонченням озонового шару тощо, а також кризу гуманітарну як наслідок дизгармонії між людиною та світом, що її оточує.

По-четверте, екологізм пронизує всі сфери сучасної суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики. Проте він є надзвичайно складним феноменом, характеризується різноманіттям течій, об'єднаних під загальною "парасолькою" ідейних засад, підґрунтя яких становить безперечне визнання самоцінності природи, а відтак необхідність радикальних змін у наших взаєминах із нею, змін повсякденної поведінки та стилю життя, способів виробництва та політичного порядку загалом. Він виводить причини сучасної екологічної кризи із кризи суспільної, а не зводить їх до браку технологій або природних ресурсів, як це має місце в інвайронменталізмі. Екологізм намагається запропонувати програму дій, що їх треба вжити для переходу до суспільства, здатного існувати в гармонії з природою. Ідеологія екологізму спрямована на об'єднання людей заради збереження життя на планеті Земля та досягнення збалансованості між природою та людським суспільством. Тому синонімом ідеології екологізму є "зелена ідеологія" [Екологічні виміри глобалізації : Монографія. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2006. – 260 с.].

Його засади складають філософія екології та екофілософія, чисельні стратегії розвитку (наприклад, концепція збалансованого розвитку), політичні програми та плани дій, практичні рекомендації щодо устрою соціально-економічних відносин, морально-етичних, ціннісних, культурних засад суспільства та його окремих інституцій.

Становлення екологізму як феномену сучасності тісно пов'язане з формуванням громадської екологічної стурбованості й екологічної свідомості, інституалізацією екологічного руху, з глобалізацією та комплексом феноменів, що її супроводжують, а також її наслідками.

Отже, екологізм може бути визначений як світогляд, що спонукає діяльність людини та суспільства до гармонійного співіснування зі світом природи. Спираючись на теоретичні й прикладні дослідження в галузі екології, прагне зробити на їх засадах висноки, значущі для збереження природи, і поєднує в собі критично-філософську, світоглядну та ідеологічну функцію.

Д. Р. Клявін, здобувач, КНУТШ, Київ

СУТЬ ПОНЯТТЯ ВЛАДИ В КЛАСИЧНОМУ ІСЛАМІ

Актуальність дослідження полягає в тому, що мусульманське право є всеосяжною і узгодженою системою релігійних норм і обов'язків, яка структурує політичне, економічне і соціальне життя, а також духовну сферу культу і ритуалу, – тобто визначає поведінку людей і їх переконання. Право і богослов'я в ісламі невід'ємні один від одного, як і духовне і мирське життя людини.

Є очевидним, що мусульманське право в юридичному сенсі слід розглядати як частину ісламської системи державно-правового регулювання, хоча його: різні норми займають в ній неоднакове місце і по-різному співвідносяться з її релігійними елементами. Якщо норми мусульманського права засновані на приписах Корану і Сунни в цілому співпадають за своїм змістом з релігійними правилами поведінки і складають разом з ними центр цієї системи, то положення, сформовані юристами за допомогою раціональних методів тлумачення (іджтіхад), знаходяться як би на її периферії, оскільки прямо не залежать від релігійних догматів і частенько не мають аналогів серед релігійних правил поведінки.

Проблема співвідношення релігій і політики в ісламі є – частиною основної проблематики його історичного вчення, наукового дослідження його багатовікового досвіду, як у минулому, так і в сьогоденні. Щоб співвіднести історичні аспекти з аналізом сучасного стану і з сучасними поняттями, є актуальним і важливим зрозуміти три взаємопов'язані питання: перше – про природу і характер влади в мусульманському суспільстві; друге – про співвідношення практики світської і духовної сторін громадського життя; нарешті, третє – про термінологічне віддзеркалення поняття "влада" і про розмежування типів і функцій влади. їх аналіз дозволить описати механізм зв'язку між мусульманськими політико-правовими концепціями і політичною реальністю мусульманського світу, показати, як, ідеологія ісламу впливає на державну владу і політику ісламських держав.

Для класичного ісламу питання про природу влади не було предметом дискусії і роздумів. Влада взагалі належала Аллаху, а земна влада була його даром і його дорученням людям. Мета і завдання земної влади була досить обмежена – стежити за тим, щоб люди жили згідно з "божественним законом" даному в Корані і Сунні.

Не було уявлення про можливість розподілу світського і духовного. Відповідно, мало розрізнялося світське і релігійне вживання схожих або однакових термінів.

Нині категорії правових наук і теорій, питання про природу влади, про світськість її і духовність, стає предметом живого обговорення, частиною найважливішої проблематики мусульманського богослов'я, теорії і практики мусульманських релігійно-правових і політичних рухів.

Це відбувається як під впливом глобальних політичних подій, так і в процесі пізнання спадщини західної політичної культури і практики. Проте, ці проблеми стали реальністю для ісламу частково ще і тому, що приховано вони завжди існували в духовному і політичному житті мусульманського світу.

Розуміння влади в уявленні шиїтів, що відстоюють його виключно сакральний характер, має свою специфіку, яка зумовлюється концепцією імамату, що виходить із зосередження усіх владних повноважень в руках імама, наділеного якостями напівбожественного правителя.

Покладений в її основу принцип єдинобожності припускає універсальне здійснення на практиці усіх без виключення приписів мусульманського права, регулюючих не лише організацію і діяльність держави, але і усі інші громадські стосунки.

Іслам і мусульманське право чинять помітний вплив на сучасний державно-правовий розвиток цілої низки країн ісламського світу. Хоча масштаби переходу принципів і норм мусульманського права в сферу державного мусульманського права помітно поступаються деяким іншим галузям права, саме від нього, в першу чергу, залежать місце і роль мусульманського права в сучасних правових системах.

Як вже було відмічено вище, іслам і мусульманське право чинять помітний вплив на сучасний державно-правовий розвиток низки країн ісламського світу. Причому, хоча по масштабах сприйняття! принципів і норм мусульманського характеру державне право помітно поступається деяким іншим галузям, саме від нього, в першу чергу, залежать місце і роль мусульманського права в сучасних правових системах.

Це пояснюється тим, що державне право, є провідна галузь, яка закріплює основи суспільного і державного устрою, принципи організації і діяльності державного механізму, і тим самим, безпосередньо, відбиває політичні інтереси різних громадських і соціальних груп, визначає їх роль функціонування держави, місце в політичній системі цієї країни в цілому.

Включення в державне право ісламських, по своєму походженню, інститутів і норм надає їм особливе політичне і правове значення.

Політико-правові і релігійні принципи ісламу, що падають державі теократичний характер, нині особливо активно протиставляються сучасними мусульманськими ідеологами усім іншим державно-правовим інститутам, а також служать основою концепції "ісламської форми правління", що нібито перевершує усі відомі в сучасній політичній практиці форми організації державної влади.

Проблема співвідношення правових явиш з релігійними і політичними, с в ісламі однією з найфундаментальніших, саме через специфіку ісламу, як не лише релігійного, але і світоглядного підходу до організації особистого і громадського життя.

Принципи розвитку ісламського світу нині спонукають звертатися до його історії, щоб знайти витоки цих складнощів або особливостей, проаналізувати сам процес формування і становлення основних правових, політичних, ідеологічних, моральних, психологічних і власне релігійних поглядів, встановити історичні закономірності і аналогії, зрозуміти природу державності і специфіку соціальних регуляторів. їх аналіз може надати допомогу в описі механізму зв'язку між мусульманськими політичними концепціями і політичною реальністю мусульманського світу, показати як ідеологія ісламу впливає на державну владу і політику ісламських держав. Крім того, з'ясування суті і сенсу форм державності, що історично склалися, державної ідеології, психології державної влади і підпорядкування їй віруючих громадян, спочатку в общині, а потім в державі, може допомогти сучасним дослідникам зрозуміти деякі особливості, не завжди зрозумілого ісламського релігійного фанатизму, у своїх крайніх формах глобального тероризму, що набуває характеру, готового у відомих історичних умовах перетворитися на державну ідеологію і політику.

М. Д. Кляшторний, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

ПОЛІТИКА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Досить поширеною сьогодні є думка, що політологія як самостійна суспільствознавча дисципліна тісно пов'язана з ідеологією. Тому цілком природнім і важливим для політологічного аналізу є вивчення співвідношення політології та ідеології.

Аналіз даної проблеми показує, що у її вирішенні існують дві крайні точки зору. Одна наполягає на обмеженості научності політології і прагненні до повної її деідеологізації, як і інших суспільних наук. Така точка зору є наслідком крайнього раціоналізму, методології позитивізму та марксизму. Вона також характерна для творчості К. Поппера, К. Мангейма, особливо теоретиків концепцій "деідеологізації" 60–70 років XX століття. Так К. Мангейм, наприклад, вважав, що політологія може бути наукою лише за умови коли суб'єктом політологічного пізнання та політичної практики стане інтелігенція, природу якої складає прагнення до істини, а не груповий інтерес.

Інша точка зору зводиться, по суті до ототожнення політології та ідеології. Вона характерна для тих дослідників, які розглядають ідеологію і політологію лише як сукупність ідей, уявлень, стереотипів свідомості, що відображають груповий інтерес. Мова іде не тільки про теоретиків "реідеологізації", а й про деяких сучасних дослідників. Так сучасний російський вчений А. П. Замалєєв стверджує, що оскільки політика "всегда имеет ввиду общее благо: это позволяет ей сохранять значение национальной идеологии" [*Замалеев, А. М.* Учебник русской политологии. – СПб. : Издальско-торговый дом "Летний сад", 2002. – С. 6]. Слід, однак, відмітити, що політика як наука і мистецтво можливого відображає не стільки спільне саме по собі, а у його співвідношенні із особливим і індивідуальним.

Як видається проблему співвідношення політології та ідеології слід розглядати виходячи із сучасного розуміння природи політичного і ідеологічного, а також самого процесу пізнання. Сучасна теорія пізнання визнає вагомість не тільки знань, але і оцінки, цінностей, не тільки істини, але і смислу, віри, духовності.

В. В. Колотило, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

СТРУКТУРУЮЧІ СКЛАДОВІ ІДЕОЛОГІЇ

Ідеологія як і будь-яка форма соціалізації суспільних процесів виступає одночасно як відображення змісту їх існування, так і чинником спрямування подальшого розвитку суспільства. Така теза вимагає обґрунтування. Найвірогідніше, це можна здійснити, визначивши та розкривши сутність основних складових ідеології, які, насамперед, здатні виступати у вигляді тих її елементів, що структурно організовують її як явище самоозначеності. Такими складовими є ідея, ідеал, ідеологема та теорія ідеологічного процесу. Не претендуючи на завершеність даної системи складових, покажемо, що саме аналіз їх сутності, розкриття їх змісту дозволять продемонструвати, що саме ідеологія є ефективним чинником організації суспільства.

Приймаючи за аксіому, що ідея – це вихідна думка стосовно певної дії, зазначимо, що відносно суспільства, вона постає як інтегративний вираз прагнень соціальної групи. В ній здійснюється сходження від абстрактного до конкретного, від суб'єктивного до об'єктивного у відображенні соціальних процесів. У цьому сенсі ідея є системно-організуючим началом ідеології, оскільки відображає найбільш глибоке і змістовне знання про соціальні очікування, потреби, прагнення. В ідеї фіксується розвиток соціальних відносин і взаємодій як відображення співвідношення практично-необхідного та теоретично-можливого.

Гносеологічна природа ідеалу в його соціальному вимірі – це специфічний вид мети, яка відображає поєднання індивідуальних, групових і загальносуспільних інтересів. У такому відношенні ідеал – це таке концентроване вираження ідеології, в якому в інтегрованій формі постає уявлення про майбутнє, орієнтації на потребу такої соціальної дії, яка веде до бажаного, передбачуваного чи передреченого соціального розвитку. Отже, соціальний ідеал дійсно має власну природу існування, яка в ідеології постає в якості конкретно-історичної обумовленості.

Розглядаючи ж час історичного існування ідеалу, можна умовно поділити його на три основні періоди: формування ідеалу, його активне функціонування та "занепад". В цілому ці періоди певним чином співвідносяться з процесом існування відповідних ідеологій. В той же час не можна категорично стверджувати, що вони повністю збігаються. Адже соціальний ідеал може виражати прагнення різних за місцем і роллю в суспільстві соціальних груп.

Таким чином, якщо в соціальному ідеалі простежується у певному вимірі конкретності обмежено груповий інтерес, то сильніше проявляється збіг у часі основних періодів існування цього ідеалу та ідеології, яка з ним пов'язана. І, якщо зміст соціального ідеалу носить суспільно значимий характер, тим ширше "соціальне поле" його застосування, а отже більше можливостей стосовно його реалізації в різних ідеологічних системах.

Щодо ідеологеми як структурного елемента ідеології слід, насамперед, зазначити, що це концептуальний аспект визначення шляхів, способів втілення ідеалу. Це обґрунтування основної ідеї та окреслення алгоритму соціальних дій по його досягненню. З іншого ж боку, ідеологема виступає своєрідним "цензором" нових ідей, які чинять спробу інтегруватися з необхідною практичною дією. Наприклад, ідеал комуністичного суспільства окреслюється, зокрема, ідеологемою необхідності диктатури пролетаріату.

Найвищою формою структурної організації ідеології безсумнівно постає теорія. З одного боку, ідеологія сама є в певному тлумаченні теорією, адже вона узагальнює низку окремих, випадкових, особливих пізнавальних процесів. В той же час вона намагається інтерпретувати розвиток суспільства як єдиний соціально-історичний механізм, окреслити цілі і засоби соціальних перетворень у систематизованій формі. В іншому плані, ідеологія включає в себе конкретні соціальні теорії (інколи вживають терміни "вчення", "погляди"), які дають знання про структуру і динаміку виокремленого історично-доленосного явища. Наприклад, вчення про демократію, правову державу, розмежування функцій влади тощо.

Отже, можемо констатувати наступне. Ідеологія здатна мати різні рівні на шляху до її теоретичного обґрунтування. Ці рівні залежні в своєму існуванні від того, що:

- по-перше, вона може вбирати в себе і будуватися на окремих несистематизованих ідеях і поглядах, що відображають ставлення певної соціальної групи до тих чи інших сторін соціальних явищ;
- по-друге, ідеологія може будуватися на декількох провідних ідеях, об'єднаних в ідеал, згідно якого формується відношення суб'єкта до об'єкта ідеологічних відносин (найбільш суттєвих явищ суспільного життя);
- по-третє, вона може існувати у вигляді ідеологеми, яка як комплекс ідей, поглядів, уявлень, спрямованих на тлумачення тих чи інших соціальних процесів, приводить до виникнення теорії ідеологічного процесу, як основи визначення методів і конкретно-практичних шляхів реалізації інтересів і потреб соціальних сил.

О. В. Комленко, асп., КНУТШ, Київ

КОРАНІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ІСЛАМУ

На сьогодні іслам є однією з релігій, які швидко розвиваються, й мають тенденцію до зростання чисельності адептів як за кордоном, так в межах України. Серед усіх авраамістичних релігій іслам є саме тією, де Книга одкровення розглядається як прямі слова Бога. Звідси формується відповідне неординарне ставлення до Корану. З цим пов'язано багато особливостей, які притаманні мусульманину згідно з ним. Для людини, яка сповідує іслам, Коран є священним не лише як предмет, але й за своїм змістом, де кожне слово, що знаходиться в ньому, є носієм особливих значень.

Основні ідеї всіх мусульманських богословських концепцій, як би вони не були б схожі між собою, мають своїм підгрунтям священні й віроповчальні тексти ісламу, якими, насамперед, Коран та сунна. Останні виступають головними джерелами ісламського віровчення, культових настанов та шаріатських норм, а їх значна частина має казуальний характер і становить конкретні тлумачення, що дані Пророком у зв'язку з конкретними випадками.

Мусульманське віровчення має всі атрибути релігійного вчення. В його основі лежить віра в Богатворця й правителя Всесвіту, в страшний суд, у потойбічну відплату. У Корані всі люди розглядаються з точки зору одного критерію: їх слідування заповітам та приписами Аллаха. Залежно від цього вони поділяються на правовірних і невірних. Правовірним праведникам, за мусульманським віровченням, судилося вічне блаженство в раю, а невірним грішникам з правовірних – муки в пеклі. Таким чином, іслам переносить пошуки людського щастя на небо, обіцяючи винагороду тим віруючим, які сумлінно дотримуються релігійних приписів. Норми Корану охоплюють всі сфери людського буття, включаючи політику, при занятті якою слід керуватися моральними постулатами. Ні хто зі земних людей не може наділятися божественними властивостями. Для мусульман земне життя не сакралізується, а тому мислення й вчинки людини є раціональними й прагматичними.

Доктринальні джерела ісламу багато уваги приділяють проблемі справедливості. Корані вводив спеціальну обов'язкову милостиню – закят, яку повинен давати кожен мусульманин, що має певний мінімум майна. Для стану ісламської соціальної думки в період її становлення в наступні епохи величезне значення мали деякі важливі положення віровчення. Перш за все, це – незаперечне коранічне твердження про те, що все суще (світ, людина, соціальні інститути, моральні норми, релігійні приписи тощо) створене Аллахом: "Немає змін у творенні Аллаха" [Коран, 20:14]. Іншим положенням є догмат про приречення. Разом з тим у Корані є ряд аятів, в яких йдеться про свободу волю людини: "Всякий надходить за своєю подобою" [Коран, 6:9], "Аллах не змінює того, що з людьми, поки вони самі не перемінять того, що з ними" [Коран, 22:1]. Наступними важливими елементами ісламського віровчення, які наклали істотний відбиток на сутність соціальної доктрини ісламу, вчення про людину, а також твердження про те, що всі священні книги, які посилалися людству до Корану, були керівництвом для окремих народів, а Коран таким, який надісланий всьому людству саме ним повинні керуватися всі народи планети до дня страшного суду.

Важливе місце в Корані займає проблема моралі. Моральна оцінка вчинків спонукань людей залежить від тих уявлень про добро й зло, справедливість, доброчесність порядність, які склалися у конкретному суспільстві. У Корані, як і в інших віропочальних текстах, нема якоїсь особливо "побожночистої " й вічної моралі, незалежно від конкретно-історичних умов життя людей. Висунення на перший план бажання догодити Аллахові, не викликати його гніву, бажання досягти райського життя на небесах спонукає людину, яка порушила норми моралі, думати не про суспільні наслідки вчинку, а про особисте спасіння, намагання бути безгрішним в очах Аллаха.

Заповіді, що становлять основу моральних настанов Корану, спрямовані на виховання в людини релігійного почуття, схиляння перед Богом, усвідомлення власного безсилля перед надприродними силами. Засобом забезпечення морального виховання віруючих виступає в іслам не тільки страх перед Богом, а й страх перед покаранням людей у реальному, земному житті.

Написаний за час в формування феодального суспільства, Коран у своїх моральних настановах відбив феодальні відносини. Коран прямо оголосив, що чоловік за походженням вище від жінки. Коран зберіг і закріпив звичаї своєї епохи, в яких відбилося принижене й нерівноправне становище жінки в суспільстві. Коран спонукає людину, яка зробила негідний моральний вчинок, вимолювати прощення в Аллаха. Уявлення про Бога, як про останню інстанцію в оцінці моральних й аморальних дій, змушує віруючого розглядати свої відносини з суспільством та іншими людьми як другорядні. Породжені чи освячені Кораном етичні принципи наскільки проникли в свідомість, побут багатьох мусульман, що нерідко ототожнюються з національною психологією.

Л. Г. Конотоп, проф., КНУТШ, Г. О. Конотоп, студ., КНУТШ, Київ

СЬОГОДЕННЯ УКРАЇНИ І ІДЕОЛОГІЯ ФІЗІОКРАТІВ

Сьогодення України потребує осмислення не тільки історичних і правових аспектів ідеології, але й її економічного смислу. У цьому плані актуальним є дослідження ідеології фізіократів. Фізіократи (фр. *physiocrates*, від грець. φύσις –природа і κράτος –сила,влада,панування) – це французька школа економістів другої половинифранцузская XVIII ст. Її фундатором був Ф. Кьоне, а її назва "фізіократія" (фр. *physiocratie*, тобто "панування природи"), була дана першим видавцем творів Ф. Кьоне – Дюпон де Немуром, тому що є диним самостійним фактором у виробництві ця школа вважала природу, землю. Ця назва може охарактеризувати вчення фізіократів і в іншому відношенні, тому що вони були прибічниками "природного порядку" (ordre naturel) у господарчому житті суспільства. Такий підхід був подібний до ідеї "природного права" або "природного закону" в раціоналістичному сенсі у філософії XVIII ст. Появі фізіократів передував "меркантилізм", який був системою економічної політики, а не політико-економічною теорією. Меркантилісти не дали цілісної наукової системи – вона склалася у вигляді протекціонізму лише у XIX ст. У цьому смислі фізіократи мають пріоритет у тому, що вони значно впливали на теорію А. Сміта. Фізіократи прагнули вирішити питання про те, як повинні складатися економічні відносини між людьми, при вільній дії природного порядку і якими будуть принципи цих відносин. Подібно до теорії А. Сміта, вони вважали, що загальне благо може бути реалізовано тільки тоді, коли відбудеться вільна дія природних законів. Вони вимагали знищення старих установ, невтручання державної влади в економічні відносини, протиставляли торгівлі та промисловості сільське господарство як єдиний варіант, який надає надлишок валового продукту над витратами виробництва. Тому в їх теорії земля є єдиним фактором виробництва, тоді як А. Сміт поруч із цим фактором обґрунтував два інші – труд і капітал як поняття, які відіграють важливу роль у подальшому розвитку не тільки політичної економії, але й в економічних ідеологіях. Сам термін "фізіократія" використовується по-перше, як відома економічна ідеологія, по-друге, як цілісна теорія суспільства, з певними соціально-політичними висновками. І сьогодні ми можемо почути, що "Україна – це сільськогосподарська країна", але. на нашу думку, розвиток будь-якої країни (і не тільки нашої) повинен мати цілісну концептуальну оформлену програму, яка буде містити і програму з сільського господарства, і з промисловості, і з культурних перетворень. Неможливо розвивати щось одне і забувати про інші галузі. Коли йдеться про достаток та благополуччя народу.

В. М. Корабльова, канд. філос. наук, доц., НАВС, Київ

СУЧАСНІСТЬ ЯК ІДЕОЛОҐЕМА: МОДЕРН, ПОСТМОДЕРН І КАПІТАЛІЗМ

Вживання поняття сучасності потребує певних зауваг. З одного боку, все, явлене в сьогоденні, є сучасним (своє-часним), інакше конкретної даності цього просто не було б (Гегель) – ми завжди перебуваємо в теперішньому (М. Гайдеґер). З іншого боку, можна вказати на те, що "завжди занадто пізно говорити про час" (модель, заснована на антиномії темпоральності). Якщо ж розглядати сучасність в парі з поняттям новизни, стає очевидним, що не все нове є сучасним, і навпаки – що не все сучасне обов'язково нове (відмінність індивідуального досвіду і суспільного). Нарешті, якщо переносити проблематику сучасності в площину періодизації історії, ми отримуємо дві протилежні моделі: циклічну (відтворення і розрив) і типологічну (виробництво нового і схоплювання історії в цілому, як єдиного процесу). Перераховані пари вступають одна з одною у протиріччя, але що важливо тут – це твердження періодизації як наріжного принципу виявлення сучасності. Таким чином, сучасність можлива лише в історичній перспективі. Якщо взяти до уваги той факт, що modern означає саме "сучасний", а modernity – "сучасність", то не дивно, що епоха Нового часу розуміється як епоха Просвітництва та модерну, в якому поняття сучасності (прагнення завжди бути сучасним, тобто освіченим, модерним, прогресивним), нарівні з поняттями історизму і прогресизму, відігравало визначальну роль в ідеології модерну. Проте після подій першої половини XX століття ця ідеологія зазнала краху, і їй на зміну прийшла нова ідеологія – постмодерн. Обидві ідеології по-різному визначають сучасність, проте активно використовують дану ідеологему для розгортання власної програми.

Спочатку модерн виникає як відмінна риса нового християнського світогляду, месіанського або лінійного за своєю суттю (з якого, до речі, за М. Гайдеґером, і народжується ідеологія модерну) на противагу грецькому, циклічному. Потім – як власне світогляд доби Нового часу. Саме Новий час народжує проекти сучасності, пов'язані з історичною свідомістю. І, врешті-решт, наприкінці XIX–

XX ст. з'являються "теорії сучасності" К. Маркса, М. Гайдеґера, М. Фуко та інших мислителів, які намагалися відповісти на питання: "що є модерн?", аби з'ясувати, якою є та сучасність, в який ми наразі перебуваємо і навколо якої ведуться запеклі філософські, культурологічні, соціально-політичні суперечки. Так, боротьба постмодерну з метафізикою модерну (скажімо, в особі Ж. Делеза), що почалася ще в самому модерні ("філософами підозри" – К. Марксом, Ф. Ніцше та іншими), ніби й завершується перемогою, проте перемогою, яка встановлює нову метафізику (суб'єкта, історії): постмодерн долає ідеологію національного і монополістичного капіталізму, щоб явити собою нову ідеологію, ідеологію пізньої стадії капіталізму. Структурою, яка визначає символічні зв'язки та є матрицею соціально-економічних і культурних відносин (спочатку Західної Європи, потім всього світу) був і залишається капіталізм. Саме диференціація, автономізація життя, процес модернізації як панування цілераціональної дії і відчуження життєвого світу в метафізиці додаткової вартості привели, спочатку, до краху ідеалів культури модерну (Нового часу або національного і монополістичного капіталізму), а потім і до встановлення нової ідеології. "Погоня за Новим", прогрес модерну підхоплюються постмодерном, який лише очищає їх від колишньої ідеології в ім'я нової. Експансія на раніше не охоплені реїфікацією сфери – мистецтво, несвідоме, природа, кінець процесів модернізації знаменуються переходом до суспільства споживання, посиленого товарного фетишизму та споживчого гедонізму. Стирається грань між естетичною та не-естетичною сферами життя, між масовою і елітарною культурами. Пізня стадія капіталізму, капіталізму глобального і мультикультурного, робить предметом споживання і експлуатації раніше не схильні до уречевлення й товаризації сфери життя.

Дж. Макмертрі в своїй статті "Рак капіталізму" зазначає, що такі явища капіталізму, як експлуатація природних і життєвих ресурсів в ім'я отримання і максимізації прибутку, тотальність грошово-ринкових відносин і проникнення їх в усі без винятку сфери життя людини: в освіту, науку, мистецтво, – призводять до панування ідеології, в якій втрачається людина як така, істинний гуманізм, свобода (від соціально-економічної та ідеологічної залежності), і все зводиться до капіталізації відносин. Таким чином, людство стає на порозі власної загибелі і загибелі природи, планети Земля взагалі. Капіталізм же представляється Макмертрі раком, хворобою, від якої людині необхідно позбутися, поки вона сама її не знищила. Враховуючи нерозривний зв'язок модерну і капіталізму як ідеологічних каркасів європейського (а тепер уже й глобалізованого) суспільства, варто погодитися зі С. Жижеком, який стверджує, що зникнення живої людини – основна ідея ліберальної, або пізньокапіталістичної, ідеології. Розрізняючи реальний і публічний образ людини, він каже, що "найбільш жахливий ідеологічний акт – це повний збіг [людини] з ідеологічним образом". Так, сучасний споживчий гедонізм з'єднує задоволення з примусом. І саме в такій дії ідеології чітко простежується безпосередній взаємозв'язок між економічним базисом капіталізму і його культурною логікою ринку і споживання.

За Ф. Джеймісоном, історизм модерну перетворюється на шизофренічну й фрагментаризовану свідомість постмодерного суб'єкта як сукупність поодиноких елементів тих чи інших історичних реальностей, виникає нова відсутність глибини, або феномен "опросторовлення" і виведення прихованого або приховуваного на поверхню для повноцінного і всебічного огляду, а крім того – становище суб'єкта супроводжується відчуттям приреченості, або навіть байдужості до свого майбутнього, що не бачить і не вірить в існування реальної альтернативи капіталізму – ринку і грошам. "Інтенсифікація" життя приводить його до іншого шляху: споживчого гедонізму і фетишизації. Саморефлексивність і навіть нарцисичність постмодерну характеризується не тільки новим досвідом простору, але й часу: різні процеси життєдіяльності, підкріплені досягненнями технічного прогресу, прагнуть до того, щоб стати одночасними, одночасністю різних моментів часу: адже "час – гроші". Таким є спосіб життя раба, інструменту, що слугує невпинному зростанню капіталу та максимізації прибутку.

Таким чином, постмодерн, з одного боку, намагається подолати ідеологію модерну, розімкнути його ще більшим можливостям, з іншого – він сам є наступником модерну, доводячи процес нескінченної "погоні за Новим" за допомогою технічного прогресу в "одночасність часу", а разом з тим – і створюючи передумови для ще більшої експансії капіталу на ще не капіталізовані сфери життя.

Ю. О. Корбуш, здобувач, КНУТШ, Київ

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА : ІДЕОЛОГІЯ ЧИ ІДЕЙНІСТЬ?

Сучасні процеси духовного відродження України потребують звернення до її спадщини, до тих культурних надбань, які належать до славного минулого українського народу. Видатними діячами українського народу є такі мислителі в діаспорі як Г. Васькович, В. Кубійович, О. Кульчицький, В. Ленік, І. Огієнко, Н. Полонська-Василенко, І. Мірчук, П. Цимбалістий, Д. Чижевський та ін. Свої

природжені здібності й таланти вони успішно застосовували як геніальні вчені, богослови, педагоги, письменники, перекладачі, державні й громадські діячі. Важко назвати галузі, в яки х представники української діаспорійної думки не залишили би найпомітніші сліди. Одне беззаперечно: усі вони чесно і сповна служили українській справі, до останніх днів свого життя не полишали сподвижницької діяльності на ниві відродження української нації, в утвердженні віри українського народу, в розвитку української освіти, української мови та української культури в цілому. Але виникає питання: чи можна назвати їх творчу спадщину, яка, безперечно, була присвячена "українській ідеї", ідеологією? Українські мислителі в діаспорі стратегічно осмислював український дух, віру українського народу, як мало хто з їх сучасників у тогочасній Україні. Біда в тому, що плоди їх універсальної творчої праці тривалий час були заборонені та піддані остракізмові в Україні. Сьогодні те, що десятиліттями плекалося нашими земляками на чужій землі, стає, нарешті, необхідним тут, вдома, на рідній рахманній землі. Камінь, відкинутий будівничими минулого, стає наріжним, хоч як нелегко усвідомлює для себе цю істину наше роз'єднання й ослаблене суспільство. Перемагаючи час, воскресає духовний спадок українських учених, очищується від бруду, скверни, одноденності. І, на нашу думку, ми не можемо говорити про "ідеологію" українських учених у діаспорі. Можемо говорити тільки про їх ідейність, яка полягала в одному – служити Україні, побачити її вільною і духовною.

Л. Д. Кривега, д-р филос. наук, проф., ЗНУ, Запорожье

АРАБСКИЙ МИР 2011: ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР СОЦИАЛЬНЫХ ПОТРЯСЕНИЙ

2011 год, несомненно, войдет в историю как год "арабских переворотов" или " арабских революций" или даже как год "арабской весны". Использование той или иной понятийной конструкции для обозначения протестных движений в арабском мире определяется отношением исследователей и логикой их концептуализации происходящего. Для нас важнее определить причины и лозунги социального протеста, его идеологическую окраску. Как известно, арабский ареал состоит из 20 стран Северной Африки и Ближнего Востока (Алжир, Бахрейн, Египет, Иордания, Ирак, Йемен, Катар, Кувейт, Ливан, Ливия, Мавритания, Марокко, Объединенные Арабские Эмираты, Оман, Палестинская Автономия, Саудовская Аравия, Сирия, Сомали, Судан, Южный Судан и Тунис.), еще в 3 странах арабский язык является одним из официальных (Джибути, Сомали, Коморские Острова) и эти 23 страны являются членами Лиги арабских стран. Население этих стран составляет около 350 млн. человек, они занимают территорию площадью более 14 млн. км² (площадь Европы – 10 млн. км²), что делает арабский мир второй по площади после России геолингвистической единицей в мире. Арабский мир объединяют – етнос, язык, ислам,образ жизни, культура, история, географический фактор. Роль Арабского Востока в жизни планеты определена на долгие годы наличием углеводородных ресурсов. Нефтяные запасы арабских стран составляют около 60 % от общемировых. 7 из 12 стран – членов ОПЕК – арабские: Алжир, Ирак, Катар, Кувейт, Ливия, Объединенные Арабские Эмираты и Саудовская Аравия. В арабских странах разведаны также огромные запасы природного газа. Так, Катар занимает 3-е место в мире по запасам этого энергоносителя (после России и Ирана).

Каковы же *причины протестных движений,* приведших в ряде стран к свержению глав государств (Тунис, Египет), потере ими контроля над частью страны (Йемен, Ливия, Судан) или проведению спецопераций по подавлению очагов недовольства с ипользованием армии и насилля (Сирия, Ливия)?

1. Различные аспекты социального недовольства: правовой, имущественный, конфессиональный, гендерный.

2. Выход на арену нового поколения арабской молодежи: городских выпускников университетов, жаждущих реализовать себя в правовом и профессиональном аспекте, и сельской молодежи, не имеющих работы и перспектив на достойную жизнь в регионах. Нарастающая доля образованной молодежи требует большей занятости и большего уровня свобод, более значительного участия в управлении страной.

3. Узурпация власти в арабских странах с республиканской формой правления в руках одного клана или политического деятеля на протяжении нескольких десятилетий (Х. Мубарек правил 30 лет, М. Кадафи – 42 года, бывший президент Туниса Зин эль-Абидин Бен Али занимал свой пост с 1987 года). При смене власти она зачастую доставалась либо детям ушедшего главы государства, либо представителю правящего клана. Это свидетельствовало о весьма незначительной роли в арабских странах выборов, как демократического института. В условиях шаткости политической системы роль стабилизирующего фактора играют армия и спецслужбы. В ряде стран они служат прочной опорой политической элиты, а в некоторых случаях – сами ее и составляют(например, в Египте).

4. Авторитарные режимы власти, ущемление прав и свобод человека. Проведение обоснованных политических, правовых и административных реформ в большинстве арабских стран не было осуществлено, что и обусловило социальный взрыв. В Египте с 1981 года было введено и на протяжении 30 лет действовало чрезвычайное положение, что приводило к произволу и нарушению прав человека.

5. Открытость современного мира, в том числе и благодаря новым коммуникационным технологиям, что позволяет арабскому населению делать сравнение своей жизни с условиями жизни в других странах или слоях собственного общества.

Основные требования протестующих в арабских странах сводятся к следующему.

1. Свержение, предание суду, наказание (вплоть до смертной казни), изгнание из страны руководителей государств, деятельность которых, по мнению широких масс, является основной причиной бедственного положения большей части населения.

2. Демократизация управления и формирование "гражданского государства", институтов гражданского общества (партии, профсоюзы, бизнес-структуры и условия для ведения бизнеса и др.). Призыв к проведению национального диалога, за которым должны последовать выборы в парламент и президента.

3. Разработка программы эффективных мер против коррупции, финансовой транспарентности и подотчетности правительства, освобождение политических заключенных.

4. Создание социальной инфраструктуры и предоставление социальных услуг (образование, медицинское и пенсионное обслуживание, доступное жилье и др.) достойного уровня.

5. Предоставление активных и пассивных избирательных прав для женщин. В Саудовской Аравии женщины добиваются права вождения автомобиля, запрет на это исходит от религиозного толкования этого вида активности женщины.

6. Более справедливое, в интересах всего населения, использование доходов от продажи нефти и газа.

Отметим, что политическая неопределенность, отсутствие сильных лидеров оппозиции вкупе с отсутствием экономических инструментов воздействия на процессы в обществе значительно осложняет ситуацию, особенно экономическую, в ряде арабских стран. В некоторых из них протестное движение "подпитывается" извне – странами НАТО – в финансовом, военном, политическом аспектах, что подчеркивает навязывание протеста в некоторых случаях извне. При этом используется межплеменная, межконфессиональная, межрегиональная вражда элит и недовольство определенных слоев общества существующим положением дел. Неразвитость идеологического комплекса в большинстве арабских стран привело к использованию массами в основном клише "Долой…!" "Дать каждому …!", "Увеличить зарплату, уменьшить цены и налоги!". Из-за раздробленности оппозиции, отсутствия широкой поддержки среди населения у лидеров многочисленных политических партий, усиливаются позиции исламской идеологии, происходит оформление ислама в политические партии. Так, в Египте крупнейшая – при прежнем режиме – оппозиционная организация "Братья-мусульмане" объявила о создании собственной "нерелигиозной" партии – Партии свободы и правосудия для участия в выборах и написания новой конституции страны. Многие исламисты считают, что исламское государство в странах "арабской весны" будет установлено через урну для избирательных бюллетеней, а шариат – единственно эффективной формой обеспечения общественного порядка.

В целом, *идеи* искоренения социальной несправедливости, бедности и безработицы, проведения политических и экономических реформ, использования доходов от продажи нефти и газа в интересах всех граждан, создание достойных современного человека условий жизни определяли активность протестных движений в арабских странах в 2011 году.

О. О. Кудин, асп., КНУТШ, Київ

ІСЛАМ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сьогодення України, розбудова громадянського суспільств, вимагають дослідження різних сфер духовного буття, в тому числі й релігії. В зв'язку із розповсюдженням ісламу, слід дослідити і деякі аспекти цієї релігії, зокрема – політичний.

Положення відомого французького соціолога і письменника XIX століття Жозефа де Гобіно про високі досягнення мусульман в політичному аспекті має підтвердження в самій історії ісламської релігії. Він зазначав, що якщо відділити релігійні вірування від політичної необхідності, то не існує більш толерантної й позбавленої фанатизму релігії, ніж іслам.

На відміну від християнського світу, формування віровчення різних напрямів каламу як науки про атрибутивні і особистісні властивості Аллаха, про сутність пророцтва, про початок і кінець буття згі-

дно до положень ісламу відбувалось без кровопролиття, у мирі та спокої. Події, що відбувались у зв'язку з переслідуванням мутазилитів, гулатів і суфіїв у історії ісламської релігії були поодинокими і не порушили її основу – дух милосердя і добра. Саме завдяки цій толерантності та відсутності релігійного фанатизму між різними народами, у ісламському світі сформувався такий необхідний для розвитку цивілізації дух взаємодопомоги і взаєморозуміння, який і забезпечив мирне співжиття різних етнічних компонентів.

Посилення ролі ісламу (так зване "ісламське пробудження" як називають цей процес у мусульманському світі) в політичному житті багатьох країн ісламського світу розпочалося з 60-х рр. XX ст., тобто, задовго до революції в Ірані. Таке поширення було обумовлено низкою факторів локального, регіонального та загальносвітового масштабу, серед яких:

по-перше, це очевидні ознаки тієї кризи, яка виявилася у невдачах програм прискореної перебудови та модернізації суспільства як у західному, так і радянському варіантах.;

по-друге, поразка арабських країн у війні з Ізраїлем у червні 1967 р., зробила ще більш актуальним звертання до джерел ісламу серед широких мас населення мусульманських країн у пошуках відповідей на важливі питання сучасності;

по-третє, значна фінансова сила, політичний вплив, якого набули в зоні поширення ісламу Саудівська Аравія, Кувейт, Лівія та деякі інші мусульманські держави, які у зовнішній політиці дотримуються курсу, що спрямований на ісламську солідарність і які активно допомагають різним рухам у багатьох країнах світу.

Такі рухи, що виникли у мусульманських країнах, це: організація "Хезболлах" у Лівані; "Ісламський фронт порятунку" в Алжирі; "Аль-Гамаааль-Ісламія" в Єгипті та ін., які більшість дослідників відносять до "політичного ісламу". Наприкінці 80-років минулого, XX ст., фактично, вже не залишилось мусульманських країн, у яких не були б відзначені ті або інші прояви політичного ісламу. Сьогодення підтверджує, що подолавши поріг XXI століття, можна сказати, що ісламський світ існує як консолідований суб'єкт міжнародної політики.

Є. В. Левченюк, канд. філос. наук, асист., КНУТШ, Київ

ГЛОБАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНИЙ ОРІЄНТИР РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ

Сучасний стан розвитку світу характеризується прискореним розгортанням глобалізаційних процесів, які охоплюють всі сфери життєдіяльності людей. На сьогодні ні в кого це не викликає сумніву, що є цілком правомірно, оскільки глобалізація не є виключно надбанням нашого часу. Але все ж залишається актуальним питання про керованість цими процесами. До таких питань можна віднести наступні: чи має глобалізація спрямованість? Яка мета та сенс цих процесів? та ін.

Тому сьогодення вимагає вироблення чіткої та послідовної ідеології, мета якої скеровувати процеси глобалізації в інтересах кожної людини. Звісно на практиці це не так просто, оскільки глобалізація в своїй сутності є суперечливим процесом. Вона одночасно як єднає людство, так і фрагментує його. Тому слід, перш за все, з'ясувати механізми формування нової ідеології, яка б спрямовувала процеси глобалізації у відповідному напрямку для розвитку світового співтовариства. Сьогодні це залишається лише перспективою. Так російський дослідник В. Л. Іноземцев у своїй статті "Світ без правил" застерігає, що сучасний стан розвитку світу має загрозливі тенденції. "Справжньою причиною для занепокоєння є зростаюче усвідомлення очевидного факту, що система глобального управління, на сьогодні, повністю відсутня, а "світового порядку" ні старого ні нового – не існує" [*Иноземцев, В. Л.* Мир без правил / В. Л. Иноземцев // Профиль. – 2006. – № 38 (499)].

Приклади не керованості автор надає такі як масовий геноцид в суданському Дарфурі, біфуркація світової спільноти у відношенні до ядерної програми Ірана, вторгнення США в Ірак у 2003 році. І що дійсно виявляється, то це те, що у світової спільноти не вироблено механізмів впливу на наведені приклади. ООН не має важелів впливу на запобігання та вирішення таких випадків. Дійсність така, що на глобальному рівні не існує правил, яких би, на сьогодні, дотримувались всі учасники глобалізаційних процесів; ні принципів, порушення яких призводило б до покарання та відповідальності за скоєне. І ще досить важливим моментом у розвитку світового співтовариства є неспроможність домовлятись, яка досить часто проявляється між розвинутими країнами. Прикладом цього може бути відмова США від прямих переговорів з Іраном та КНДР стосовно проблем безпеки.

Тому в цьому аспекті актуальним постає формування такої дієвої стратегії розвитку людства де будуть враховані інтереси кожної цивілізації, нації, народу, особистості. Такою стратегією має стати формування глобалізму як нової ідеологічної системи. Адже в вересні 2000 року 150 керівників, в

рамках ООН при різнобічних підходах все ж виробили збалансований підхід, що стосувався порядку глобальної взаємодії в XXI столітті. В якості засадничих були зафіксовані наступні принципи: свобода, рівність, солідарність, терпимість, поважне ставлення до природи, загальна відповідальність. Саме на таких засадах й має бути сформований принцип глобалізму. Оскільки сама ідеологія у своїй сутності означає сукупність взаємопов'язаних ідей, уявлень та переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних ідей [*Лісовий, В.* Ідеологія : Філософський енциклопедичний словник / В. Лісовий. – К. : Абрис, 2002. – С. 235–236].

Проблеми формування ідеологій не є новими, але саме в такому глобальному масштабі це новий вимір їх розвитку й функціонування. Сам термін "глобалізм" у широкому вжитку означає підхід, концепцію щодо формування, організації та функціонування й розвитку світу як цілісної економічної, політичної, соціокультурної суперсистеми. На нашу думку, глобалізм – це ідеологічна концепція, яка пов'язана з теорією глобалізації і визначає шляхи організації і розвитку світу як цілісної системи. Але при цьому людство не слід розглядати лише як суму, сукупність більш менш відокремлених країн чи народів, а як єдину принципово нову всесвітню систему, де всі структурні елементи знаходяться у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Глобалізм передбачає, що світове співтовариство повинно досягти такого рівня єдності, при якому прогресивний розвиток кожної з країн, кожної нації, народу, залежить від стану змін у світі в цілому. І навпаки вирішення проблем усього людства все більше залежать від стану розвитку кожної з країн, від активності і злагодженості дій кожного з учасників глобалізаційних процесів.

Отже, глобалізм як ідеологія сучасності має, перш за все, спрямовувати глобалізаційні процеси у відповідному напрямку. А саме на всебічний розвиток світового співтовариства, де основним вектором має буди розвиток в інтересах кожної людини, народу, нації, цивілізації, на основі довіри, взаємоповазі, взаємозалежності, на визнанні єдності, а не однаковості, подібності. Така єдність є принципово новою якістю у формуванні світового співтовариства, де усвідомлення єдності, причетності і відповідальності до подій у світі і здатні реалізувати проект глобалізації як блага для кожного з учасників глобалізаційних процесів.

Е. А. Маковецкий, канд. филос. наук, доц., СПбГУ, Санкт-Петербург

ПРОТИВОРЕЧИЯ ИДЕОЛОГИИ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

В обстоятельствах, когда значимость культурного наследия бесспорна, заслуживает удивления простой факт: современная стратегия сохранения культурного наследия почти исключительно осуществляется в виде борьбы за культурное наследие.

Если в своих действиях по сохранению культурного наследия мы "не имеем ввиду" временность всего человеческого, если культурное наследие – безусловная ценность для всех и каждого и при этом мы за неё воюем друг с другом, то культурное наследие – это идеология. Приняв, хотя бы в качестве гипотезы, этот факт, сделаем следующий шаг: любая идеологическая ситуация при своём разоблачении сопровождается признанием неразрешимых противоречий, изначально присущих ей (как противоречие свободы-рабства в либерально-демократической идеологии). Перечислим некоторые противоречия идеологии культурного наследия:

1. Привычным атрибутом культурного наследия, его "входным билетом" в мир публичности стал своеобразный "блеск" тех вещей, которые мы стремимся защищать вроде бы по зову совести. Нас в культурном наследии заботят, в первую очередь, вещи блестящие и славные, или, на худой конец, такие, которые могут заблестеть от нашего усердия. Объекты, лишённые потенциального блеска, отдаются идеологией культурного наследия на откуп энтузиастов-одиночек. Не является ли это стремление к "блеску" выражением общей судьбы культурного наследия? Вначале оно – военная, политическая или экономическая добыча. Затем в руках потомков оно превращается из добычи в собственно наследие. И в этих руках его судьба складывается либо как товар, либо как обуза. Нынешняя судьба культурного наследия европейских стран это, к счастью, товар.

2. Что произойдёт, если с помощью какого-то идеологического фокуса вместо конкретных историй конкретных людей им будет подставлена некая общая история? Сохранится ли у каждого из этих людей единство личности?Ту же самую роль, какую политическая идеология играет в жизни личности, идеология культурного наследия играет в жизни национального государства: у государства больше нет собственной истории, но есть "вклад" в общемировую сокровищницу. Государство лишается своей истории, а идеология культурного наследия выступает в данном случае простейшим и эффективнейшим средством глобализации. Сама идеология культурного наследия подразумевает универсализацию прошлого.

3. Но культурное наследие, являясь и детищем и инструментом глобальной культуры, подтачивает изнутри эту самую культуру, смещая центр исторической тяжести с настоящего на прошлое.

4. В самой сердцевине логики сохранения культурного наследия находится аксиома подлинности: подлинные вещи несут в себе некое историческое послание и утрата их означает разрыв связи времён. Понятно, поэтому, что сохранять старину необходимо во что бы то ни стало, но точно ли так незыблема презумпция подлинности? Музей, в частности, просто приватизирует идею подлинности, играет на ней, эксплуатирует её, заставляя меня думать, что всё подлинное – там. Но всё подлинное – здесь: во мне, в другом человеке. Потому что воздействие на душу оказывают не подлинные вещи, а подлинные чувства. Конечно, эти чувства привязаны к вещам, но схема такого переживания возникает в моём личном опыте, в моей истории, а никак не в музее. Нет ничего плохого в том, что музеи используют идею подлинности в качестве своего основания, наоборот, это прекрасно, потому что музей предстаёт в этом свете в качестве культурного механизма, гарантирующего поддержку индивидуальной подлинности. Но если подлинность становится тем, на чём играют, за счёт чего получают финансовую или политическую прибыль, то она превращается из нормальной характеристики личности в идеологему. Это точно так же, как если бы я эксплуатировал своё несчастье и жалость к себе для получения некоторых жизненных преференций.

Забота о сохранении прошлого никому не предоставляет алиби в бытии, как бы искренни мы ни были в этом своём служении, культурное наследие – это идеологема, ничуть не менее серъёзная и эффективная, чем идеологема свободы в либерально-демократической идеологии или идеологема рая на земле – в коммунистической. Нельзя считать задачи социальной критики решёнными, если возможна ситуация, когда охранники памятников могут неосознанно встать на сторону разрушителей.

А. С. Маслаков, канд. филос. наук, доц., МПГУ, Москва

Г. ГЕГЕЛЬ: ГОСУДАРСТВО МОДЕРНА И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИДЕОЛОГИЯ.

Вопрос о месте идеологии в политической философии Г. Гегеля интересен как минимум по двум причинам. Во-первых, в свете проблемы места всей гегелевской философии в контексте философской саморефлексии эпохи модерна. Под термином "модерн" я понимаю – с определенными оговорками – общество, сложившееся в общих чертах в развитых странах так называемого "Запада" в первой половине 19 столетия, как некий итог социальных процессов предшествующих двух веков. В любом случае, общество "модерна" можно рассматривать либо как фундамент "современного" общества (Нового Времени), либо как стадию его становления. Во-вторых, в силу противоречивости и парадоксальности – подлинной или мнимой это другой вопрос – самой социально-политической философии Г. Гегеля, занимающей видное положение во всей гегелевской системе, но в то же время довольно самостоятельной и самодостаточной.

Наиболее распространенный упрек, бросаемый Г. Гегелю его критиками, это упрек содержащий в себе два момента: а) принесение индивидуальной свободы в жертву всеобщей свободе; б) рассмотрение государства как высшего воплощения нравственной идеи, проще говоря – этатизм. В свете такой критики Г. Гегель превращается едва ли не в идеолога тоталитаризма, обосновавшего последний за сто лет до реального воплощения. Сегодня после ряда работ, например, Э. Вейля [*Вейль, Э.* Гегель и государство. – СПб., 2009. – С. 132–201] или С. Жижека, подобный упрек у человека, читавшего Г. Гегеля, может вызвать лишь улыбку, однако еще Г. Маркузе, специально останавливавшийся на этом вопросе [*Маркузе, Г.* Разум и революция. – СПб., 2000. – С. 260, 281], показал, что тоталитарное государство и государство в системе Г. Гегеля строятся на совершенно различных основаниях и имеют между собой больше различий, чем сходств.

Тем не менее, представляется интересным взглянуть на этот вопрос немного под другим углом – с точки зрения того места, которое занимает идеология в гегелевском государстве и – шире – всей системе общественных отношений. Данный аспект должен прояснить как место государства в обществе, так и ту функциональную роль, на которую государство не просто претендует, но и вправе претендовать. В качестве основной работы предлагается использовать работу "Философия права" как наиболее полное изложение гегелевской системы "объективного духа". Здесь читателя ждет удивительный момент – Г. Гегель очень мало специально останавливается на этом вопросе в разделе "Государство". Это тем более странно, что, с одной стороны, Г. Гегель, безусловно, уже застал рождение "века идеологий" (хотя бы на примере наполеоновской Франции, которой он, как известно, живо интересовался); с другой, напомню, именно гегельянство очень во многом оплодотворило марксизм, в котором проблемам идеологии уделялось, мягко говоря, огромное значение. Итак, перед нами явный пара-

докс: Г. Гегель описывает государство "модерна", но такое государство, где идеологии просто не находится места. Это ли не разрыв гегелевского "идеализма" и современной ему (да нам всем) действительностью? В чем же тогда с этой позиции *суть* государства модерна?

Проблем идеологии Г. Гегель касается в иных местах своей работы, в частности, когда речь заходит о месте науки и религии в государстве, а также когда речь заходит о так называемом "публичном" (общественном) мнении и корпоративной чести. Первые два феномена как до, так и после Г. Гегеля реально претендовали (и местами – претендуют до сих пор) на существенную роль в решении идеологических задач. И оба философом полностью выносятся за скобки политического, ибо относятся не к сфере объективного, а абсолютного духа. Государство это явление, конкретизация объективированной в практике мысли (воли), наука и религия – интеллектуальные формы постижения истины. Проще говоря, государство истину не столько постигает, сколько реализует в общественной практике, дает возможность ее раскрытия через реализацию. Плюс к этому Г. Гегель явно или неявно противопоставляет разумность государства и чувственно-образный характер раскрытия истины в религиозном сознании. Последнее же относится Г. Гегелем к сфере "гражданского общества", "внешнего государства", "государства нужды и рассудка", хотя и обнаруживается только в достаточно-развитых его формах – корпорациях. Напомню, что в сфере гражданского общества свобода царствует лишь в форме необходимости – то есть, не осознается как таковая действующими индивидами. В этом нет ничего удивительного – ведь основу гражданского (точнее, буржуазного, Burgergeselschaft) общества составляет система потребностей и доля каждого индивида в "имуществе", то есть, капитале. Каждый выступает здесь как средство для другого и как цель для себя, что делает неизбежным неравенство индивидов-собственником. Это неравенство частично (т. е. абстрактно) снимается в законах, судах, полиции и – корпорациях. Говоря о гражданском обществе, Г. Гегель подчеркивает, что здесь господствует "особенный" интерес свободной воли, который не может подняться до всеобщего (что и происходит в государстве). Таким образом, корпоративная "честь" и публичное мнение хотя и имеют отношение к проявлению всеобщности нравственной идеи, не выходят на нее – да и не могут выйти. Здесь Г. Гегель выступает почти предтечей К. Маркса с его тезисом об идеологии как о "ложном сознании" господствующего класса (ср. гегелевское: народ сам не знает, чего он хочет). Отсюда логический вывод – государству нет никакой необходимости в политической идеологии. Во-первых, любая идеология выражает особенный интерес. Во-вторых, государство понимается Г. Гегелем не столько как средство защиты гражданина или обеспечения его прав, сколько как институт признания индивидом себя самого в качестве носителя свободной воли. Государство становится тем зеркалом, в котором индивид может увидеть себя возвысившемся до всеобщего, но не потерявшего единичного и особенного – увидеть не чувствами (как в любви), а разумом. Идеология здесь становится излишней, достаточно защиты государства как ценности через признание своих обязанностей перед ним.

Впрочем, вновь парадокс: идеологический момент гегелевского государства все-таки частично проявляется, когда речь заходит о войне, предохраняющей нации "от гниения". Здесь государство, требуя от гражданина свободной жертвы во имя себя, задает себя как ценность, за которую можно умирать – то есть, поставить под вопрос свою собственную жизнь ради торжества всеобщей воли в форме нравственной идеи. Но, с одной стороны, здесь явно что-то от знаменитого "господина и раба". А с другой – в войне, с точки зрения Г. Гегеля, развитие идеи выходит на новый, более высокий уровень: здесь вершится "суд истории".

Ф. М. Медвідь, канд. філос. наук, проф., МАУП, Київ,
А. М. Медвідь, здобувач, МАУП, Київ

КОНСЕРВАТИЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Консерватизм (від фр. conservatisme, від лат. Conservare – зберігати, охороняти)-політологічна ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання форм існуючої соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад. Вперше термін "консерватизм" був вжитий французьким письменником Ф. Шатофабіаном як такий, що означає ідеологію феодально-аристократичної реакції періоду Французької буржуазної революції, кінця XVIII ст. Ця ідеологія різко критикувала ідеї просвітництва "справа" апологізувала феодальні цінності й дворянсько-клериканські привілеї. Первісне теоретичне обґрунтування консерватизму належить духовним батькам цього напряму Ж. де Местру, Л. Де Банольду, й особливо Е. Берку "Роздуми про Французьку революцію"(1790) [*Заболоцький, В.* Консерватизм // Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 296]. Вони прагнули утвердити думку про неприродність свідомого перетво-

рення соціальних порядків. Система їхніх поглядів базувалася на пріоритеті, наступності перед інноваціями, на визнанні непорушності природного порядку. Богом данної ієрархічності людського співтовариства, а відтак моральних принципів, що лежать в основі сім'ї, релігії та власності. На їхню думку збереження минулого здатно зняти всі напруженості теперішнього, й тому має розглядатись як моральний обов'язок майбутніх поколінь. Цілком природньо, що такі принципи заперечували оптимізм лібералізму і радикалізм соціалізму.

Консерватизм не має сталого ідейного ядра і набуває різних форм у окремі історичні періоди. Як правило, ідеологія консерватизму виступає у двох основних формах: як апологія традиційних порядків (політичний консерватизм); як ностальгія за втаченним соціальним статусом (реакція типу антисемітизму, расизму, ірраціоналізму, націоналізму та ін.) [*Кирилюк, Ф. М.* Філософія політичної ідеології : Навч. посіб. – К. : ЦУЛ, 2009. – С. 171–178].

Відповідно до історичної інтерпретації консерватизм розглядається як, аристократично-клерикальна реакція на Велику Французьку буржуазну революцію, як намагання зберегти феодальні порядки, як не прийняття ліберальних прагнень.

Антропологічна інтерпретація розглядає консерватизм як вічну загальнолюдську позицію з певними ідеями, цінностями. До останніх відносять традиції, стабільність, авторитет, порядок, свободу разом з відповідальністю, скептицизм, тощо. Людина розглядається як істота, яка керується у своїх діяннях інстинктами, почуттями, розумом. Суспільство стоїть веще за окремого індивіда, а права людини випливають з її обов'язків.

З точки зору ситуаційної інтерпретації консерватизм розуміється як спосіб думки і дій класів та соціьних верств, які намагаються зберегти існуючі порядки. Ситуаційна інтерпретація не передбачає "прив'язки" до якої-небудь історичної ситуації. Консерватизм розглядається як позиція, що постійно повторюється у різні часи соціальними группами, партіями, рухами.

Можна також говорити про ціннісний і структурний консерватизм. У першому випадку консерватизм зберігає вірність принципам, готовий погодитись зі змінами соціальних структур, у другому займається негативна позиція, щодо суспільних змін.

У XX ст. захищаючи цінності та інститути індустріального суспільства, консерватизм, як і лібералізм, став заперечувати державні вторгнення в економіку, оскільки воно здатне гальмувати розвиток вільного ринку, конкуренції, порушити привілеї представників великого капіталу. У післявоєнний період, коли консерватизм змушений був застосовувати тоншу і складнішу апологетику капіталістичного життя, з'являється поряд із традиційними національними форми ідеології: технократична, християнсько-католицька, реформаторська та інші їх різновиди.

Попри різні форми, консерватизму притаманні спільні ідейні риси: орієнтація на загальний морально-релігійний порядок; переконання про вродженну нерівність здібностей людей; ставлення до Конституції, як до Богом даного порядку; впевненість у необхідності панування закону й законослухняності як форми індивідуальної свободи; переконання, що суспільство стоїть вище окремого індивіда, а права людини витікають з її обов'язків; заперечування, особливо в останні часи, державного вторгнення в економіку, оскільки воно здатне гальмувати розвиток вільного ринку і конкуренції та ін. [*Щокін, Г.* Український консерватизм як сутність національної ідеї. – К. : МАУП, 2006. – С. 9–10].

Стосовно ситуації, що має місце в сучасній Україні, то проблема, на думку фахівців, не просто в тому яку ідеологію, образно кажучи, обрати і як її назвати – рамкова ідеологія, ідеологія державотворення, ідеологія титульної нації і т. ін. Проблема в тому, яка ідеологія історично, генетично, етнонаціонально найповніше відповідає природно-психологічному єству української нації [*Антонюк, О. В., Головатий, М. Ф., Щокін, Г. В.* Етнократологія: теорія, наука, практика // Етнократологічний словник : Енцикл.-довід. слов. / за ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. – К.: МАУП, 2007. – С. 15]. Тому без будь-яких підлаштувань зупиняємося знову ж таки на вже згадуваному українському консерватизмі, про який багато говорили і писали ще фундатори української національної ідеї. В історії України найвідомішими представниками консерватизму були В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський. Зокрема, В. Липинський свого часу писав: "Шлях до реальної, а не тільки літературної, шлях до повної, а не однобокої Української нації, – веде через відродження українського консерватизму".

В сучасній Україні неоконсервативних поглядів дотримуються Українська республіканська партія, Українська консервативна республіканська партія, Українська національно-консервативна партія, Народний рух України, Українська народна партія.

Отже, одвічний український консерватизм, основу якого становлять уся історія і культурна традиція українства, що сповідує ідеологічно лише Українська консервативна партія, може виступати органічною політико-ідеологічною доктриною розбудови Української держави.

А. А. Мережко, д-р юрид. наук, проф., КНЛУ, Киев

УЧЕНИЯ РЕЙСНЕРА И АЛЬТЮССЕРА ОБ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПРИРОДЕ ГОСУДАРСТВА

Интересную и довольно самобытную теорию государства на основе методологии психологической школы права разработал Михаил Рейснер. Рассматривая три так называемых элемента государства, – государственную власть, население и территорию, – Рейснер приходит к выводу, что эти три элемента не могут считаться сколько-нибудь конкретными, реальными явлениями, способными лишить понятие государства его идеологического характера [*Рейснер, М. А.* Государство. – М., 1911. – С. 14]. Тем самым в качестве четвертого необходимого элемента государства, цементирующего его в качестве единого социально-психологического целого, Рейснер видит идеологию, которую он самым тесным образом связывает с феноменом власти.

Как пишет этот мыслитель: "И если само государство есть ничто иное, как организованное посредством идеи государства массовое поведение людей, то и государственная власть, население и территория суть лишь понятия или идеи, при помощи которых организуется политическое поведение. Психологический характер проявлений власти настолько очевиден, а сама государственная власть, существующая лишь в психике, в частности в сознании людей, настолько лишена материальных признаков, что никто не откажется считать государственную власть именно идеей, проявляющейся реально лишь постольку, поскольку люди делают ее принципом своего поведения" [Там же].

При этом, как правильно отмечает Рейснер, "будучи созданием стольких психологий, стольких индивидов, и представляя собой столько различных типов, сколько групповых и классовых видов среды, государственная власть совершенно естественно будет иной в сознании и поведении министра и еще доросшего до государственной идеи крестьянина, в психике политического деятеля и принципиального анархиста, – одним словом, людей самых различных общественных положений, профессиональной деятельности, воспитания и т. п." [Там же].

Рассматривая понятие населения государства, Рейснер отмечает, что оно не только не охвачено понятием единой государственной власти, но и далеко не в одинаковой степени проникнуто вообще идеей государства. По его мнению, носителями государственной идеологии являются весьма немногочисленные культурные господствующие слои населения, громадная же масса населения на самом деле живет вне государственного сознания. Для большинства населения участие в государственной деятельности принимает характер бессознательной реакции на воздействие "органов" государства, или, иначе, от имени и вместо государства действующих людей.

Как отмечает Рейснер, не только идея государственной власти, выдаваемая за реально существующий предмет или силу, постоянно пропагандируется и внушается массам, но также внушается и пропагандируется идея государственного населения и, связанная с этой идеей, понятие гражданства. На самом деле, такое явление, как население государства, является продуктом пропагандистской, идеологической обработки со стороны механизмов пропаганды государства. По мнению Рейснер, "только весьма медленно и постепенно население государства приучается верить, что оно есть действительно население, связанное с государством, а следовательно, что оно должно и действовать так, как это подобает населению единого государства, а следовательно, подчиняться законам, отбывать повинности, активно участвовать в том осуществлении политического поведения, которое почитается деятельностью государственных органов" [Там же].

Что касается понятия территории, которая в традиционной науке международного права видится в качестве материальной основы существования государства, то на самом деле она представляет собой феномен скорее психологического, нежели материального свойства. Эту психологическую природу государственной территории Рейснер объясняет следующим образом: "Все дело в условных границах, при чем опять-таки население призывается верить в свою особенную духовную и материальную связь с землей, лежащей в условно намеченных границах. Здесь, таким образом, вместе с понятием территории внушается сознание необходимости защиты территории как отечественной, безропотность повиновения власти в силу самого местожительства, признание ее монопольного высшего характера, ограниченного лишь пределами страны. На самом деле, конечно, территории постоянно меняют свой объем, границы: одни государства захватывают другие, но от этого сама сущность территории нисколько не меняет своего государственного характера. И один и тот же гражданин, живущий все на одном и том же месте, на реальной территории своего местожительства, нисколько не потеряет в своем отношении к ней оттого, что условно эта территория сегодня будет почитаться русской, завтра прусской, послезавтра саксонской и т. д." [Там же].

В подтверждение этой мысли Рейснера можно привести конкретный пример из истории Украины XX века, когда жители некоторых сел Закарпатья, никуда из них не выезжая, на протяжении своей жизни оказывались гражданами нескольких государств.

"Пропаганда государственной территории, – отмечает Рейснер, – приводит в конце концов к тому, что подданный начинает верить в ее реальное существование и считает себя с нею связанным узами не только привязанности, но и необходимости. Отсюда сила власти, действующей во имя выставленного ею "общего интереса" всего целого или государства. И поскольку наука говорит о государстве как о факте, об общественном теле с территориальной основой, она не исследует, а проповедует" [Там же. – С. 15–16].

Рейснеру, наряду с Петражицким, принадлежит главная заслуга в создании подлинно научного учения о государстве. Предметом этой науки является массовое поведение людей, психика которых определяется следующими чертами. "Эти люди, – отмечает Рейснер, – воспринимают в свое сознание идею власти, которая заставляет их подчинять свою волю воле других людей, властителей или правителей. Постепенно отвлекая понятие власти от представления простой превозмогающей силы, человек создает грандиозную иллюзию или фантазму, в которой единая верховная власть источает из себя массу взаимно-уравновешенных и противодействующих властей; эта фантазма получает воплощение в действительности благодаря тому, что люди стараются изобразить в своей деятельности такие отношения власти и подчинения, разыгрывают своего рода политические роли, предначертанные в плане государственной драмы. Поведение людей, действующих в качестве государственных деятелей тем отличается от поведения лиц, играющих свои роли в иных общественных соединениях, что идеология государства, объединяя в себе принципы верховенства, высшего единства и всеобъемлющего вмешательства, тем самым придает своим носителям высшую силу, последовательность и целостность действий так же, как широту целей и могущество средств" [Там же. – С. 16].

Определяя предмет науки о государстве, Рейснер отмечает в нем три момента. Во-первых, массовую психику людей как основной источник общественной и государственной идеологии, во-вторых, саму эту идеологию, ее различные виды и типы, ее зависимость от определенных исторических условий, в-третьих, само политическое поведение людей как результат более или менее полного воспроизведения государственных идей в жизни и деятельности человека.

С этой точки зрения государство в учении Рейснера предстает как социальное явление, преимущественно процесс, в котором главное место принадлежит идеологии. При этом Рейснер предлагает изучать государство "только как социально-психологическое явление, как идеологию и организованное при ее содействии массовое поведение людей".

Отсюда видно, какое огромное значение в процессе создания и поддержания идеи государства играет идеологический аппарат государства, изучению которого французский мыслитель Люи Альтюссер посвятил свою работу "Идеология и идеологические аппараты государства" (1970) [*Альтюссер, Л.* Идеология и идеологические аппараты государства // http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html]. В этой работе Альтюссер пишет о том, что в целях поддержания воспроизводства общества помимо репрессивных аппаратов (*RSA*: полиция, армия, администрация) существуют также аппараты идеологические (*ISA*: школы, религия, профсоюзы, пресса). Господствующий класс в целях обеспечения своей государственной власти одновременно устанавливает гегемонию не только над репрессивными аппаратами общества, но также над его идеологическими аппаратами. При этом Альтюссер определяет идеологию как "воображаемое", опосредующее отношение индивидов к структурным условиям их существования, как символическое средство выстраивания человеческой субъективности.

В этом смысле можно согласиться с мнением Рейснера о том, что современное учение о государстве принадлежит не столько науке, сколько идеологии, поскольку создает фикции и иллюзии, а не пытается объективно и критически оценить сущность государства в качестве идеологического феномена социальной психологии.

На основе теории Альтюссера можно утверждать, что нынешняя наука о государстве и праве представляет собой не настоящую науку, а элемент идеологического аппарата государства, служащего интересам господствующего класса.

Как отмечает Рейснер, государство как идеология до такой степени охватывает психику занимающихся этим предметом теоретиков, что они невольно трансформируют свое сознание в государственное и под гипнозом государственных идей проделывают то же, что и всякий политический деятель, искренно и убежденно пропагандирующий идею государства, воплощающий ее в своем поведении. Для такого деятеля государство не есть нечто становящееся или должное, – оно есть непреложный факт; для такого фанатика государство существует так же, как для верующего существует Бог.

Социальные институты, связанные с "наукой" права (в первую очередь такие, как университеты и научно-исследовательские учреждения), так же представляют собой часть идеологического аппарата

государства и служат не столько объективно-научному поиску истины, сколько идеологической пропаганде идей государства и права в том виде, который выгоден господствующему классу. В этих институтах с помощью элементов "научной карьеры" (ученых степеней, научных званий и т. п.) осуществляется своего рода "естественный отбор" лиц, чей способ мышления способствует укреплению доминирующей идеологии государства. Соответственно и идеологический образ права, создаваемый в этих институтах, должен максимально соответствовать этой идеологии государства.

В. С. Микольченко, КТУ, Кривий Ріг

ГЕРОЇЗМ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

В історії філософської думки визначальне місце належить проблемі свободи морального вибору людиною дій та вчинків, що відрізняються від соціально-масової поведінки більшості. Ставши однією з вічних тем у діалозі різних епох і культурних традицій, проблема визначення героя та героїчного несе на собі відбиток різних ідеологій, ідей та суперечливих суджень, політичних і теоретичних спекуляцій, хоча завжди залишається життєвим питанням, яке торкається долі людства загалом і кожної особистості зокрема.

Українська ідеологія формується протягом багатьох століть існування українців і зараз цей складний процес продовжується під впливом багатьох чинників, одним з яких є героїзм нашого народу. Аналіз історії України дозволяє нам розпізнати особливості українського менталітету, серед яких більшість дослідників виділяють: індивідуалізм, гуманність, демократизм, волелюбність, толерантність та миролюбність, милосердність, щирість і душевність, хазяйновитість, оптимізм тощо. Але серед найтиповіших рис українця виділяється і героїзм, на що і звертає увагу автор дослідження. Характерні відзнаки психічного типу, особливості національного характеру українців створюють неповторний світогляд народу, його ідеологію та формують його неповторний дух, не останнє місце в якому займає притаманна українцям героїка. Героїзм у3країнського народу є наслідком "виживання" українців протягом історії існування нації, особливістю якої є боротьба за право жити на своїй території. Всі ці процеси супроводжуються складними духовними проблемами і породжують цілий комплекс глибинних проблем, що притаманні українському етносу.

Формування уявлень про героїв і героїчне українськими мислителями почалося ще за часів Київської Русі, коли складається характерний українській духовній традиції тип мислення, сприймання світу. В цей час сутність людини, проблеми її існування усвідомлювалися за формулою "людина-Бог" і носили релігійний характер. Тому не дивно, що і герої і цей час розглядалися як посланці Божі.

Найвагоміші погляди на героїчні діяння наших пращурів збереглися у таких пам'ятках писемності Київської Русі, як "Повість минулих літ", "Слово про Закон і Благодать" Іларіона, "Ізборник Святослава", "Повчання" Володимира Мономаха тощо. В цей час відбуваються зрушення у самосвідомості людей, які відмовляються сприймати себе як частку природи, а поступово починають усвідомлювати себе господарями своєї землі.

На початку XVI ст. у суспільному і духовному житті України почали відбуватися зміни, які торкнулися політичних реалій, способу життя та мислення українців. Всі ці зрушення проходили завдяки діяльності українського козацтва, яке породило велику кількість героїв української землі. Імена Наливайка, Сагайдачного, Сірка, Богдана Хмельницького, Богуна і багатьох інших назавжди залишаться в пам'яті нашого народу як імена великих героїв, що над усе ставили благо України.

Більшість дослідників української ментальності, і з цим не можна не погодитись, вважає що не лише особливість географічного положення відтворює український характер, а саме специфіка геополітичної ситуації України стала вирішальним чинником у формуванні героїзму в козацьку добу. Особливість полягає у віковому існуванні на межі ворожого стану, що ніс постіну загрозу смерті, ризик, здатність до перенесення значних труднощів і тривалих бід.

Козацтво виникло на землях Київської Русі і стало продовжувачем її державницьких традицій, які підтримувалися та пропагувалися козацькою елітою серед козацтва, яке було національним пробуджувачем всього українського народу. Саме доба козаччини створила той особливий генетичний код народу, що програмував одночасно і козака, і селянина-хлібороба, і жінку-матів на відродження української нації та державності.

Національний героїзм в українському культурному просторі відтворюється у глибоко філософські тексти, що мають настановчий характер, бачимо у Т. Шевченка. Не стояли осторонь і інші українські письменники. Так, Іван Франко у своїх творах оспівував власний український культурний тип героя-пробуджувача, людини, яка веде свій народ до розвитку в усіх напрямах і, найголов-

ніше, в національному, тип людини, яка сама подається на тернистий шлях. Подібні до Франка судження про героїзм в національному розумінні мала і Леся Українка. В її творах на перший план виходить інтелектуально-творчий героїзм, носієм якого є людина, що дає імпульс розвитку для всього українського народу. За усієї різниці в індивідуальних властивостях героїв писемної творчості, всі вони мають одну спільну рису – це ідея служінню своєму народові. Саме ця риса і є характерною для українського героїзму.

Для формування образу героя важливу роль відіграли античні і християнські традиції та сьогоденне розуміння національного героя. Провідну роль в цьому процесі займають О. Кульчицький, Д. Донцов, В. Липинський, концепції яких відрізняються ідеологічною спрямованістю, політичною направленістю та світоглядними компонентами та стали складовими національної української героїчної традиції.

Спроба визначення героїчного здійснена Н. Киященком, правда, в естетичному просторі, а не в соціально-філософському. В категорії героїчного М. Киященко вбачає її сутність у беззаперечній відданості суспільству, його ідеалам, надбанням та перспективам. Героїчним може вважатися вчинок, що має визначне суспільне та історичне значення для народу сьогодні та його подальшого розвитку.

Тож бачимо, що ідеологія українського народу представляє собою високий рівень суспільної свідомості, яка складається із багатьох компонентів, серед яких чільне місце посідає героїзм котрий формує та закріплює загальнонаціональні духовні цінності і ідеали.

Н. М. Недюха, д-р філос. наук, проф., ІЗВРУ, Київ

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

З'ясування сутності, місця та ролі, значення правової ідеології уявляється доцільним здійснювати на засадах її мультипарадигмального виміру, а також спроможності до соціально-правового позиціонування та конструювання соціального простору.

Не менш актуальним дослідницьким завданням уявляється і намагання з'ясувати ступінь впливу правової ідеології на формування системного правового поля країни, функціонування суспільства як соціальної системи, його дійсного стану та перспектив розвитку, а також поведінку людини.

Уявляється, що правова ідеологія, обґрунтована відповідно до положень класичної, некласичної та постнекласичної інтелектуальних традицій, дозволяє забезпечити цілісність процесу продукування, виробництва та застосування закону відповідно до особливостей вітчизняного правового поля, його системного виміру, чим сприяє подоланню некритичного відношення до західних зразків законотворчості, окремих норм законів і, відповідно, налаштовує громадську думку на поважне відношення до законів, права в цілому. Звідси доречно стверджувати, що правова ідеологія працює на утвердження єдності сутності й духу закону, його розуміння як нерозривності процесу, технологій і процедур його розробки як правового документу, як елементу правового поля країни, що має утверджувати цілісність, системність законодавчого поля країни і, відповідно, долати конфліктність шляхом узгодження окремих суперечностей своєчасним і, головне, соціально доцільним внесенням змін до чинного законодавства.

Не менш вагомі можливості правової ідеології пов'язуються і з практикою позиціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, діяльністю територіальних громад, окремих суб'єктів соціальної дії.

Призначення правової ідеології як системи правових ідей, теорій, понять, норм і поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях [*Головченко, В. В.* Ідеологія правова // Юридична енциклопедія. Т. 2 / редкол.: Шемшученко Ю. С., Бурчак Ф. Г., Зяблюк М. П. та ін. – К., 1999. – С. 659] полягає в здійсненні регулятивно-управлінського, стабілізуючого в своїй сутності впливу на життєдіяльність соціуму, його окремих сфер, поведінку людини. А це означає, що правова ідеологія спроможна втілюватися в правові засади (принципи) функціонування держави, норми чинного законодавства, бути легітимним засобом процесу формування правосвідомості людини, її соціалізації, утвердження особистісних, професійних і громадянських рис тощо.

Мають місце також спроби обґрунтувати новітню ідеологію прав, свобод і обов'язків людини як науку третього тисячоліття – правологію [*Коцюба, О.* Правологія – наука третього тисячоліття, або новітня ідеологія прав, свобод і обов'язків людини // Право України. – 2003. – № 8. – С. 100–103; *Костенко, А. Н.* "Натуралистическая" юриспруденція – основа нового правопорядка // Актуальні проблеми юридичної науки: Зб. тез міжн. наук. конф. "Сьомі осінні юридичні читання" (м. Хмельницький, 28–29 листопада 2008 р.): у 4-х ч. – Ч. І. Теорія держави і права. Історія політичних та правових

учень. Філософія права. Міжнародне право. Порівняльне правознавство. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2008. – С. 47–51].

А. де Бенуа, відомий французький філософ, до основних принципів європейської континентальної ідеології відносить цінності європейської ідентичності, традиції континенталізму, жорстко критикуючи лібералізм, атлантизм, спроби США вибудувати однополярний світ тощо.

При цьому функціональне призначення правової ідеології вбачається у забезпеченні впливу на формування і розвиток правової, політичної і моральної свідомості, світогляду та загальної культури індивідів, піднесення престижу та авторитету держави, її органів.

Відповідно, процес формування правової ідеології має бути підпорядкований завданням утвердження України як правової, соціальної, суверенної, демократичної країни, що можливо на засадах поєднання зусиль суспільства, держави та її громадян, відродження традиційних засад української державності та правопорядку, формування правосвідомості в її єдності з морально-етичними засадами функціонування суспільства. Саме тому правову ідеологію цілком слушно розглядають, з одного боку, як ідейну противагу, засіб обмеження й заборони щодо неправомірних явищ і дій, а з іншого, – як сукупність концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, стимулів і мотивів, що сприяють зміцненню й утвердженню правомірних засад функціонування суспільства [Див: *Недюха, М. П.* Соціальний порядок як атрибут політичної системи // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі : Матеріали міжн. наук.-теор. конф. (8–9 лютого 2006 р.) / за ред. В. П. Беха. – К., 2006. – С. 72–76].

Будучи вищою формою осягнення правової дійсності, правова ідеологія покликана утверджувати соціальну якість як людську, соціальні стандарти життя як загальнолюдські, цивілізаційні, нормативний порядок як визначальну складову соціального порядку, процесу соціальних змін, динаміки розвитку. В цьому сенсі правова ідеологія утверджує уніфікований, стандартизований підхід до оцінки стану та перспектив функціонування правової дійсності, в основі якого – правові норми. Відповідно, правова ідеологія може бути визначена як концептуальне оформлення системи правових ідей, принципів і положень, окремих поглядів, спроможних цілеорієнтувати процес соціальних змін, формувати правові установки соціальної дії та взаємодії (поведінки) індивідів, а також давати ціннісно-правову оцінку явищам і процесам життєдіяльності соціуму.

Правова ідеологія постає, відтак, самостійним соціальним феноменом, що потребує не лише відповідного вивчення, а й реалізації можливостей, що нею надаються, в повсякденній життєдіяльності людини, функціонуванні органів державної влади та місцевого самоврядування, політико-правовому забезпеченні процесу соціальних змін українського суспільства.

Д. В. Неліпа, канд. політ. наук, доц., КНУТШ, Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ: РОЛЬ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Друга половина XX ст. та початок XXI ст. наочно продемонстрували, що рівень комплексності проблем із усіх сфер життєдіяльності людини (науки, технології, промисловості, управління) зростає практично щоденно. Дуже мало явищ та процесів із будь-яких систем – природних, технічних чи соціальних – залишаються ізольованими один від одного, а тому дедалі більшої популярності набуває системний аналіз як метод наукових досліджень, який дає змогу розглядати світ як сукупність взаємопов'язаних елементів, розширюючи можливості не лише для кращого їх розуміння, а й для розробки успішних стратегій розв'язання складних завдань, що постають перед людством сьогодні. Це особливо актуально для України, оскільки трансформаційний характер українського суспільства вимагає оперативного вирішення проблем та відповідей на щоденні виклики із мінімізацією помилок, кожна із них може призвести до незворотних змін. Відтак, системний аналіз як метод, який дає змогу приймати науково обґрунтовані та дієві рішення, є надважливим для соціальних наук і особливо для політології, предметне поле якої охоплює більшість таких багатоаспектних та мультирівневих проблем.

Незважаючи на те, що історія незалежної України налічує уже два десятиліття, одним із найгостріших та найбільш актуальних питань досі залишається формування національної ідеї нашої держави. Національна ідея є ключовим елементом процесу становлення народу та розбудови ним власної державності, оскільки дозволяє йому усвідомити свою монолітність та роль в загальносвітовій історії. Одразу після здобуття самостійності України роль національної ідеї відігравав факт, що очікувана століттями державність була врешті здобута і це консолідувало громадськість навколо вирішення першочергових практичних завдань: розбудови системи владних інститутів, формування політичної

системи, становлення громадянського суспільства, здобуття міжнародного визнання тощо. Проте, сьогодні дедалі очевиднішою стає потреба формулювання нових загальнонаціональних цілей, цінність та актуальність яких була б безумовною та беззаперечною для усіх регіонів України та верств населення. Багатовекторність у зовнішній політиці може за деяких умов стати перевагою, однак, така надмірна строкатість у внутрішній політиці є лише недоліком, оскільки зумовлює непорозуміння щодо подальшого шляху розвитку держави.

Значення і роль національної ідеї особливо зростає в період становлення нової суверенної держави. Без її розробки та втілення в життя нація не може стати повноцінною і віднайти своє місце в історії людства. Тому природнім є інтерес до національної ідеї як з боку політиків та ЗМІ, так і з боку науковців. Ця проблема досліджувалась та висвітлювалась ще М. Костомаровим, Т. Шевченком, П. Кулішем, М. Драгомановим, І. Франком, Ю. Бачинським, Л. Українкою, М. Міхновським, М. Грушевський, Д. Донцовим, В. Липинським. Сучасні експерти та науковці не меншу увагу приділяють різноманітним аспектам національної ідеї як теоретичної концепції та розробці національної ідеї України зокрема. Так, даній проблематиці присвячені праці І. Бичка, В. Бебика, В. Горського, М. Поповича, М. Обушного, Ф. Кирилюка, М. Русина, В. Шинкарука, О. Білоруса, О. Пашкової, І. Оніщенка, В. Медведчука, М. Головатого, В. Ребкала, С. Гелея, М. Жулинського, А. Карася, А. Колодій, І. Кресіної, Ю. Римаренка, М. Розумного, О. Майбороди, І. Кураса, Р. Коршука та багатьох інших.

Аналіз поняття "національна ідея" в концепціях різних вчених доводить, що існуючі визначення мають чимало спільного. У переважній більшості з них національна ідея зводиться до трьох основних аспектів. Перш за все, у національну ідею слід інтегрувати єдиний загальноприйнятий погляд на походження нації, її історію, культуру, відмінності від інших. Вона має відображати особливі умови життя народу протягом століть, формувати і закріплювати у свідомості громадян почуття монолітності через спільну долю та історичну пам'ять як про трагічні моменти життя нації, так і про героїчні події та особистостей. Ще однією складовою національної ідеї є свідомість та самоідентифікація нації на сучасному етапі розвитку. Національна ідея повинна відображати сьогодення нації, її пріоритети та потреби на даний момент. Вона має стати світоглядним орієнтиром для індивіда, відображаючи сукупність ціннісних орієнтацій народу, його духовний стан та менталітет. Врешті, національна ідея повинна містити проект майбутнього нації, перспективи її подальшого поступу та стратегічні завдання, які постають перед нею на цьому шляху.

Однак, незважаючи на доволі високий рівень розробленості проблеми, реальних результатів поки не досягнуто. Суперечливість тлумачень сутності національної ідеї та різна оцінка основних аспектів національної ідеї української держави доводять необхідність її концептуалізації. Важливо, щоб активну та безпосередню участь у цьому процесі брала інтелектуальна еліта, яка і повинна перевіряти запропоновану стратегію на здійсненність. Методологічною базою процесу формування національної еліти має стати системний аналіз, який сьогодні широко застосовується в зарубіжній політології та починає активно впроваджуватися і у вітчизняній політичній науці. Системний аналіз у сучасному світі набуває особливого значення у стратегічних дослідженнях, основною метою яких є теоретичне обґрунтування того чи іншого комплексного явища із суспільного життя та розробка проектів політичних рішень для вирішення існуючих проблем. Саме системний аналіз як метод політології дозволить всеохоплююче проаналізувати та вивчити специфіку політичного життя в Україні та врахувати усі важливі складові та аспекти національної ідеї. Використання системного аналізу в процесі роботи над формуванням національної ідеї сучасної України дасть змогу виробити стратегію подальшого розвитку держави з врахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, багатовимірних зв'язків між елементами суспільства як системи. Врешті, саме системний аналіз дозволить розглядати національну ідею як нерозривне поєднання об'єктивного та суб'єктивного, що дозволить сформувати національну ідею як фундамент для консолідації українського народу та спільної роботи над подальшою розбудовою української державності.

Л. Г. Николаенко, канд. филос. наук, доц., КНУТШ, Киев

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВОЗНАНИИ

Когда в научных кругах звучит слово ***идеология***, как правило, у большинства, если не у каждого, возникает ассоциация с понятием ложного сознания, что правильно, но только отчасти. Наука тоже имеет социально, психически и гносеологически обусловленную идеологическую функцию.

Вообще-то идеология явление социальное, а только потом психическое и только потом она становится проблемой соответствующей теории (социологии, психологии, гносеологии и т. д.).

Любые взгляды, включая и научные, обретают идеологическую окраску, если они так или иначе коррелируют с социально-классовой структурой общества и поэтому могут поддерживаться или отвергаться политической властью. В социологии знания этот факт давно стал общим местом. Благодаря ему и стала возможной эта наука.

В социологическом понимании господствующая идеология обретает институциональные формы, определяя цели формирования и функционирования институциональной структуры общества. Она стала одним из социальных институтов только при капитализме, вступив в противоречие с самой собой как формой общественного сознания, сформировавшегося в это же самое время. Как институт она, вместе с другими институтами, воспроизводит классовую структуру общества путем отбора релевантных для власти истин, а как форма общественного сознания, основанная на социальной детерминация познавательного процесса, – поле борьбы разнонаправленных социальных интересов в теоретической форме. Теперь, даже заблуждения, – эти случайные отклонения от правил логического мышления, изучаются как необходимые средства в деле охлократизации сознания больших масс людей, для чего необходимо знание гносеологической и социальной природы заблуждений и способов их влияния на действия людей. Это и есть идеологический метод в действии.

По большому счету проблема идеологии берет свое начало от раскола, произошедшего во французском научном сообществе в ходе и после Великой французской буржуазной революцией. Драматическое противостояние между естествоиспытателями и теми, которые "интересовались проблемами человека и общества" [*Хайек, Ф.* Контрреволюция науки (этюды о злоупотреблениях разумом). – http://www.libertarium.ru/contrrev] и кого называли идеологами, было вызвано различным пониманием способов решения проблемы свободы воли.

Напомним, отрицательный смысл понятию ***идеология*** придал Наполеон. В научном поиске причин человеческого поведения он видел не больше, чем поиск способов обмана, лжи и подтасовок (лишение воли, данной человеку от бога). Естествоиспытатели, в свою очередь, исповедовали сциентизм и поэтому подталкивали к изучению физиологии, психологии и даже физики человека и там искать ответы на вопросы о свободе и воле. Идеологи же (Дестют де Траси, Кондильяк, Кабанис и др.) – шли по пути поиска ответов на эти же вопросы в отношениях между людьми, где происходит связь идей и человеческих действий.

Хайек, консерватор (право-ориентированный критик процессов, происходящих в научном сообществе), считающий себя либералом, утверждает, что сциентизм в сознание идеологов пришел под влиянием Сен-Симона и Конта и было контрреволюцией в обществознании – отказом от способов решения проблемы свободы в традициях обществознания XVIII в. На самом же деле это не так. Новая (буржуазная) социальная реальность, неотъемлемым элементом которой были политические преследования идеологов, подвигли одних из них говорить о свободе не только для индивида, но и для всех тех, кто ее так и не получил в послереволюционной Франции (Сен-Симон и его последователи), а других – к поиску компромисса с властью (Конт и его последователи). Хайек в позитивисте Конте, ревизовавшем учение своего учителя, "не узнал" своего политического союзника, что необходимо было для охаивания социалистического учения Сен-Симона, где позитивистские (читай, разновидность утопических) тенденции только мешали его развитию.

Противостояние Конта Сен-Симону[1] стало основанием для массового применения идеологического метода сначала в социологии, а потом и в науке в целом. Правда, частные проявления данного метода имели место и ранее. Кантовский априоризм был своеобразной вершиной в разнообразных попытках его теоретического обоснования.

И так, сложные отношения с властью подвигли многих обществоведов заниматься, – не прямым обманом, ложью и подтасовками, но изобретением наукообразных теорий. Одним из первых таких фундаментальных "изобретений" и стало "учение" Конта, нашедшего искомый компромисс между политической властью, принадлежавшей теперь капиталу, и обществоведческим научным сообществом, с помощью благопристойного понятия позитивного знания, – правдоподобного, но противоречащего принципу объективности.

Системным ответом представителям новой идеологии стала сначала "Немецкая идеология". В ней рассматриваются вопросы, связанные с ложными представлениями реальности, их социальной и гносеологической природой. В последующих их работах можно часто встретить словосочетания типа: ложное мнение, ложное утверждение, ложный путь (в смысле метод), ложные учения или теории (противоречащие реальному положению вещей, например, отвергающие принципиальную познавае-

[1] Говорим о Сен-Симоне и Конте, но имеем в виду, что они олицетворяли собой два разнонаправленных тектонических сдвига в общественном сознании XIX века, окончательный результат которого далеко еще не определен ни в науке, ни, тем более, в политике.

мость мира или классовую структуру общества, метафизически интерпретирующие видимое как существенное, а случайное как необходимое и прочее), ложное понимание, ложная форма, и т. д. Среди них и идеологический метод (подход). Идея идеологии как ложного сознания[2], обретала четкий теоретический контур, а ее вершиной стали теории социального отчуждения и товарного фетишизма.

Что же такое *идеологический метод*, в чем его суть? Ф. Энгельс называет его еще и априорным, "согласно которому свойства какого-либо предмета познаются не путем обнаружения их в самом предмете, а путем логического выведения их из понятия предмета… Сперва из предмета делают себе понятие предмета; затем переворачивают все вверх ногами и превращают отражение предмета, его понятие в мерку самого предмета. Теперь уже не понятие должно сообразовываться с предметом, а предмет должен сообразовываться с понятием" [*Энгельс, Ф.* Анти-Дюринг // Маркс, К., Энгельс, Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 20. – С. 97].

Способов реализации идеологического метода не счесть. И если ранее идеологические основания научных высказываний не осознавались учеными, то в современных условиях в большинстве случаев, именно сознательная, хотя, как правило, открыто не декларируемая, идеологическая ориентация определяет их научные высказывания. Если это четко и последовательно выдержанная научная позиция, – это одно, но если это позиция, перефразируя одно из положений "Немецкой идеологии", – источник своего пропитания, в виде разработки иллюзий ныне господствующего класса о самом себе и других классов о господствующем классе, – это совсем иное. Например, сказать, что современное общество демократическое, но не указать на особенности того исторического типа демократии, который мы имеем сегодня, означает применить идеологический метод, результатом которого будет иллюзия демократии в сознании поверивших и их неадекватное отношение к власти, обществу и государству. Назовите одно общество (и похожие на него демократическим) все остальные окажутся тоталитарными и тогда к ним можно применять гуманитарные бомбардировки (Югославия). Значимым для нас примером является еще один – так называемое движение за деидеологизацию, посеявшее массовую иллюзию возможно й свободы от идеологии в классовом обществе.

Ее последствия мы и пожинаем!

Л. В. Олексійчук, асп., КНУТШ, Київ

СОЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Світська наука ще зовсім недавно розглядала церковне право або в історичному або в " науково-атеїстичному " планах. У словниках церковне право визначається, переважно, як сукупність чистих релігійних норм, що не мають в даний час юридичного характеру. З такою вузькою позицією не можна погодитися, оскільки норми церковного права, безумовно, є релігійними, і регулюють внутрішньоцерковні релігійні відносини, що зовсім не позбавляє їх юридичного статусу.

Порівнюючи світські і релігійні правові системи, можна сказати, що кожен їх ріновид пов'язаний з цілком конкретними уявленнями не лише про саме право, але і про його джерела. Світські системи, незалежно від їх особливостей і приналежності до правових сімей, орієнтуються, зокрема, на такі "світські" за своєю природою і характером форми або джерела права, як закон, декрет, постанова, указ тощо. У свою чергу релігійні правові системи за своєю природою, характером, логікою існування і функціонування орієнтують дослідника на пошук і пізнання не світських, а релігійних форм і джерел права.

Мусульманське, іудейське або будь-яке інше релігійне право має і повинно мати відповідні до його природи і характеру джерела права. В основу останніх закладається не людська, а божественна воля. Дане положення поширюється на всі нерелігійні правові системи незалежно від їх специфічних особливостей, часу їх виникнення, широти охоплення тих чи інших прошарків суспільства, тривалос-

[2] Словосочетание ложное сознание впервые используется в статье К. Маркса "Рыцарь благородного сознания" [*Маркс, К. и Энгельс, Ф.* Соч. – 2 изд. – Т. 9. – С. 502] и письме Ф. Энгельса "Францу Мерингу, 14 июля 1893 г." [*Маркс, К. и Энгельс, Ф.* Соч. – 2 изд. – Т. 39. – С. 83], где Энгельс пишет: " Идеология – это процесс, который совершает так называемый мыслитель, хотя и с сознанием, но с сознанием ложным. Истинные движущие силы, которые побуждают его к деятельности, остаются ему неизвестными, в противном случае это не было бы идеологическим процессом. Он создает себе, следовательно, представления о ложных или кажущихся побудительных силах. Так как речь идет о мыслительном процессе, то он и выводит как содержание, так и форму его из чистого мышления – или из своего собственного, или из мышления своих предшественников. Он имеет дело исключительно с материалом мыслительным; без дальнейших околичностей он считает, что этот материал порожден мышлением, и вообще не занимается исследованием никакого другого, более отдаленного и от мышления независимого источника. Такой подход к делу кажется ему само собой разумеющимся, так как для него всякое действие кажется основанным в последнем счете на мышлении, потому что совершается при посредстве мышления".

ті їх існування, а, отже, має глобальний і закономірний характер, і виключає міркування щодо локальності або випадковості даного феномену.

Церковне право, його поняття, функції і завдання безпосередньо пов'язані з поняттям "церква". Православний катехізис визначає церкву як Богом створене товариство людей, об'єднаних вірою, Законом Божим, ієрархією і таїнствами. Церква є особливим релігійним союзом, організмом, що відрізняється від інших людських союзів і співтовариств. З позиції християнського віровчення церква встановлена безпосередньо Богом: "Я створю Церкву Мою, і втрата пекла не здолають її" (Мф.1 6:1). Як заснована Христом, церква є містичним духовним організмом, в якому діють церковні таїнства, існує ієрархія не тільки адміністративна, але і така, що має сакральне значення.

Одночасно церква є спільністю людей, необмеженою певним народом, часом і територією. Як така, вона потребує норм для регулювання відносин між церквою та її членами, окремими членами церкви, різними внутрішньоцерковними організаціями, між церквою і зовнішнім суспільством тощо. Звідси, церковне право покликане регулювати життя церкви як спільноти, забезпечуючи при цьому відповідність правових норм сакральній, містичній стороні церкви, адже її зовнішнє життя як організованого цілого припускає існування в ній певного порядку, відповідно з її внутрішньою сутністю і життєвим призначенням.

Особливості канонічного права виникають з внутрішньої сутності церкви. Церква є спільнотою, що не утворилася сама по собі, стихійно, в результаті лише історичного процесу. Вона створена Богом з певною метою. Кажучи про мету створення церкви, необхідно торкнутися незбагненності Божої будови. Як незбагненні в кінцевому сенсі створення світу і людини, подольша доля, так і в абсолютному сенсі незбагненною є таємниця Церкви і мета її створення. На підставі Священного Писання і церковного віровчення можна визначити ряд основних моментів, що зумовлюють створення церкви, мету її існування і діяльності, суть церковного права.

Церковне право, таким чином, є результатом того, що внесло в область Божественного права, право людське. Людське право може і суперечити, і не суперечити праву Божественному, іншому.

Християнська церква практично завжди живе в тій або іншій політичній і правовій системі. Навіть будучи відокремлена від держави, національна (помісна) церква, як й її окремі члени, в конкретній державі живе не тільки за церковними законами, але і за законами цієї держави. Таким чином, в конкретній державі канонічне право набуває характеру корпоративного плану, норм які діють одночасно з нормами державного права. Багато сторін життя окремих членів церкви як громадян держави не регулюються канонічним правом і знаходяться в рамках світського правового поля. З іншого боку, певні моменти в житті церкви регулюються виключно канонічним правом. Є такі відносини, які регулюються і канонічним, і світським правом (наприклад, деякі кримінальні злочини). Держава прагне покарати злочинця, переслідуючи, головним чином, суспільство від неправомірних дій (шляхом страху покарання, тимчасової або постійної ізоляції злочинця, спроби його виправлення); церква ж прагне шляхом покарання, насамперед, привести грішника до покаяння.

Таким чином, соціально-юридична характеристика церковного права дає підстави твердити, що: по-перше, в об'єктивному розумінні церковне право являє собою сукупність всіх норм і законів, які керуються життям щодо церкви і відносин церкви з тією чи іншою державою; по-друге, церковне право є наукою не тільки юридичною і богословською, але й історичною; по-третє, незмінність церковних норм протягом багатьох століть заснована на непорушності церковного вчення, його догматичної та етичної сторін; по-четверте, тлумачення церковних канонів повинне здійснюватися на основі наукових і герменевтичних принципів, що потребують ретельного вивчення історичних причин виникнення певних канонів та їх мети.

П. М. Олещук, канд. політ. наук, асист., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ ТА ПСЕВДОІДЕОЛОГІЯ У ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Традиційно потужна ідеологічна база вважається основою для функціонування будь-якої політичної сили (партії, блоку, руху і т. д.).

Власне, ідеологія для партії виконує цілу низку принципових функцій: 1) виступає інструментом програмової консолідації; 2) обґрунтовує прагнення політичної сили до влади; 3) пов'язує політичні вимоги із глибинними соціально-економічними інтересами різноманітних суспільних верств.

Відповідно, саме ідеологія вважається основним, системотворчим елементом побудови партійної системи. На основі ідеологічних відмінностей, партії обґрунтовують свою індивідуальність та знаходять своє місце на шкалі "правий-лівий".

Тому декларація певної ідеології є передумовою участі різних політичних сил у електоральному процесі. Декларована ідеологія виражається як у назвах партій ("соціалістичні", "соціал-демократичні", "ліберальні", "консервативні" і т. д.), так і у передвиборчих програмах (деклараціях, маніфестах).

Однак, за сучасних умов, що характеризуються: 1) зростанням ролі ЗМІ у політичному процесі; 2) бурхливим розвитком політичних технологій; 3) ускладненням соціальної структури суспільства; 4) трансформацією традиційних соціальних суперечностей, цілісність партійних ідеологій розмивається. Крім того, часто ідеологія може виходити, фактично, на другий план.

З одного боку, спостерігається зростання ролі "передвиборчих проектів", що є короткотерміновими політичними силами, створюваними, як правило, під певні конкретні вибори. Вони спираються не на комплексну та розроблену ідеологію, а на певну ідею. Крім того, великого значення набувають різноманітні "вождистські" політичні сили, які спираються на харизму лідерів, а не на ідеологію.

Водночас, хоча для подібних суб'єктів політичного процесу ідеологія і не грає реальної ролі, вони змушені її декларувати, оскільки це є необхідною умовою участі у електоральному процесі.

Наприклад, російська ЛДПР, що номінально є ліберальною та демократичною, насправді є партією вождистського типу, у концепціях та діях якої досить слабко проявляється "лібералізм".

Це призводить до формування цілого комплексу новітніх "псевдо ідеологій".

З одного боку, вони формально побудовані за тією ж схемою, що і традиційні ідеології, та відображають у систему поглядів, ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп, класів, товариств, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин.

Але певні риси є специфічними саме для електоральних псевдо ідеологій: 1) синкретичність, що виражається у несистемному поєднанні різних тех. Традиційних ідеологій, що часто можуть вступати у глибинну суперечність між собою (наприклад, лібералізація економіки і зростання ролі соціальних виплат); 2) орієнтація на включення положень, що повинні бути популярними у якомога ширших суспільних верств, декларація відстоювання інтересів різних суспільних груп, що можуть перебувати у внутрішній суперечності; 3) неможливість реалізації ідеологічних тез через їх внутрішню суперечливість.

Відповідно, коли ми маємо справу із подібною декларативною псевдо ідеологією, то вона, в даному випадку, виступає не програмою дій, а електорально-агітаційним документом, що створюється лише з метою забезпечити зростання суспільної підтримки проекту (чи, принаймні, не зменшити останню). Тому псевдо ідеологія, як правило, є максимально політично нейтральною та аморфною за своєю сутністю.

Останнім часом часто можна зустріти у літературі численні концепції "кризи ідеології" у сучасному світі. Проте, слід визнати, що часто подібні висновки спираються саме на прояви псевдо ідеології.

Це зумовлює необхідність подальшого дослідження феномену псевдо ідеології як прояву трансформації політики за умов інформаційного суспільства.

О. В. Онопко, бакалавр політології, ДонНУ, Донецьк

ІДЕОЛОГІЯ І "ГЕРОЙ" В УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ МІФАХ

Вітчизняна політична героїка, в основі якої лежать цінності і традиції Західної та Слов'янської цивілізацій, є значно старшою за досвід української державності. Протягом століть в ній змогли акумулюватися не тільки ментальні – соціопсихологічні – ознаки народів, що населяли Україну, але й ідеологічні особливості, властиві режимам, які здійснювали владу на українських територіях в різні часи. За умов незалежності все це комплексно стало підґрунтям для розвитку сучасних українських політичних міфів.

Якщо проблема взаємозв'язку ідеології і загальної політичної міфології є достатньо вивченою у політичній науці, то питання щодо ідеологічних засад виникнення та існування героїчних міфів так і лишається цілком не висвітленим. З огляду на це, автор мав на меті виявити специфіку впливу ідеології на формування політичної героїки, зокрема української, що зумовило постанову ним таких завдань: визначити сутність й основні ознаки героїчних політичних міфів; з'ясувати місце ідеологічного компоненту героїки; окреслити особливості ідеологічного наповнення героїчних образів в сучасних українських міфах.

Героїчні міфи – це політичні міфи, що пов'язані "насамперед із конкретними людьми, неперсічними особистостями, що пропонуються взірцями для наслідуваання" для громадськості [*Головатий, М. Ф.* Політична міфологія. – К. : МАУП, 2006. – 144 с.]. Головними характеристиками такого

міфу є присутність образу героя (головного, центрального персонажу в сюжеті), відтворюваність мономіфічної композиції (єдиної для буд-якої міфології структури мандрів і життя головної дієвої особи), а також наявність героїки – сукупності досягнень героя, певних рис його образу, що відповідають існуючим в суспільстві архетипам і цінностям, релігійним і культурним традиціям і догмам.

У політичній міфології ключовими компонентами героїки також стають дії героя, продиктовані певними ідеологічними установками, актуальними для спільноти, що є цільовою аудиторією міфу; разом із соціокультурними, цивілізаційними, вимогами вони представляють собою те поведінкове поле, за межи якого він не може вийти, якщо прагне лишатися зрозумілим.

Ідеологія здійснює вплив на образ героя відповідно до трьох головних своїх рівнів [*Ирхин, Ю. В.* Политология. – М. : Юристъ, 2002. – 511 с.]:

- ***на теоретико-концептуальному рівні*** вона закладає базові принципи поведінки героя, окреслює своє потрактування дійсності, фундаментальні політичні цінності та ідеали, виходячи з яких відбувається побудова і розвиток героїчного міфу. Наприклад, герой міфів, зпродукованих ліберальною ідеологією, мусить декларувати прихильність до ринкової економіки, вільної конкуренції, верховенства прав і свобод людини й громадянина, індивідуалізму, тощо.
- ***програмно-політичний рівень*** ідеології наближає образ героя до більш конкретних умов політичної реальності, про яку йдеться у міфі. Відбувається поєднання героїчного міфу з різного роду політичними програмами, лозунгами, матеріалами ЗМІ, гаслами, документами, що складають ідейно-політичну основу для прийняття рішень, орієнтації та стимулювання поведінки громадян. На цьому рівні ідеологія постає як сукупність не стільки самих політичних ідей, скільки масивів інформації, у котрих ці ідеї зафіксовані. Вони доповнюють політичний міф, створюючи певне ідеологічне тло, і впливають на його зміст й розвиток сюжету.
- ***на актуалізаційно-поведінковому рівні*** забезпечується:

1) відповідність і пов'язаність дій міфічного героя з політичними, соціально-економічними й соціокультурними проблемами, що є нагальними для цільової аудиторії його політичного міфу;

2) засвоєння нею основних ідей, що висвітлені у міфі, шляхом наслідування людьми деяких елементів політичної (а часом і побутової) поведінки героя;

3) поєднання ідеологічних і цивілізаційних засад героїки у масовій свідомості, створення на їх підставі цілісного образу політичного героя.

В українській політичній міфології склалося два основних типи героїчних міфів. Перший – це так звані "історичні" – ті, що виникають навколо постатей українського минулого (Б. Хмельницький, Й. Сталін, С. Бандера, М. Хрущов, тощо); герої цих міфів існують і конкурують між собою в межах історичної пам'яті різних частин українського народу, а політичні міфи про них здебільшого зконструйовані на протиставленні українського націоналізму і комуністичної ідеології. Другий тип – це сучасні героїчні міфи, які присвячені політичним діячам незалежної України. З точки зору ідеологічного наповнення героїки, вони характеризується такими особливостями:

- ***набуття провідної ролі локальними і регіональними міфами***, що викликано відсутністю загальнонаціональної (і загальнодержавної) ідеології та атомізованим ідеологічним плюралізмом; героїчні міфи, побудовані переважно на цивілізаційних засадах (історична пам'ять, цінності, віра), набагато сильніше сприяють поляризації українського суспільства в умовах "зіткнення цивілізацій", ніж ідеологічні розбіжності між партіями та окремими політиками;
- ***перетин ідеологічних і цивілізаційних засад української героїки***, в основі якої лежать: лібералізм, націоналізм і комунізм (у версії Слов'янської цивілізації). В умовах України ці ідеології надзвичайно сильно втратили у раціональному плані і лишаються переважно як міфи про самих себе [*Стрельник, О. Н.* Политическая идеология и мифология: конфликты на почве родства // http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46594 – 25.05.2011 20:51].
- ***переважно декларативний характер ідеологічного забарвлення героїв українських міфів***: заявляючи про свою прихильність до певної ідеології, вони мають героїку зі змістом, що їй не відповідає ("багаті комуністи", "ліберали з жорстким стилем управління", тощо).

Ідеологія поряд із цінностями і традиціями, що властиві цивілізаціям світу, є основою політичної героїки. Вона має наповнювати дії героя раціональним змістом, поєднувати їх з політичними принципами та ідеями, слідування яким здатне розв'язати соціально-політичні проблеми у суспільстві. Ідеологічний компонент української герої поки що слабо розвинутий: вітчизняні політики створюють міфи про себе і своїх супротивників, виходячи не стільки з ідеологічних, скільки з цивілізаційних та ірраціональних засад, що значне полегшує їм маніпулювання масовою свідомістю і більше відповідає їх не довгостроковим цілям.

Л. А. Павленко, здобувач, КНУТШ, Київ

ПЕРЕХІДНА ДОБА: РЕЛІГІЯ, РЕЛІГІЙНА ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФІЯ

Сьогодні багато філософів, психологів, політологів, релігієзнавців наголошують на тому, що наш час – це час відчуження, бюрократизму і корумпованості, в тому числі й в релігійній сфері. На нашу думку, таке ставлення не є унікальним, воно пронизує цілу духовну історію людства. Але в сучасних умовах ці явища спираються не тільки на великі технологічні та економічні можливості, але й стикаються зі швидкими, гострими і відкритими реакціями критики. Тенденції не тільки примирення і виправдання, але й тенденції критики і морального опору завжди були присутні у релігійному досвіді людей. Й історія людства, й історія релігій формувалися і продовжують формуватися на поєднання цих тенденцій відчуження і протесту.

У минулому більшість релігій виникали та формувалися у критичні моменти історії – перехідну добу, потім відбувалися процеси їх закріплення, а їх "входження" до людської культури найчастіше відбувалися в умовах існування традиційних суспільств – замкнених і стабільних. Слід підкреслити, що і повсякденна свідомість завжди пов'язує релігійну дійсність з уявленнями про щось стійке, звичне, стародавнє. Але справа тут не тільки у недостатніх знаннях, у нездатності зрозуміти внутрішню динаміку релігійної сфери, яка, у багатьох випадках, має і власне новаторство, і здатна це новаторство стилізувати в плані "старовини", консерватизму. Справа полягає також у труднощах сприйняття цього нового і незвичного для нас світу – світу, що просякнутий стрімкими потоками економічної й політичної, технологічної й інформаційної, культурної й релігійної взаємодії. Тут новий досвід думки і пізнання (зокрема, пізнання релігійної сфери), який пов'язаний з винятковими особливостями сьогоднішньої світової історії й історії України, безперечно, має велику значущість, надає можливості розкрити наступні характеристики у сучасному соціокультурному просторі нашої держави.

Сучасне людство знаходиться у стані вибору – чи прийняти історичний виклик постмодернізму та його технологічної супутниці – електронної "масової культури", чомусь навчитися у них, але не капітулювати перед ними: це, на нашу думку, питання життя і смерті для сучасного перехідного етапу історії людства. І тут нам приходить на допомогу обґрунтування категорії "людських смислів", які пов'язані з досвідом народження, любові, турботи, пізнання, каяття, смерті, віри, страждання і самого Буття у всіх його внутрішніх протиріччях.

І дотепер залишилася неподоланою безодня між світом одиничних речей і світом думок людини, в перехідну добу ця безодня постає все більшою – дуальність світу, дуальність самої людини. Доводи, вимоги розуму, задовольнити які неспроможні різні типи світогляду, які ми розглянули, теж не є всесильними. Доводи серця постають для людини все більш сильними, ніж доводи розуму. І в перехідну добу людина прагне жити у зрозумілому і осмисленому світі. І стародавня людина, і середньовічна людина, і людина сучасності завжди боялися невідомого, нескінченного, воістину трансцендентного. Тому і релігійна філософія, і релігія, і філософія будуть мати своїх прибічників і в зв'язку з особливостями психічної діяльності людини, і в зв'язку із багатьма соціальними моментами, що потрібні для збереження різного типу світоглядів.

Можна зробити висновок, що філософія як світогляд, у творенні якої головну роль відіграє розум, повинна була, рано чи пізно, вийти поза межі тієї форми, яку можна охарактеризувати як "релігійну" і позбавитися свого прагнення доручення людини до Божественного. Самість людини не є даром, її необхідно постійно створювати і відтворювати в процесі життєдіяльності. Буття людини – це самоздійснення, тобто здійснення самості людини.

Е. С. Петриковская, канд. фіилос. наук, доц., ОНУ им. И. И. Мечникова, Одесса

ИДЕОЛОГИЯ С АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Классик современной антропологии К. Гирц с сожалением констатировал, что господствующее в общественных науках понимание идеологии "насквозь оценочно" [*Гирц, К.* Интерпретация культур. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 227]. Считается, что "впавший в идеологию", обманывается собственной мыслью, причем делает это неосознанно. Ставится вопрос о преодолении идеологического мышления.

Откуда такой страх перед идеологией у мыслителей Запада? Дело в том, что европейская философия традиционно ставит в центр человеческой идентичности сознание, а главной сферой реализации человеческой сущности считает познание. Человек ориентируется ею на поиск истины в любой ситуации. Отсюда идеология, интерпретированная как мышление, запятнавшее себя интересами, а также

(в традиции французского просвещения) как оторванные от жизни и лишенные конструктивного содержания абстрактные представления, получает крайне уничижительную оценку. Даже там, где человек остается наедине с самим собой, он опасается подделок. Вопрос "Кто я?" "остается самым главным среди тех, которые задают психотерапевтам клиенты" [*Спинелли, Э.* Зеркало и молоток. – Минск : И. П. Логвинов, 2009. – С. 53]. Базовые для европейской культуры представления о самости/self, Я (самость как единичная, уникальная, приватная и постоянная сущность, локализованная внутрипсихически и т. д.) "способствуют активизации наших самых глубоких тревог и страхов" [Там же. – С. 54]. В рамках этой парадигмы утверждается, что можно провести различия между переживанием настоящей (истинной) и ненастоящей (фальшивой) самости. Т. о считается, что самость позволяет себе себя обманывать, но в рамках самопознания обман должен быть разоблачен.

Все эти представления не являются бесспорными, несмотря на их повсеместное распространение, в том числе и в нашей культуре. Ж.-М. Шеффер правильно отмечает, что "всякая успешная психическая жизнь нераздельно связана с поддержанием некоторых иллюзий, в том числе и на свой счет [*Шеффер, Ж.-М.* Конец человеческой исключительности. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – С. 305]. "Ах, обмануть меня не трудно!.. Я сам обманываться рад!" (А. С. Пушкин). Поддерживать позитивные иллюзии в отношении себя – признак психического здоровья. Но дело не только в этом. "Судя по всему, представления обычно являются скорее компромиссом между требованием адекватности и другими, внутренними требованиями" [Там же. – С. 306].

Идеологии ("мировоззрения") как раз и относят к таким группам представлений, которые служат людям поддержкой, способны примирить их с жизнью, сделать способными на адекватную реакцию. Однако между идеологиями и эмпирическими знаниями то и дело возникает напряжение. Насколько опасны их пересечения при исследовании человека?

Антропология – область научного познания, в рамках которой изучаются фундаментальные проблемы существования человека в природной и искусственной среде. Беспристрастность антропологии ставят под сомнение. С позиций классической науки принято считать, что "научное знание начинается там, где кончается человек, где от него удается освободиться" (Петров М. К.), что сознание в виде ценностных ориентаций, идеологических и политических установок и т. п. искажает картину объективного мира, которую стремится создать рациональное мышление, возводит барьеры на пути к объективной истине, вступает в конфликт с принципами научности. Понятие человеческой природы или человеческой сущности относят к аксиологическим (ценностным) суждениям, неуязвимым для фактических свидетельств. Действительно, когда мы говорим о человеке с философской точки зрения, разговор о нем построен на основе абстракций. "Картина человека", рисуемая философией, показывает удел человека или указывает на то, что "возможно" для человека, к чему он может стремиться [*Мамардашвили, М. К.* Необходимость себя. – М. : Изд-во "Лабиринт", 1996. – С. 351–360]. Если описание природы человека, как отмечает Э. Кассирер в работе "Опыт о человеке", есть символическое построение, предназначенное для воплощения нового будущего для человека и человечества, то возможно расхождение с фактами. Однако, нельзя опираясь только на эмпирические факты получить знание о том, что мы обладаем некой общей природой, благодаря которой мы признаем себя и друг друга в качестве людей.

Л. Стевенсон утверждает, что не любая теория человеческой природы (система представлений о человеческой природе) является идеологией, а только та, которую избрала определенная группа людей в качестве основы для своего образа жизни [*Стевенсон, Л.* Десять теорий о природе человека. – М. : СЛОВО/SLOVO, 2004. – С. 20]. Такие теории не подлежат рациональному и объективному обсуждению.

Добиться мировоззренческой нейтральности в антропологии пытались немецкие философы (Х. Плеснер, А. Гелен, М. Хайдеггер) и пришли к мысли о "равноценности всех находящихся в распоряжении человеческой свободы возможностей, обеспечивающих его самореализацию в мире" [*Плеснер, Х.* Ступени органического и человек: Введение в философскую антропологию. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 338]. Делали они это в условиях, когда подходило к концу господство такого мировоззрения как антропоцентризм, в теоретизации которого европейская философия принимала самое активное участие. Философские дискуссии о гуманизме не стали достоянием общественности. Антропологические исследования расшатывают устои антропоцентризма – наиболее успешного проекта Просвещения.

Антропология имеет все шансы стать мощным орудием против существующего социального порядка: она дает место возможности. Но это реализуется, если придерживаться "принципа открытого вопроса", разработанного в философской антропологии, быть готовым к неожиданным и непредсказуемым ответам, которые может предложить человеческая жизнь, довериться "регулятивной идее", которая не может получить исчерпывающего теоретического воплощения. Необходимо различать

антропологичность (субъективность, человекоразмерность, антропность) как свойство чего-либо, отражающее его отнесенность к человеку, к обстоятельствам его бытия и способам познания, антропоцентризм как тенденцию (необоснованной) абсолютизации человеческого начала в познании и мировоззрении и антропологизм как один из возможных путей познания, потому исходящего из человека как отправного пункта, что признается неизбежность присутствия человеческих смыслов (человеческого измерения) в научном познании.

Познавательных тупиков станет меньше, когда социальные науки избавятся от оценочного понятия идеологии, а антропология – от редукции человеческого к определенному набору признаков, четко фиксированной сущности. Антропологизация научного знания приводит к расширению у исследователя объективных, проверенных знаний о человеке, что позволит ему контролировать (обосновывать, делать явными) ценностные основания своих поисков.

Н. К. Петрук, д-р філос. наук, проф.,
А. В. Левченко, викл., ХНУ, Хмельницький

ІДЕОЛОГІЯ У ПАРАДИГМАЛЬНИХ ВИМІРАХ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ НАУКИ

Істотною перешкодою на шляху розвитку сучасного українського суспільства є відсутність виразної ідеології, без якої неможливий цивілізаційний поступ. Незважаючи на різного роду конфлікти і непорозуміння, які супроводжують наше життя, ідеологія є свого роду системною оцінкою тенденцій, процесів, що відбуваються в межах людської спільноти. Ідеологія розкриває сутність політичних, правових та інших явищ і закономірностей суспільного розвитку загалом. Однак у кожній ідеології є частка однобічності, суб'єктивізму, класової чи станової обмеженості, що в результаті не дає змоги зрозуміти і тим більше повністю репрезентувати інтереси всього суспільства.

Прикметною особливістю нашого життя є те, що в сучасному світі відбувається деяка глобалізація ідеологій. Феномен глобального світу породжує процеси світової взаємозалежності, що безперечно відбивається і на стані ідеології. Політичні ідеї, концепції, доктрини й уявлення, які виражають інтереси різних класів, соціальних груп і спільнот, змішуються, втрачаючи значною мірою свою визначеність і однозначність. Водночас глобалізація зачіпає основи існування національних спільнот і таким чином впливає на спосіб організації суспільства і в цілому, на його структуризацію.

Формування ідеології відбувається не стихійно, а під впливом певних об'єктивних і суб'єктивних умов. Слід враховувати і соціальну дієвість відповідних механізмів творення ідеології – різних систем освіти та виховання, засобів масової інформації, різного роду соціально-організаційних чинників. Отже, процес творення ідеології та її поширення у суспільстві від початку і до кінця є усвідомленим і цілеспрямованим. При цьому більшого поширення набуває та ідеологія, яка відповідає інтересам переважної більшості суспільства.

Причини розвитку ідеології знаходяться не у сфері самої ідеології, а далеко за її межами, передусім у полі історичного буття. Як одна з основних частин ідеології постають філософські доктрини, що чергуються в процесі історичного розвитку. Зокрема, найбільш розвиненими виступають ті філософські системи, які складають ідейну основу ідеології, формулюють її основні цінності й сенс [*Feuer, Lewis S., Horowitz, Irving*. Ideology and the Ideologists. – Transaction Publishers, 2010. – P. 55].

Унаслідок несамостійного, залежного характеру ідеології, який в реальній дійсності прихований від прямого бачення, ідеологію зазвичай аналізують, спираючись на властиві їй моменти відносної самостійності. Саме це і веде до суттєвих помилок. При змістовному аналізі ідеології слід враховувати фактор історичності, значення історико-культурних, "людських" вимірів у її становленні та розвитку. В контексті ідеології історія постає як фундаментальний спосіб існування соціальної спільноти чи організації. В ідеології завжди присутній "людський час" (Ф. Бродель), а минуле постає у вигляді історичних систем, блоків, різних рухів і ритмів. Відмовляючись від визнання жорстких детерміністських залежностей у формуванні ідеології, слід акцентувати увагу на значенні людських "ментальностей", "духовно-практичних феноменів", органічно вплетених у процес людської життєдіяльності. У цьому ракурсі ідеологія – це втілення життєвих ціннісних орієнтацій, форм мислення, змісту свідомості людини. Людина у всіх своїх різноманітних виявах і людська історія як діалог сучасності з минулим, як "великий і різноманітний досвід людства, зустріч в століттях" (М. Блок) суттєво впливають на зміст ідеології. Перед сучасною наукою стоїть завдання аналізу ідеології, спираючись не тільки на вивчення соціально-економічних факторів, що обумовлюють спосіб життя людей, і не лише на з'ясування суті відносин панування і влади, але й на дослідження колективних психічних станів, які є не менш важливим фактором у становленні ідеології, як і раціонально мотивовані дії.

Будучи системою концептуально оформлених поглядів та ідей, що виражають інтереси певних груп людей, ідеологія містить у собі як їх оцінку соціальної реальності, так і стосунків один з одним. Процес спілкування і досягнення взаєморозуміння між людьми виступають важливими передумовами формування ідеології. Тому з позицій сучасних вимог до соціальної науки у плані вивчення ідеології досить актуальним постає звернення до парадигми комунікативної філософії (К.-О. Апель, Ю. Габермас). Ця філософія зосереджує в собі нові методологічні засади аналізу суспільства і тих процесів, наслідком яких є соціальна й духовна інтеграція, переоцінка основних людських цінностей. Комунікативна теорія має на меті встановити універсальні умови можливого взаєморозуміння, обґрунтувати людську солідарність через рівноправність і відповідальність усіх членів комунікативної спільноти людства, проаналізувати зміст етичних норм і цінностей у зв'язку з соціальним світом людини, визначити нові підходи до людської діяльності. Виправданим бачиться прагнення застосувати головні ідеї комунікативної теорії не лише а аналізі сфери практичного розуму, етики, але й у дослідженні інших вимірів людського буття, зокрема, у з'ясуванні механізмів формування ідеології. Поновому постає в комунікативній теорії проблема значущості міжособистісних зв'язків і комунікацій в контексті розвитку різних суспільних процесів. Комунікативна філософія доводить не лише можливість, а й історичну необхідність обґрунтування ідеалів людського співжиття. Подібний висновок творців комунікативної філософії окреслює принципово нові горизонти в поясненні суспільної природи феномена ідеології.

Досліджуючи можливості й перспективи формування ідеології в сучасному світі, необхідно враховувати особливості духовної ситуації, яку переживає людство. Вона визначається домінуванням технократичного мислення над моральністю, бюрократичних структур над індивідуальністю. Людина в таких умовах перетворюється на "ресурс", на "гвинтик", на "матеріал". Тому суспільство мусить створити такі форми інституціональної легітимації людських норм і цінностей, які одночасно будуть виступати умовами творення сучасної ідеології.

О. П. Полисаєв, д-р філос. наук, проф., НАУ, М. І. Хилько, д-р філос. наук, проф., КНУТШ, Київ

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Процес трансформації суспільства зачіпає фактично усі сфери – від повсякденного буття людей до складної системи управлінської діяльності та духовної культури. Причому, скрізь ми можемо побачити вплив та дію соціальної міфології. Так, потужним чинником соціально-суспільних трансформацій в пострадянських країнах виступала "національна ідея", або реально – нова ідеологема, що відповідала б визначенню нацією (народом) своєї власної ідентичності. Просто неможливо проаналізувати на посткомуністичному просторі величезну кількість підходів, що пов'язували "національну ідею" і з конкретними ідеологіями, суспільними доктринами, актуальними для даного етапу розвитку, і з загальнонаціональним соціально-політичним ідеалом, що був би здатним задати суспільству сталий вектор розвитку. Національну ідею ототожнювали і з програмою конкретних дій в економіці, соціальній сфері, політиці, культурі, але все виявилося марним. Пошук триває надалі. У цому контексті важко-переоцінити роль міфотворчості, адже міф формує у членів тієї чи іншої української спільноти уявлення про їх загальну історичну долю, згуртовує навколо загальних цінностей та цілей – справжніх і химерних; впливає на соціальну і національно-державну самоідентифікацію. Таким чином, готовність до своєрідної віри, здатність до очікувань на рівні повсякденності демонструють, на нашу думку, міру колективного сприйняття міфологем певного часу.

Декларації про необхідність радикальних соціально-економічних реформ та прискорення трансформаційних процесів в українському суспільстві стали на сьогодні необхідним атрибутом програмних документів та гасел практично всіх вітчизняних політичних партій та рухів, більшість яких, не маючи розбіжностей у визначенні стратегічної мети, пропонують лише різні тактичні засоби їх реалізації. Щоправда, дещо іншими є практичні кроки до реформаторської діяльності у сучасному українському соціумі: трансформаційні процеси в нашій державі здійснюються здебільшого не концептуально, а стихійно, під тиском певних зацікавлених угруповань або доведених до крайнього невдоволення соціальних низів. При цьому владні структури тими чи іншими реформаційними новаціями або прагнуть продемонструвати готовність поступитися певними власними прерогативами, які вони об'єктивно вже втратили, або ж узаконити процеси, які в суспільстві вже відбуваються де-факто. Тобто за підсумками двох десятиліть ми можемо констатувати: певні реформаторські зрушення в Україні відбуваються не завдяки, а переважно всупереч діяльності вітчизняного номенклатурно-бюрократичного апарату, аж до його верхніх ешелонів включно.

Разом з тим, під виглядом реформаторських кроків в Україні доволі часто лобіюються інтереси окремих кланово-олігархічних угруповань, що, як правило, реалізовуються без належного прораховування не лише соціальних наслідків, а навіть національної безпеки держави. Саме цим угрупуванням структурні реформи в Україні загрожують втратою не лише вагомих політичних позицій, а в першу чергу – підривом їх економічних інтересів з тієї причини, що кланова система впливів на суспільні процеси буде неминуче змінена на демократичну, в межах якої економічна та політична складові поступово набиратимуть прозорого характеру. Словом, на сьогодні визначальним фактором, що став найсерйознішою перепоною для кардинальних реформ у нашій країні, став так званий "rent seeking" – вживаний в економічній літературі термін, що означає існування політичного механізму перерозподілу обмежених державних ресурсів та грошових потоків в інтересах угруповань, що мають підтримку владних структур. Ключовою фігурою за таких умов стає державний чиновник, здатний або впливати на рух ресурсних потоків, або саботувати прийняті на державному рівні політичні рішення, що не влаштовують угруповання, інтереси яких, власне, цей чиновник лобіює.

Очевидно, що така діяльність недовго може бути непоміченою й уникати громадського обговорення, незабаром вона стає об'єктом всебічної критики і посилює прагнення суспільства припинити "неконтрольований "rent seeking" який, по суті, є одним із способів паразитування олігархічних кланів та номенклатурної бюрократії на суспільному організмі. До того ж Україна в силу свого геостратегічного положення в Європі і світі, постійно перебуває в зоні посиленої уваги ближчих і дальших сусідів, для яких реформування української економіки та позитивні зрушення в соціальній сфері, є запорукою стабільності східноєвропейського регіону та передумовою інтеграції України в європейський простір.

З огляду на зазначене, кланово-олігархічні структури та бюрократія, що їх обслуговує, потребують створення ідеологічного обґрунтування доцільності власної діяльності та якнайдовшого збереження в українському суспільстві існуючого статус-кво. І саме створення міфологем про "курс реформ" – як ніщо інше знадобилося для цієї мети. Перш за все декларації щодо "курсу реформ" виявились спроможними створити ілюзію системного підходу та керованості процесом трансформації пострадянського суспільства з єдиного центру, що доволі точно відповідає централістським сподіванням широкого загалу в Україні. Водночас реформаторська риторика дозволяє пояснити причини різкого падіння якості життя більшості наших громадян, катастрофічного обвалу економіки, занепаду системи державної підтримки малозабезпечених – власне, будь-які стратегічні прорахунки чи зловживання владою можна легко виправдані особливостями реформаторських новацій, в параметри яких не "вписались" певні суспільні верстви чи окремі особи. Водночас постає закономірне питання: без сумніву, соціальна міфотворчість є невід'ємним атрибутом перехідного періоду будь-якої духовної парадигми як минулого, так і сучасного суспільства, але чому саме трансформаційні процеси в українському суспільстві супроводжуються справжнім злетом міфотворчості? Відповідь, вважаємо, слід шукати в сфері специфікацій української міфологізованої самосвідомості, аналіз особливостей якої дозволить скорелювати духовний потенціал широкого загаду з нагальними потребами дійсного реформування українського суспільства – це може значно прискорити його хід. У протилежному випадку новостворювана політична нація в Україні ризикує вже в котрий раз міфологізувати перебіг трансформаційного періоду і відповідно – втратити можливість наукової оптимізації цього складного суспільного явища. Більше того, творення міфологем реформаторського характеру неминуче призведе до зіткнення їх з реаліями дійсності, коли широкий загал остаточно почне витлумачувати реформаторські постулати як черговий ідеологічний штамп, придуманий верхами, а не нагальну потребу суспільства. Тому з'ясування механізмів соціальної міфотворчості в перехідний період є особливо актуальним.

А. О. Приятельчук, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ: РОДОВА, ТИПОВА, ВИДОВА ТА ФОРМОУТВОРЮЮЧА СУТНІСТЬ

У 15 статті Конституції України визначено, що "Жодна ідеологія не може визначатися державою як обов'язкова". З наукової точки зору таке позиціонування між державою і ідеологією є істиною, яка підтверджується багатовіковою історією розвитку відносин держави і суспільства. Адже, коли держава розпочинає у якості обов'язку пропагувати, культивувати ту чи іншу ідею як беззаперечне і неухильне для виконання, то з необхідністю формується відчуженість суспільної свідомості від особистості, діяльності людини від соціальної реальності.

Твердження про необхідність невизнання державою жодної із ідеологій як обов'язкової не означає, що держава, суспільство і особистість можуть співіснувати поза ідеологією. У зв'язку з цим виникає питання: якщо не обов'язкова, то яка саме ідеологія необхідна особистості, суспільству і державі.

Для того щоб відповісти на це питання необхідно визначитись, насамперед, із розумінням ідеології взагалі, сутності ідеології, структури ідеологічного процесу, основних форм існування ідеології.

Розуміння ідеології, її визначення та окреслення меж її практичності філософсько прочитується через вияв її родової, типової, видової і формоутворюючої сутності.

У родовому аспекті сутність ідеології постає у якості того, що будь-яка ідеологія є ілюзорним баченням дійсності, що з необхідністю вимагає теоретичного обґрунтування і практичної реалізації. Родовий вимір показує, що без ідеології людина у суспільстві і державі не може повноцінно існувати, адже для того, щоб діяти їй (людині) необхідне хоча б приблизне, уявне, нехай хибне, але через перспективу бачення дійсності.

У типовому аспекті сутність ідеології постає через те, що окреслюється поняттями "обов'язкове" і "офіційне". Як обов'язкове явище ідеологія це те, чого слід беззастережно дотримуватися, чим неможливо нехтувати, те, що є неодмінним і доречним. Офіційна ідеологія є витриманою відповідно до встановлених правил та формальностей співіснування суб'єктів соціального процесу та визначається як концепт діяльності уряду, бізнесу, політичних партій, громадських союзів і організацій тощо, які реєструють свій статус у законодавчому чи інформаційному полі.

У видовому сутнісному аспекті ідеологія постає як спосіб і відображення настроїв, ідей, прагнень, переконань як особистості, так і соціальної групи, нації, того чи іншого типу суспільства. Тут ідеологія споріднюється з утопією, намагаючись останню перетворити у віртуальну реальність, яку й називають "національною ідеєю".

У формоутворюючому сутнісному вимірі ідеологія постає у якості того, що функціонує як політична, економічна, правова, культурна, релігійна, моральна тощо організація і управління діяльністю суб'єктів суспільно-історичного процесу.

Отже, будь-яке суспільство буде успішним, якщо воно чітко усвідомлюватиме основну ідею щодо свого, прогресивного розвитку, якщо у державі функціонуватиме офіційна ідеологія, якщо національна ідея матиме ідеологічне підґрунтя, а поліфонічність ідеологічного поля матиме високоефективний і результативний характер існування.

С. М. Рик, канд. філос. наук, доц., ПХДПУ ім. Г. Сковороди, Переяслав-Хмельницький

ІДЕОЛОГІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ МІФОЛОГІЇ

У науковій літературі міфи зазвичай розглядаються як образні, емоційні, конкретно-чуттєві уявлення, зміст котрих сприймається людьми, як єдино можливе і вірне пояснення явищ природи і суспільства. Міф в якості елемента буденної свідомості існує і відтворюється протягом всієї історії розвитку людства. Однак в різні періоди людської історії надавалася перевага різним видам міфу. Були часи коли провідна роль у суспільстві належала релігійному міфу, моральному, соціальному тощо. Наразі є всі підстави говорити про зростаючу роль політичного міфу у масовій свідомості суспільства.

Сучасна політична міфотворчість існує на різних рівнях суспільної свідомості, проявляючись у різних його формах. Вона апелює то до почуттів і емоцій людини, то до її віри та інтуїції, то до розуму і наукових фактів, ставить своїм завданням будь-якими шляхами утвердити обґрунтованість і достовірність свого змісту, для того щоб в якості єдино вірного світогляду зорієнтувати індивіда на прийняття певних цінностей і установок, примирити його з існуючими суперечностями та інтегрувати індивіда у потрібну спільноту. Сутність багатьох сучасних політичних міфів полягає в тому, щоб нівелювати протиріччя між бажаним і дійсним, між належним і сущим, стерти межу, яка відділяє міфічну картину світу від об'єктивного стану речей і науково обґрунтованої реальності.

Сьогодні політичний міф продовжує залишатися одним з вагомих практичних засобів ідеального конструювання суспільних структур та політичних дій. Саме цим спричиняється постійно зростаючий інтерес до цієї проблеми за останнє десятиліття. Відмінність політичного міфу від суто сциєнтистських концепцій полягає в тому, що він виступає не лише як елемент суспільного мислення, а й метод активного перетворення суспільного життя. Враховуючи саме цю роль міфу в соціальних науках і політичній творчості, суспільна рефлексія використовує його як передумову свідомого продукування ідеологічно значимих і практично дієвих політичних проектів. Оцінка міфів, залежить від значення і важливості їх для перетворення суспільних відносин і світу. Проблема полягає в тому чи свідомо використовує політична наука та ідеологія міфи і чи бажають політики відповідально застосовувати їх у політичній практиці.

Продовжуючи цю думку, можна визначити основні конструктивні функції, які виконує міф у суспільних науках і політичній діяльності. По-перше міф виступає в якості передумови, початкової стадії

теоретичних узагальнень. Він створює ефект "абстрагування" дослідника від явищ суспільного життя, що дуже необхідно в умовах суб'єкт-субєктивних взаємовідносин. Міф дозволяє поглянути на об'єкт, який цікавить дослідника менш формально, по-іншому, "на відстані" або "з боку". Він виступає першою стадією типологізації та ідеалізації суспільних об'єктів та процесів які потрапляють в поле дослідженя. По-друге, міф пропонує певну мовну конструкцію для опису дійсності і таким способом надає порядок і трансцендентність хаосу політичних подій і ситуацій. Вибір ідеологічної мови у цьому сенсі для людини є вибором певної картини соціального світу. А оскільки міфи конструюють і механізми сприйняття, то вони вказують шлях, за допомогою якого індивід сприймає соціальну дійсність і визначає контекст поточних подій. По-третє, за допомогою своїх виражальних засобів міф робить політичні події видимими і близькими. Міф дозволяє ставити питання про сутність поточного моменту і давати на них конкретні відповіді. Саме міфологічний "кут бачення" політичних і соціальних реалій визначає напрямок прийняття рішень, вжиття заходів і пропозиції дій. Таким чином, політичний міф перетворюється із засобу осягнення соціальної дійсності в засіб її перетворення, проектування, зміни. Він пропонує, доводить і виправдовує необхідність утворення тих чи інших суспільних інститутів і структур, які у свою чергу, формують у конкретних історичних умовах саму людину. Саме так політичний міф імплементує ідеологічну стратегію людської діяльності і поведінки у конкретних історичних ситуаціях.

Роль політичного міфу залежить від його функціональної специфіки. Сам по собі він не може бути оціненим як позитивне, чи негативне явище. Його оцінка залежить від соціальної, культурної та ідеологічної функції, яку він здатен виконати, від того творчий чи деструктивний ідеологічний потенціал він таїть в собі. Якщо міф мобілізує культуротворчі сили, відображає дійсні історичні перспективи розвитку суспільства, об'єднує народ, націю, суспільство, "працює" на ідею української соборності, долає політичну відчуженість між людьми, то з великою ймовірністю він займе гідне місце в культурному житті суспільства. Але якщо міф стає засобом політичної боротьби, розпалення суспільної ворожнечі, створення чорного піару, маніпулювання масовою свідомістю, то він неодмінно стає руйнівним компонентом штучної реакції на політичні події, прагненням вплинути і завоювати почуття людей, а не переконати їх логічними аргументами. Міф який реанімує девальвовані архетипи минулого, або створює нові низькоінтелектуальні стереотипи дійсності швидко виявляє свою культурно-ідеологічну неспроможність і стає перепоною на шляху подальшого розвитку. Такий міф необхідно швидко впізнавати у суспільному середовищі і давати йому критичну оцінку.

Сучасний рівень розвитку суспільно-історичного знання дає можливість для раціонального вивчення міфотворчих процесів у суспільстві. Сучасна рефлексія здатна навіть у найфантастичнішій політичній міфології знайти реальний соціальний зміст. Тому перед вченими-суспільствознавцями постало завдання розкрити технологію політичної міфотворчості і, таким чином, деміфологізувати політику, без чого неможливе наукове розуміння демократії, державного устрою, політичного режиму, конституційного ладу тощо. Наукова систематизація досліджень політичної міфології має не лише теоретичне, а й велике практичне значення, адже без глибокої наукової основи неможливо створити нову національну ідеологію, яка стане надійним підґрунттям для економічного і культурного розвитку держави.

А. Э. Сенцов, асп., ТГУ, ст. преп., ТПУ, Томск

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ КОНЦЕПТА БУДУЩЕГО В СОВРЕМЕННОЙ РОССИЙСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ

Человек постоянно желает узнать то, чего еще нет, увидеть то, что ожидает человечество. Будущее является неотъемлемой частью социального времени, основой познавательной, ценностно-смысловой деятельности человека. Самосознание себя и истории невозможно без целостного времени. Обсуждение будущего – необходимый элемент познания, переживания, понимания, творческо-созидательной деятельности вообще [*Сорокин, П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – С. 147].

В древности потребность человека в предсказании будущего удовлетворялась прорицаниями оракулов, жрецов и т. д. В тот период "матрицей, характеризующей определенный тип идеальной детерминации политических отношений и одновременно принцип организации политического сознания общества, выступал миф" [*Соловьев А. И.* Политическая идеология: логика исторической эволюции // Полис. – 2001. – № 2. – С. 8]. Затем будущее прогнозировали философы, религиозные мыслители, на смену мифам пришли религиозные конструкции. Начиная с Нового времени на политической сцене появляются идеологии, которые вытесняют на периферию политического дискурса мифы и религиозные конструкции [Там же. – С. 9]. В настоящее время политическое общение практически всегда идео-

логизировано, поскольку участники выступают в нем не как самостоятельные личности, а как представители каких-либо политических групп и институтов. Обусловленные идеологией ментальные схемы тех или иных политических партий определяют их вербальное поведение (например, риторические приемы и стратегии, речевые ходы и тематическую структуру политического дискурса). В рамках современного когнитивного подхода в политической лингвистике представляется возможным от описания структур политического дискурса перейти к моделированию его когнитивной базы, что осуществляется через анализ концептов политического дискурса, которые лежат в основе политических предубеждений [*Шейгал, Е. И.* Семиотика политического дискурса: дисс. … докт. филол. наук. – Волгоград, 2000. – С. 18]. Именно к этой категории концептов и относится исследуемый в работе концепт будущего.

Отметим, что наибольшее внимание в программах современных российских политических партий уделяется именно теме и концепту будущего (в данном исследовании рассматриваются программные документы партий "Единая Россия" и КПРФ). В плане структуры концепт будущего в рассматриваемых программах относится к сегментному типу, т. е. представляет собой когнитивный слой концепта, состоящий из ядра, окруженного несколькими когнитивными сегментами, равноправными по степени абстракции. Чувственно-образным ядром концепта будущего в Программном заявлении "Единой России" является наглядный образ "свободной, единой, суверенной, процветающей России" [Программное заявление партии "Единая Россия". – http://edinros.ru/er/rubr.shtml?110100 (дата обращения 28.01.11)]. В программе КПРФ ядро концепта – единое, целостное и независимое Отечество [Программа Коммунистической партии Российской Федерации. – http://kprf.ru/party/program (дата обращения 28.01.11)]. Данные образы практически идентичны, они являются кодирующими, единицами универсального предметного кода, той целью, к которой, формально, стремится каждая из партий. На уровне сегментов концепта будущего программы рассматриваемых партий не совпадают. В программе "Единой России" сегменты сформулированы уже и конкретнее – *сбережение российского народа*; *придание нового качества борьбе с коррупцией и создание в России экономики инновационного типа*. Тогда как КПРФ формулируют приоритеты шире и абстрактнее – *установление демократической власти трудящихся; более широкое участие трудящихся в управлении государством и формирование социалистических общественных отношений*. Базовый слой концепта и его когнитивные сегменты представляют ядро концепта. Но кроме ядра, концепт имеет объемное интерпретационное поле, которое составляет его периферию [*Стернин, И. А.* Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж, 2001. – С. 61]. Исследование показывает, что на уровне периферии рассматриваемого концепта программы партий практически совпадают, поле представлено в основном задачами в социальной, экономической и политической сферах.

Подробный анализ обязательств и задач партий позволяет говорить о том, что эти меры носят, по большей части, восстановительный, по отношению к советскому периоду, советской тоталитарной идеологии характер, таким способом партии рассчитывают привлечь большее количество избирателей. В наши дни идея сильного государства советского образца привлекательна для российского электората тем, что советское социально-государственное устройство, все-таки, могло защитить людей и от внешних, и от внутренних угроз даже при весьма скудных ресурсах. Однако следует отметить, что советская тоталитарная идеология относилась к типу мифологических идейных образований, поскольку делала акцент не на отображении реальности, а на популяризации искусственно созданной картины мира, повествующей не столько о настоящем, сколько о будущем, о том, что необходимо построить и во что требуется свято верить.

В постсовременном же обществе политическим партиям приходится отказаться от претензий на тотальный контроль над будущим, происходит его "приватизация" гражданами. Каждый человек становится сам в ответе за свое будущее [*Бауман, З.* Пять прогнозов и множество оговорок // Иностранная литература. – 2006. – № 8. – http://magazines.russ.ru/inostran/2006/8/ba14.html (дата обращения 22.02.11)]. Мир становится аморфным, и в настоящий момент мы наблюдаем переход от мира плотного, структурированного, обремененного целой сетью социальных условий и обязательств к миру пластичному, текучему, свободному от заборов, барьеров и границ.

В. М. Слюсар, канд. філос. наук, доц., ЖДУ ім. І. Франка, Житомир

САТЬЯГРАХА: НАСИЛЛЯ БЕЗ НАСИЛЛЯ

Глобалізаційні процеси, передусім у своїх інтеграційних та уніфікаційних аспектах, виявили низку протиріч, які стають системними, чиїм джерелом є етнокультурне та цивілізаційне різноманіття світу. Ідеологія глобалізму, в основі якої полягають західноєвропейські цінності, нав'язує світовій спільноті

власні економічні, соціальні, політичні та культурні стандарти до яких повинні трансформуватися окремі етносоціальні спільноти та держави. Практика довела, що вестернізація та "примусова" демократія, покликані до інтеграції у світову спільноту, дають зворотній результат, оскільки як індивідуально, так і в межах спільнот на протидію цим зовнішнім процесам виявляється реакція збереження національної ідентичності. Відтак, економічний чинник, який у цих процесах є домінантним і визначає необхідність та незворотність глобалізації, спричиняє появу насилля у побудові нового світу – світу за західним зразком. Це посилюється відкриттям як державних, так і культурних кордонів, а, отже, і структурною багаторівневою міжкультурною взаємодією.

Нині можна спостерігати різні форми реакції на насилля (від тотальної покори до збройних конфліктів), утім конкретна форма у кожному суспільстві залежить, на нашу думку, від а) природних ресурсів та їх економічної затребуваності, б) етнокультурних моделей протидії насиллю (передусім ментальність та релігія) та в) політичної системи суспільства. Актуальним на сьогодні є індійський метод протидії насиллю – сатьяграха, – розроблений ще на початку XX століття Махатма Ганді.

В основі філософії ненасилля М. Ганді – сатьяграха, яка визначається як політична стратегія, спрямована на звернення до розуму й совісті опонента, супротивника, пропагуючи ненасильницьке відношення до усього живого та виявляючи власну готовність переносити будь-який біль чи страждання. На основі цих ідей М. Ганді обґрунтував необхідність розбудови "ненасильницької цивілізації" як альтернативи західній. Виникає слушне питання: чи можливе встановлення соціальних зв'язків та відносин, в яких насилля було б відсутнім взагалі. Власне, насилля є таким соціальним відношенням, в якому одні індивіди чи групи людей підкорюють собі інших (їх здібності, виробничі сили, власність тощо) за допомогою зовнішнього примусу, здатного загрожувати життю людини, чи нанести їй фізичного психічного чи морального збиток. Насилля є, на думку німецького соціолога Г. Попітца, завжди існуючою опцією людської діяльності, адже жоден всеохоплюючий соціальний порядок не ґрунтується на відсутності насилля [*Popitz, H.* Phänomene der Macht / Heinrich Popitz. – Mohr, Tübingen, 1986. – S. 57]. Відтак, насилля є іманентним у різних формах соціальних відносин.

Разом з тим в історії філософської думки наприкінці XIX століття виникають ідеї неперечення злу насиллям (толстовство). Основним шляхом позбавлення від насилля у світі визначалося духовне усамітнення, створення відокремлених общин. Утім Махатма Ганді намагався довести, що можливо сформувати нові соціальні відносини без насилля, визначивши причиною останнього тваринну природу людини, яка може бути подолана духовним самовдосконаленням, з одного боку, та соціальними реформами, з іншого. Поняття "Сатьяграха", запропонований М. Ганді, містить у собі відсутність насилля взагалі, адже навіть існуючі на той час інші поняття, зокрема "пасивний спротив" (passive resistance) певною мірою відображають елементи насилля. На нашу думку, будь-які владні відносини містять у собі елементи насилля, а відтак, по суті, сатьяграха – це також насильницький метод. Унікальність даного методу у зведенні насилля до своїх мінімальних проявів, впливаючи на його джерело – людські бажання. Аналізуючи принципи реалізації сатьяграхи у системі визначених В. Беньяміном відносин "міфічного" і "божественного" насилля, можна дійти висновку, що цей метод унеможливлює встановлення кривавого "міфічного" насилля, покликаного нав'язати суспільству нові закони, котрі сприйматимуться як дані. Повалення існуючої імперської влади у індійській колонії збройним шляхом спричинило б у цьому полікультурному суспільстві тотальні збройні конфлікти (вони у певні мірі спостерігаються й нині), адже "міфічне" насилля з боку англійської влади для індусів на той час ще не стало "божественним", оскільки значною мірою тисячолітні соціальні норми та устої залишалися основою соціальних взаємовідносин. Це була "постнасильницька стадія" (А. А. Гусейнов), яка виявила неспроможність дії "насилля у відповідь" з боку індусів. М. Ганді фактично пропонував встановлення "божественного" насилля (насилля, яке сприймається як беззаперечність, святість), повертаючись до культурно-релігійних основ, оминаючи стадію "міфічного". Кінцевим результатом дії "міфічного" насилля є свідоме сприйняття суспільством нових законів. М. Ганді ж проголошує, що "сатьяхрах підкоряється законам суспільства свідомо і за власної волі, оскільки вважає їх своїм священним обов'язком" [*Ганди, М.* Сатьяграха // Ненасилие: философия, этика, политика / под ред. Гусейнова А. А. – М. : Наука, 1993. – С. 168], тому дія влади нівелюється, а народ отримує право на громадянську непокору певним, визнаних ним як "несправедливі" законам, стає суддею. Таке право на визнання мала до цього моменту лише влада.

Основним методом зняття прямої дії насилля є ахімса, практика ненасилля як незаподіяння шкоди усьому живому, нею оволодіває індивід, який звільнився від страху. Соціальний принцип ненасилля упроваджується поступово за підтримки релігійних інституцій шляхом утвердження істини, правди. Також важливим чинником утвердження насилля М. Ганді вважав машинне виробництво, яке позбавляє людину гармонії з природою, а урбанізаційні процеси, фактично знищуючи села, призводять до занепаду культури, релігії та стають загрозою здоров'я людини загалом.

Глобалізаційні процеси та різні антропологічні, демографічні, екологічні небезпеки у глобальних масштабах позначаються постійною міжцивілізаційною взаємодією, яка від форми "зіткнення" повинна перейти до інших форм, котрі позначалися б компромісним характером. Важливою умовою, на наш погляд, є відмова від західних стандартів як найвищого рівня цивілізованості та пошук альтернативних рішень, залучаючи надбання усіх цивілізацій, зокрема і філософії ненасилля, котра сформувалася на основі православної, індуїстської та західної цивілізацій та отримала ідейне та практичне обґрунтування у творчості й діяльності М. Ганді.

В. В. Сорокін, здобувач, Університет "Україна", Київ

ТРАДИЦІЇ ЛІБЕРАЛЬНОГО ІНДИВІДУАЛІЗМУ ТА СОЦІАЛІСТИЧНОГО КОМУНІТАРИЗМУ В АНАРХІЗМІ

Серед політичних ідеологій анархізм є унікальним, тому що жодна анархістська партія ніколи не мала влади. Проте анархізм був впливовим рухом. Наприклад, в Іспанії, Франції, Росії і Мексиці до початку XX ст. Анархізм як ідеологія і донині є антитезою традиційним переконанням. Наприклад, що існування суспільство є неможливим без закону, уряду і держави. Головна тема анархізму – несприйняття політичної влади, особливо у вигляді держави ("анархія" буквально означає "безвладдя"). Анархісти визначають бездержавне суспільство, у якому люди самостійно вирішували б свої проблеми, вільно домовляючись і співпрацюючи один з одним.

Проте ідеологія розвивалася за впливу двох змагальних традицій – ліберального індивідуалізму та соціалістичного комунітаризму. Таким чином, анархізм на межі між лібералізмом і соціалізмом. Це "ультралібералізм" і "ультрасоціалізм" в одній особі. Якщо ліберальна критика держави ґрунтується на індивідуалізмі і вимозі розширити межі особистої свободи, теоретики анархізму (Вільям Годвін (William Godwin, 1756–1836), свідомо усували державу, визнаючи лише здатність здійснювати безглуздий примус, хоча вільні і розсудливі люди можуть самостійно вирішити.

Анархізм сучасного типу апелює до ринку, намагаючись на його основі показати розвиток суспільства за відсутності державної влади. "Анархокапіталізм" орієнтований на радикальні форми економіки вільного ринку. Інша, популярніша анархістська традиція спиралася на соціалістичні ідеї. Наприклад, на колектив, суспільство, співробітництво, рівність і громадську власність. Враховувалася здатність людей до солідарності. Це виходило з соціальної природи людини і співробітництва. Так, французький анархіст П'єр-Жозеф Прудон (Pierre-Joseph Proudhon) намагався обґрунтувати концепцію "взаємної діяльності" через невеликі громади селян і ремісників, які приймають власні рішення в умовах чесного, рівного обміну. Таким чином залишаються на рятівній відстані від капіталістичної експлуатації. Іншому відомому анархісту, російському теоретику П. Кропоткіну (1842–1921) належить теорія анархокомунізму за принципами громадської власності, децентралізації та самоврядування.

Л. О. Стасюк, канд. філос. наук, доц., НУВГП, Рівне

ТЕМАТИЗАЦІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ ТА РЕЛІГІЇ

Зберігаючи етимологічне навантаження, у якому ідеологія постає як система поглядів, ідей, ціннісних орієнтацій різних соціальних груп, суспільств, тлумачення ідеології у своїй диференціації набуває дихотомічних ознак. З одного боку, ідеологія розглядається через призму об'єктивного осягнення як феномен суспільної свідомості й відповідно трактується як "сучасний метамовний міф" (Р. Барт), як "знаково-образна форма" (В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко) ціннісного спрямування певних суспільних груп, як "невід'ємна частина суспільної свідомості" (І. Надольний, В. Пазенок та ін.), яка охоплює істинні й помилкові знання. З іншого боку, наявне розуміння ідеології як сукупності вигідних деяким групам, класам, спільнотам ідей, теорій, систем, що насильно нав'язуються і жорстко контролюється їх дотримання, окрім того як засіб маніпуляції масами з деструктивним впливом на розвиток громадянського суспільства. Саме за такої ситуації актуалізується концепція деідеологізації суспільства як процес вивільнення всіх сфер і проявів громадянського буття від ідеологічного панування.

За роки незалежності вкоренилося визнання соціальної значущості ідеології як систематизованої і узгодженої цілі суспільної діяльності загалом і значення сучасних політичних, а саме соціал-демократичної, націоналістичної ідеології зокрема. Відтак рівень демократизації суспільства безпо-

середньо корегує його політичне, економічне, соціокультурне життя, впливає на його духовний стан і духовність людини, підвалинами буттєвості якої є релігійна приналежність. Чим вищий рівень демократизації суспільства, тим конструктивніші державно-церковні, міжконфесійні відносини, соціально активніші, взаємолояльніші й толерантніші суб'єкти владності та релігійності. За таких умов, а також задля віднайдення механізмів утримання державою стабільності у релігійному середовищі, уникнення заполітизованої заангажованості та регіоналізації політики у державно-церковних відносинах, запобігання внутрішньоцерковних конфліктів тощо, цілком актуальним є аналіз співвідношення між ідеологією і релігією.

Сучасні дослідження проблематики співвідношення ідеології та релігії проводяться у напрямі розкриття сутності релігійної ідеології як детермінанти суспільства, компаративного аналізу ідеології та релігії, визначення впливу ідеології як одного з елементів суспільної свідомості на релігію.

Ідеологія і релігія є об'єктами уваги низки гуманітарних наук, які у своєму специфічному контексті віддзеркалюють їхню сутність, історичні процеси, функціональність у суспільстві, особливості співвідношення. Існують неоднозначні наукові версії відносно релігійної ідеології. Категоричні заперечення релігійної ідеології як поняття і явище у теоріях Г. Померанця обґрунтовуються їх апріорною гетерогенністю. На його думку, кардинальна відмінність полягає у тому, що підґрунтям ідеології слугують спрощення, "однониткові" теорії, які виникають у процесі розвитку філософії, науки. Початки ідеології спостерігаються у діяльності софістів. Цій ідеології Сократ протиставляв даймон – божественне, внутрішнє, яке приводить до глибокої істини. Зауважимо, що Даймон зустрічається у Платона у якості посередника, божественної істоти (з неабсолютною божественною природою), орієнтованої на благо, яка пояснює, тлумачить інформацію між людьми і богами. Сучасна ідеологія характеризується відсутністю даймона, використанням раціональної схеми, не перевіреної духовним почуттям.

Концентруючись на становленні, розвитку і сутності ідеології Ю. Семенов і В. Мейстер пов'язують зародження релігійної ідеології з виникненням об'єктивної необхідності у ній у період формування класового антагоністичного суспільства, коли релігія як соціальне явище проектувала амбівалентні інтенції. По-перше, релігія продовжувала бути вірою у трансцендентне, у Вище Начало, до якого людина причетна завдяки усвідомленню своєї богоподібності. По-друге, у релігії започатковувалася система ідей (тобто ідеологія), орієнтована на преференції експлуатаційного ладу. Домінування у суспільстві релігійної ідеології призвело, на думку В. Климова, до "майже обов'язкового набуття суспільно-політичними рухами релігійного забарвлення…та до включення церков, релігійних організацій у політичні структури і передусім у державні" [*Климов, В. В.* Свобода совісті, церква, релігійність в українському суспільстві періоду незалежності : Вибрані статті – К., 2009. – С. 169].

Співвідношення ідеології та релігії Г. Померанц характеризує такими опозиційними концептами як поверховість – глибина, потоковість – вічність. Проте особливо виразна поляризація між ними спостерігається у ставленні до людини. Уже на рівні визначення цих понять, враховуючи відсутність єдиної дефініції і розуміння релігії як феномена і наявність різних підходів в інтерпретації релігії як явища (історичного, емпіричного, соціального), релігія в антропологічному зрізі постає як "реагування сієї сутності людини на життя" (У. Джеймс), як засіб самовизначення людини у світі (О. Мень). Через призму сучасного теологічного бачення, коли "таємницею теології є антропологія" (Л. Фейєрбах), що обумовлене зростанням вагомості людини у релігійному бутті, релігія стала автентичним висвітленням людської ситуації.

На відміну від релігії ідеологія передусім спрямована на маси, колектив тощо, як система ідей направлена на захист інтересів соціальної групи, суспільства, а окрема людина, її свобода, інтереси розглядаються у контексті корисності для суспільства. Релігія апелює до особистісного, унеможливленого без власного духовного досвіду, сутність якого полягає не у формальному виконанні релігійних заповідей і приписів, а у "відновленні людиною божественного образу своєї особистості" (Е. Фромм). Отож, ідеологія і релігія у своєму співвідношенні – це своєрідний симбіоз, біфуркаційною точкою котрого слугує функціональний підхід, згідно з яким визначається дієвість, вплив і значення релігії для людини і спільноти та акцентуація уваги на релігії як колективному явищі, яке інтегрує людей у визначену моральну спільність на основі "солідарної системи вірувань і практик" (Е. Дюркгейм).

А. О. Ткач, здобувач, Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна", Київ

СУПЕРЕЧНІСТЬ ІДЕЙ "НОВИХ ПРАВИХ" ТА ТРАДИЦІЙНОГО КОНСЕРВАТИЗМУ

Ідеологія "нових правих" відхилилася від головного плину консервативної думки. Це стало контрреволюцією проти всієї післявоєнної практики державного втручання та поширення ліберальних, со-

ціально-прогресистських цінностей. Формування цієї ідеології в 1970-х рр. відбувалося у специфічних умовах. З одного боку, виявився вичерпаним потенціал соціальної демократії кейнсіанського спрямування Це визначилося в призупиненні післявоєнного економічного буму. З іншого боку, визначилися контури соціальної кризи і зменшення авторитету влади взагалі. У Великобританії і США ідеї "нових правих" у 1980-х рр. знайшли своє вираження в тетчеризмі та рейганізмі. Проте вони мали ширше, фактично глобальне, поширення. Призвели до загального зрушення убік ринково-орієнтованих форм економіки. Ідеологія "нових правих" стала не лише цілісною і систематичною філософією. Це була спроба примирити дві різні традиції. Наприклад, "неолібералізм" та "неоконсерватизм". Хоча між двома цими течіями є політичні та ідеологічні суперечності, які поєднує принцип сильної, але мінімальної держави. За визначенням американського дослідника Ендрю Гембла (Andrew Gamble) їх поєднує "вільна економіка та сильна держава".

Неоконсерватизм фактично відроджує соціальні принципи консерватизму XIX ст. Головною метою є відновлення "авторитету" і традиційних цінностей – родини, релігії і нації. Лише авторитет гарантує стабільність у суспільстві, оскільки він сприяє поширенню дисципліни і поваги до традицій. Це забезпечує цілісність суспільства. Цьому протистоїть вседозволеність (permissiveness), культ власного Я, звичка "діяти як заманеться". Це, на думку неоконсерваторів принесли 1960-і рр. Чимало американських неоконсерваторів були лібералами, які розчарувалися в реформах Джонсона. Неоконсерватори стурбовані тим, що суспільство стає полікультурним, полірелігійним, конфліктним і свідомо нестабільним. В цьому визначається своєрідний націоналізм, який має сумніви стосовно полікультурності та зростання наднаціональних органів, наприклад, ООН та Європейського Союзу.

О. І. Ткач, д-р. політ. наук., проф., КНУТШ

МОЖЛИВОСТІ НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Неоліберальна глобалізація "закликає" країни периферії адаптуватися до її особливостей, і тоді перед ними розгорнеться "вікно привабливих можливостей" прилучення до благ соціально-економічного прогресу. Скромним виявився виграш від неоліберальної глобалізації в Латинській Америці. Визначалося тривалою рецесією, початком декапіталізації країн регіону, загостренням боргової проблеми, дестабілізацією соціально-політичної ситуації (Аргентина, Венесуела, Болівія, Перу, Еквадор). Нововведенням, привнесеним неоліберальною глобалізацією, стало прискорене формування загальнопланетарного економічного простору з однаковими "правилами гри" для всіх суб'єктів, незалежно від розмірів їх "грошового гаманця", науково-технічного і виробничого потенціалу, здібностей адаптуватися до нових правил гри. У виграші залишаються найсильніші, досвідчені "гравці" – ТНК. Слабким "гравцям" – національним компаніям країн периферії приділяється скромне місце за "ігорним столом": тільки ніші за економічною доцільністю залишають для них головні суб'єкти. Але таких ніш стає менше.

Серйозною проблемою для країн периферії (Латинської Америки зокрема) стала тенденція до зсуву центра ваги екологічної кризи в їхній бік. Початковими епіцентрами були держави Півночі з процесом індустріального розвитку, виробничого потенціалу. Супутником цього процесу було прискорене забруднення повітряного простору над благополучними країнами центру. Усвідомлення цього лиха спонукало останні вже в середині XX ст. прийняти комплекс заходів екологічного самозахисту: посилити природоохоронне законодавство, перейти до новітніх технологій безвідхідного виробництва, до використання очисних установок і споруджень. Усе це призвело до того, що "внесок" індустріально розвинутих держав у забруднення повітряного басейну планети зменшився. Інша ситуація складається на периферії. Тут екологічна обстановка продовжує погіршуватися, наближаючись до червоної риси. Цьому сприяє егоцентристська екологічна політика держав центру (особливо США): перекидання "брудних", екологічно небезпечних виробництв у країни Півдня, в яких немає засобів, можливостей протидіяти такій політиці.

Споконвічним лихом країн, що розвиваються, є **відсутність єдності дій для захисту власних національних інтересів** на міжнародній арені. На практиці країни периферії найчастіше діють роз'єднано, поодинці, прагнучи витягти швидкі вигоди від співробітництва з ТНК і міжнародними фінансовими центрами, від політичної й економічної кон'юнктури (сировинних ринків зокрема). Між країнами периферії виникає конкурентна боротьба за фінансові ресурси, приватні інвестиції, ринки сировинних товарів, що і донині є для них важливим джерелом валютного доходу. Поділ гілок влади, що відбувалося при традиційному в умовах президенціалізму перекосі убік виконавчої влади, характеризувався неефективністю системи правосуддя. Ці вади в 90-х рр. доповнилися корупцією та інерцією

безкарності, що збереглася на тлі слабості судових органів. Усе це впливало на орієнтацію і політичні переваги громадян, скорочуючи ресурс довіри і рівень підтримки партій статусу. Очікування в суспільстві швидких змін на краще, характерні для початкового етапу політичних реформ, змінювалися розчаруванням. Демократії випробували тиск знизу. Суспільне невдоволення всі частіше приймало масштаби, що загрожували соціально-політичній стабільності. Політичне "довголіття" урядів, особливо в країнах під впливом фінансово-економічних криз, скорочувалися, тоді як ряди опозиції поповнювалися новими прихильниками. За лібералізацією авторитарних режимів і суспільною ейфорією, що супроводжувала початковий етап модернізації, пішла пора загострення соціальних і політичних конфліктів, що підсилилися в умовах погіршення економічної кон'юнктури і зловживань влади.

В. В. Туренко, канд. філос. наук, доц., НПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОСОФСЬКІ ОСНОВИ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО ОРГАНІЗОВАНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ (ОУН)

Компетенцією націософії є дослідження у філософському контексті проблематики нації, націоналізму. За словами О. Бочковського, націософія найбільш занедбана частина націології [*Бочковський, О.* Вступ до націології // Генеза. – 1996. – № 1/4. – С. 122]. Націософія є основою ідеології – світогляду націоналістичних рухів. Ідеологія-світогляд – це сукупність уявлень, оцінок, принципів, переконань, призначена для об'єднання людей заради спільного життя, діяльності.

Зміст світогляду радикального націоналізму в Україні першої половини ХХ ст. окреслив Степан Ленкавський як світогляд, що визнає нематеріальний чинник – волю основою буття [*Ленкавський, С.* Український націоналізм. Т. 1. – Івано-Франківськ : Лілея, 2002. – С. 650].

Основну ідею націософії ОУН можна визначити таким чином: формою життя нації є насамперед опір всьому, що загрожує інтересам нації, що спричиняє її відсталість, слабість, недосконалість [*Вассиян, Ю.* До головних засад націоналізму / Націоналізм: антологія. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 84]. На наше переконання, цю ідею націософії українського організованого націоналізму доцільно розглядати в контексті інших моделей нації, вироблених українською елітою.

Так, у науці відома народницька концепція нації (М. Грушевський), консервативно-егалітаристська (В. Липинський), класово-соціалістична (українські соціалісти та націонал-комуністи). А українських організованих націоналістів ідентифікують з тоталітарно-елітаристською ідеєю української державності [*Касьянов, Г.* Теорії нації та націоналізму. – К. : Либідь, 1999. – С. 317].

Сучасні дослідники ОУН торкаючись світоглядних засад українського організованого націоналізму підкреслюють, що він далекий від "діалектичного матеріалізму", він "відкидає марксистський історичний матеріалізм, як історіософську доктрину" [*Дичковська, Г.* Історіософські основи українського-національного руху 20–30-х рр.: дис. … кандидата філос. наук: 09.00.05 / Дичковська Галина Орестівна. – К., 1998. – С. 180]. На думку С. Ленкавського, український організований націоналізм за філософську основу брав метафізичний та історичний ідеалізм [*Ленкавський, С.* Зазнач. праця. – С. 506].

Метафізичний ідеалізм, як відомо, абсолютизує значення в реальній дійсності ідей, духу, психічних елементів: розуму, волі. Він тісно пов'язаний з історичним ідеалізмом, який визнає вирішальний вплив на перебіг історичних подій чинників ідеального буття. Буття ідеальне складається з суб'єктивного (індивідуального) і об'єктивного (загального). Ідеальне – це результат освоєння себе і світу. Ідеальне представлене у формі свідомості людини, її духовної, культурної діяльності, культури. До суб'єктивного ідеального буття належать: свідомість індивіда з усією її різноманітністю швидкоплинних вражень, почуттів, переживань, думок, ідей, переконань, настанов, знання. Становлення індивідуального ідеального відбувається завдяки вростанню людини в сферу об'єктивного духу, в духовну сферу, культуру через виховання і освіту. Об'єктивне ідеальне буття – це наднідивідуальні, відчужені (самостійно існуючі) форми духовності, носіями яких виступають соціальні спільності в тому числі і нації. До об'єктивного ідеального нації належать: мораль, традиційні форми виховання, панівний світогляд, норми мислення.

З позицій українського організованого націоналізму, "матеріалізм, як спекулятивний продукт мислення зводить все буття до фізичних, матеріальних процесів… А рушієм історичного розвитку людства вважає економічні відносини і обмежує їх класовими антагонізмами" [*Ленкавський, С.* Зазнач. праця. – С. 481].

Історичний матеріалізм, як відомо, пояснює внутрішні взаємозалежності суспільних структур за універсальною формулою: "спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі. Не свідомість людей визначає їх буття, а навпаки, їх суспі-

льне буття визначає їх свідомість" [История философии : Энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис, Книжный Дом, 2002. – С. 426].

В системі ідеології ОУН, як підкреслюється в їх документах організації, головними чинниками суспільного розвитку є національний дух, національна свобода, соціальна справедливість, революційна боротьба [*Ленкавський, С.* Зазнач. праця. – С. 481]. Очевидним є те, що світогляд українського організованого націоналізму ґрунтувався на засадах ідеалізму. Осягнення рушійних сил історії з позиції певного світогляду перетворюють, трансформують смислоісторичні фрагменти у форму особистісних, колективних орієнтирів. А це характерно для "межової ситуації" в бутті певного суб'єкта.

Український організований націоналізм дотримувався позиції, сформованої О. Шпенглером, що життя – це здійснення неможливого. Людина, з позицій волюнтаризму ОУН, – це сума безмежних можливостей, можливостей реалізації ідеї.

А. Шопенгауер, світоглядні настанови якого були близькі українським організованим націоналістам, виступав проти визнання світу як історичного, а отже й проти історичного філософствування, оскільки "кожний", хто вважає, що сутність світу можна пізнати історично, так само далекий від філософського пізнання світу, як небо від землі.

Вчений акцентував увагу на "світі як уявленні". Останній же, на його думку, ніщо інше, як саме людський, історичний світ, що виникає разом з людським індивідом і помирає водночас з ним, на відміну від безсмертного й наднидивідуального світу природи (волі) [*Шопенгауер, Артур.* Мир как воля и представление / А. Шопенгауер. – М. : Мысль, 1993. – Т. 2. – С. 79].

С. Ленкавський підкреслював, що український організований націоналізм не обмежує волю нації до влади хворобливими етичними сумнівами [*Ленкавський, С.* Зазнач. праця. – С. 506]. З цього погляду, проблема утвердження нації – це питання її зовнішнього устрою, усунення зовнішніх "перешкод, революційне руйнування перешкод" на шляху до державного статусу.

Ідеальне буття нації – основа її існування з позиції ОУН. За таких умов національна ідея в ідеальному бутті нації " повинна утверджуватись як абсолютний догмат, предмет віри". Безрелігійна віра українських радикальних націоналістів ґрунтувалась на безмежній вірі у величність своєї нації, в її культурнотворчі сили [*Бойко, Ю.* Шлях нації. – Париж ; К. ; Л. : Українське слово, 1992. – С. 17, 59].

В. М. Федорченко, канд. політ. наук, доц., КНУТШ, Київ

ЛІБЕРАЛЬНІ ЦІННОСТІ В КОНТЕКСТІ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ

Кожна влада прагне, у взаєминах із суспільством, легітимувати власні рішення. Оскільки більшість політичних рішень не є такими, що легко сприймаються та розуміються широким загалом, якщо вони не носять відверто популістського характеру, потреба у суспільному визнанні спонукає політичних суб'єктів афішувати принципи власної діяльності як такі, що відповідають суспільним інтересам. В цьому сенсі використання політичних ідеологій відіграє значну, а часто і вирішальну роль серед легітимаційних заходів. Надаючи прості, хоча й стереотипні принципи та підходи, для орієнтації в ускладнених суспільно-політичних процесах, ідеології відіграють помітну роль у формуванні суспільної політичної свідомості. Так, на тепер важко віднайти в Україні суб'єктів політичної діяльності, які б, приймаючі суспільно значущі рішення чи взаємодіючи з іншими суб'єктами, не звертались в своїй риториці, до використання ідей і принципів свободи, політичної участі народу, поваги до прав громадян, суспільного добробуту, безперервного економічного зростання, соціальної справедливості чи порядку. Часто цінності різних політичних ідеологій, в українських політичних реаліях, подаються масовій свідомості як конгломерат суперечливих настанов, в якому час від часу, необґрунтовано актуалізуються окремі цінності в угоду ситуативним потребам влади з розрахунку на їх позитивне сприйняття суспільством, як аргумент на користь легітимації власних рішень.

Отже завданняі полягає у з'ясуванні сутнісної відмінності між цінностями, які пропонуються українському суспільству як елемент ідеологічної пропаганди серед інших легітимаційних заходів та принципами, що закладаються в реальних політичних рішеннях політичною владою в сучасній Україні. Найбільш запитаними в цьому сенсі є цінності та принципи лібералізму, оскільки ідеї останнього, як констатував Девід Гелд, в процесі і після "Революції 1989 року і тріумфу лібералізму", актуалізувалися для більшості країн, в тому числі, а пріорі, сприйняті політичною свідомістю українського суспільства. Адже, як зазначає Д. Доннелі "Ліберально-демократичні держави загального добробуту Західної Європи, Японії та Північної Америки є привабливими моделями для більшості країн решти світу через ту особливу рівновагу, яку вони встановили між конкуруючими вимогами демократичної

участі, ринкової ефективності та міжнародно визнаних прав людини" [*Доннелі, Д.* Права людини, демократія та розвиток // Лібералізм : Антологія.– К. : Смолоскип, 2002. – С. 1084].

Проблемами дослідження ліберальних цінностей та їх впровадження в суспільні реалії, так само як і з'ясуванням сутнісних відмінностей між цінностями класичного та сучасних форм лібералізму, займалися ряд відомих західних авторів, таких як Д. Доннелі, Ф. Фукуяма, М. Фріден, Д. Роулз, Р. Нозік, В. Кимліка, Р. Дворкін, Д. Гелд, Ф. Гаєк та багато інших. На пострадянському просторі відомі дослідники ліберальної ідеології, такі як: Ільїн М. В., Цимбурський В. Л., Капустін Б. Г., Кара-Мурза А. А., Новгородцев П. И,. Сементковський Р. И,. Сморгунов Л. В., Сєменов В. А., Чичерін Б. Н., Шапіро Й. та інші.

В Україні питаннями лібералізму переймалися політологи, філософи правознавці, такі як: Лісовий В., Проценко О., Кирилюк Ф., Томенко М., Бебик В., Кресіна І., Дзюбко І., Левківський К., Потульницький В. та ряд інших науковців, які зробили суттєвий внесок у розвиток політичної науки та політичної культури українського суспільства.

Загальновідомо, що лібералізм це "політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод і обмежує сфери діяльності держави На відміну від класичного, неолібералізм та його більш сучасні форми, додали іншого соціального забарвлення основним принципам лібералізму та дещо перебудували ціннісну ієрархію цієї ідеології. По-суті, був імплементований принцип активного втручання держави в суспільне життя, запозичений частково з ідейного арсеналу соціал-демократизму та з інших економічних теорій, спрямованих на подолання недоліків ринково-капіталістичних відносин та стабілізацію соціальних відносин в сучасному суспільстві.

В цілому, лібералізм, таким чином зробив спробу подолати суперечність між необхідністю забезпечення сталого економічного розвитку, застосуванням відповідних політичних та економічних заходів та, посиленням, розширенням та гарантуванням політичних свобод та прав людини, тобто розвитком демократії. Має бути забезпечений певний рівень економічного зростання, без якого соціальна злагода та мир залишаються сутнісною проблемою для політичного режиму, соціальні суперечності загострюються, а політичні перетворення є нестабільними, зберігається висока ймовірність "авторитарних відкатів". Наголосимо, що вирішення саме цієї суперечності натепер, можливо є найбільш актуальним питанням для України. На наше переконання, в економічно нерозвинених країнах ефективність політичної влади, часто зворотно пропорційна розвитку демократичних інститутів та процедур. І це, в першу чергу, пов'язано з природою самої демократії. Ефективне управління суспільними справами, що є однією з перших функцій політичної влади, в країнах з нерозвиненими демократичними інститутами та несталою демократичною політичною культурою, в так званих "дефектних демократіях", можливе при певній формі організації владних структур, які тяжіють до централізації та концентрації влади. Так, вибудована чітка вертикаль виконавчої влади з єдиним центром прийняття політичних та соціально-економічних рішень, значно швидше здатна реагувати на виклики і загрози, що виникають в процесі "навздогінного" суспільного розвитку, покращити контроль та відповідальність за виконання розпоряджень, за потреби зменшити витрати часу та інших ресурсів як на прийняття рішень, так і на їх реалізацію. Про те така владна конструкція, аби бути ефективною і надалі, з необхідністю тяжіє до посилення авторитаризму власних методів і форм управління, часто з переходом до прямого "ручного управління" суспільними процесами. Така тенденція, правда дещо в менш очевидних формах, притаманна не тільки "новим" демократіям, але присутня й в розвинених державах та проявляється у вигляді так заварної "кризи парламентаризму". В суспільствах де поліархія не є політичною та культурною традицією, представницька гілка влади та місцеве самоврядування залежні від виконавчої влади, ця тенденція, в принципі може виявитися антидемократичною. Відсутність сталого "демократичного запиту" в суспільстві, традицій народного врядування та чималого патерналістичного "залишкового" налаштування суспільної свідомості, суспільної підтримки, тобто легітимності, швидше набудуть авторитарні кроки влади на підвищення загального економічного рівня в державі навіть в супереч розгортанню демократії. Наголосимо, що такий стан суспільної свідомості можливий, в першу чергу через низький рівень життя більшості громадян, коли покращення життя вже сьогодні, переважає майбутні "переваги" впровадження демократичних цінностей. В самій політичній свідомості широких мас, саме за такого стану речей, відбувається процес "пристосування" набутих ліберальних цінностей свободи, рівності, політичної участі тощо, до запропонованих владою, не зовсім демократичних кроків з певним авторитарним відступом. До того ж низький рівень життя більшості суспільства, який уможливлює цю ситуацію і, тим надає владі політичних перспектив, заохочує владу консервувати такий стан речей, що врешті решт робить сталий економічний розвиток та підвищення загального рівня життя неперспективним завданням. Тоді у влади і виникає потреба, реалізуючи реформи запроваджені для прискорення економічного розвитку, розірвати зв'язок між економічним зростанням та підвищенням загального рівня життя.

В цьому сенсі звертаємо увагу на сутнісні розбіжності між ідеологічними конструктами, запропонованими політичною владою суспільству та ціннісним змістом реальних управлінських кроків по реформуванню суспільних відносин в Україні. Соціально-економічний аналіз запропонованих політичною владою України у 2010–2011 роках реформ, оцінка їх загальної політичної тенденційності свідчить, окрім інших важливих характеристик, про проведення саме ліберального політичного курсу. Але ліберального в сенсі його класичної форми, періоду політики державно-монополістичного капіталізму. Так характеристика реформ, спрямованих на регулювання економічних відносин, в тому числі, вказує на посилення позицій, в першу чергу, великого капіталу, "який складає основу наповнення державного бюджету", орієнтацію на безпосереднє державне регулювання навіть поточних соціально-економічних відносин, тобто "ручне управління", посилення фіскального тиску на дрібний та середній бізнес, представники якого мали б складати так званий середній клас, тобто сферу самозайнятості населення тощо. І все це на фоні, по-суті, "зрощення" невеликої, в суспільному розумінні, групи представників економічно пануючих верств з державним апаратом та подальшої концентрації капіталів. В той же час спостерігається прагнення до скорочення соціальних видатків держави. На практиці це виглядає як проведення політики, спрямованої на скорочення соціальних гарантій та соціального захисту населення. Це політика "дикого капіталізму", яка зовнішніми та внутрішніми "експертами" пропонується як засіб виходу з економічної кризи. Натомість, неоліберальний принцип державного втручання, стосувався не просто і, не стільки питань власності чи її перерозподілу в економічній сфері, як це часто відбувається в Україні, а в першу чергу проводився з метою розподілу й перерозподілу національного доходу, модернізації структури соціальних потреб суспільства і способів їх задоволення.

Як висновок зазначимо, що неоконсервативна аргументація економічних заходів держави, з метою "сталого економічного зростання", яка за своєю соціальною спрямованістю, по-суті виявляється захистом інтересів соціально незначної економічно пануючої групи, відверто входить в суперечність з цінностями сучасного лібералізму, які пропонуються суспільству, в якості основних принципів політичного розвитку країни і, навіть записані в конституції. До того ж, загальний смисл цих заходів суперечить основним принципам політичної демократії. Віденьська Декларація щодо розуміння демократії та визначення прав та свобод людини в першому розділі зазначає, що: "Демократія базується на вільно висловлюваній волі народу визначати його власні політичні, економічні, соціальні та культурні системи та його повній участі в усіх аспектах свого життя". Навряд чи український народ прагнув жити в умовах "дикого капіталізму", а за мету брав лише формальне проголошення рівності, свободи, політичної участі, не забезпечене ні економічними ні соціально-політичними факторами.

Звичайно, економічне зростання глибоко важливе для країни, але поза його поєднанням з реальною демократією та правами людини може вироджуватися в олігархічну автократію. Складається враження, що здобутки ліберального руху у продовж двадцятого століття, його економічної та політичної теорії, для української держави є недосяжними і непотрібними.

М. М. Хилько, канд. філос. наук, наук. співроб., КНУТШ, Київ

ВПЛИВ КОНТЕНТУ ЗМІ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СТАНОВЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЙ

Сьогодні і зарубіжні, і вітчизняні дослідники відзначають надзвичайну значимість впливу засобів масової інформації на формування політичної культури населення, як конкретної моделі орієнтацій особи на політичні дії, зумовленої її переконаннями і особливостями політичної системи, а також на становлення і поширення у суспільстві ідеологій, як систем поглядів, ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп і містять цілі соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин. У сучасному світі контрольовані медіа-корпораціями і медіа-олігархами ЗМІ, у своєму прагненні нав'язувати суспільству певні ідеології, діють у чіткій відповідності до слів Х. Ортега-і-Гасет: "Народ ніколи не мав ніяких ідей; він не володіє теоретичним розумінням буття речей. Непридатність до теоретичного мислення заважає йому приймати розумні рішення та складати правильну думку. Через це думки треба заганяти в людей під тиском ззовні…" [цит. за: *Ольшанский, Д. В.* Психология масс. – СПб. : Питер, 2001. – С. 30]. У контексті впливу мас-медіа А. Чічановський говорить про "духовне насильство" над суспільством, на яке претендують ЗМІ, як представники "четвертої влади" [*Чічановський, А. А.* Новина в журналістиці. – К. : Грамота, 2003. – С. 8].

Одним із найважливіших критеріїв оцінки політичної культури є ступінь консенсусу між членами суспільства щодо основних політичних цінностей, принципів і правил. У науковій думці розрізняють

інтегровану і фрагментарну політичну культуру, при цьому, базовим рівнем консенсусу вважається однорідність основних суспільних цінностей, що лежать в основі політичної культури суспільства. Якщо ж такої однорідності немає, політична культура суспільства є фрагментованою, що роз'єднує людей і несе загрозу демократичним цінностям. В Україні, на жаль, має місце саме фрагментарна політична культура [*Хилько, М. М.* Політична культура населення України: аналіз ступеня консенсусу, інтегрованості, міжнаціональної злагоди // Вісник Харківського національного університету: питання політології. Зб. наук. праць. – 2006. – № 493]. У світлі аналізу причин фрагментарності політичної культури українського суспільства показовими є результати опитувань, які свідчать, що в продукованому ЗМІ інформаційному просторі держави переважає інформація, яка поглиблює розкол [напр., див.: *Жданов, І., Якименко, Ю.* Проблеми свободи слова і політичної цензури в Україні в оцінках українських журналістів // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 11(35), листопад].

Якщо аналізувати політичну культуру населення України відповідно до критеріїв, визначених Г. Алмондом і С. Вербою [*Almond, G. A., Verba, S.* The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1963], то, на жаль, вона не відповідає критеріям "громадянської культури", що передбачає високий інтерес населення до функціонування політичної системи, його обізнаність й активну участь в політичному житті. Аналіз соціологічних досліджень свідчить, що населення України переважно має невисокий рівень обізнаності щодо програмних установок політичних сил, має низький рівень довіри до політичних інститутів і до власних можливостей впливати на політичні процеси, не бере активної участі у політичному житті через партії і громадські об'єднання. Таким чином, політична культура населення України належить до змішаних типів, поєднуючи елементи і патріархальної, і підданської, і активістської політичних культур [див.: *Хилько, М. М.* Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей // Політичний менеджмент. – 2007. – №1(22)]. При цьому, більшість інформації щодо політичного життя населення отримує із засобів масової інформації, переважно телебачення і преси [див.: *Хилько, М. М.* Роль засобів масової інформації у формуванні політичної культури населення України // Політологічний вісник : Зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 22]. Не сприяють формуванню високої політичної культури населення України недостатній фаховий та професійно-етичний рівень багатьох працівників ЗМІ, зарплатня в "конвертах" посилює матеріальну залежність від власників ЗМІ, має місце прагнення наживи за рахунок розміщення замовних матеріалів. Дослідники вітчизняного медіа-простору відзначаючи, що "у міжнародному рейтингу корупції у ЗМІ Україна… має почесне 46-те місце. Позаду неї лише одна європейська країна – Хорватія, решта – країни Азії та Африки" [*Арова, К.* Джинса. Зміни можливі? // Телекритика. – 25.09.2008. – http://www.telekritika.ua/media-corp/2008–09–25/40819].

Вплив контенту ЗМІ на становлення і поширення в суспільстві ідеологій тривалий час активно досліджується у світовій науковій думці, зокрема, за допомогою методу контент-аналізу. Ще наприкінці 1940-х рр. Г. Лассуел, Д. Лернер та І. Пул у масштабному дослідженні "Порівняльний аналіз політичних ідеологій" проаналізували півстолітній зріз (1890–1949 рр.) редакційних статей найбільш знакових газет провідних держав світу. Дослідники виявили значні відмінності у частоті й оцінках, з якими згадувалися ключові слова – назви країн, політичних сил, інститутів, ідеологій, діячів, форм взаємовідносин країн – у найвпливовіших ЗМІ Великобританії, Німеччини, Росії/СРСР, США, Франції [*Lerner, D., Pool, I., Lasswell, H. D.* The Comparative Analysis of Political Ideologies // Public Opinion Quarterly. – 1951–1952. – Winter]. Про значний ідеологічний вплив ЗМІ на суспільство йдеться і в працях ряду вітчизняних дослідників, зокрема, В. Бадрака, В. Іванова, Н. Костенко, В. Корнєєва, В. Осіна, Г. Почепцова, В. Різуна, В. Чекмишева, В. Шкляра та ін.

Сьогодні змістовне наповнення ЗМІ переважно не сприяє формуванню високої, інтегрованої політичної культури громадян нашої держави. Виправити ситуацію, що склалася, можна за допомогою формування нового підходу до забезпечення населення якісною об'єктивною інформацією про діяльність самих органів влади (тут значним позитивним кроком стало прийняття і вступ в силу в 2011р. закону "Про доступ до публічної інформації", а також нового закону "Про інформацію"); створення економічних передумов для реальної незалежності ЗМІ; гарантування прав і свобод журналістів, зокрема, через створення прозорих умов оплати їх праці; постійного підвищення професійного рівня журналістів; усвідомлення громадянами необхідності в об'єктивній і точній інформації, підвищення їх вимог до якості контенту ЗМІ. Як слушно відзначає В. Різун: "Послаблення прямого впливу на суспільство з боку ЗМК може здійснюватися тільки створенням плюралістичної системи медіа і забезпеченням добровільного доступу громадян до цієї системи" [*Різун, В. В.* Теорія масової комунікації. – К. : Видавничий центр "Просвіта", 2008. – С. 130].

В. Ф. Цвих, д-р. політ. наук, проф., КНУТШ

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА: ІДЕОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Згідно із декларацією Верховної Ради України "Про засади державної молодіжної політики", молодіжна політика – це системна діяльність держави, спрямована на захист політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів молоді, гарантування її прав на вільний розвиток та самореалізацію, підтримку ініціатив молоді задля реалізації її творчого потенціалу. Як правило, молодіжна політика реалізується в наступних сферах: освіта, зайнятість та підприємництво, здоров'я та здоровий спосіб життя, залучення до прийняття рішень, соціальна підтримка тощо. Відповідно, програми, які організовуються в її рамках, спрямовані, насамперед, на задоволення потреб саме в цих галузях. Така практика дедалі більшою мірою поширюється в розвинутих демократіях, які, враховуючи демографічну кризу та виклики глобалізації, намагаються допомогти молоді у вирішенні життєвих проблем, розуміючи, що від цього залежить майбутнє держави.

Водночас, ця ситуація стає доволі загрозливою. Дослідження показують, що сучасна молодь значно пізніше стає самостійною, що опосередковано зумовлює зниження рівня її громадянської активності. Дедалі менше молодих людей беруть активну участь у роботі волонтерських організацій та клубів за інтересами у соціально-економічній та духовно-культурній сферах. Ця проблема дуже вдало описана в роботах американського політолога Роберта Патнема, який наводить чимало прикладів "зменшення соціального капіталу", які, на його думку, свідчать про занепад громадянського суспільства як такого.

З іншого боку, сучасна молодь має значно більше інструментів для активної участі у громадсько-політичному житті. Досвід держав Близького Сходу та Північної Африки переконливо доводить, що відсутність навиків впливу на політичні рішення у поєднанні із різким зростанням незадоволення політичним курсом у державі може призвести до масових неорганізованих протестів, які часто супроводжуються застосуванням насильства. Нерозуміння владою повноти можливостей та інструментів впливу громадян на прийняття політичних рішень призводить до радикалізації молоді, яка схильна протестувати, але не здатна самостійно щоденно працювати над вирішенням тієї проблеми, яка її турбує.

Для покращення існуючої ситуації в Європі в рамках інституцій Європейського Союзу проводиться чимало різноманітних заходів. Насамперед, слід назвати програми освітнього обміну на зразок Erasmus Mundus, що адмініструється Виконавчим агенством з питань освіти, культури та аудіовізуального сектору, підпорядкованим Європейській комісії. Суть цієї програми полягає у наданні змоги студентам вільно змінювати вузи під час навчання із врахуванням уже отриманих кредитів. Головним завданням тут є створення можливостей для спілкування між молоддю різних держав. Ця програма слугує платформою для активізації та формування спільних ініціатив, дозволяє молоді подорожувати Європою та здобувати фах, одночасно знайомлячись з іншими культурами, традиціями та способом життя.

Не менш важливими, в цьому контексті, є і різноманітні "фестивалі", присвячені, як правило, одній чи кільком актуальним проблемам, які учасники обговорюють між собою під час круглих столів, дебатів, панельних дискусій, тренінгів, майстер-класів тощо. Практично орієнтовані знання дають стажування в європейських та світових інституціях, зокрема, Європейському парламенті, Європейській комісії, Світовому Банку, Раді Європи, штаб-квартирі НАТО тощо.

Наведений перелік різноманітних заходів та програм для європейської молоді далеко не повний. Незважаючи на відмінності у формі проведення, мета є єдиною – формування у молоді Європейського Союзу системи так званих "європейських цінностей". Відповідно до "Консолідованого договору про Європейський Союз", до таких цінностей відносяться свобода, демократія, повага до прав людини та фундаментальних свобод та верховенство права. Слід особливо підкреслити, що ці цінності є загальнолюдськими, а не ґрунтуються на тій чи іншій ідеології як системі поглядів на людину, суспільство та державу. Це дає можливість формувати, насамперед, громадянина Євросоюзу, здатного розуміти той політичний устрій, в якому він проживає, відстоювати в разі потреби, свої права та свободи, брати участь у прийнятті важливих рішень в тій чи іншій формі.

Разом з тим, ідеологія дуже часто є підставою для існування молодіжних об'єднань. Якщо молодіжні наукові, культурні, спортивні, чи, навіть, самоврядні студентські об'єднання, частіш за все, розглядаються молоддю як тимчасові (до завершення навчання), то політичні молодіжні організації уже передбачають відкрите декларування прихильності до того чи іншого набору ідей, а тому є більш сталими та організованими.

Одна із найвпливовіших молодіжних організацій є YEPP (Youth of the European People's Party – Молодь Європейської Народної Партії). Вона повністю базується на ідеології Європейської Народної

Партії, пропагуючи християнсько-демократичні ідеї серед молоді Європейського Союзу. Дана організація передбачає ідентифікацію з певною ідеологією, яка слугує підставою для "допуску" до внутрішньо-організаційного навчання, інтеграційних заходів тощо.

Така ж ситуація і з ECOSY – Young European socialists (Молодими європейськими соціалістами). Ця молодіжна організація працює в рамках Партії Європейських Соціалістів, яка входить у другу найбільшу фракцію в Європейському парламенті. Вона ґрунтується на цінностях соціал-демократії та передбачає об'єднання молоді саме на цій основі.

Тобто, робота з молоддю здійснюється в Європейському Союзі на трьох рівнях. Офіційна державна політика спрямована, перш за все, на задоволення потреб молоді в освітній, економічній, соціальній та культурній сферах. Формування ідентичності та громадянське виховання здійснюється на підставі загальноєвропейських цінностей, які є спільними та передбачають, насамперед, повагу до людської гідності та свободи. Врешті, ідентифікація із певною ідеологією є можливою в рамках молодіжних політичних організацій, які, як правило, виникають та функціонують в рамках політичних партій.

Така структура є можливою завдяки наявності консенсусу із приводу того, що вважати "загальноєвропейськими цінностями". Спільна позиція щодо цього дозволяє сформувати міцний фундамент для освіти та виховання, залучаючи молодь до громадсько-політичного життя незалежно від особистих політичних уподобань. В кінцевому підсумку, це сприяє зміцненню демократії та подальшій консолідації суспільства на засадах прав людини, свободи, поваги до гідності та толерантності.

Натомість, в Україні громадянське виховання здобувається, частіш за все, через структури із певним набором поглядів на світ. Молодь активно діє в рамках політичних партій чи організацій, які із політичними партіями співпрацюють. Це призводить до того, що світогляд молодої людини обмежений тими ідеями, які сповідує дана партія чи організація. Загалом, це явище не можна однозначно охарактеризувати як негативне, однак, слід брати до уваги українські реалії. Відсутність патріотичного та громадянського виховання на засадах загальнолюдських цінностей зумовлює нездатність молоді адекватно оцінювати політичну ситуацію в нашій державі та повною мірою брати участь у прийнятті політичних рішень.

Відтак, головною проблемою, яка стосується молоді в Україні, є насамперед, відсутність необхідних знань та навиків для активного долучення до суспільно-політичних процесів. Якщо соціально-економічні проблеми молоді до певної міри, все ж, вирішуються державою через різноманітні програми (хоча одна із найбільших ініціатив "2009 – рік молоді в Україні" не була втілена в життя), то проблема виховання покладена на вищі навчальні заклади, однією із функцій яких має стати формування ціннісно-орієнтованої особистості, здатної розуміти політичну ситуацію в державі та в світі, та брати посильну участь у політичному житті. Оскільки саме від молоді залежить майбутнє української демократії, дуже важливо забезпечити достатній рівень знань із політичних наук. З одного боку, це сприятиме становленню активного освіченого громадянина, а з іншого – запобігатиме надмірній радикалізації молоді.

Надаючи молодим людям "вудочку" у вигляді потрібних навиків участі, а не "рибу" у вигляді соціально-економічних програм, які можуть лише частково відтермінувати проблеми, а не вирішити їх, держава гарантуватиме, що наступні покоління будуть спроможними продовжувати розбудову демократії в Україні. Безсумнівно, проблеми на взірець недоступності молодіжного житлового кредитування чи високого рівня безробіття серед молоді є важливими і заслуговують уваги, однак, не менш важливо виховати молоду людину на засадах цінностей та навчити її користуватися тими можливостями та інструментами, які надає демократія для самореалізації та здійснення позитивних змін у суспільстві.

Громадянин будь-якої сучасної держави повинен розуміти основи функціонування політичної системи, навіть, якщо це прямо не стосується сфери його фахових інтересів. Кожен індивід хоча б періодично голосує та вимушено чи добровільно бере участь у прийнятті рішень, що стосуються його територіальної громади чи держави в цілому. Крім того, дуже важливо знати свої права та володіти політико-правовими інструментами їх захисту. Врешті, кожна високоосвічена людина прагне не лише збагачуватися та жити заради власного задоволення, а й дбає про те оточення, в якому живе, турбуючись як про природу, так і про свою територіальну громаду. Український громадянин не отримує усіх цих знань у середній школі, яка, з різних причин, сьогодні не є джерелом формування ціннісних орієнтацій, а отже, не сприяє ціннісній консолідації українського суспільства. Відтак, ключове значення має вивчення політології у вищій школі для студентів усіх спеціальностей, оскільки саме політична наука формує проінформованого громадянина, здатного та готового до політичної участі, належності до певних груп інтересів чи членства у політичних партіях, захисту своїх політичних прав.

Т. В. Цимбал, канд. філос. наук, доц. КТУ, Кривий Ріг

ХАРАКТЕР ЕМІГРАЦІЇ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Тоталітаризм як особлива форма державного устрою має яскраво виражені негативні характеристики і породжує певні специфічні форми (або види) еміграції.

Зауважимо, що поняття "тоталітаризм" (від лат. "totalitas" – цілісність, повнота) "означає політичну (державну) систему, що здійснює або прагне здійснювати заради тих або інших цілей абсолютний контроль над усіма сферами суспільного життя та над життям кожної людини зокрема" [*Грицанов, А. А.* Тоталитаризм // Всемирная энциклопедия: Философия. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. – С. 1083]. Необхідно чітко розрізняти три види тоталітаризму в залежності від пануючої ідеології: комунізм, націонал-соціалізм та фашизм. Комунізм (радянський соціалізм) яскраво виражає тоталітарність, адже передбачає абсолютну владу держави, ліквідацію приватної власності і, як наслідок, автономності особи. Проте неможна однозначно характеризувати роки радянської влади. Поруч зі злочинами та репресіями були й певні позитивні моменти. Інший тип тоталітарної держави – націонал-соціалізм, що виник як політичний та суспільний устрій у Німеччині в 1933 році. Провідною метою націонал-соціалістів біло встановлення світового панування арійської раси шляхом воєнної агресії. Тобто, на відміну від радянської влади, що спрямовувала агресію проти власних громадян, влада Германії спрямувала її назовні. Третій тип тоталітарної держави – фашизм, який виростає з правоекстремістських рухів у Західній Європі після першої світової війни. Вперше фашисти прийшли до влади в Італії у 1922 році з мріями про встановлення порядку, жорсткої вертикалі влади та відродження величі Римської імперії. Фашизм намагався відродити та очистити народну душу, формуючи колективну ідентичність на культурно-етнічному підґрунті.

Основними характеристиками тоталітаризму є, по-перше, монополізація влади однією політичною партією, одним харизматичним лідером (вождем, фюрером), який уособлює законодавчу та виконавчу владу, а судова також беззаперечно виконує його вказівки. Друга ознака тоталітаризму – знищення багатопартійної системи, втілення в маси ідеології, що підтримує, прославляє та захищає інтереси провладної політичної партії. Люмпенізовані прошарки починають вірити у народну владу, у реальність своєї участі у політичному житті. Однак влада лише вдало використовує люмпенів. З останнього випливає наступна ознака тоталітаризму, що як і попередні спрямована на підтримку влади, – це створення суспільно-політичних рухів, що повинні забезпечити підтримку влади та охопити найширші верстви населення. Такі рухи об'єднують маси всіх вікових категорій та допомагають створити і підтримувати тотальний контроль суспільного життя. За допомогою активістів цих рухів та за умови використання інституту залякування, у суспільстві панують підозра та шпіономанія. Розповсюджується зрадництво, підступність, навмисне демонстрування лояльності до режиму. Втілення певної тоталітарної ідеології проводиться під гаслами боротьби за "краще життя", "світле майбутнє" і т. п. Як показує історичний досвід, така ідеологія має утопічний і навіть "квазірелігійний" характер, охоплює всі сфери життя людей і руйнує культурні традиції країни. Втілити в життя ідеологію в тоталітарній державі досить легко, враховуючи монополізацію засобів масової інформації. Для вироблення лояльного ставлення до влади, остання проводить політику державного терору, який разом з тотальною пропагандою формує в людях невпевненість та постійне почуття остраху. Господарсько-економічний сектор знаходиться під жорстким контролем держави і створюється за замкненим, централізованим типом. Таким чином тоталітарний режим досягає монополії у господарчій сфері, верхівка отримує необмежений доступ до матеріальних ресурсів, а громадяни потрапляють у повну економічну залежність від держави. І останнє. Відбувається бюрократизація суспільства, руйнуються інститути громадянського суспільства і повністю заперечується їхнє значення.

Виразним підтвердженням цієї тези є досвід німецького та радянського тоталітаризму у формах фашизму та більшовизму, коли самообман став нормативним принципом партійної пропаганди, охопивши всі суспільні сфери, призвівши до глобального знекорінення та "своєрідного завоювання, що здійснюють державні власті над народами, відповідальність за які вони несуть" [*Вейль, Сімона*. Укорінення. Лист до клірика. – К. : Дух і літера, 2001. – С. 103]. Для керування "підданими" тоталітарному режиму потрібно підготувати одних на роль жертв, інших – на роль катів. Інструментом такої підготовки і є ідеологія. Довершеним же тоталітарним правлінням є ситуація, коли цілком можна покластися на терор для підтримки сталості у суспільстві.

Отже, із характеристики тоталітаризму випливає, що про добровільну еміграцію з тоталітарної держави мова взагалі йти не може. Той, хто хотів виїхати з країни та певним чином вербалізував свої бажання, міг бути знищеним фізично, або, у кращому випадку, репресованим. Той, хто хитрощами все ж вибирався з тенет тоталітарної держави, оголошувався "ворогом народу" і втрачав можливість

не тільки приїжджати на Батьківщину, але й листуватися з родичами. З іншого боку, тоталітарна влада могла примусово виселити людину з місця її проживання, як у межах рідної країни, так і за кордон. Відома форма еміграції, що є характерною для тоталітарних держав, – депортація. Причому депортуватися могла як окрема людина, так і цілий народ. Наприклад, у Радянському Союзі такий метод був застосований до кримських татар, яких виселяли, не надавши змогу навіть зібрати необхідні речі і т. п. Інший специфічний вид еміграції у тоталітарних державах – внутрішня еміграція, що означає фізичну присутність людини у певному соціокультурному просторі, однак екзистенційно людина – в інших смислових горизонтах. Таке дистанціювання, відчуження від наявного буття породжує ситуацію перебування у культурно-темпорально-просторовому поміжсвіті. Внутрішня еміграція, що за сприятливих умов стає першим кроком до еміграції реальної, – це втрата справжності свого існування, це відчуження екзистенціального та перехід від буттєвісного укорінення до профанації власного буття. Виправданою вона може бути виключно як спосіб самозбереження: збереження вітального рівня буття за рахунок втрати автентичності.

Особливим є і ставлення загалу в тоталітарних державах до емігрантів. Останніх вважають зрадниками, що заслуговують виключно на зневагу. Таке ставлення можливе лише у спільнотах репресивного типу. Ми ж вважаємо, що депортація або добровільна втеча від режиму з метою збереження життя дозволяє людині опинитися у радіусі недосяжності та відкриває можливості для опору. Звичайно, еміграція могла біти і пасивним протестом, але серед емігрантів завжди існували активні борці з тоталітаризмом.

Ж. Ю. Шафаренко

ІДЕОЛОГІЧНІ СМИСЛИ ГЛОБАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА

Глобалізація, на сьогодні, постає як імператив, вимога часу. Під глобаліцзаційними процесами часто розуміють зменшення (аж до зникнення) можливості для держави розвиватися особливим, власним курсом. Тобто ухиляння від світових інтеграційних процесів призводить до ізоляції. Досить часто процеси глобалізації ототожнюють з поширенням економічної і політичної залежності країн і регіонів світу до такої міри, коли можна говорити про створення єдиного правового поля і світових органів економічного і політичного управління. А це, в свою чергу, означає, що замкненність і опора на власні сили, в принципі, на сучасному етапі розгортання глобалізаційних процесів, є неможливими. Прикладом гомонігезації світу є економічна, технологічна глобалізація. Економічна інтеграція стала об'єктивною тенденцією – різко зростають транснаціональні переміщення капіталів, послуг і людських ресурсів; технологічна інтеграція, розгортається інформаційно-комунікаційна революція, пов'язана насамперед з Інтернетом.

Виходячи з вище сказаного, глобалізація постає як суперечливий, об'єктивно діючий процес, при якому виникає низка питань. А основним постає формування такої дієвої стратегії розвитку світового співтовариства, де будуть враховані інтереси кожної цивілізації, нації, народу, особистості. На нашу думку, на сьогодні такою стратегією постає формування нової ідеологічної системи – глобалізму. Саме такий глобальний вимір існування ідеології є новим. В широкому смислі термін "глобалізм" означає організацію й розвиток світу як цілісної економічної, політичної, соціокультурної суперсистеми. Але такий розгляд глобалізму не вичерпує його сутності. Оскільки людство не слід розглядати як суму, сукупність більш-менш відокремлених країн, народів. А слід звернути увагу на те, що в процесі глобалізації людство постає як єдина, принципово нова всесвітня система, де всі структурні елементи знаходяться у взаємозв'язку, взаємозалежності. Виходячи з такого розуміння становлення світового співтовариства, глобалізм постає як ідеологія, яка пов'язана з теорією глобалізації і визначає подальші шляхи розвитку світу як цілісної системи. Саме такий підхід передбачає, що світове співтовариство має досягти такого розвитку, такого рівня єдності, при якому прогресивний розвиток кожної з країн залежить від стану змін в цілому.

На сьогодні існує велика кількість підходів щодо трактування глобалізму. Так, наприклад, В. А. Кутирьов виокремлює тільки культурологічний аспект глобалізму. Автор виокремлює дві полярності даного процесу. Перший полюс – перетворення людства в єдине ціле, що постає благом для всіх. Це сприятливе для розвитку виробництва, економіки, техніки. Другий полюс – розвиток соціокультурної сфери. При цьому автор стверджує, що культури при взаємодії не збагачують одна одну, а поглинають, при цьому виникає явище гомонігезації культури [*Кутырёв, В. А.* Культурологический смысл глобализма. – http://www.philosophy.ru/library/kutyrev/globalism.html].

Інший дослідник процесів глобалізації Панарін О. С. пов'язує реалізацію глобалізму виключно для того щоб відволікти увагу громадськості від вирішення глобальних проблем [*Панарин, А.* Искушение глобализмом / А. Панарин. – М., 2002. – 416 с.]. Так звісно глобальні проблеми сучасності потребують якісного перетворення суспільних практик для їх вирішення. Але становлення глобалізму не слід зводити тільки до глобальних проблем, оскільки питання глобалізму включають в себе й політичні, економічні та соціокультурні аспекти.

Досить дієвою, на сьогодні, на наш погляд, постає концепція становлення глобалізму у Ф. Фукуями. Підґрунтям для становлення глобалізму виступає довіра. "Довіра – це виникаюче в усіх членів співтовариства очікування того, що всі інші його члени будуть вести себе більш менш передбачливо, чесно та уважно ставитись до потреб оточуючих, відповідно до загальних норм та цінностей" [*Фукуяма, Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М. : ООО "Издательство АСТ", Ермак, 2004. – 730 с.].

Формування світового співтовариства на принципах довіри відповідає загально прийнятим цінностям, оскільки такий глобалізм передбачає адаптацію до моральних норм співтовариства на основі таких цінностей як відданість, чесність, надійність. Така нова якість відношень в реалізації такого типу глобалізму визнає пріоритет суспільних доброчесностей над індивідуальними. При такому підході можна констатувати, що реалізація глобалізму передбачає вирішення широкого спектру нагальних питань, які стоять перед світовим співтовариством. Це й вирішення глобальних проблем, подолання суперечностей в економіці, політиці, культурі.

А. И. Швырков, канд. филос. наук, СумГУ, Сумы

ЛИБЕРАЛЬНАЯ ДЕМОКРАТИЯ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ИДЕОЛОГИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ PR

Либеральную демократию можно назвать *глобальной* идеологией, поскольку она распространена в той или иной мере по всему миру.

Поддержание собственной идеологии сегодня, в эпоху глобализации, требует расходования огромных средств. Прежде всего потому, что идеология – это не только и даже не столько *слова*, сколько огромный массив самой разнообразной продукции – от наклеек до фильмов с многомиллионными бюджетами. Такие средства сегодня есть только у очень ограниченного количества стран.

Основные субъекты, поддерживающие демократическую идеологию – это США и Западная Европа.

После распада СССР эта идеология быстро заполнила освободившееся пространство. Во многом сложившееся тогда положение сохраняется до сих пор.

После обретения независимости, в нашей стране было несколько попыток выстроить государственную идеологию, однако все они провалились. Причем провалились, прежде всего, из-за банальной нехватки ресурсов. Попросту говоря, не хватило денег, чтобы нанять достаточно большое количество писателей, чтобы они написали достаточно большое количество книг, и чтобы эти книги опубликовать. То же самое с кино, телевидением и проч.

Особый интерес представляет вопрос о связи демократической идеологии и *политического пиара*.

От того, насколько политические игроки сегодня могут пользоваться этой идеологией, напрямую зависит их успех на выборах. Особенно это важно для стран, которые не могут позволить себе собственную идеологию, таких, как Украина. Следует заметить, что до последних президентских выборов правящим политическим силам это удавалось: и Ющенко, и Тимошенко вполне успешно симулировали свою приверженность демократическим ценностям. Другое дело, что во всех остальных сферах у них был катастрофический провал (потому они и проиграли выборы).

Что касается Партии регионов, находящейся ныне у власти, то в плане идеологии она имеет серьезные проблемы (речь в данном случае идет о чисто партийной идеологии, той, с которой ПР пойдет на выборы). Выработка принципиально новой и оригинальной идеологии является на сегодня объективно невозможной (прежде всего из-за существующего сегодня очевидного *идеологического застоя*). Попытки как-то включиться в идеологию, которую условно можно назвать идеологией "русского мира" или "евразийства", эпицентром распространения которой является Россия, судя по всему, обречены на провал. Обусловлено это как специфичностью данной идеологии (скорее всего, она эффективна только в пределах собственно России), так и существованием значительной ей оппозиции в Украине. Так же не следует забывать, что в финансовом отношении сегодня Россия – не конкурент США и Западной Европе. Попытки же использовать какой-то суррогат советской идеологии на сегодня так же явно безуспешны.

Данная ситуация очевидным образом гарантирует ПР большие проблемы на приближающихся парламентских выборах. Исправить ситуацию вряд ли удастся. Прежде всего потому, что за ПР уже давно и прочно закрепился имидж партии, делающей ставку на недемократические методы политической борьбы. Причем отнюдь не потому, что она чаще других пренебрегает демократическими процедурами (ими в не меньшей мере пренебрегал тот же БЮТ, например), сколько как раз в силу того, что она не достаточно последовательно использовала и использует наработанные и давно обкатанные демократические штампы.

Наоборот, оппозиция в полной мере использует преимущества глобальной демократической идеологии. Пожалуй, среди сколько-нибудь значительных оппозиционных партий нет ни одной (кроме ВО "Свобода" и КПУ), которая бы не использовала в чистом виде соответствующую риторику. Облегчает задачу данных партий то, что к сегодняшнему дню в Украине создано своеобразное демократическое информационное поле (субстрат которого – разнообразные СМИ, особенно интернет-СМИ), встраивание в которое и последующее использование для заинтересованных сил не представляет сколько-нибудь серьезных трудностей. По сути, украинская оппозиция сегодня имеет практически бесплатный, давно "раскрученный" инструмент, позволяющий ей, с одной стороны, заниматься самопиаром, а с другой – выступать с очень действенной критикой власти (олицетворяемой сегодня президентом В. Януковичем и Партией регионов). Именно потому, что украинская оппозиция пользуется хорошо раскрученной и все время финансово поддерживаемой США и Западной Европой идеологией, расходы ее минимальны (эту фразу, разумеется, не следует понимать так, будто наша оппозиция финансируется из-за границы).

Поэтому, несмотря на то, что ее (оппозиции) собственные финансовые возможности не идут ни в какое сравнение с финансовыми возможностями ПР, и то, что она на сегодня по сути раздробленна, она вполне успешно может конкурировать с Партией регионов.

Б. Є. Шиленко, асп., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЛІГІЇ

В радянські часи зазначеній проблематиці приділялась значна увага. Основна мета усіх досліджень у цій царині зводилась до критики ролі релігії у суспільстві. Релігію визначали як ідеологію, що покликана слугувати інтересам пануючих класів.

В Радянському Союзі релігія була єдиною легальною формую "альтернативної" ідеології. Більшість досліджень релігії в Радянському Союзі відбувались в руслі пануючої атеїстичної ідеології.

Релігію розглядали по відношенню до політики. Трактування релігії визначалось за К. Марксом як "опіуму народу".

З розпадом Радянського Союзу атеїстичне трактування релігії втратило своє ідеологічне значення, хоча сам марксиський підхід вплинув як на західних мислителів, так, і на ставлення значної частини суспільства до релігії на пострадянському просторі та зокрема в Україні.

В наш час релігія розглядається передусім як форма ідеології. Релігійне "відродження" на пострадянському просторі 90-х років багато дослідників пояснюють ідеологічним вакуумом, що утворився, Комуністична ідеологія втратила своє провідне значення. Місце колись пануючої марксисько-ленінської ідеології почала займати релігія.

Однак, шляхи взаємодії з релігією будуються, як правило, на основі старих схем: релігію розглядають перш за все як як інструмент ідеології.

Яскравим прикладом є існування християнських політичних партій, виникнення яких обумовлене усвідомленням того факту, що соціальна дійсність відрізняється від християнських принципів.

За влучним визначенням С. Хантінгтона існує сильна кореляція між західним християнством та демократією. Сучасна демократія в першу чергу найенергійніше розвивалася в християнських країнах [*Хантингтон, С.* Третья волна. Демократизация в конце XX века : Пер. с англ. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – С. 85].

Українська культура, як і європейська цивілізація загалом, історично сформувалась на християнському підгрунті. І навіть сімдесят років пануючої комуністичної ідеології не змогли викорінити історичну пам'ять народу. Вона сповнена ідеєю священного як символу вищої моральності, сумління, справедливості. Тому демократизація України і процес її входження до світового співтовариства не набуває характеру цивілізаційного зіткнення.

Д. О. Шишкін, асп., ДНУОГ, Дніпропетровськ

ІДЕОЛОГІЯ У ПОСТМОДЕРНОМУ КОНТЕКСТІ

Поняття "*ідеологія*" в постмодерному дискурсі дуже близько стоїть з поняттям *метанаративу* [Лиотар Ж. Ф. Состояние постмодерна / Ж. Ф. Лиотар. – М.: СПб.: 1988, С.10], яке тим чи іншим чином визначає постмодерн (тобто постмодерн – це руйнація метанаративів). Залишимо етичні ярлики цих понять поза нашої уваги й зосередимось насамперед на тому, чому саме сталася руйнація метанаративів і як ця руйнація пов'язана з ідеологією.

По-перше, порівняємо ідеологію і метанаратив та визначимо їх. І перше, і друге є певною ціннісною системою. Але перше має певні політичні інтенції, охоплює певний прошарок суспільства. Тобто є згустком сподівань певної групи людей, яка в тій чи іншій мірі сповідає цілісну ціннісну систему, де, безумовно, є свої визначення "блага", "правильності", "неправильності". Як правило, апологетами ідеологій є політичні партії, тому поняття ідеології набуває більш позитивістського (політологічно-соціологічного) значення.

Поняття метанаративу значно ширше – це не тільки політичні "догматичні" інтенції, це взагалі сподівання на певну "доктрину", яка навпаки може презентувати себе аполітичною. Тобто метанаратив – це будь-яка ціннісна система, яка пропонує свій план порятунку (від смерті тіла, від бідності, від несправедливості або ж від власних фобій, неврозів або будь-чого), що охоплює велике коло людей за своєю поширеністю.

Так, безумовно, коли йде мова про ідеологію або метанаратив, виникають певні сталі приклади. Тобто ідеологія – це соціалізм, лібералізм, націоналізм, консерватизм. Тоді як метанаратив – це християнство, марксизм, фрейдизм. Це не остаточний перелік, його можна продовжити (і ми не ставимо перед собою такого завдання), але це найбільш яскраві приклади, на яких ми побудуємо наступні доводи.

Сучасне становище людини в тій чи інший мірі змінилося. По-перше, стався величезний інформаційний стрибок. Тобто на людину сучасності щоденно (подекуди щогодинно, щохвилинно) навалюється маса інформації, яку вона або переробляє або намагається переробити.

По-друге, змінилося самовідчуття людини (в тому числі внаслідок інформатизації). Тобто вона більше не хоче вмирати за якусь ідею, заради Надлюдини (будь-то голова держави або громадський діяч) чи за будь-що інше. Середня європейська родина має одну дитину, жінка внаслідок багатьох обставин, в тому числі фемінізації суспільства, більше часу витрачає на здоров'я, кар'єру тощо. Самовідчуття людину постмодерну – це гедоністичні, амбіційні бажання, які в більшості своїй не мають уявлення про свою мету та позбавлені світоглядних підстав.

По-третє, людина стала споживачем, так званого, постіндустріального світу (для України це виражається в постіндустріальних амбіціях, тобто в дуже великих інтенціях до цього) з певними наслідками цього, а саме поширення сфери послуг (і насамперед розваг).

Таким чином, стався, так званий, постмодерний поворот, який більшістю дослідників характеризується як колапс метанаративного дискурсу. Тобто людина сучасності перестала вірити у диво або ж більше не хоче чекати комунізму, приходу Месії або катарсису несвідомого.

Той, хто заперечує руйнацію метанаративів, мабуть, чекає більших змін в людині. Але цих змін достатньо, щоб стверджувати, що тенденції сучасного постмодерного світу змінилися порівняно з епохою Модерну.

Західний світ відчув ці зміни раніше, ніж країни колишнього СРСР. Так, Україна відчула колапс метанаративного дискурсу разом з руйнацією комуністичної ідеології. Завдяки цьому (або паралельно з цим) можна побачити чітку тенденцію до деаксіологізації, поступову втрату значення ідеології разом з метанаративом.

Проявом деаксіологізації (в тому числі і деідеологізації, бо ідеологія – послідовне леліяння цінностей) виступають певні ознаки постмодерну – це, насамперед, хаосмос, ацентризм, ризома, симулякр, деконструкція. Ці ознаки були визначені деякими дослідниками постмодерну, наприклад Ігабом Хассаном, як певний лакмус постмодерної присутності [*Hassan, I.* The Postmodern Turn. Essays in Postmodern Theory and Culture / I. Hassan. – Ohio Univ. Press, 1987. – P. 17].

Внаслідок деаксіологізації ідеологія втрачає ті бастіони, які займала до цього. Вона стає притулком людей, що підкреслено відмежовують від себе сучасне, поступове, високотехнологічне.

Є певна думка, що ці зміни, які можна сформулювати як відмову від достеменного, правильного, стали відповіддю на тотальний контроль, бажанням уникнути від будь-якого "беззастережного", тобто можна розглядати деідеологізацію як визволення від істини. Але буде великою помилкою, якщо прирівнювати це визволення до будь-якої доктрини ліберальної або анархістської, тому як постмодерн скоріш пов'язується з грою, пустим фетишем, ніж з послідовною цілеспрямованою діяльністю.

Чи слід говорити про смерть ідеології як вершителя історії? Напевно, так (у тому первинному сенсі, де є чітке розмежування між соціалізмом і лібералізмом). Але разом з цим буде нерозумним викреслювати ідеологічну складову, тому як втративши первинний сенс ідеологія, стає ризомоморфною, еклектичною, гнучкою.

Узагальнюючи, слід визнати наступне: ідеологія в постмодерному контексті більше не є сталою ціннісною системою, яка спрямована на яку-небудь доктрину та виражає вирішення певних проблем таким-то чином, а є скоріш гнучкою, еклектичною ризомою, що вже неспрямована на певну соціальну (або національну) групу.

Це сталося внаслідок нав'язування "правильного", "достеменного". Тобто постмодерн можна розглядати як антитезу до Модерну, який за своїми інтенціями є строго раціональним.

С. И. Щербак, канд. филос. наук, науч. сотр., ИФ НАНУ, Киев

ИДЕОЛОГИЯ И ПОВСЕДНЕВНОСТЬ

Идеологию можно рассматривать, по меньшей мере, двояким образом. С одной стороны, политическая идеология понимается как связный набор идей, которые составляют основу организованных политических действий. В этой трактовке идеология является необходимой составляющей политического поля, выполняя двоякую функцию: а) различные политические идеологии репрезентируют позицию определенной политической силы в пространстве политического поля (П. Бурдье); б) государственная идеология является инструментом социального контроля, обеспечивающим социальное согласие и подчинение, и в этой своей функции она необходима для обеспечения эффективной и сильной государственной власти. С другой стороны, существует давняя традиция "герменевтики подозрения", связанная, прежде всего, с именами К. Маркса и Ф. Энгельса, которая трактует идеологию как инструмент господства – идеология порождает "ложное сознание", в котором действительные общественные отношения предстают в превращенном виде. Данная традиция получила свое развитие в различных направлениях неомарксизма (Д. Лукач, Т. Адорно, Ю. Хабермас, А. Грамши, Л. Альтюссер и т. п.).

Повседневность рассматривается как рутинные практики, являющиеся "первичным" субъективного опыта. С одной стороны, они структурированы и институционально организованы посредством социальных систем, которые не видны непосредственно в повседневной жизни – социальной, политической (системой власти), экономической (системой собственности и ресурсов) и т. п. Социальные системы институционально организовывают повседневность и отображаются в ней, опосредуя "физические и сенсорные свойства человеческого тела" (Э. Гидденс). С другой стороны, индивидуальное действие опирается на базовые самоочевидности и осуществляется в рамках тех возможностей, которые предоставляет повседневность. Т. о., опосредуя действия и взаимодействие акторов, повседневность участвует в формировании и изменении социальных систем.

Современные социальные системы настолько сложны, что механизмы их функционирования не видны из перспективы повседневности. Это обстоятельство определяет значимую и даже нередуцируемую роль политической идеологии в поддержании общественного порядка и социальной солидарности. При этом любая идеология должна отвечать самоочевидному базису и потребностям повседневных практик, чтобы быть успешной и эффективной, и в этом состоит ее ограниченность.

Н. В. Ярмоліцька, канд. філос. наук, мол. наук. співроб., КНУТШ, Київ

ПОНЯТТЯ "ІДЕОЛОГІЯ": ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕНСІВ-ЗНАЧЕНЬ

У сучасному українському суспільстві спостерігається все більша інтеграція норм та стандартів суспільного життя, спроби об'єднання його в єдине ціле. Саме в цей час незмінним для сучасних українських соціально-політичних умов залишається вирішення складного завдання: з одного боку підтримати процеси інтеграції, що простежуються в українському суспільстві, а з іншого – сприяти вирішенню культурних та ідеологічних конфліктів та запобігти негативному впливу на суспільну свідомість. В таких умовах на перший план виходить пошук об'єднавчих цінностей в українському суспільстві та дослідження ідеології, формування якої дозволить вирішити означені завдання. Тому необхідність всебічного і ґрунтовного аналізу феномену ідеології на тлі глибоких трансформаційних змін, які відбуваються в сучасних перехідних суспільствах, зумовлена цілою низкою соціальних, економічних, політичних і культурних чинників.

Увага вітчизняних та зарубіжних вчених до феномену ідеології, визначенню її змісту та ролі в житті суспільства дозволяє говорить про неї як про важливе явище, яке, як і культуру, можна визначити з філософської, соціологічної, політичної, культурологічної та інших точок зору.

Хоча термін "ідеологія" досить часто вживається не тільки в суспільних науках, поки що не вироблено однозначного його визначення. Поняття "ідеології" в літературі та наукових дослідженнях має багато смислових відтінків самого визначення. Значною мірою це обумовлено історією походження та застосування цього терміну. Сам термін "ідеологія" вперше ввів у науковий обіг французький філософ та економіст Антуан Дестют де Трасі на початку XIX ст. Відповідно поглядів Д. Трасі ідеологія є наукою про те, як свідомість виробляє ідеї з відчуттів. На відміну від своїх попередників він намагався створити вчення про ідеї як науку, яка повинна стояти вище інших соціальних наук та бути для них теоретичним фундаментом, відігравати головну інтегруючу роль в їх об'єднанні. Такі ідеї Д. Трасі переслідували єдину ціль – створити науку, предметом якої були б не просто ідеї, а ідеї істинні, на основі яких можна побудувати розумний суспільний устрій. Але такі ідеї були недостатньо реалістичними і методологічно обмеженими, тому були піддані сумніву, а згодом і взагалі оголошені лженаукою.

У XIX ст. з початком зародження марксизму, його засновники – К. Маркс і Ф. Енгельс, розробляють поняття "ідеологія". У спільній праці "Німецька ідеологія" вони розглядають термін "ідеологія" й відзначають, що особливістю ідеології є те, що зміни, які відбуваються відображаються в ній не безпосередньо, а через інтереси певних класів. Ідеологія має класовий характер й відіграє величезну роль у житті суспільства, прискорюючи (передова ідеологія) або гальмуючи (реакційна ідеологія) його розвиток. Сам термін "наукова ідеологія" належить В. І. Леніну, який застосував його до макрсизму, ідеології пролетаріату.

Значний вклад в розробку поняття "ідеології" вніс німецький соціолог К. Манхейм. У праці "Ідеологія і утопія" він аналізує сутність ідеології, намагається створити концепцію, яка б пояснювала специфіку відображення соціальної дійсності. Своєрідність поглядів на суть ідеології К. Манхейма виражалась в тому, що він розрізняв два значення цього поняття, перше це – часткове, друге – тотальне.

У більшості публікацій ідеологія визначається як помилкове, неадекватне, несумісне з наукою відображення дійсності (С. Жижек). Втім у деяких працях ідеологія розглядалась як свідомість суспільства, світогляд, при цьому вказується на її зв'язок з потребами та інтересами людей (П. Сорокін). Багатоаспектний аналіз поняття "ідеологія" зробив відомий російській соціолог В. Ядов. Він зазначав, що "іделогія – представляє собою відображення буття крізь призму класових інтересів… Як ціле – сукупність ідеологічних форм – ідеологія є система ідей та поглядів певного класу або соціальної групи… Стосовно ідеології як особливої форми духовної діяльності, то вона є теоретичною зброєю класів, і саме в цьому стані її головна соціальна функція" [*Ядов, В. А.* Идеология как форма духовной деятельности общества. – М., 1961. – С. 18–21]. Дане визначення виходить з розуміння ідеології, заснованого на відмінності класових інтересів. Такий зв'язок ідей, духовного світу з інтересом, також відмічав французький філософ К. Гельвецій ще в XVIII ст.

Про необхідність ідеології зазначав і американський філософ Ф. Фукуяма. Він визнавав необхідність ідеології, але тільки однієї – ліберальної. Ф. Фукуяма вважав, що після краху соціалістичної ідеології та повної перемоги ліберальної ідеології в усьому сучасному світі історія прийшла до свого кінця. Різноманіття ідеологій пов'язано з протиріччями та пошуком шляхів їх вирішення, а також і рухом вперед. Немає протирічь, немає руху, немає й історії [*Фукуяма, Ф.* Конец истории и последний человек : Пер. с англ. – М., 2004].

Свою думку про те, що культура вийде на перший план і поступово буде витісняти ідеологію у відносинах між народами висловив американський соціолог і політолог С. Хантінгтон (автор концепції етнокультурного разділення цивілізацій). Він стверджував, що "головні межі, які розділяють людство, та переважаючі джерела конфліктів будуть визначатися культурою" [*Хантингтон, С.* Столкновение цивилизаций. – М., 2003. – С. 17].

Слід зазначити, що в колишньому СРСР в науці до недавнього часу питанням ідеології надавалось першорядне значення. Ідеологія в радянському суспільстві була одним із головних системоутворюючих елементів, головним фактором суспільного й державного будівництва. Після тривалого періоду деідеологізації українські науковці та політики виявляють посилений інтерес до ідеології, оскільки кожна нація, держава, щоб зберегти себе, повинні мати певну систему ідей та цінностей, що відображають глибинні основи їхнього життя. Саме в цей час у наукових виданнях з'являються публікації українських вчених В. Андрущенка, О. Валевського, Є. Головахи, Л. Губерського, В. Кременя, Ф. Кирилюка, М. Михальченка, М. Поповича та ін.

Наразі в наукових дослідженнях Л. Губерського багато уваги приділялось ідеології, культурі та політиці, які зосереджувались навколо філософської проблеми людини. Вчений розглядав ідеологію як теоретико-політичну парадигму буття, філософію політики як теорію та методологію політичного

пізнання. У праці "Культура. Ідеологія. Особистість" Л. Губерський підкреслює, що практично весь історичний шлях розвитку філософії є шляхом боротьби різноспрямованих філософських напрямів. Ця боротьба продовжувалась і стосовно людини. До визнання її як природно-духовної істоти наближалися в минулому лише поодинокі мислителі. Як правило їх називали "дуалістами", критикували "зліва і справа". Вагомим внеском для сучасної політичної науки має й шеститомна праця "Філософія політики", одним з авторів якої є академік Л. Губерський. Продовжуючи розвивати ідеї, що викладені в попередніх працях вчений особливо підкреслює, що для політичної ідеології дуже важливим є визначення людини в її багатовимірності.

Втім, щоб зрозуміти необхідність ідеології для людей та суспільства, необхідно з'ясувати її функції. В сучасній літературі ця проблема достатньо ґрунтовно стала розроблятись з другої половини XX ст. Але підходи до вирішення цієї проблеми були неоднозначними. Так ряд російських вчених зазначали, що функції ідеології визначаються специфікою діяльності людей, яка переслідує вираження та захист класових інтересів (О. Уледов). Також виділяли такі функції ідеології як: теоретико-пізнавальну, класово-орієнтовну та соціально-організуючу (Н. Біккенін). Пізнавально-інтегративну, класово-службову, регулятивну, прогностичну, програмно-директивну функції виділяв Т. Стойчев. Інтегративну, аксіологічну, пізнавальну, мобілізуючу та прогностичну функції системи ідеології сформулювала О. Волкогонова.

Отже, проаналізувавши вищенаведене можна дійти висновку, що ідеологія як невід'ємний елемент культури має вплив на інші її елементи, в тому числі на мистецтво, науку, філософію, релігію, мораль і право. Але вона і сама являється системою, має свою структуру, включає комплекс взаємопов'язаних елементів. Ідеологія, як і культура, є складним системним утворенням, чим і пояснюється різноманіття підходів до її визначення, розуміння та структуризації.

Секція 2
ЕКОНОМІЧНІ ІДЕОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ТА СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАННІСТЬ

В. Д. Базилевич, д-р. экон. наук, проф., КНУТШ, Киев

ИДЕОЛОГИЯ КАК СИМВОЛИЧЕСКАЯ ВЛАСТЬ

Особенностью современного мира является необходимость государства отстаивать не только свою территориальную целостность и политико-экономическую независимость, но и свои "символические универсумы", подвергающиеся в условиях информационного общества постоянной экспансии со стороны различных форм культурной унификации, "символическому насилию" (П. Бурдье), которое приобрело статус фактора международных отношений.

Символические ряды в межгосударственных отношениях формируются исторически. Созданные представления транслируются от поколения к поколению через "социальную память" и оказывают свое влияние на взаимодействие государств в новой ситуации. "Социальная память – это средства, с помощью которых информация распространяется среди индивидов и передается от одного поколения к другому. Не обязательно сознавая это, индивиды передают свое поведение и представления другим в самых разных контекстах, но особенно – через эмоциональные и практические связи и взаимоотношения между поколениями [*Crumley, C. L.* Exploring Venues of Social Memory // Social Memory and History: Anthropological Perspectives / Climo, J. J., Cattel, M. G. (eds.). – Walnut Creek : Alta Mira Press, 2002. – P. 39–40]. Совершенно очевидно, что социальная память, определенная таким образом, обладает в высшей степени символическими характеристиками и свойствами – накопления и передачи информации, через обучение межпоколенную связь. Таким образом, функционирование оппонирующих символических рядов в значительной степени определяются социальной памятью, и, как правило, ориентировано прагматически, то есть ставит в качестве своей главной цели удовлетворение потребностей оппонирующих сущностей, будь то индивид, группа, нация или государство. Противостояние и необходимость сосуществования влекут за собой постоянную корреляцию интересов и реальных возможностей. Оппонирующие "символические универсумы", культивирующие и оберегающие престиж или пафос государств, стремятся к выживанию и используют для этого все доступные средства, включая экспансию своего "образа жизни", то есть паттернов поведения, мышления и мироощущения. Активность "символического комплекса", осуществляемая как прямыми, так и опосредованными методами, встречает сопротивление со стороны комплекса государства-визави, преследующего точно такие же цели.

Декларация гуманизации современного мира, выражающаяся в осуждении войн, как средств политики, в декларации "права народов" на самоопределение, и т. д., не повлияла, в принципе, на исходные факторы конфликтогенности мира. Именно – на потребности в дешевой рабочей силе, в рынках сбыта и сырья, на амбициях и стремлении утверждения своего "места" и увеличения "возможностей". Наряду с этим современный мир, обладая высокой интегрированностью, взаимопроницаемостью и развитием средств массовой коммуникации, дает возможность экспансионистски ориентированным государствам обретать возможность реализации своих устремлений и интересов на новом, более опосредованном и сложном уровне. Для того чтобы заставить то или иное государство или группу стран следовать в русле определенных предпочтений, часто достаточно использовать "символическое давление". Осуществляться оно может как через различного рода политические, экономические и военные международные организации, так и через экспансию смысловых комплексов.

Таким образом, "символическое насилие" приобретает статус влиятельного фактора международных отношений. Рассматривая феномен "легитимного", или "правильного" языка, П. Бурдье вводит такие понятия, как "лингвистический рынок" и "держатели лингвистического капитала". Именно последние "определяют законы ценообразования лингвистического рынка", который через разработанную систему санкций обеспечивает легитимизацию "официального языка" [*Кардамонов, О. А.* Глобализация и символическая власть // Вопросы философии. – 2005. – № 5. – С. 48]. В связи с этим П. Бурдье говорит о феномене символической власти, "конституирующей данность через речь, заставляющей людей видеть и верить, подтверждающей или трансформирующей видение мира, и тем самым воздействующей на мир. Это почти магическая власть, дающая возможность обрести эквивалент того, что обретается силой физической или экономической". Феномены "символической власти" и "лингвистического рынка" рассматриваются применительно к дифференциации социального пространс-

тва и диспозиций агентов, опираясь, в частности, на марксистское понимание доминирующего класса, как стремящегося, в целях удержания своего положения, к приданию статуса "всеобщности" своим воззрениям и своей культуре. Доминирующий класс реализует символическую власть через символическое же насилие, как опосредованное принуждение людей не только к определенному виду электорального поведения и политической культуры, но и к определенным образцам потребления, производства, отдыха, и т. д., создавая и распространяя в обществе набор предпочтительных суждений. Держатели "символического капитала", являющиеся основными заказчиками идеологической продукции, следят за тем, чтобы "символическое насилие" трактовалось его адресатами определенным образом, поскольку только в этом случае оно будет действительно эффективным. Соответственно, "идеологическая продукция тем действеннее, чем более она способна представить аморальной или незаконной любую попытку редуцировать ее до ее истинного содержания. Способность обвинить всякое исследование *идеологии* в идеологичности есть специфичная характеристика доминирующей идеологии: оглашение скрытого содержания дискурса является скандальным, поскольку оно высказывает то, что ни в коем случае не должно быть оглашено" [*Bourdien, P.* The Production and Reproduction of Legitimate Langnage and Symbolic Power. – Cambridge : Harvard University, 1991. – P. 170].

В. Ф. Баранівський, д-р філос. наук, проф., гол. наук. співроб., ІВО НАПНУ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ ЦЕНТРИЗМУ ЯК ПІДГРУНТЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Кризовий стан економіки України виник не тільки з причини світової економічної кризи. Відомо, що Україна в період розпаду СРСР була однією з найбільш економічно сильних республік, мала значний економічний потенціал. Головною причиною кризи в Україні стала ідеологічна, політична, культурна роз'єднаність українського суспільства, української влади. Ця проблема, поза сумнівом, залишається актуальною й сьогодні.

Важливим фактором у вирішенні цієї проблеми може стати ідеологія центризму.

Центризм – це той принцип політичних відносин, який дозволяє забезпечити консолідацію та єдність суспільства, еволюційний характер його розвитку, уникнути конфронтаційності в діях різних політичних сил, сприяє компромісу різних гілок влади.

Ідеологія центризму має будуватися на певних моральних традиціях та принципах. Так, ще в 1994 році про моральні засади центризму в політиці висловлювався Л. Кучма у своєму зверненні до депутатів Верховної Ради, де він наголосив: "Нехай нас об'єднують честь і рішучість, потреба конкретних справ на користь народу та спільна робота, а не гучні слова та пошук особистого комфорту". Очевидно, відсутність особливо таких якостей, як честь та рішучість у значної кількості депутатів Верховної Ради та Рад інших рівнів саме й стала однією із найбільш вагомих причин роз'єднаності серед політиків, гілок влади і, як наслідок, багатьох негативних процесів в Україні, які проявилися в роки Незалежності, зокрема й у сфері економіки.

Очевидно, крім оцінки моральних якостей наших політиків, всіх громадян України (які також є суб'єктами політики), на проблему центризму та єдності слід поглянути ширше, з позиції наявності необхідного рівня політичної культури в суспільстві. Навіть такі високі моральні категорії, як честь та рішучість, на жаль, не гарантують повною мірою високу громадянську позицію політика чи пересічного громадянина. (Напевне, жоден з українських політиків, особливо у Верховній Раді, не скаже, що він не має честі та гідності, але для всіх є очевидною їхня роз'єднаність та низька ефективність діяльності). Мабуть названі чесноти без глибокого та всебічного усвідомлення громадянами себе невід'ємною складовою української нації, українського народу, відповідальними за їх сьогодення та майбуття ще не стимулюють однозначно прагнення до єднання та спільних дій в ім'я загальнонаціональних інтересів. Єднання партій, блоків, громадян у сфері політики можливе лише за умови усвідомлення свого високого покликання служити народові, за наявності високого рівня політичної культури та патріотизму як невід'ємної складової такої культури. Саме відсутність необхідного рівня політичної культури, патріотизму, поміркованості в лідерів та членів різних блоків та партій в Україні не дав їм здійснити те, чого чекала від них абсолютна більшість українських громадян.

Хибність політичних поглядів, оцінок ситуації в Україні, а відповідно і економічних рішень влади, проявляється насамперед в нерозумінні глибинних причин роз'єднаності українського суспільства та шляхів їх усунення. Неупереджений погляд показує, що владні структури України просто "не помічають" процесів, які ведуть до розколу суспільства, зокрема, за ознаками регіональної, релігійної та мовної культури. В країні зростає вплив культур, релігій тощо, що не є традиційними та здатними об'єднати українське суспільство. В певних політичних колах превалює думка про те, що розв'язання

економічних проблем у державі зніме протистояння в суспільстві. Такий підхід є необґрунтованим та хибним. Політика, яка не бере до уваги духовних аспектів людського буття, не є реалістичною. Реалізм такої політики позірний: як засвідчує міжнародний досвід (Квебек, Афганістан, Лівія тощо), високий рівень добробуту не усуває значущості культурних чи релігійних домагань різних соціальних та політичних сил.

Однією із головних проблем духовного характеру, яка посилюється в Україні, є недооцінка мовного та цивілізаційно-орієнтаційного факторів. На сьогодні мовна самоідентифікація продовжує залишатися поважним каменем спотикання національної консолідації України. Мовна політика держави, на жаль, спонукає не до єдності суспільства, а до його розшарування за мовними, культурними та національними особливостями. Розколотість держави за наведеними параметрами неухильно призводитиме до взаємної опозиційності, протидії чи навіть протистояння всіх сепарованих за мовними ознаками сегментів поки що цілісної держави.

Щодо створення умов до єдності в ідеології центризму загалом позитивною є ідея про поширення та зміцнення соціальної бази центристських сил в Україні, зокрема, створення т. зв. "середнього класу". Очевидно, чим більше людей в Україні буде з середнім достатком, більш високим рівнем життя, тим краще. Все ж, очевидними є недоліки цієї теорії. Вона враховує рівень лише матеріального становища громадян, не торкаючись питання щодо їх національно-культурних та духовних потреб.

Ще однією проблемою, що роз'єднує українське суспільство, є релігійна. В роки незалежності проблеми міжцерковних, міжконфесійних відносин, корені яких було закладено ще в попередні історичні часи, проявилися з усією очевидністю. Переконаний в необхідності створення Єдиної Помісної Православної церкви в Україні на засадах української національної традиції.

Таким чином Україні потрібна чітка центристська ідеологія, в якій має бути визначена система економічних, політичних, правових та духовних цінностей, ідей, цілей у світлі реалізації котрих мають бути представлені перспективи розвитку суспільства.

Ідея національної єдності та центризму в політиці повинна базуватися на безумовному визнанні пріоритету національних інтересів, зокрема в сфері економічного життя, в підтримці національного товаровиробника, захисті українських товарів на міжнародних ринках тощо.

Моральні засади ідеології центризму вимагають здійснювати економічну політику, економічну діяльність на високих моральних засадах чесності, відкритості, національного патріотизму, законності та взаємної поваги. Всі сили (партії, громадські організації, рухи, представники різних національних меншин), мають поєднати свої зусилля та включитися в спільний процес відродження та розбудови економіки України – спільного дому для всіх нас.

Д. О. Баюра, д-р екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН КРІЗЬ ПРИЗМУ ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Соціальна відповідальність бізнесу в умовах ринкової економіки стає визначальним важелем розвитку, формує нові ресурси у вигляді соціальних інвестицій, сприяє нарощуванню соціального (неформальні цінності та норми) та людського (здібності та знання) капіталів

Сталий розвиток компаній передбачає відповідних дій відносно суспільства, впливу на навколишнє середовище, що проявляється в належному рівні управління. Він не лише відповідає потребам сьогодення, але й націлений на формування підґрунтя для того, щоб майбутні покоління мали можливість задовольняти свої потреби. Коло заінтересованих осіб компаній у розвитку соціальної відповідальності в умовах ринкової невизначеності розширюється і також носить нестійкий характер. Прагнення компаній займатися розбудовою сфери соціальної відповідальності сприяє розвитку не лише конкурентних переваг та ділової репутації, але й формує соціальний капітал. Новий етап соціалізації відносин через призму розбудови соціальної відповідальності пов'язаний в першу чергу з необхідністю подолання суперечностей та загостренням окремих проблем суспільства. Соціальна відповідальність бізнесу особливого поширення набула ще у 70-х роках минулого століття, хоча різні форми прояву благодійництва окремих меценатів відомі на теренах України у IX ст. У сучасному розумінні, формується нові погляди на корпоративну соціальну відповідальність, оскільки інтереси та очікування суспільства значно змінилися. Глобальна природа економічних, екологічних та соціальних проблем породила як необхідність пошуку нових засобів для їх розв'язання, так і сприяє формуванню абсолютно нових конкурентних переваг для окремих компаній, які здатні створювати нові ланцюжки доданої вартості за рахунок комунікацій із заінтересованими особами. Аналіз засвідчує, що компанії

навіть у період глобальної фінансової кризи різко не зменшували обсяги соціального інвестування, оскільки окремі групи зацікавлених осіб занадто вразливі і в подальшому можуть негативно вплинути на функціонування компаній. При розбудові соціальної відповідальності бізнесу слід брати до уваги сучасні підходи. Наприклад, за переконанням Ф. Фукуями соціальний капітал виступає важливим джерелом економічного прогресу і багатства. За його визначенням, "соціальний капітал – це креативний потенціал суспільства, що формується як результат наявної довіри між його членами. Він ґрунтується насамперед на утвердженні неформальних цінностей і норм, які поділяють певні групи людей, котрі мають можливість стабільного спілкування та співробітництва" [*Фукуяма, Ф.* Великий разрыв / Ф. Фукуяма ; Пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой. – М. : ООО "Издательство АСТ": ЗАО НПП "Ермак", 2004. – С. 27]. Отже, ефективним шляхом виявлення компанією своєї соціальної відповідальності є обізнаність із питаннями формування людського та соціального капіталу. Залучення зацікавлених осіб передбачає формування діалогу між компанією та самими зацікавленими особами. Соціальний діалог передбачає двостороннє спілкування і може набувати різних форм. Економічна складова розвитку соціальної відповідальності бізнесу нині також активно розвивається. Питання управління соціальною відповідальністю бізнесу розглядається на засіданнях не лише наглядових рад, але й правлінь провідних вітчизняних публічних та приватних акціонерних товариств, тобто нині воно торкається оперативного рівня управління компанією. Сама сфера корпоративного управління значно розширюється за рахунок підготовки, реалізації та оцінювання політики соціальної відповідальності. Цикл корпоративного менеджменту у сфері соціальної відповідальності передбачає реалізацію окремих етапів: 1) аналіз та удосконалення (поліпшення) практик реалізації соціальної відповідальності компанії; 2) формування стратегії та реалізація політики у сфері соціальної відповідальності (складова частина загальної корпоративної бізнес-стратегії); 3) програмно-цільове планування заходів соціальної відповідальності та соціального інвестування; 4) впровадження та реалізація заходів соціальної відповідальності та соціального інвестування; 5) контролінг, моніторинг, соціальний, екологічний та внутрішній корпоративний аудит та коригуючи дії. Основні принципи управління соціальною відповідальністю у великих та середніх компаніях можуть бути задокументовані. Сфери соціальної відповідальності регламентують діяльність у таких напрямах як корпоративне управління, етика бізнесу, охорона й безпека праці, трудові відносини, охорона довкілля, доброчинність тощо. Окремі компанії у процесі соціального діалогу підписують декларації соціального партнерства із заінтересованими сторонами. Принципи корпоративної соціальної відповідальності повинні враховуватися у процесі корпоративного управління, зокрема: управління ризиками; управління витратами та реалізацією програм соціального інвестування; розвиток соціального партнерства із заінтересованими особами. Процес управління соціальною відповідальністю бізнесу є достатньо складним та багатогранним, тому компаніями використовуються різноманітні методичні підходи та сучасні інструменти, залежно від видів економічної діяльності та напрямків розвитку компанії, а також її впливу на ту чи іншу заінтересовану особу.

О. А. Більовський, ст. викл., НТУУ "КПІ", Київ

СЬОГОДЕННЯ РИНКОВОГО СУСПІЛЬСТВА ТА МАЙБУТНЄ НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

В далекому 1947 році Карл Поланьї в статті з доволі показовою назвою "Наша застаріла ринкова психологія" писав про те, що "філософія laissez-faire, яка піднімає на щит ринкову економіку, виявилася неспроможною… Вона відслужила свою службу…" [*Поланьи, К.* Наша устаревшая рыночная психология // Поланьи, К. Избранные работы. – М. : Издательский дом "Территория будущего", 2010. – С. 43]. Відстоюючи необхідність здійснення самими людьми – виробниками та споживачами – планомірних заходів, направлених на зміну існуючої економічної моделі, автор "Великої трансформації" вказував на те, що успішним такий експеримент може бути лише за умови, "якщо він буде базуватися на інших уявленнях про людину та суспільство, ніж ті, що успадковані нами від ринкової економіки" [Там же. – С. 46]. Остання, на думку К. Поланьї, керуючись двома основними мотивами – голодом та вигодою, – навіюють людям вкрай спрощені уявлення на роль та функції економічної системи в суспільстві, перетворює людину на економічного суб'єкта, розтинає людську цілісність протиріччям матеріального та ідеального.

Філософсько-соціологічні ідеї К. Поланьї стосовно можливості та необхідності подолання ринкового характеру суспільства можна вважати симптоматичними для західного суспільства другої половини XX століття. Їхнім політичним аналогом були положення підписаної в 1942 р. У. Черчиллем та Ф. Д. Рузвельтом Атлантичної Хартії, де мова йшла про свободу громадян від злиднів. Закінчення

Другої світової війни і, як наслідок, створення соціалістичного табору за рахунок країн Східної Європи, дало потужний поштовх широкомасштабній політиці побудови в західних капіталістичних країнах держави всезагального добробуту – welfare state. Розширення державного сектору економіки, застосування інструментів економічного програмування, побудова систем соціального забезпечення – такого роду заходи дозволили західним елітам вирішити ключову проблему врятувати капіталізм. Останній, отримавши за рахунок використання неринкових інструментів "людське обличчя", дивним чином вижив. Його соціалізація в значній мірі сприяла перетворенню революційності на маргінальне явищем, оскільки, як писав Г. Маркузе, "в умовах зростаючого рівня життя непідкорення системі здається соціально безглуздим, тим більше в тому випадку, коли це обіцяє відчутні економічні й політичні невигоди й загрожує безперебійній діяльності цілого" [*Маркузе, Г.* Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества. – М. : REFL-book, 1994. – С. 2].

Поворотним пунктом в новітній історії людства слід вважати кінець 70-х – початок 80-х років, коли в західних країнах почався демонтаж держави всезагального добробуту внаслідок реалізації т. з. неоліберального курсу. Лібералізм як ідеологія вільного ринку завжди був елементом свідомості західного суспільства. Однак його абсолютна перемога, яка відбулася в останні десятиліття XX ст., виглядає досить несподіваною. На нашу думку, кардинальна зміна ставлення західного суспільства до неолібералізму була обумовлена не тільки необхідністю подолати численні економічні труднощів, з якими зіштовхнулася західна ринкова економіка в 70-х роках XX ст. внаслідок застосування кейнсіанських моделей. Спроможність неолібералізму бути адекватним засобом лікування сучасної ринкової економіки від стагфляції та інших хвороб слід було б оцінювати дуже обережно, хоча б тому, що з економічної точки неоліберальний підхід означає "повернення до капіталізму XIX ст., причому не в силу випадкового збігу обставин або непорозуміння, а як частина добре продуманого плану" [*ван Кревельд, М.* Расцвет и упадок государства. – М. : ИРИСЭН, 2006. – С. 452]. Таємницю актуалізації неолібералізму слід шукати зовсім в іншій площині. Він був не стільки економічним, скільки політичним проектом, який мав на меті здійснити соціальний реванш – шляхом своєрідного "повстання еліт" (К. Леш) відновити владу потужних економічних груп над суспільством в умовах легітимізованого пізнього капіталізму. На думку Д. Харві, "неолібералізація виявилася не дуже ефективною для відродження глобального процесу накопичення капіталу, але вона виявилася напрочуд успішною по відношенню до відновлення влади, а в деяких випадках і надання влади новій (як це відбулося в Росії або Китаї) економічній еліті" [*Харви, Д.* Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение. – М. : Поколение, 2007, 288 с. – http://www.i-u.ru/biblio/archive/harvi_kratkaja/00.aspx].

Досвід трьох неоліберальних десятиліть дає можливість підтвердити обєктивність такого припущення. За даними Міжнародної організації праці (МОП) за цей період середній показник світового ВВП на душу населення збільшився на 40 %. Однак одночасно катастрофічно збільшилася нерівність у його розподілі. У Великій Британії частка доходів 1 % найбагатших людей в національному доході збільшилась з 6,5 до 13 %, в США – з 8 до 15 %. В 2007 р. 61 млн. найбагатших людей отримували стільки ж доходів, скільки отримували 3,5 млрд. чол. 75–80 % населення світу не мають доступу до базових систем соціального захисту. Кількість тих, хто живе в умовах крайньої бідності складає 1,4 млрд. чол. – лише на 0,4 млрд. менше, ніж в 1990 р. Не можуть знайти собі роботу 205 млн. чол., 1,5 млрд. змушені працювати в режимі самозайнятості.

Неоліберальна революція вивела на історичну сцену постіндустріального суспільства привілейований "інтелектуальний клас", чисельність якого оцінюється в 20 % населення західних країн. Однак вона сильно вдарила по класу робітників промислового сектору та сектору послуг, чиє трудове життя, за словами З. Баумана, все більше насичується невизначеністю. "Приналежна йому частка в суспільному багатстві стійко скорочується, не залишаючи можливостей для підвищення кваліфікації й поповнення «класу інтелектуалів»" [*Иноземцев, В. Л.* Классовый аспект бедности в постиндустриальных обществах // Социологические исследования. – 2000. – № 8. – С. 18]. Відбувається "ерозія" середнього класу, значна частина якого переходить в прошарок, близький до "нижнього класу" (underclass). Такі результати ставлять під великий сумнів майбутнє неоліберальної ідеології.

А. Г. Бондар, асп., ДНУ, Донецьк

НОВІТНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ: ПРОСУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ БРЕНДІВ ЧЕРЕЗ ТЕХНОЛОГІЮ PRODUCT PLACEMENT

Розвиток інформаційних технологій у світі змінив правила гри у сучасному інформаційному просторі та міжнародному політичному процесі. За сучасних умов, провідною економічною ідеологією став

менеджеріалізм [*Абрамов, Р. М.* Менеджериализм: экономическая идеология и управленческая практика // Экономическая социология. – 2007. – Е. 8, № 2. – С. 92–100]. Сучасне управління ґрунтується на ринкових засадах. Процеси комунікації між державами відбуваються через закони маркетингу. Це означає, що саме сильний бренд території забезпечує конкурентоспроможність країни на міжнародній арені.

Реалії сучасних досягнень у галузі інформаційних технологій дають необмежені можливості представляти територіальні бренди у світі. Однією з ефективніших технологій є **Product placement** (РР) – розміщення певного товару, торговельної марки або послуги у кіно, теле- і радіопередачах, у газетах і журналах, в Інтернеті, комп'ютерних іграх, у мультфільмах, літературі, поезії, у піснях і музичних кліпах, у коміксах і т. п. [*Киселева, П. А.* Product placement по-русски / П. А. Киселева. – М. : Вершина, 2008. – С. 152].

Ефективність цієї технології досягається за рахунок того, що вона має розважальний характер; реклама, яка "вмонтована" у сюжет, має більшу довіру, більш тривалий ефект та глибоке впровадження у споживачів; реципієнт не зможе залишити без уваги маркетингове повідомлення, оскільки воно вбудовано у сценарій (на рівні діалогів, дій, зображень); емоційний стан людини у розважальний момент автоматично переноситься на сприйняття рекламованої ідеї чи продукту. РР – це витончена техніка проникнення у підсвідомість захопленого сюжетом і грою реципієнта, який у момент комунікації, сприймає інформацію некритично і готовий прийняти практично будь-яку нав'язану йому ідею, думку, звичку. Тому просування саме територіальних брендів через цю технологію може бути значно ефективнішим.

Мета тез – довести доцільність використання новітніх інформаційних технологій, а саме РР, у практиці просування внутрішніх та зовнішніх територіальних брендів.

Світовий досвід територіального брендингу вже має приклади використання РР для просування брендів країн чи окремих складових територіальних брендів. Вдалим прикладом РР є кінострічка *"Володар Кілець",* після якої щорічний приплив туристів у країну збільшився за 2000–2006 роки на 40 %. Толкін-туризм (організовані подорожі у місця, де проходили зйомки трилогії "Володар Кілець") став частиною індустрії розваг Нової Зеландії. Сьогодні місця зйомок – відома культурна пам'ятка та туристичний маршрут, а для новозеландців – національна гордість [http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC].

Прикладом неоднозначного РР є кінострічка *"Борат"*. З одного боку, після прем'єри у 2006 році, Казахстан став відомою країною у світі, залучивши тисячі туристів, рівень інтересу до країни підвищився втричі за статистикою британських пошукових сайтів. З іншого – образив національні почуття казахстанців. На думку казахстанського режисера Є. Ракішева, "Борат" не відображає характер мешканців Казахстану. У 2011 році планується прем'єра "Брат мій Борат". Це – фільм-відповідь про те яким реально побачив Казахстан американець Джон, після перегляду "Бората" і вирішивши переконатися в його вірогідності [http://www.zakon.kz/83603-borat-prevratil-kazakhstan-v-mekku.html]. Фільм "Борат" став скоріш прикладом **product displacement** (негативний РР), як і документальна стрічка *"Інший Челсі: історія з Донецьку"*, яка позиціонує Донецький регіон у однобічному негативному контексті: регіон з корумпованою владою та низькими стандартами життя шахтарів-вболівальників. Ця стрічка стала переможцем німецького фестивалю документального кіно, а Донецьк в очах європейців укорінився негативними образами і вимагає негайного ребрендингу.

Прикладом ефективного використання РР серед українських міст є брендинг Одеси. Серед сучасних стрічок, прикладами ефективного РР є стрічка "Про що говорять чоловіки" (Одеса позиціонується як колоритний розважальний центр України для мешканців СНД) та "Перевізник 3" – стрічка стала першим фактом брендингу Одеси у світі, де показовою є фраза Валентини "Я не росіянка, я з України, а ми різні – отут (показує на голову) і отут (показує на серце)". Серед прикладів використання РР в Україні є зйомки фільму *"Закохані у Київ"*, основна мета якого – показати світові красоти Києва та національних характер українців. Ця стрічка увійде у конкурсні покази вісімнадцяти світових кінофестивалів: Канни, Венеція, Берлін, Торонто та ін.

Уряд Барселони у межах програми із туризму, запросив режисера Вуді Алена для зйомок "Вікі Кристина Барселона". Після прем'єри були сформовані туристичні маршрути по місцях зйомок, у результаті, вдалося залучити 6 млн. туристів.

За даними Всесвітньої організації туризму, у 2010 році Великобританія залучила 29,6 млн. туристів, 40 % однією з причин відвідування назвали кінематографічні пам'ятки, місця зйомок стрічок "Аліса у Країні чудес", "Гордість і упередження", "Код да Вінчі" та інші. Кожна з пам'яток заробляє у середньому 4,5 тис. євро за день, один фільм приносить 550 тис. євро у економіку регіону [http://hotels.memax.com.ua/news/170231].

Одними з перших просувати національну патріотичну ідею через РР стали американці. У Пентагоні був створений підрозділ, який співпрацював із найкрупнішими кіностудіями Голівуду. Результа-

том стали такі фільми як *"Літак президента", "Врятувати рядового Райана", "Зіткнення з безоднею"* та інші. Ці стрічки демонструють американську військову міць, пропагують американські цінності та ідею американської виключності. Подібна політика продовжується й сьогодні. Щорічно армія США витрачає 2,5 мільйони доларів на розкрутку й підтримку гри *America's Army*, спеціально написаної для її покращення іміджу армії й залучення новачків на службу.

Таким чином, технологія РР дозволяє ефективно просувати територіальні бренди та будь-які їх складові елементи. Країни з сильними територіальними брендами використовують технологію РР як одну зі складових у своїх брендингових стратегіях. Тому доцільно на національному рівні запровадити державну довгострокову стратегію брендингу України, де окремим каналом просування бренду став би РР, який зможе формувати, в першу чергу, внутрішній національний бренд, розвиваючи український кінематограф, літературу, мистецтво та постійно продукувати національні культурні проекти для українців та іноземців.

В. А. Вергун, д-р екон. наук, проф., КНУТШ, Київ

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Глобалізаційні процеси, розвиток науково-технологічної революції, перехід країн світового господарства до шостого технологічного укладу породжують нові тенденції у розвитку сучасного міжнародного бізнесу, однією з яких є його зростаюча соціалізація.

Тому цілком слушним постає питання як про зміст соціальної спрямованості міжнародного бізнесу, так і ті форми в яких вона знаходить свій прояв в умовах глобальної фінансово-економічної кризи.

Сучасна глобальна фінансово-економічна криза у значній мірі загострила проблему корпоративної соціальної відповідальності (КВС), соціальної відповідальності бізнесу всіх його рівнів, форм і видів. Питання, яке постає у цьому контексті полягає в тому чи загрожує криза соціальним аспектам бізнесової, підприємницької діяльності чи, навпаки соціальна відповідальність бізнесу зможе стати дієвим інструментом її подолання.

Експерти прогнозують, що посткризовий світ буде у більшій мірі соціально відповідальним, а тому спосіб подолання кризи з "орієнтацією а перспективу" може мати не менше значення, аніж сам вихід з неї. Як відомо, у перекладі з грецької слово "криза" означає "рішення", "вибір", "поворотний пункт", а також "небезпека" і "можливість". По відношенню до соціальної відповідальності бізнесу, очевидно, найбільш продуктивним є розуміння кризи як поворотний пункт та можливість, оскільки остання переорієнтовує як бізнес так і суспільство на тривалий сталий розвиток.

Його забезпечення можливе через подальшу соціалізацію бізнесу, яка трактується в літературі як етична поведінка, відповідальність та соціальна спрямованість діяльності компаній, як певний рівень добровільного реагування організації на соціальні проблеми [*Панченко, Є. Г.* Міжнародний менеджмент. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 379; Міжнародний бізнес. – К. : ВПЦ Київський університет, 2009. – С. 283].

Сформульована в середині 70-х років XX століття концепція корпоративної соціальної відповідальності включає в себе ряд ключових принципів і положень, дотримання і реалізація яких сприяє розвитку компаній, розширює їх можливості для ефективного бізнесу, посилює конкурентні позиції. Концепція виходить з того, що соціальна відповідальність є похідною від суспільної влади, бізнес повинен діяти як відкрита система, соціальні витрати мають бути ретельно обраховані і в кінцевому рахунку оплачені споживачем, не лише компанії, але й громадяни залучаються до відповідальності за вирішення соціальних проблем.

Наприкінці 90-х років XX століття ключові положення концепції знайшли своє відображення у кодексі поведінки транснаціональних корпорацій, розробленим рядом наддержавних організацій та громадських об'єднань і проголошеним на Всесвітньому економічному форумі у Давосі у грудні 1999 р. Кодекс включає в себе дев'ять принципів корпоративної соціальної відповідальності, серед яких підтримка міжнародних прав людини в рамках корпоративної діяльності, визнання за трудовим колективами права на створення асоціацій та укладання колективного договору, усунення всіх форм примусової праці, підтримка і сприяння більшій екологічній відповідальності та впровадженню екологічно безпечних технологій [Социальная ответственность: новые требования к бизнесу в постиндустриальную эпоху // Персонал. – 2002. – № 2. – С. 72–78].

Інтеграція принципів соціальної відповідальності бізнесу у стратегію компаній і фірм в умовах глобальної фінансово-економічної кризи відкриває можливість для них зосередитись на головних пріоритетах діяльності, змістити акценти у самій соціальній стратегії і включити в неї низку антикризових заходів, поєднати соціальні аспекти з економічними пріоритетами. Крім того, такий підхід дозволяє ком-

паніям прорахувати власні потенційні конкурентні переваги, що виникають внаслідок інвестування у соціальні програми і проекти [*Шаповал, В. М.* Соціальна відповідальність як конкурентна перевага розвитку сучасного бізнесу // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : Сб. науч. тр. – Донецк, 2010. – Ч. ІІІ. – С. 189–193].

Нові умови ведення бізнесу об'єктивно вимагають змін у процесі соціальної відповідальності українських компаній, трансформації системи менеджменту, принципів корпоративного управління та конкурентних стратегій. Глобальна фінансово-економічна криза значно звузила можливості національного бізнесу, негативно позначилася на практиці і стандартах корпоративної соціальної відповідальності. В цих умовах більшість українських компаній змушена оптимізувати свої витрати, в тому числі і на соціальні ініціативи. Несприятлива цінова кон'юнктура, зменшення попиту на вітчизняну продукцію на світовому ринку, а відповідно скорочення обсягів виробництва, інфляція та зростання напруженості на ринку праці змушують національний бізнес до пошуку шляхів оптимізації витрат на заробітну плату (скорочення чисельності працюючих та зменшення рівня оплати праці), на розвиток персоналу, соціальні програми. Проте, з боку ряду українських компаній поки що не спостерігається активного процесу коригування стратегій корпоративної соціальної відповідальності. Зміст цих стратегій зводиться переважно до скорочення персоналу, штатних і адміністративних витрат, заробітної плати, переходу на неповний робочий тиждень.

Разом з тим, окремі компанії України і в умовах кризи продовжують активну діяльність у сфері корпоративної соціальної відповідальності. Започаткований у 2008 році рейтинг відкритості та активності українських компаній у сфері КСВ засвідчив, що вони максимально враховують соціальні аспекти у власній бізнес-діяльності.

А. А. Вірченко, асп., КНУТШ, Київ

КРИЗА ІДЕОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОТРЯСІНЬ 2008–2010 рр.

Глобальні фінансово-економічні потрясіння 2008–2010 рр. засвідчили кризу ідеології економічного лібералізму, заснованої на утвердженні раціоналізму і ринкових принципів в усіх сферах суспільного життя, що посилило нестійкість розвитку світової економіки, порушило соціальну злагоду, викликало загрозу втрати національної ідентичності для багатьох країн. Реалізація неоліберальної парадигми глобалізації призвела до перенесення на планетарний рівень провалів ринку, які не корегуються суспільним контролем за економікою, що загострило необхідність переходу до нових форм регулювання світової економіки [*Гражевська, Н. І.* Економічні системи епохи глобальних змін. – К. : Знання, 2008. – С. 297].

Аналіз еволюції світової економічної науки та практики засвідчує, що чільне місце в інструментарії розробників макроекономічної політики протягом XX – початку XXI ст. займала то фінансова, то грошова політика, і це чергування співпадає з чергуванням теоретичного лідерства кейнсіанського й неокласичного напрямів економічних досліджень. Виходячи з того, що бюджетно-податкова політика чинить більший вплив на економічну систему, ніж грошово-кредитна, неокласики пропагують застосування інструментів грошово-кредитної політики, а кейнсіанці – фіскальної. Йдеться про те, що неокласичний напрям економічної теорії "ідейно та теоретично наслідував і розвивав класичну доктрину ринкового лібералізму (laissez faire) з її ідеями стихійної ринкової рівноваги, ринкового саморегулювання та невтручання держави в економіку" [Історія економічних учень : Підручник / Базилевич В. Д., Леоненко П. М., Гражевська Н. І. та ін. ; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – С. 824], водночас кейнсіанство ґрунтується на принципах державного регулювання ринкової економіки.

Загальновідомо, що базовою цінністю ліберальної ідеології є свобода. Відповідно, економічними пріоритетами виступають переважання приватної власності та мінімізація державного регулювання економіки. Це, в свою чергу, означає відмову (повну або часткову) від проведення будь-яких заходів економічної політики, у тому числі мінімізація бюджетно-податкового регулювання, а саме: зниження податків і державних видатків. За нормальних умов, коли економіка знаходиться у фазі підйому (фактичний сукупний попит дорівнює ефективному, обсяг випуску на оптимальному рівні, рівень безробіття не перевищує природній), економічна система функціонує безперебійно, мінімальні надходження до державного бюджету не перевищують видатки. Однак у фазі економічного спаду загострюється потреба у збільшенні державних закупівель, виплат по безробіттю, розширенні державного інвестування, стимулюванні споживчого й інвестиційного попиту. Фінансування цих статей за відсутності заощаджень спричиняє наявність дефіциту державного бюджету і, як наслі-

док, виникнення державного боргу. Часто в таких умовах виникає боргова залежність, оскільки витрати на обслуговування державного боргу вимагають нових запозичень. Відтак підривається можливість забезпечення основної цінності ліберальної ідеології – свободи, ідеологія економічного лібералізму сама себе заперечує.

Одним із перших, хто вказав на кризу ідеології економічного лібералізму та на необхідність державного регулювання ринкової економіки, був відомий англійський дослідник Дж. М. Кейнс. "За розумного регулювання, – писав вчений, – капіталізм може стати більш ефективним в досягненні економічних цілей, ніж будь-яка інша система… Наше завдання полягає в тому, щоб сформувати соціальну організацію, яка забезпечувала б максимальну ефективність" [*Кейнс, Дж.* М. Конец laissez-faire // Истоки. – Вып 3. – М. : ГУ-ВШЭ, 2001. – С. 279]. При цьому в період Великої депресії та розгортання кейнсіанської революції фіскальна політика розглядалася в якості центрального макроекономічного засобу подолання кризових потрясінь ринкової економіки. Однак протягом 1970 – 1980-х років, коли відбулися глибинні соціально-економічні та техногенні зрушення в розвитку світогосподарської системи неокласичний напрям почав відновлювати провідні позиції. На перший план вийшла фінансова і монетарна політики, які розглядалися рівноцінними в контексті досягнення головної мети – досягнення зовнішньо- та внутрішньоекономічної рівноваги. Таким чином, протягом останніх двох десятиліть XX століття відбувся перехід кейнсіанства в опозицію до неокласики та применшення значення фінансової політики. Однак розгортання глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр. знову посилило увагу науковців та практиків до фінансової політики, оскільки виникла нагальна потреба у врегулюванні кризових явищ та процесів.

Очевидно, що за сучасних умов інструментарій, запропонований представниками неокласичної економічної теорії як провідниками ідеології економічного лібералізму не є ефективним. Оскільки криза набула фінансового характеру, для її подолання слід застосовувати фінансові інструменти стабілізації. Йдеться про необхідність переосмислення ролі та значення фінансової, зокрема бюджетно-податкової, політики як засобу макроекономічного регулювання. Разом з тим необхідно взяти до уваги системний характер сучасної кризи економічного лібералізму. Йдеться про кризу ліберальної ідеології в цілому. На думку відомого західного дослідника І. Валлерстайна, "внутрішні суперечності ліберальної ідеології носять тотальний характер… Криза тотальна, дилема тотальна. Ми будемо переживати її наслідки найближчі півстоліття. Як би ми не вирішували колективними зусиллями цю кризу… одне безсумнівне: це не буде система, заснована на ліберальній ідеології" [*Валлерстайн, И.* После либерализма. – М., 2003. – С. 155].

В. В. Вірченко, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ ЯК ОСНОВА НОВОЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Як у минулому, так і на сучасному етапі розвитку суспільних відносин, економічна сфера була і залишається об'єктивно необхідною складовою суспільства, від рівня розвитку і ефективності якої залежить матеріальний добробут нації. Водночас, стан економіки, механізм регулювання економічних відносин визначаються тією економічною ідеологією, яка панує у суспільстві. На нашу думку, саме вади панівної економічної ідеології, що набула поширення в Україні і має своє коріння у радянському минулому нашої країни, стримують її економічний розвиток і не дозволяють посісти чільне місце у світовому економічному співтоваристві.

Домінуюча на сьогодні у світовій економічній науці неокласична економічна теорія сформувалася ще на початку XX ст. Незважаючи на це, нова інституційна економічна теорія формує один із основних магістральних напрямків сучасної економічної думки, який виступає в якості альтернативи пануючій неокласичній парадигмі. Розвиток інституціоналізму був зумовлений рядом об'єктивних факторів, а саме – недоліками неокласичної методології дослідження. Абстрактність неокласичних моделей економіки, ігнорування соціальних аспектів економічного буття, застосування нереалістичних моделей людської поведінки, пошук абстрактних "оптимальних" рішень у рамках нормативного аналізу і нереалістичні передумови аналізу виявили потребу у формуванні принципово нової інституційної парадигми економічної теорії. Таким чином, дана наукова школа намагається повернути економічну теорію із русла економіксу у лоно політичної економії і більш об'єктивно оцінити економічну реальність. Інституціоналізм дозволяє подолати обмеженість класичних економічних теорій і розробити нову цілісну систему наукового знання про економічне життя на всіх його рівнях, яка розширює уявлення про поведінку економічних суб'єктів за рахунок аналізу тих еконо-

мічних сил і факторів, які раніше ігнорувалися. У рамках даного напрямку економічної думки було розроблено систему теоретичних концепцій, яка дозволяє, виходячи із фундаментальних припущень щодо поведінки економічних агентів і характеристик зовнішнього середовища, пояснювати досить широкий клас суспільно-економічних явищ і процесів. До таких концепцій відносяться: обмежена раціональність, опортуністична поведінка, інституції, організації, трансакції й трансакційні витрати [*Ходжсон, Джеффри.* Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / М. Я. Каждан (пер. с англ.). – М. : АНХ ПРФ, 2003. – С. 47]. Взаємодоповнюючи одна одну, дані концепції в системі утворюють концептуальний каркас інституціональної економічної теорії.

Поняття "інституції" було запозичене економістами із соціальних наук, зокрема, із соціології, політичної філософії та соціальної психології. Уперше визначення інституцій було запропоноване шотландським філософом Вільямом Гамільтоном в першій половині XIX ст. У рамках економічної науки дану категорію одним із перших використав Торстейн Веблен, що визначав інституцію як розповсюджене уявлення про спосіб життя в суспільстві, сукупність діючих у визначений час правил і норм поведінки [*Шаститко, А. Е.* Новая институциональная экономическая теория: особенности предмета и метода. – М. : ТЕИС, 2003. – С. 17]. Ми буде трактувати інституції як сукупність формальних і неформальних правил та норм поведінки, що виконують функцію обмежень у ситуації вибору, а також механізмів санкціонування, які забезпечують їх дотримання шляхом створення додаткових витрат для порушників. Механізми санкціонування стають компонентами інституційної структури суспільства внаслідок того, що лише діючі інституції можуть виконувати регулюючу функцію. На наш погляд, такий підхід до визначення даної категорії є виправданим, оскільки спрощує аналіз інституційного регулювання суспільно-економічних процесів.

Теорія інституцій дає змогу краще зрозуміти, як в умовах існування трансакційних витрат і обмежених пізнавальних здібностей економічним агентам вдається максимізувати корисність і швидко приймати ефективні рішення, незважаючи на інформаційний хаос, непередбачуваність і надзвичайну динамічність економічного середовища. Вона акцентує увагу на практичній і концептуальній значимості інституцій в дослідженні економічних процесів, підкреслює визначальну роль соціальних і економічних правил поведінки в системі регулювання економічної діяльності. Згідно з інституційною теорією економіка не може бути просто ототожнена з ринком, вона є значно ширшим поняттям, і ефективне розміщення ресурсів здійснюється не за рахунок ринкового механізму, а завдяки інституціям, які забезпечують функціонування ринку. Економічна система розглядається не як абстрактна модель, а як об'єкт організуючого і регулюючого впливу формальних і неформальних правил. В умовах невизначеності, надзвичайної динамічності і непередбачуваності економічного середовища інституції відіграють функціональну роль у формуванні основи для прийняття рішень. Визначаючи матриці поведінки на ринку економічних суб'єктів, інституції врегульовують і упорядковують економічне середовище. Проте інституції не обмежують діяльність економічних суб'єктів, а навпаки створюють додаткові можливості для них за рахунок зниження трансакційних витрат. Таким чином, застосування концепції інституцій дозволяє по-новому розглянути сутність ринку. Неокласична теорія трактує ринок як природний порядок, що сформувався і в процесі агрегування індивідуальних угод. На противагу неокласикам, інституціоналісти розглядають ринок як систему інституцій, в рамках якої відбуваються велика кількість трансакцій, що регулюється і стимулюється ринковими інституціями. Тобто ринок утворюють механізми, які сприяють координації великої кількості організованих обмінів і надають економічній діяльності структуру, організацію і легітимність. Отже, ринок – це інституціоналізований обмін.

На жаль, в Україні недостатньо розвинуті саме ті інституції, які виконують у країнах із ринковою економікою важливі функції забезпечуючи механізм санкціонування, підтримку повагу економічних суб'єктів до приватної власності і формальних правил закону, знижуючи ризик опортуністичної поведінки. Незрілість, неповнота інституційної структури з одного боку, та недостатня ефективність вже функціонуючих інституцій – з іншого, дестабілізує економічну систему України і гальмує процес економічного зростання. Таким чином, для вирішення ряду важливих проблем, що негативно позначаються на економічному розвитку, у тому числі й проблеми корупції, держава не повинна примушувати економічних суб'єктів діяти у відповідності з цілями державної економічної політики. Натомість, необхідно створити ефективну систему інституцій, які забезпечать дієве регулювання і стимулювання розвитку економічних відносин, а також визначать загальне русло розвитку національної економіки в рамках якого економічні суб'єкти зможуть здійснювати вільний вибір методів та форм економічної діяльності.

Л. І. Войнаровська, асист., КНЕУ ім. В. Гетьмана, Київ

КОНЦЕПЦІЯ "ЦІЛЕРАЦІОНАЛЬНОСТІ"ЯК ФОРМА ЕКОНОМІЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Ідеологічною умовою формування західного капіталізму слугувало, всупереч загальноприйнятій думці, не стільки формування "праведної" релігійної мотивації високопрофесійної праці, накопичення капіталу і розвитку підприємництва, скільки виникнення особливого типу раціоналізації. Специфіка й унікальність протестантської раціоналізації полягає в тому, що вона пронизувала усі сфери життя, передбачала залежність будь-якого виміру життєвої поведінки – не лише власне господарювання, але й міжособистісних відносин, політичних пристрастей, естетичних смаків, релігійних очікувань і морального удосконалення – від принципів строгої калькуляції, зведення балансу "доходу" (успіху, вигоди, користі) як свідчення богообраності та "розходу" (невдачі, збитків, шкоди) як знаку загибелі. Таким чином здійснюється повне "розчаклування" світу, оскільки немає ніяких магічних, містичних, ритуальних, традиційних і естетичних способів здобути спасіння. Духовний стан, образ людини визначається, таким чином, її діловими якостями.

В соціальному плані ціннісне значення протестантської ідеології полягало в тому, що вона диктувала "обраним" успішним підприємцям суто утилітарні принципи життя, в тому числі і відношення до людей як до джерела прибутку (наживи). Якщо до Реформації утилітарно-практичні відносини регулювалися за допомогою соціальних і етичних норм, то М. Вебер показав, що саме протестантська етика створила передумови для того, щоб утилітарно-практичні відносини перетворилися в регулятор соціальних, ціннісних і моральних відносин, обумовлюючи тим самим "відношення до людини не як до мети, а як до засобу".

Зазначимо, що М. Вебер розуміє "наскрізний" характер протестантської раціональності не просто як тотальне регулювання усіх сфер життя певного суб'єкта (протестанта-підприємця), але і як розповсюдження її на усі соціальні верстви суспільства, що об'єднані незалежністю від протестантських сект. М. Вебер не загострює увагу на тому, що раціональність нескінченного прагнення до наживи заради себе самої допускала цілковито ірраціональні діяння щодо тих, хто випадав з кола "обраних". Адже саме в контексті протестантизму на Заході починає формуватися гранично жорстке відношення до слабких, невдах, бідних. По суті, всі ці "знедолені" опинилися за межами протестантської етики. Адже за безмежне зростання прагнення до наживи, за нескінченне "роблення" грошей, за ділову ідіосинкразію, яку можна констатувати в якості ознаки високого капіталістичного духу, не можна робити "відповідальним" протестантизм. Протестантський провідник моральності, навіть визнаючи саме прагнення до прибутку і багатства, робить це мовчазним або позитивним зауваженням: прагнення до прибутку і наживи не повинні ніколи ставати самоціллю.

Теорію М. Вебера не потрібно сприймати як таку, яка спрямована на моральне виправдання капіталістичного підприємництва в очах усього суспільства за допомогою протестантської "мирської аскези". Тепер, коли "капіталізм переміг", він не має потреби спиратися на "мирську аскезу", оскільки засновується на "механічному фундаменті". Проблема морального виправдання підприємництва як соціального інституту перед суспільством загалом, а не всередині окремої його структурної складової, залишається у протестантському світі. Підтвердженням цього є кризи легітимності підприємництва – масові антикапіталістичні кампанії, які не обов'язково пов'язані з соціалістичною і комуністичною ідеологією, а мають характер всезагального осуду його діяльності як деструктивної для соціальних, культурних і морально-ціннісних засад суспільства.

Для виходу з цієї і подібних криз, нагальною стала потреба вирішення проблеми легітимізації підприємницької діяльності як інституту на рівні усього суспільства, що обумовило виникнення нових форм ідеології і культури. Формою соціальної легітимізації монополізованого промислового капіталізму стала ідеологема "служіння бізнесу суспільству". Один із її творців – Е. Карнегі, у своїй відомій праці "Євангеліє багатства" стверджував, що велике підприємництво приносить суттєву користь суспільству не лише завдяки створенню робочих місць, перерозподілу частини прибутку у вигляді зарплатні, але й завдяки благодійництву. Прихильник цієї позиції – Г. Форд стверджував, що ефективний промисловий розвиток здатний створити умови для вирішення соціальних проблем, в силу чого, заснована на "служінні" промисловість робить непотрібною будь-яку благодійність. Ідея філантропії, яка приносить не тільки благо суспільству, але й прибуток самому благодійнику – підвищує його авторитет і довіру до фірми. Крім того, ствердження підприємництва серед соціальних інститутів західного суспільства було пов'язане з розвитком цілої низки його структурних компонентів: національної держави, формального права, громадянського суспільства.

Необхідно відмітити особливу роль масової культури, яка остаточно ствердила можливі для бізнесу форми поведінки, орієнтації свідомості і стереотипні форми реакції на різноманітні життєві колізії.

В цьому процесі легітимації ринкової раціональності домінувала активна установка на заохочення і втілення споживчих орієнтацій, які заміщали соціальні потреби і культивували гедонізм. В образах масової культури постійно "програються" різні конфлікти бізнесу і суспільства і обов'язково пропонуються стереотипні варіанти їх вирішення через дії свідомого і відповідального героя-одинака, що зводить складні соціальні і культурні суперечності до рівня випадкового кримінального епізоду.

Т. В. Гайдай, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

ЕКОНОМІЧНА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Економічна ідеологія – це система визначальних економічних ідей, яка виражає інтереси окремих соціальних верств, певних соціальних груп, суспільних сил та рухів чи навіть соціально-економічної системи в цілому. Економічна теорія як суспільна наука та частина суспільної свідомості у минулому і сучасності на плюралістичній основі відтворює фундаментальні засади панівних економічних ідеологічних течій в системі теоретичного знання. Ідеологія визначає змістовне наповнення позитивної економічної теорії і ще більшою мірою – нормативної теорії. У методологічному сенсі вона становить невід'ємну складову вихідного метатеоретичного рівня наукового осягнення та відображення досліджуваної картини економічного буття. Ідеологія формує вихідні метанаукові уявлення дослідника про економічну реальність [*Тарасевич, В. М.* Тема 2. Методологія макроекономіки // Економічна теорія. – 2006. – № 4. – С. 89], а також ідейно-світоглядні чинники наукового економічного дослідження, на ґрунті яких відбувається формування певної теоретичної системи економічних поглядів, наукової парадигми [*Гайдай, Т. В.* Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. – С. 20, 22].

Так само економічна ідеологія детермінує зміст та напрями реалізації економічної політики, а її роль надзвичайно зростає саме на переламних етапах суспільного розвитку, коли суттєво коригується його траєкторія. Йдеться про здійснення активного та/чи радикального соціально-економічного реформування, глибинних суспільних трансформацій, економічних модернізацій, масштабних інституційних змін. Отже дослідження економічної ідеології надзвичайно актуалізується в контексті здійснення сучасних інституційних перетворень в економіці України.

Значний внесок у розробку методологічних засад економічної теорії інституційних змін зробив один із її фундаторів Нобелівський лауреат Дуглас Норт. Останні два десятиріччя Д. Норт здійснює розробку єдиної синтетичної теорії, що здатна описувати зміни в соціумі, політиці та економіці. Однією із найвагоміших складових його новаторського теоретико-методологічного підходу стало обґрунтування визначального значення ідеології як чинника інституційної зміни, на розгляді якої зупинимось детальніше. У фундаментальній праці з теорії інституційного розвитку "Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки" (1990) Норт послідовно проводив думку про те, що ідеї, ідеології та переконання відіграють головну роль у виборі індивідів, в тому числі у виборі траєкторії інституційної зміни [*Норт, Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К., 2000. – С. 34–35, 111]. У своїй Нобелівській лекції він також зазначав, що ідейне світосприйняття окремих людей, груп та суспільств визначає їх вибір, є результатом процесу людського пізнання, яке протікає у часі й обумовлює еволюцію інституцій [*North, D.* Economic Performance through Time: Lecture to the memory of Alfred Nobel, December 9, 1993 // The American Economic Review. – 1994. – № 84(3). – P. 360].

Д. Норт розкрив роль ідеологій як одного з визначальних чинників інституційних змін. Під ідеологією як фактором інституційної зміни Д. Норт розуміє сприйняття (моделі, теорії), за допомогою якого люди пояснюють навколишній світ. Як на мікрорівні індивідуальних стосунків, так і на макрорівні організованих ідеологій, що дають інтегральне пояснення минулого і сучасного, як-от комунізм або релігії, теорії індивідів забарвлені нормативними поглядами про те, як світ має бути організований. Ідеї та ідеології мають значення, а інституції відіграють головну роль у визначенні того, як багато вони значать [*Норт Д.* Зазнач. праця. – С. 35, 142]. Д. Норт також визначив ідеології як "загальні для окремих груп людей рамки ментальних моделей, які дають їм змогу пояснювати навколишній світ, а також містять приписи відносно того, як цей світ має бути упорядкований" [*North, D.* Op. cit. – P. 363].

Ідеології постають як моделі, крізь призму яких люди сприймають та оцінюють оточуючий світ. Ідеї та ідеології формують уявлення, на основі яких економічні суб'єкти інтерпретують соціальну та господарську реальність. За Нортом, саме ідеологія спрямовує людський вибір у формуванні інституцій, у їх відборі та модифікації в процесі поступального історичного розвитку. У руслі запропонованої інтерпретації ідеології можна розуміти як неявні угоди, які поширюються на неформальні (тради-

ційні, звичаєві), а згодом і на формальні (юридичні – конституційні, правові, контрактні) правила соціальної взаємодії та допомагають зменшити інформаційну невизначеність складно передбачуваної економічної реальності.

Значний науково-пізнавальний та науково-практичний інтерес представляє подальша розробка методологічних засад теорії інституційних змін з урахуванням чинника ідеології. Даний аспект посів чільне місце у новій праці вченого "Розуміння процесу економічних змін", що побачила світ у 2005 р. За оцінкою президента Міжнародного товариства з вивчення нової інституційної економічної теорії (ISNIE) Т. Еггертссона, вона є однією з найвагоміших серед останніх здобутків в означеній галузі. Цю працю він визнав настільки амбіційною, що мова може йти про переворот у соціальних науках [Интервью с профессором Т. Эггертссоном // Вестник СпбГУ. – 2008. – Сер. 5: Экономика. – Вып. 1. – С. 14–15]. У новій роботі ідеології (способи світосприйняття) та ментальні моделі індивідів і соціальних груп стали предметом спеціального розгляду та отримали подальшу ґрунтовну розробку на ґрунті інституційного аналізу. Ідеології та ментальні моделі трактуються як основа формування різних типів інституційної структури, "ключем для побудови основ розуміння процесу економічних змін слугують уявлення та переконання" [*Норт, Д.* Понимание процесса экономических изменений. – М. : Изд. дом ГУВШЭ, 2010. – С. 79–80, 124]. Засобом дослідження впливу ідейних та ідеологічних переваг на інституційний розвиток став такий новий підхід як економічна когнітивістика – міждисциплінарне науковий напрям, який об'єднує теорію пізнання, когнітивну психологію, пізнання еволюції економічної свідомості. Він розкриває, як у свідомості людини формуються та змінюються переконання, керівні ментальні моделі та ідеї, які детермінують, в решті решт, формування інституційної структури економіки та ціннісні переваги при виборі її інституційних альтернатив.

Сучасна методологія дослідження ролі ідеології у структурі та реалізації інституційних змін може слугувати основою для більш ефективного моделювання процесу інституційних перетворень у перехідних економіках. Отже вона є продуктивною для визначення основних ідейних детермінант та оптимізації інституційного змісту трансформації економіки України.

А. П. Горбачик, канд. фіз. -мат. наук, КНУТШ, Київ

ДИНАМІКА РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІДЕОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (за матеріалами емпіричних соціологічних досліджень)

З часу проголошення незалежності декларовані громадянами України ідеологічні орієнтації неодноразово зазнавали значних змін. Це знаходило своє відображення в строкатому та мінливому спектрі ідеологічних заяв політичних партій, що з'являлися та зникали на політичній арені України. В той же час ідеологічні орієнтації виборців весь цей час залишалися досить суперечливими і значною мірою не знаходили втілення ні у підтримці відповідних цінностей ні у характерних практиках поведінки. В доповіді на матеріалах емпіричних моніторингових та порівняльних соціологічних досліджень, проведених в Україні за останні 20 років, розглядається динаміка декларованих ідеологічних орієнтацій громадян та кореляції ідеологічних орієнтацій із орієнтаціями ціннісними. Особлива увага приділяється регіональним особливостям такої динаміки. Робиться висновок про те, що ідеологічна амбівалентність в цілому зберігається й досі і має наслідком певну дезорієнтацію не тільки виборців але й політичних еліт нашої країни.

Н. І. Гражевська, д-р екон. наук, КНУТШ, Київ

ЕВОЛЮЦІЯ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ПАСІОНАРНОСТІ

Проблеми еволюції економічних систем постійно перебувають у полі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників. Згідно із сучасними парадигмальними підходами рівноважними є такі економічної системи, параметри яких (елементи, структура, функціонування) залишаються незмінними. Очевидно, що перебувати в такому стані тривалий час можуть лише закриті системи, не пов'язані з зовнішнім середовищем. Їхнє функціонування характеризується наростанням ентропійних процесів, пов'язаних з хаосом та дезорганізацією. Водночас для відкритих систем рівновага є лише миттю в процесі безперервних змін, викликаних внутрішньою складністю та взаємодією із зовнішнім середовищем.

Усвідомлення відкритості та нерівноважності складних господарських систем потребує залучення міждисциплінарного підходу до аналізу рушійних сил, "відповідальних за економічний розвиток" (М. Кондратьєв). На думку сучасних дослідників, плідною у цьому контексті є концепція пасіонарності (від лат. **passio – *пристрасть***), розроблена Л. Гумільовим у праці "Етногенез і біосфера Землі". Йдеться про обґрунтування рушійної сили етногенезу, що визначається рівнем "біохімічної енергії живої речовини", притаманної окремому індивіду чи групі людей, об'єднаних внутрішньосистемними зв'язками. На думку вченого, енергетичну напругу суспільних систем забезпечують індивіди, яким притаманне неподоланне внутрішнє прагнення до діяльності, спрямованої на реалізацію певних цілей. Саме вони постають рушійною силою еволюції суспільних систем, надаючи їм певного вектора розвитку [*Гумилев, Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. – Ленинград : Гидрометиздат, 1990].

Інтерпретація зазначеної концепції дозволяє виокремити специфічний чинник еволюції економічних систем – так звану економічну пасіонарність, що живить і спрямовує господарську діяльність індивіда внаслідок підвищених витрат людської енергії, генерованої соціокультурними чинниками. На думку прихильників зазначеного підходу, в продуктивній економіці будь-яка праця вимагає від особистості самовіддачі, вищої за величину отриманої винагороди. При цьому напруга трудових зусиль, самообмеження та добросовісність суб'єктів господарювання потребують своєрідного "енергетичного підживлення" (А. С. Панарін), зокрема з боку релігійних імперативів та ідеологічних переконань. Коли ж такого енергетичного підживлення немає настає деградація і занепад економічної системи, оскільки інтенсивна напружена праця видається економічним суб'єктам непотрібною та виснажливою. За цих обставин пануючою стає перерозподільча система господарювання, орієнтована на отримання доходів з обмеженої кількості цінностей, створених минулою або чужою працею, а "гедоніст-споживач та спекулянт перетворюються на знакову фігуру епохи" [*Румянцев, М. А.* Пассионарный аспект экономического развития // Вестник СПБГУ. – Сер. 5. – 2004. – Вып. 3 (№ 21). – С. 45–56].

Зауважимо, що зазначений підхід цілком узгоджується з сучасною синергетичною парадигмою, яка трактує економіку як відкриту систему, здатну реагувати на енергетичні імпульси з боку релігії, ідеології та культури певного суспільства. Згідно з синергетичним підходом, саморозвиток господарської системи потребує періодичного нагромадження вільної енергії, що приводить її в нестійкий стан. При цьому епохальні зрушення в духовному житті суспільства, світоглядні кризи, наукові та технологічні революції сприяють генеруванню енергії, завдяки якій система переходить на нову траєкторію розвитку, що забезпечує досягнення нового стану динамічної рівноваги.

У цьому контексті сучасні глобальні фінансово-економічні потрясіння можна трактувати як втрату енергії "капіталістичного духу" [*Зомбарт, В.* Буржуа. – М., 1994. – С. 209] внаслідок панування ідеології "ортодоксального ринкового фундаменталізму", пов'язаного з утвердженням суто ринкових мотивів і принципів поведінки у всіх сферах суспільного життя та відторгненням фундаментальних морально-етичних, духовних цінностей, накопичених людством у процесі історичної еволюції: справедливості, солідарності, соціальної злагоди, самообмеження заради добробуту майбутніх поколінь. Таким чином, неоліберальна глобалізація формує структуру, яка з досягненням певного рівня розвитку сама себе руйнує. Відтак перед соціумом постає завдання розбудови ефективного світогосподарського устрою, здатного саморорзвиватися за умов глобалізації [*Гражевська, Н. І.* Еволюція сучасних економічних систем: навч. посіб. – К. : Знання, 2011. – С. 190–191]. По-суті йдеться про фазовий перехід від саморуйнування до тимчасового впорядкування хаосу, досягнення динамічної рівноваги на шляху реалізації потенціалу пасіонарності, накопиченого в процесі попереднього розвитку.

На думку багатьох дослідників, нині світове господарство перебуває у своєрідній "точці біфуркації" і його подальший розвиток пов'язаний з формуванням якісно нової гомеостатичної системи взаємозалежних саморегульованих та динамічних процесів, що відбуваються у планетарному масштабі. При цьому чинники, що здатні викликати духовний переворот і надати пасіонарного імпульсу позитивним змінам в економіці лише формуються. Йдеться про розвиток сучасних комп'ютерно-комунікаційних технологій, які забезпечує матрично-мережевий, горизонтальний принцип інтеграції різнорідних типів діяльності та знання. Внаслідок дії синергетичних ефектів у достатньо хаотичному інформаційному масиві Інтернету утворюються "кристалізаційні точки" базових інтересів, які можуть стати центрами соціального тяжіння, у полі якого вже зараз з'являються ознаки виникнення співтовариств нового типу, здатних переходити з віртуальних у реальні структури й навпаки. Форуми, "зустрічі" представників світової владної, економічної, політичної, наукової еліти, релігійних та культурних діячів, міжнародних суспільних рухів, суттєво змінюють можливості реалізації владних відносин і технологій соціального управління. Виявляються перші ознаки самоорганізації світогосподарської системи на основі формування глобального громадянського суспільства та глобального соціального капіталу, здатні викликати такий рівень духовної напруги в суспільстві, завдяки якому з часом буде забезпечено якісно новий рівень розвитку сучасних економічних систем.

А. П. Дука, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

ЕКОНОМІЧНІ ВИТОКИ ІДЕОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ

Проблема заощаджень вже впродовж багатьох десятиліть залишається однією з ключових в економічній науці. Трансформація економіки України вимагає створення стабільної системи акумулювання та перерозподілу коштів від суб'єктів, що мають надлишок у фінансуванні, до суб'єктів, які потребують додаткових коштів. Тому проблематика трансформації заощаджень в інвестиції є надзвичайно актуальною для сучасного етапу розвитку національної економіки, а пізнання сутності процесу заощаджень слугує основою формування інвестиційних ресурсів.

Суб'єктом заощаджень в економічній теорії традиційно вважається індивід або домогосподарство, що має різні характеристики залежно від обраного підходу до дослідження його поведінки. Первинною умовою виникнення заощадження є дохід як його джерело. Дохід розглядається як об'єктивне явище є сукупністю матеріальних і вартісних благ, одержаних за наслідками певної діяльності. Досягаючи певного рівня добробуту, економічні агенти мають можливість спрямовувати частину поточного доходу на заощадження, що через акумуляцію їх відповідними інституціями фінансового сектору сприяє включення їх до кругообігу економічних ресурсів.

Перші наукові уявлення про заощадження як економічну категорію були викладені А. Смітом у "Дослідженнях про природу і причини багатства народів". На думку А. Сміта, заощадження здійснюються всіма класами суспільства, але провідну роль у цьому процесі відіграє ощадливість буржуазії. Ще одним аспектом у трактуванні поняття "заощадження" є теорія Т. Мальтуса, яка встановлює різницю між заощадженням, що виникає із зростаючих прибутків, і заощадженням, що формується за рахунок зменшення витрат. Бажання заощаджувати – це одне, а можливості інвестування заощаджень – це зовсім інше. Заощадження не можуть збільшуватися в умовах, коли дохід ще залишається низьким. Спочатку необхідно підвищити рівень доходу, що призведе, з одного боку, до розкриття нових інвестиційних можливостей, а з другого, – може обумовити новий потік заощаджень. У працях "Основні начала політичної економії" (1836) та "Листи про фабричне законодавство" (1837) Н. Сеніор розробив теорію стримування – теорію пропозиції заощаджень, що характеризує жертву, принесену в ім'я створення капіталу, – заощаджуючи, людина додає цінності своєму майну, а цього можна досягти лише стримуванням від споживання поточного доходу від своєї власності. Одним із перших економістів, який звернув увагу на нові риси процесу нагромадження на межі XIX і XX ст., був Дж. Гобсон, і в роботі "Промислова система" (1910), обґрунтував, що заощадження спричиняють виробництво додаткової кількості різних видів капіталу. Водночас Дж. Гобсон доводив, що заощадження спричиняють тезаврацію грошей або невикористаних депозитів, і зростання заощаджень призводить до скорочення попиту на товари і створює диспропорцію в економіці. У контексті ролі заощаджень в економічному розвитку, заслуговують уваги погляди Дж. Робертсона, Споживання функціонально пов'язане із попереднім доходом, але існує деяке відставання витрат у часі. Із цієї функціональної залежності Дж. Робертсон обгрунтовує висновок, що причиною зростання доходу є перевищення інвестування над заощадженням. Особливий внесок в обґрунтування ролі заощаджень в економіці зробив Дж. Кейнс, коли стверджував, що саме інвестиції визначають рівень заощаджень, а не навпаки. Суспільство загалом, на його думку, заощаджує не більше і не менше, ніж підприємці бажають інвестувати. За теорією Е. Хансена, суспільний стандарт прожиткового мінімуму підвищується в умовах зростання реальних доходів населення; за теорією постійного (перманентного) доходу І. Фрідмена важливу роль у функції споживання відіграють очікувані й фактичні доходи в кожний конкретний період часу та їхня взаємна компенсація в довгостроковому періоді з урахуванням необхідності підтримки кожним споживачем його доходу на рівні, не нижчому від попереднього; теорія А. Модільяні визначає поточне споживання не лише поточними доходами, але й накопиченим багатством. Теорія заощадження Р. Харрода передбачає, що людина складає суму свого ймовірного доходу та ймовірних потреб на майбутнє. Індивідуальні заощадження можна поділити на дві частини: 1) ті, які потрібні людині для задоволення потреб упродовж її життя; 2) ті, які призначені в успадкування.

В основу посткейнсіанських моделей зростання й розподілу (Н. Калдор, Л. Пазінетті, Дж. Робінсон) закладено ідею про те, що темпи зростання залежать від розподілу доходів, оскільки загальна величина заощаджень являє собою суму заощаджень із заробітної плати й прибутку. Отже, оскільки схильність до заощаджень в одержувачів заробітної плати й прибутку різна, то зміни в розподілі змінюватимуть і загальну суму заощаджень. Сучасний монетаризм, представником якого є М. Фрідмен, протиставили інвестиціям і споживанню грошовий фактор, який відіграє вирішальну роль у динаміці національного доходу і формуванні циклу кругообігу економічних ресурсів. Динаміка національного доходу залежить від того, як складаються відносини між грошовою пропозицією та попитом на гроші.

Узагальнення підходів економістів до визначення суті заощаджень дозволяє зробити висновок, що основою заощаджень фізичних осіб є добровільне усвідомлення необхідності відкладення грошей на деякий час після задоволення власних потреб. Тому, "заощадження" можна визначити як частину грошових доходів населення, яка формується за рахунок скорочення поточного особистого споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому.

Таким чином започаткування засад усвідомлення визначальної ролі заощаджень в економіці має свою історію, відбулося досить давно, а позитивний вплив на економічний розвиток підтверджується зростанням популярності проблематики взаємозв'язку між інвестиціями та заощадженнями у працях науковців різних шкіл та підходів. Разом з тим, з метою розв'язання складних економічних, фінансових, організаційних та соціальних завдань, які виникають сьогодні перед національною економікою, необхідно враховувати суттєві переваги існування заощаджень та можливості їх трансформації в інвестиції, що в цілому спроможне забезпечити поступове залучення заощаджень та їх акумуляції на соціально-економічні зрушення в національній економіці.

О. І. Жилінська, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ МЕНЕДЖМЕНТУ

Сучасний менеджмент як теоретична конструкція і щоденна практика все більше потребують відповідного ідеологічного наповнення за умов, коли в організаціях працівники мають бути об'єднані не лише спільною метою та спільними діями, але й спільними переконаннями та цінностями.

У розумінні ідеології автор виходить з позицій, що цей термін означає сукупність взаємопов'язаних ідей, уявлень та переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій [Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 235]. З часів появи менеджменту як практичної сфери, що виникла у класичному середньовіччі як різновид управлінської діяльності у формах господарювання, пов'язаних з комерційними операціями, а на зламі XIX–XX ст. як теорії (наукового менеджменту) він був відображенням зміни панівних ідеологій. У практичній площині – це перехід від управління, ідеологічну основу якого складали три "А" (абсолютизм, автократія, авторитаризм), в організаціях, що були збудовані за вертикальним ієрархічним принципом розподілу влади, до менеджменту в економічних організаціях, що створювалися і функціонували за горизонтальним принципом розподілу влади та в різних формах втілювали ідеали лібералізму – рівність, свобода, раціональність. У науковій площині такий взаємозв'язок менеджменту та ідеології відстежується насамперед у тому, що з моменту появи перших теоретичних конструкцій менеджменту (тейлоризм) розроблялися наукові ідеї нової галузі знань, які мали втілюватися у професійній діяльності. Прогрес же цієї професії у XX ст. засвідчують наступні дані: частка персоналу у сфері менеджменту на американських підприємствах наприкінці 1990-х рр. зросла до 15 %.

Період з поч. до сер. XX ст. характеризувався орієнтацією підприємств на можливості виробництва, ефективне використання ресурсного потенціалу і пропозицію сукупному споживачеві товарів та послуг, які вважали за потрібне виробляти. Найбільш виразною моделлю такого підприємства є масове виробництво стандартної продукції упродовж багатьох років або навіть десятиліть. З 1950-х до сер. 1980-х рр. домінував виробничо-маркетинговий підхід з орієнтуванням на великі сегменти масового ринку. З к. 1980-х рр. дотепер головним імперативом успіху є своєчасне знаходження і реальне забезпечення потреб клієнтських груп і по можливості конкретного клієнта. Останній феномен дістав назву кастомізації, що означає особливий, індивідуалізований підхід до задоволення потреб окремого клієнта, це своєрідний ідеал формування взаємодії "постачальник послуг-клієнт". Причому сьогодні сервісний імператив поширюється не лише на види діяльності, що надають послуги, але й на всі види економічної діяльності, уявлення про сучасну організацію виробництва товарів і послуг все більше уособлює "сервісна фабрика", а в менеджменті становиться новий напрям – "сервісний менеджмент". Такі зміни у сфері менеджменту виникли унаслідок соціологізації, гуманізації та індивідуалізації суспільних явищ і процесів, у т. ч. економічних. У постіндустріальному суспільстві економіка стала безпосередньою складовою соціальної сфери, яка поглинає її результативну основу, визначає більшу частину її потенціалу, її ресурсну базу, межі зростання та розвитку. На суспільному рівні вагоме місце серед чинників економічного прогресу віддається категоріям ментальності, етичності та моральності. У науці започатковано новий напрям досліджень, що дістали назву теорій постмодернізму або концепцій "постновітньої сучасності".

Методологія модернізму базується на двох основоположних принципах у сфері суспільних наук. По-перше, це принцип раціональності людської діяльності – одна з головних ідей лібералізму, відпо-

відно до якої поведінка індивіда розглядалася як детермінована його матеріальною метою та матеріальними інтересами. У постмодерніті у мотивації дедалі зростаючу роль відіграють морально-психологічні та етичні норми, мотиви світоглядного характеру, це постматеріальні цінності та інтереси. Для управління цей принцип мав визначний вплив: для досягнення матеріальних цілей індивіда необхідно було організовувати діяльність інших суб'єктів та управляти їх спільною діяльністю; при приматі цінностей саморозвитку, самовдосконалення об'єктом розвитку виступає власний потенціал, для реалізації потреб самовираження необхідно організувати ефективне використання власного потенціалу. При зміщенні акценту таким чином йдеться про самоорганізацію, самоменеджмент. Крім того, цільовими настановами управлінської діяльності менеджерів виступали економічні показники діяльності організації: прибуток, рентабельність і т. п. На сьогодні розвивається методологічна доктрина соціальної відповідальності менеджменту, започаткована Чікагською школою бізнесу. По-друге, це принцип природної рівноваги та саморегулювання суспільних процесів, за яким суспільство еволюціонує до рівноваги, яка має реалізуватися в автоматичному режимі. З цієї позиції принцип історизму розглядає суспільний поступ у напрямі від нерівноваги до рівноваги в майбутньому, від рівноваги першого порядку – до рівноваги вищого порядку у т. д. Методологія постмодернізму базується на запереченні зазначених постулатів, базуючись на постулатах теорії складних нерівноважних систем: під сумнів ставиться принцип раціональності – на користь випадковості; переглядається висхідна траєкторія розвитку суспільних процесів – від простого до складного. Головними категоріями, які описують реальність у контексті формування новітнього суспільства, виступають категорії постмодерна: плюралізм, децентрація, невизначеність, фрагментарність, змінність, контекстуальність. Загальною установкою постмодерну є неприйняття панування єдиного над окремим, цілого над частковим. Основоположні принципи плюралізму, децентрації і фрагментарності виявляються у ствердженні різноманіття як лейтмотиву новітнього (постіндустріального) суспільства, архітектоніка якого є мозаїчною, позбавленою єдиного центру, у зміні вертикальних та ієрархічних зв'язків горизонтальними і ризоматичними, а також відмові від лінійного характеру цих зв'язків, у появі феномену "подвійної присутності", наростанні віртуальності у життєдіяльності окремої людини чи всього суспільства [*Тарушкин, А. Б.* Институциональная экономика. Идеи и концепции. – СПб. : Питер, 2004. – С. 294].

У теорії відбувається перехід від розгляду людини економічної *(homo economicus)* до людини соціальної *(homo sociologicus) (homo creator)*. З позицій методологічного детермінізму у будь якій галузі наук необхідно було виявити елементарну частку, неподільний елемент (недиференційоване утворення), виявити закони його функціонування і розвитку, на основі чого формувати цілісну теорію, що описувала би предметну сферу. В економічній науці таким атомом, недиференційованим утворенням виступала людина економічна, дії якої детермінуються матеріальними (економічними) мотиваціями. Тоді як людина соціальна – це внутрішньо структурований суб'єкт, що знаходить відмінність у таких площинах: органічне поєднання матеріальних та нематеріальних інтересів при переважанні останніх; персоніфікація відповідних інтересів, їх індивідуалізація; перетворення особистості на абсолютний унікальний центр суспільно-соціальної активності. Таким чином, індивід стає однією з висхідних одиниць аналізу, об'єкт його дії стає диференційованим, втрачаючи економічну одно визначеність, він набуває характеристик складних нерівноважних систем. Подібна переорієнтація акцентує увагу на утвердженні самодостатньої ролі особистості, посиленні принципу методологічного індивідуалізму у розвитку суспільних, у т. ч. економічних та управлінських процесів ("індивідуалізм – це зосередження уваги на самому собі"). Спонукальним мотивом діяльності, яка за таких умов стає творчістю, стає творення самого себе, розвиток своїх здібностей і талантів, можливостей і знань. Основним виявом творчості стає інтерперсональна взаємодія, спілкування людини із собі подібними, а головним продуктом – суб'єкт, який сам себе творить, його вдосконалені можливості, нові можливості, що відкриваються перед ним [*Иноземцев, В. Л.* За пределами экономического общества. – М. : Academia ; Наука, 1998. – С. 29].

На рівні сучасного виробництва послуг, які покликані за своєю сутністю обслуговувати клієнта через задоволення його особистих та корпоративних потреб, домінантою менеджменту сучасних організацій, його концепцій, методів, конкурентних стратегій стає втілення новітніх цінностей. Сучасне суспільство, інститути якого і передусім економічні, готові реалізувати такі підходи стає за своєю суттю сервісним. Розвиток ринків послуг, посилення конкуренції за клієнтів надають якісно новий зміст діяльності підприємств, вимагаючи від них орієнтації не лише на суспільні запити, а насамперед на індивідуальні потреби людини. Сервісна цивілізація передбачає радикальні зміни у світогляді керівників і менеджерів. Для досягнення успіху потребується новий менталітет, інші здатності та організаційні форми, інша ідеологія. В індустріальну епоху виробники спрямовані на максимізацію випуску товарної продукції для знеособленого індивіда *homo economicus*, поняття корисність ототожнювалося виключно з матеріальним продуктом, якість орієнтувалася на технологію виробництва та означала "добре вироблено". Технологія спрямована на перетворення сировини у готову продукцію, а

менеджмент індустріальної епохи мав "механістичний" характер через надмірну упорядкованість та ієрархічність організацій. У сервісній економіці підприємства намагаються підвищити ефект корисності шляхом більш повного задоволення специфічних потреб клієнта; корисність визначається характером використання і рівнем довершеності сервісного продукту – самостійної послуги або системи, що поєднує матеріальний продукт та відповідні послуги; щодо якості, то йдеться про встановлення інтерактивних і постійно налагоджених відносин із споживачем, що дозволяє максимізувати ступінь його задоволеності; основні технології пов'язані з постачанням послуг і функціонуванням матеріально-сервісних систем; менеджмент відрізняється швидкістю прийняття рішень, гнучкістю, мереженою організацією, відкритістю та свободою поведінки. Це і є ознаки нового типу менеджменту. Сервісний менеджмент є філософією управління, згідно з якою орієнтується на максимальне задоволення специфічних потреб конкретного клієнта шляхом надання йому сервісного продукту, що володіє певним ефектом корисності, тобто якістю, оціненою споживачем; на створення в організації можливості і умов для виробництва такого продукту (забезпечення персоналом, матеріальними ресурсами, технологією); на ув'язування цілей та інтересів (вигоди) всіх залучених до процесу надання послуги сторін (організації, клієнтів, других груп інтересів). Сервісний менеджмент виходить з позицій втілення нематеріальних цінностей: функція використання приносить споживачеві більше задоволення, аніж факт володіння товаром, на сьогодні матеріальний продукт перетворюється у носія (умову надання) послуги при посиленні ролі неосяжних атрибутів (комфорту, уваги, доброзичливості) як стимулів до здійснення покупки. Зміст сервісного менеджменту як організаційної функції полягає у виробленні і прийнятті рішень відповідно до принципової настанови; забезпечення внутріфірмової координації дій; управління якістю як системним фактором; управління поведінкою клієнта і факторами впливу на ринок; розвиток персоналу, який стає інструментом стратегії орієнтування на споживача і ключовою передумовою успіху. Серед сучасних організаційних форм виділяються т. зв. "автономні групи", що базуються на партисипативному управлінні, яке на відміну від традиційної вертикальної управлінської ієрархічної піраміди розбудовується за горизонтальним принципом суб'єкт-суб'єктних відносин, де працівник стає самокерованою підсистемою. Автономізація та наділення працівника новими повноваженнями на самостійні рішення і дії відображають інтелектуально-професійний характер участі працівника у створенні нової вартості, намагання персоналу до самостійності й ініціативи у професійній діяльності. У професійній діяльності відбувається заміна зовнішнього примусу самоспонуканням і самоконтролем, створюючи умови для партнерства і творчості. Підвищення компетентності працівників зумовили посилення відповідальності робітників за якість продукції, їх включення у процеси розробки нових товарів та вдосконалення технологій, разом із підвищенням конкурентоспроможності підприємства це призвело до різкого скорочення штату контролерів й інспекторів, делегування виконавчому персоналу управлінських функцій нижчого і середнього рівнів менеджменту [*Жилінська, О. І.* Вплив наукових і технічних знань на виробництво і споживання у постіндустріальному суспільстві // Вісник Львівського університету. Серія Економічна. – 2010. – Вип. 43. – С. 678].

Отже, ідеологічний контекст сервісного менеджменту полягає в тому, що ідеї лібералізму слугують основою управлінського інструментарію не лише у взаємовідносинах організації з її зовнішнім середовищем, вони втілюються на рівні внутрішньо фірмового середовища, виходячи з принципу: "повторюваність параметрів зовнішнього середовища – повторюваність параметрів внутрішньо фірмового середовища – рішення і стратегії менеджменту".

М. С. Забєля, асп., ДонНУ, Донецьк

ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПОЛЯ

У сучасному світі поняття "політика" та "економічний капітал" стають все більш спорідненими та взаємозалежними. Шукаючи витоки цього процесу, чимало дослідників звертають увагу на широкі конвертаційні можливості капіталу в межах політичного поля. Найбільш ґрунтовними в цьому сенсі є наукові доробки американського економіста, політолога Ентоні Даунса та французського соціолога Пьєра Бурдьє.

Економічна модель демократії, запропонована Е. Даунсом у 50-ті роки XX ст. в однойменній книзі, сьогодні активно застосовується в політології. Зокрема використовуються змінні цієї теоретичної моделі: електоральна поведінка, партійна поведінка, максимізація результату політичної дії, обмін (конвертація) в політиці, інформація про вигідність дії, розподіл громадської думки в системі та ін.

Економічна модель демократії Е. Даунса базується на ідеї раціональності політичної поведінки: кожна дійова особа (виборець, політичний актор, партійний функціонер, член уряду і організація в

цілому) прагне максимізувати результат своєї діяльності в економічному сенсі, тобто отримати більший результат при менших витратах. Раціональна поведінка є передбаченою, включає впорядкування наявних переваг і їх нарощування в процесі політичної конвертації [*Anthony, Downs.* An Economic Theory of Democracy. – New York : Harper and Bros., 1957. – P. 28–29].

При такому підході політика розглядається у вигляді ринку, де відбувається конкурентна боротьба і взаємний обмін з метою здобуття найбільш вигідного результату. Дві основні тези економічної теорії демократії в зв'язку з цим є важливими: 1) "кожен уряд намагається максимізувати політичну підтримку", 2) "кожен громадянин намагається раціонально максимізувати корисність результату своєї дії" [*Даунс, Е.* Коментар по відношенню до економічних теорій поведінки уряду / пер., комент. М. С. Павлова // Вісник Московського університету. – Сер. 12. Політичні науки. – 2006. – № 3. – С. 73–75]. Ці висновки визначають розуміння особливостей демократичної системи, в якій і ті хто править, і ті ким правлять, діють, керуючись не ідеалами, а реальними власними інтересами та зисками.

Детальне та чітке уявлення про те, яку роль відіграє капітал у політиці, в своїх численних працях надав Пьер Бурдьє. Він детально проаналізував категорію "політичне поле", розглянувши його структуру, складові та процес взаємообміну капіталів.

Згідно з уявленням П. Бурдьє, політичне поле – являє собою одночасно поле боротьби, направленої на зміну співвідношення сил, яке й визначає структуру поля у кожний момент. З такої точки зору політичне буття може бути описане у логіці попиту та пропозиції, а політичне поле – місце, де у конкурентній боротьбі між агентами народжується політична продукція: проблеми, програми, аналізи, коментарі, концепції, події, з яких і повинні обирати пересічні громадяни-споживачі [*Бурдьє, П.* Соціологія політики / пер. с фр. Е. Д. Вознесенська ; сост., общ. ред. і передм. Н. А. Шматко. – М. : Socio-logos, 1993. – С. 179–180].

За думкою П. Бурдьє, автономізація політичного поля супроводжується встановленням права на вхід до нього, підвищенням рівня вимог по відношенню до загальної та спеціальної компетенції. Процес автономізації також призводить до посилення впливу внутрішніх законів політичного поля, конкуренції між професіоналами та непосвяченими. Через це для розуміння якоїсь політичної позиції, програми, заяви, передвиборчого виступу, потрібно знати універсум конкуруючих політичних позицій, пропонованих полем та потреби пересічних громадян ("мирян"), за вибір позиції яких відповідають довірені особи [*Бурдьє, П.* Практичний зміст / П. Бурдьє. – СПб. : Алетейя. – 2001. – С. 35].

Структура політичного поля, що суб'єктивно знаходиться у нерозривному зв'язку з його довірителями, визначає створення позицій спонукання та інтересів з певним положенням у цьому полі. Агентами боротьби в межах політичного поля виступають організації, партії, політичні гравці,призначені вести цю "війну". Для того, щоб забезпечити громадянську мобілізацію на свою користь їм потрібно розробити та нав'язати уявлення про соціальний світ, яке б могло завоювати прихильність більшого числа агентів, та отримати владні посади [Структури, Habitus, Практики / П. Бурдьє // Сучасна соціальна теорія: Бурдьє, Гідденс, Хабермас. – Новосибірск: Вид-во НГУ. – 1995. – С. 17].

Тенденції к автономізації та конкуренції у політичному полі врівноважуються тим фактом, що фінал внутрішньої боротьби залежить від тих сил, які агенти та інституції можуть задіяти за межами політичного поля. Таким чином, за думкою П. Бурдьє, політичне поле являє собою місце конкуренції за монополію на право говорити та діяти від імені якоїсь частини або ж усіх громадян [*Бурдьє П.* Соціологія політики. – С. 192–195].

Пьєр Бурдьє стверджує, що кожному з полів соціального простору відповідає власний вид капіталу, що дає змогу панувати у привласненому полі. У низці капіталів він виокремлює економічний, політичний, культурний, символічний і соціальний, проте пріоритет залишає за економічним капіталом [*Бурдьє, П.* Форми капиталу / пер. с фр. М. С. Добрякової // Економічна соціологія. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 24]. Дослідник визначає – володіння певним капіталом дає владу тільки у межах цього поля, хоча можлива й конвертація капіталу, тобто обмін влади в одному полі на владу в іншому.

Усі форми капіталів мають здатність до конвертації. Кожен з них є надбанням усталеної системи відносин у соціумі та може бути конвертований в інший, у тому числі й у традиційний економічний. Політичне поле надає широкі можливості для конвертації капіталів, що ставить агента у ситуацію вибору – у що інвестувати час та сили. Отже, стійкі орієнтації на накопичення певного виду капіталу стають результатом стратегічного вибору політичного актора, визначаючи його дії на перспективу.

Таким чином обидва дослідника збігаються у думці, що сучасна економічна модель демократії спонукає політичних гравців в межах політичного поля максимально підвищувати рівень власних можливостей через систему конвертації капіталів. Задля отримання максимальних політичних зисків та доступу до мета капіталу кожен політичний гравець намагається як найвдаліше конвертувати наявні в нього ресурсні можливості, застосовуючи при цьому широкі можливості взаємодії як у межах політичного, так і інших полів.

В. В. Ильин, д-р філос. наук, проф., КНУТШ

"ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ КАПИТАЛ" В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В условиях глобализации возникает и глобальный лингвистический рынок с совершенно определенными держателями "лингвистического капитала", определяющим процессы "ценообразования" на данном рынке. Соответственно, содержание "легитимных" наименований и набор категорий "очевидности" отражает, главным образом интересы группы "лингвистических акционеров". "Правильный" язык современного мира включает такие понятия, как "демократия", "права человека", "свободный рынок", "равенство", "гражданское общество", "конкуренция" и т. п., являющиеся, фактически, категориями "очевидности" значительной части сегодняшнего мирового сообщества. Совершенно очевидны как стремление доминирующей группы дезавуировать все, расходящееся с данными наименованиями, стигматизировать их как "неправильные", "негуманные", так и активное использование соответствующей риторики для достижения своих вполне конкретных целей – то есть удержания доминирующих (господствующих) позиций. Таким образом, для легитимизации военной кампании оказывается достаточным определить неугодный режим в негативних, противоположных "правильному" названию терминах, как, например, "диктатуру", "нарушающий права человека", "преследующий свободомыслие", и т. д. Характерно, что политика доминирования в глобализирующемся мире является вполне отрефлектированной и находит часто самую горячую поддержку и в кругах интеллектуалов – представителей "лингвистического капитала". "Если скоро мы говорим о международной конкуренции идей, мы должны приложить максимум усилий для того, чтобы идеи и понятия нашего общества доминировали в мире, во-первых, потому что они, на самом деле, являются самыми лучшими, а во-вторых – для обеспечения нашей безопасности" – говорит Роткопф,

Символические конфликты в глобализирующемся мире могут происходить в двух основных измерениях (горизонтах) – *институциональном* и *социо-эпистемологическом.* Институциональный горизонт глобализации включает в себя такие социальные институты и практики, как религия, идеология, образование и массовая культура. Если конфликтогенный потенциал первых двух институтов достаточно очевиден, то последующие два нуждаются, на наш взгляд, в некоторых пояснениях. Образование вообще, и высшее образование – в особенности, функционирует как "агент" идеологической и этнической социализации, что неизбежно предполагает противоречия между культурной экспансией глобализации и национальной системой образования, с ее ценностями, нормами, представленнями и "скрытой учебной программой". Фактически, национальные системы образования поставлены во всем мире перед выбором – или стараться сохранять собственные традиции и стандарты, рискуя оказаться "исключенными", или уступить экспансии более динамичных и конкурентоспособных образовательных моделей, рискуя утратить известную часть собственной идентичности. Что касается "массовой культуры", то последняя, очевидно, является слабейшим звеном перед лицом культурной глобализации. Этот институт, однако, может бить превращен в один из сильнейших форпостов сопротивления, при условии наличия осознанной и мощной политической воли, подкрепленной соответствующей ситуацией в первых двух институтах – религии и идеологии.

Социо-эпистемологический горизонт "культурной глобализации" включает в себя социальную идентичность (этническую, религиозную, тендерную, групповую, профессиональную и т. д.); социальные воззрения (восприятие себя, других, внутренней и внешней реальности, когнитивные стили и эмоциональные средства группового выживания, суждения "здравого смысла" и общее мировоззрение); социальную па тологию (делинквентность, наркотики, алкоголизм, уровень общей деструктивности) и социальный контроль (средства, используемые данным обществом для борьбы с социальным отклонением). То есть социо-эпистемологическое измерение состоит по преимуществу из категорий очевидности, свойственных той или иной культуре, тому или иному обществу – символических комплексов, отражающих социальную реальность и определяющих стиль восприятия и способ реакций на эту реальность. Собственно содержание и характер социальных воззрений определит и саму возможность символических потрясений в данном обществе, их масштаб и агрессивность. Глобализирующийся символический комплекс можно сравнить с понятием "гипертекста" Кастельса: "Все выражения из всех времен всех пространств смешиваются в одном и том же гипертексте, постоянно реорганизуемом и доступном в любое время и откуда угодно, в зависимости от интересов отправителей и склонностей получателей. Эта виртуальность есть наша реальность вследствие того, что именно в этом поле вневременных, лишенных места символических систем мы конструируем категории и вызываем образы, формирующие поведение, запускающие политический процесс, вызывающие сны и рождающие кошмары" [*Кастельс, М.* Информационная эпоха: Экономика, общество и культура. – М., 2000. – С. 505].

Сходные идеи формулировал и американский исследователь Хью Данкан, писавший о том, что "величайшая социальная революция XX в. имела место именно в коммуникации, средствах, с помощью которых власть предержащие создают и контролируют образы, или наименования, и легитимизируют тем самым свою власть… Идеологии являются символическими формами, они есть *наименования,* и тот, кто создает и контролирует эти *имена,* контролирует наши жизни. Любой "справочник революционера" говорит о том, что первым шагом в захвате власти является приобретение контроля над всеми символами власти и средствами коммуникации. Мы можем взять власть силой, однако наше поведение определяется именно образами, используемыми в повседневной коммуникации, и тот, кто контролирует создание и распространение этих образов, контролирует общество" [*Duncan, H. D.* Symbols in Society. – New York : Oxford University Press, 1968. – P. 33].

Н. В. Караульна, канд. філос. наук, доц., В. Л. Гура, асист. КНУТШ, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМЦІВ

В умовах нестабільного ринкового середовища як в Україні, так і в цілому світі, виникає необхідність формування власної економічної ідеології підприємців, яка полягає в аналізі матеріально-речового змісту економічної системи. Остання є єдністю продуктивних сил і техніко-економічних відносин. Оскільки недостатня визначеність сучасного українського суспільства щодо конкретних перспектив суспільного розвитку, його амбівалентність, необхідність трансформації існуючої системи соціальних зв'язків, створення нових засобів активізації людських сил зумовлює необхідність звернення саме до економічної ідеології [*Глушко, Т. П.* Економічна ідеологія у структурі соціального знання (український контекст) // Мультиверсум : Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2006. – № 54. – С. 67–78]. У економічній енциклопедії "Економічна ідеологія є засобом підкорення поглядів та поведінки людей, знаряддям боротьби за владу" [Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр "Академія", 2000. – С. 625].

Успішний підприємець поєднує у собі новаторські, комерційні та організаторські здібності для пошуку і розвитку нових видів, методів виробництва, нових благ та їх нових якостей, нових сфер застосування капіталу [*Креденцер, О. В.* Психологічні аспекти підприємницької діяльності у сфері торгового бізнесу / О. В. Креденцер // Актуальні проблеми психології. Т. 1. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К.: Міленіум, 2004. – Ч. 12. – С. 165]. Переважання творчого економічного мислення над традиційними знаннями сприяє формуванню ефективної для продуктивного соціально-економічного розвитку країни економічної ідеології.

Сьогодні переважна більшість українських підприємців вважає, що в соціально-економічних умовах, які склалися в країні, розвиток їхньої підприємницької діяльності залежить від власних зусиль. Співробітництво з різними партнерами пов'язане з серйозними труднощами, що виникають при взаємодії з органами державної та місцевої влади. За останні роки рівень довіри до цих структур є невисоким. Чим сильніші перешкоди існують при взаємодії з органами влади, тим сильніший рівень ризику виникає при здійсненні підприємницької діяльності [*Рудковська, В. Л.* Підприємництво як особливий тип економічного мислення / В. Л. Рудковська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія "Економіка". – 2011. – Вип. 125. – С. 89]. Така ситуація є свідченням того, що сучасна економічна ідеологія вітчизняних підприємців полягає у сприйняті різних органів влади як основного джерела ризику їхньої діяльності.

Ступінь довіри і оцінки надійності партнерів усередині підприємницького середовища оцінюється підприємцями значно вище, ніж в їхніх відносинах з представниками державних органів влади, які не сприймаються як партнери. Вітчизняні підприємці вважають за краще вступати у партнерські відносини із знайомими і рекомендованими людьми. Партнерські стосунки з близькими людьми (друзями або родичами) сприймаються ними як небажані. При цьому оцінка підприємцями надійності своїх партнерів за останні роки підвищилась. Чим вище підприємець оцінює власні можливості розвитку бізнесу, тим більш позитивним є його бачення взаємовідносин з партнерами. Порядність, чесність партнера – необхідні якості, при наявності яких професіоналізм, компетентність та організованість можуть навіть знаходитися на другому місці. Також такі цінності, як здоров'я, сім'я, робота, матеріальна забезпеченість, друзі та любов входять в десятку найбільш значущих для українських суб'єктів підприємництва. А соціально-психологічними факторами успішності підприємницької діяльності є можливість самостійно вирішувати свої проблеми, висока оцінка власної конкурентоспроможності та висока надійність партнерів [Там само. – С. 91].

Рівень ділової активності підприємців і її успішність пов'язані як з оцінкою зовнішніх умов підприємницької діяльності, так і з оцінкою власних можливостей і себе як суб'єкта підприємництва. При цьому більш успішні підприємці схильні вище оцінювати залежність розвитку свого бізнесу від власних зусиль, а менш успішні – від впливу зовнішніх умов [*Ткаченко, Т. П.* Підприємництво як визначальний чинник формування середнього класу // Держава та регіони : науково-виробничий журнал. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя, 2007. – № 5. – С. 110].

Дослідження економічної ідеології українських суб'єктів підприємництва дозволить забезпечити державні органи влади та бізнес-структури своєчасною, достовірною інформацією. Дана інформація є необхідною для проведення роботи по реалізації економічних реформ і розвитку підприємництва в Україні з врахуванням особливостей соціальної психології вітчизняних підприємців і її регіональної специфіки. Орієнтуватися потрібно, перш за все, на розвиток внутрішнього ринку, тому що забезпечення населення країни товарами власного виробництва стимулює попит і зростання ВВП. Саме середні й малі вітчизняні підприємства зможуть активно працювати на внутрішньому ринку. Розвиток цих форм підприємництва дасть можливість підвищувати матеріальний добробут населення за рахунок отримання прибутку та створення робочих місць, сприяння зайнятості населення.

Звичайно, необхідний розвиток і потужних промислових комплексів, орієнтованих на зовнішній ринок. На великих підприємствах є можливість впроваджувати нові технології, що сприятиме забезпеченню конкурентних переваг в країні.

В умовах посилення процесів глобалізації, концентрації виробництва та нестабільності світових фінансових ринків вітчизняним підприємцям потрібно активно відстежувати зарубіжний досвід, шукати власні ресурси економічного розвитку, а також чітко сформувати власну економічну ідеологію та дотримуватися її для досягнення поставленої мети.

В. І. Кондрашова-Діденко, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІНТЕЛЕКТОНОМІЧНА ІДЕОЛОГІЯ

На сучасному етапі розвитку людства здійснюється перехід країнових суспільств до постіндустріального планетарного суспільства та виробництва. Саме цим зумовлені теперішні культуро-соціальні перетворення, що відбуваються у життєдіяльності суспільства загалом та економіки країн з різним рівнем індустріального розвитку зокрема. Такі перетворення зазвичай супроводжуються негативними явищами – зменшенням обсягу країнового виробництва, зростанням числа безробітних та рівня інфляції, посиленням соціальної напруженості тощо. Для недопущення означених негативних наслідків поверхневих і/або глибинних перетворень країнового виробництва або хоча би зменшення їх впливання на життєдіяльність суспільства та кожної людини потрібно сформувати дієву ідеологію розвитку виробництва.

Ідеологія виробництва – це система ідей, уявлень та переконань, щодо векторів/напрямків розвитку виробництва будь-якого типу задля розширення можливостей вибору способу життєдіяльності кожного і всіх членів країнового або планетарного суспільства. Формою ідеології виробництва є культура людини як актора, що конкретизується через його діяльнісну поведінку. Ідеологія виробництва поділяється на чотири типи: доіндустріальну та індустріальну, постіндустріальну та ноосферну. Першим двом типам характерний такий вид ідеології, як економічна, а іншим двом – інтелектономічна. Економічна ідеологія постає векторними орієнтирами розвитку доіндустріального та індустріального типів виробництва, а інтелектономічна – постіндустріального та ноосферного типів виробництва. Це зумовлено об'єктивними процесами розвитку цивілізації та епохи. Адже за критерієм цивілізаційності/епоховості виробництво поділяють на чотири типи: доіндустріальний (аграрний) та індустріальний, постіндустріальний та ноосферний і відповідно на економіку та інтелектономіку.

Інтелектономічна ідеологія – це ідеологія інтелектономіки як неекономічного – постіндустріального і ноосферного – типу виробництва, що має планетарні масштаби. За даною ідеологією виробництво вирізняється своєю новою субстанційною основою, якою постає інтелектуально розвинена людина. Головною цінністю є сама людина з такими характерними особливостями: інтелект, здатність до творення та креатування, здатність створювати нове знання за допомогою свого інтелекту та існуючого знання, індивідуально-приватна власність на інтелект як важливий (якщо ще не головний) засіб виробництва (насамперед нематеріального). При цьому інформаційні технології, суперкомп'ютери та людиноподібні роботи постають не простим додатком до людини як актора, а її помічниками, що вивільняють людину з процесу виробництва, збільшуючи в такий спосіб час для творення і креатування. Така людина має бути свободною як внутрішньо, так і зовнішньо. Інакше вона втрачає здатність творити і креатувати нові цінності задля себе, народу країни та людства загалом.

Інтелектономічна ідеологія формується ще в країновому індустріальному суспільстві. Щоправда це відбувається на останньому етапі завершального циклу розвитку економіки, особливостями якого а рівні країни постають: набування економікою своєї останньої форми – інтелектуально зорієнтованої; досягання своєї вивершеності і разом з цим початку затухання свого розвитку; активізування перетворювальних процесів різних рівнів тощо. Інтелектуально зорієнтована економіка – це вже не індустріальний тип виробництва, але ще і не постіндустріальний, що тільки формується. Наразі вона постає медіатором між традиційною економікою та інтелектономікою. В інтелектуально зорієнтованій економіці формуються і механізми реалізації інтелектономічної ідеології. Ці процеси є складнішими, аніж процеси формування інтелектономічної ідеології. В інтелектуально зорієнтованій економіці не тільки формується означена ідеологія, а й реалізуються в практичній діяльності деякі її компоненти. При цьому виявляються перші позитиви і негативи цієї ідеології, що уможливлюють її корегування через уточнення і/або заміну тих чи тих компонентів. Таким шляхом удосконалюється ідеологія задля забезпечення успішної реалізації у формуванні та подальшому розвитку постіндустріального типу виробництва.

Інтелектономічна ідеологія в Україні є реальністю, а не фантомом. Формування інтелектономічної ідеології в Україні і так само постіндустріального типу виробництва потребує створення певних передумов. При цьому йдеться про розширення можливостей розвитку інтелектуальних здібностей і здатностей людини; зміну ядра системи засобів виробництва – машини на людський інтелект; зростання взаємної довіри учасників інтелектуального проекту; посилення відчуття працівником того, що він потрібний для розвитку підприємства/організації, країнового виробництва та суспільства і т. ін. Означені передумови потребують фундаментальних перетворень в системі освіти (загальної та вищої); в системі науки; в системі утворення ціни на людський інтелект як головний засіб виробництва тощо. В системі освіти необхідно перемістити акценти з запам'ятовування і відтворення прочитаного та почутого на креатування нової ідеї, нової цінності, формування та обґрунтування своєї думки щодо того чи того явища, процесу, поняття, що сприятиме удосконаленню здатності інтелектуала приймати нестандартні рішення в нестандартних ситуаціях. В науці слід творити і креатувати своє нове і перспективне, необхідне для розвитку людини, народу країни і людства загалом.

Сучасний світ – це жорсткий світ щодо часу: пропущене зазвичай важко, а іноді практично неможливо, наздогнати. Тому слід вже сьогодні в Україні активно формувати ідеологію інтелектономіки як постіндустріального та ноосферного типів виробництва, щоб не залишитися на узбіччі історії.

О. В. Красота, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЯХ

Динамічність та нестабільність економічного та політичного життя сучасного суспільства ставить проблему ролі ідеології в економічних теоріях в розряд однієї з найактуальніших.

Особливої актуальності ця проблема набуває у постсоціалістичних країнах. Економічна наука колишнього СРСР, основана на марксистському підході, була занадто ідеологізованою, а сама ідеологія вважалася особливою формою класової свідомості. Намагаючись позбутись марксистського догматизму та зайвої ідеологізації економічної теорії, деякі сучасні економісти пострадянських країн удаються тепер у іншу крайність. Вони заперечують будь-який зв'язок економіки та ідеології, намагаються створити так звану "чисту економічну теорію", вільну від будь-якого ідеологічного тиску. Зокрема, російський професор Є. Балацький пропонує створити нову наукову універсальну теорію, яка була б максимально простою та кристально прозорою [*Чухно, А. А., Юхименко, П. І., Леоненко, П. М.* Сучасні економічні теорії : Підручник / за ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2007. – С. 846].

Проте ігнорувати зв'язок економічної теорії та ідеології вважаємо неправомірним. Це питання є предметом широких дискусій й серед сучасних західних економістів. Останні визнають роль ідеології в економічній науці та економічному житті, проте неоднаково визначають цю роль. Одні економісти заперечують наявність ідеологічних елементів в економічних теоріях, намагаються "звільнити" економіку від ідеології. Вони твердять, що "чисту" економічну теорію можна використати для дослідження будь-якої економічної системи без огляду на її ідеологічну суть. Інша частина сучасних західних економістів – опоненти перших – визнає ідеологічні елементи як такі, що реально існують і є неминучими. Більше того, вони підкреслюють функціональну роль ідеології і науки як знарядь соціального контролю сучасного суспільства і наголошують на необхідності врахування ідеологічних аспектів у економічному аналізі.

Аналізуючи багатоманітність сучасних економічних теорій починаючи з другої половини XX століття, можна виділити два етапи щодо підходів у визначенні ролі й місця в них ідеології.

Після ІІ світової війни, у 50–60-х роках ХХ ст., в період відбудови економіки та відновлення культурного та духовного життя цілого ряду західних країн, в період їхнього економічного піднесення, з'являється цілий ряд концепцій, що проголошували "деідеологізацію" західного суспільства й міжнародного життя в цілому.

Одним із перших, хто заклав основи концепції "деідеологізації", був французький соціолог Р. Арон. Свої погляди він відобразив у праці "Опіум інтелектуалів" (1955). А на початку 60-х рр. ця ідея була підхоплена та розроблялася в різних варіантах такими американськими вченими як С. Ліпсет, А. Шлезінгер, Т. Парсонс. Видатний американський економіст Деніел Белл у збірці статей "Кінець ідеології" (1960) прямо заявляє, що традиційні системи вичерпали свої творчі можливості й відходять у минуле. Світогляд самого Д. Белла був досить гнучким, не був зацикленим на жодній ідеології. Характеризуючи себе, економіст писав: "Я був соціалістом в економіці, лібералом у політиці й консерватором у культурі" [*Bell, D.* The Cultural Contradictions of Capitalism. – London, 1979. – P. XI].

У 70-ті роки ХХ ст. західні теоретики оголосили про так зване "оновлення духу", виникнення "нової ідеології". Вони закликали до "реідеологізації" західного суспільства, тобто відродження ідеологізації. Враховуючи нові вимоги часу, переглядають свої погляди щодо ролі ідеології в сучасному суспільстві Р. Арон, Д. Белл, С. Ліпсет, Т. Парсонс та інші. А західнонімецький соціолог Є. Хельце в монографії "Ідея та ідеологія" (1969) заявив про необхідність оцінювати значення ідеології в рамках історичного процесу, відмовитись від концепції деідеологізації як такої, що не витримує критики й не підтверджується фактами. Він підкреслював, що ідеологія активно втручається в усі сфери життя. Більше того, навіть виділення самого поняття "деідеологізація" уже має ідеологічне забарвлення. Поява цієї нової хвилі, що означала посилення ролі ідеології, позначилась на всіх напрямах сучасної економічної думки та сфер суспільного життя.

Таким чином, вважаємо неправомірним абстрагуватися від ролі ідеології в економічних теоріях. Будь-які спроби заперечити зв'язок економічних теорій та ідеології, створити деідеологізовану економіку приречені на провал. Проте не слід вдаватися у крайнощі та абсолютизувати саму ідеологію, безвідносно до змін економічного та політичного життя сучасного суспільства.

А. О. Маслов, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

ПОШУКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Криза економіки індустріальної доби і становлення постіндустріального та інформаційного суспільства, а отже, постіндустріальної та інформаційної економіки ставить нагальною потребою розробку нової парадигми економічної науки як економічної ідеології. На роль такої нової теоретико економічної парадигми претендує теорія інформаційної економіки.

Економічна теорія як невід'ємна складова економічної науки зароджувалась і еволюціонувала як теоретико-методологічна основа розробки і реалізації економічної політики, тобто, виконуючи роль економічної ідеології. В своєму розвитку економічна теорія пройшла шлях від донаукового періоду – економічної думки доби стародавнього світу, середньовіччя та вчення меркантилістів, до наукового періоду, початок якому поклала класична політична економія. Подальший розвиток економічної теорії в індустріальний період характеризується постійними викликами для неї, обумовленими прогресом науково технічної думки і зміни господарської практики у напрямі поширення використання машинної промислової індустрії. Червоною лінією в історії економічної думки проходить протистояння, з одного боку, панівних (ортодоксальних) економічних теорій (як ідеологій), представлених, насамперед, класично-неокласичною традицією англо-французької та американської економічної науки, та з іншого боку – їх різноманітних теоретичних альтернатив (гетеродоксій). До останніх можна віднести на той час економічні ідеї представників історичної школи, раннього інституціоналізму, кейнсіанства та ін.

Проблема в тому, що економічна теорія яка й відіграє роль економічної ідеології, повинна відповідати нагальним потребам постійно змінюваної господарської практики під впливом різноманітних екстерналій – війни, політичні та соціальні революції, кліматичні та демографічні потрясіння, і, насамперед – впливи постійно змінюваних науково-технічних революцій. До того часу, доки теоретико-методологічний арсенал тієї чи іншої економічної теорії адекватно відображає зміни в господарській практиці і потреби останньої, до того часу вона й буде затребувана в якості економічної ідеології для розробки відповідної економічної політики і реалізації її в ході господарської практики.

В періоди криз, коли і відбуваються так звані "провали держави", відбувається також "провал" панівної економічної ідеології, і одним із факторів успішного виходу з кризи в реальному секторі економіки є зміна економічної парадигми, а отже – економічної ідеології. Відбувається зміна, яка полягає в тому, що в нових умовах роль економічної ідеології починає відігравати гетеродоксальна (альтернативна) до цього економічна теорія, перетворюючись тим самим на ортодоксальну. Прикладом цього служить заміна ліберальної класично-неокласичної економічної ідеології з її постулатом "*laissez faire*" на ідеологію нової ролі держави і активного втручання держави в регулювання економічних процесів в теоретико-методологічних надбаннях Дж. М. Кейнса та його послідовників.

В процесі розвитку економічної теорії та історико-економічних знань впродовж багатьох століть поступово розширювались їх функції, ускладнювалися та поглиблювалися дослідження, практичні та міждисциплінарні зв'язки. І сьогодні економічна теорія та історико-економічна наука стоять на порозі значних змін, насамперед, у зв'язку із необхідністю подальшого вдосконалення методології дослідження процесу еволюції господарських форм та економічних систем, ширшого використання міждисциплінарних зв'язків, системного аналізу господарських процесів та явищ в межах пошуку нової парадигми. Суттєвою передумовою цих змін повинно стати уточнення сучасного розуміння про предмет і метод дослідження історії економіки та економічної думки. Можна навіть сказати, що до сьогодні воно взагалі ще відсутнє в аспекті міждисциплінарного підходу.

Стосовно сучасної ситуації в економічній теорії, то господарська практика кінця XX – початку XXI ст. свідчить про те, що сучасна економічна ортодоксія вже давно терпить кризу, свідченням чого є міжнародні валютно-фінансові і економічні кризи, зокрема, 1997 р., і, особливо, криза 2008–2010 рр. Значна тривалість цих, та інших криз свідчить про певну неспроможність панівної теоретичної системи належним чином оцінити реальні економічні процеси, а отже – неспроможність дати адекватні рекомендації для розробки і реалізації економічної політики. Методологічно до сучасної гетеродоксії, яка вже давно переросла себе як таку і повинна зайняти місце сучасної ортодоксії поряд з сучасним інституціоналізмом та еволюційною економічною теорією також з повним правом можна віднести і *теорію інформаційної економіки* (у тому числі і нове кейнсіанство).

Особливості розвитку сучасного світового господарства характеризуються протіканням інформаційно-технологічної революції, посиленням глобалізаційних процесів, зростанням ролі транснаціональних корпорацій та ін., звідки випливає, що при розробці економічної політики необхідно опиратись на теоретико-методологічні засади інформаційної парадигми та *теорії інформаційної економіки*, яка обумовлює, зокрема, посилення ролі держави в економічних процесах і явищах.

Творець теорії інформаційної економіки і лідер "нового кейнсіанства", Лауреат нобелівської премії (2001 р.) Дж. Стігліц прийшов до необхідності розробки нової теорії, яка б перебудувала мікроекономічні основи з урахуванням недосконалості ринкової інформації і вже на макрорівні пояснила б, "чому в економіці відбувається каскадне посилення шокових впливів і чому вони виникають знову", та розкривала б справжні причини існування масового безробіття, кредитних обмежень та інших ринкових недосконалостей [*Стиглиц, Джозеф Е.* Информация и смена парадигмы в экономической науке. Нобелевская лекция 8 декабря 2001 г. / Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. Т. V: в 2 кн. Кн. 2. – М. : Мысль, 2005. – С. 538]. Досліджуючи багато років проблему ринків з асиметричною інформацією, Дж. Стігліц наочно показав, що висновки традиційних економічних моделей з повною інформацією вводять дослідників в оману. Оцінка багатьох ринків за допомогою концепції асиметричної інформації дала можливість виявити, що насправді вони функціонують зовсім інакше, ніж уявляють собі економісти. Звідси можна зробити висновок, що я*к наслідок – і державне регулювання ринкової економіки повинно здійснюватися інакше, ніж про це говориться в неокласичній теорії*, на нових ідеологічних, а отже, і теоретико-методологічних засадах.

А. В. Мостепанюк, асп., КНУТШ, Київ

ВІДОБРАЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КОНЦЕПЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Нині для Україні першочерговим та стратегічно важливим завданням є вирішення проблеми ефективної взаємодії держави та приватного сектору на шляху модернізації національної економіки.

У цьому контексті заслуговує на увагу Закон України "Про загальні засади державно-приватного партнерства" прийнятий Верховною Радою України 25 червня 2009 року. Головною метою цього Закону є встановлення основних принципів функціонування ДПП в Україні. При цьому державно-приватне партнерство (ДПП) визначається як співробітництво на підставі договору між державою

Україна та юридичними особами, компаніями та приватними підприємцями (в якості приватних партнерів) [Закон України "Про загальні засади державно-приватного партнерства" від 25.06.2009 №3447. – http://portal.rada.gov.ua].

У сучасній економічній літературі ДПП трактується як довгострокове співробітництво між державою і приватним сектором з метою виконання суспільних завдань, яке охоплює весь життєвий цикл відповідного проекту: від планування до їх експлуатації, включаючи технічне обслуговування [*Павлюк, К. В., Павлюк, С. М.* Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – № 17. – С. 9–20]. Також ДПП визначають як інституційний та організаційний альянс між державою та бізнесом з метою реалізації національних і міжнародних, масштабних і локальних, але завжди суспільно значимих проектів у різних галузях економіки: від розвитку стратегічно важливих галузей промисловості і науково-дослідних конструкторських робіт (НДДКР) до забезпечення суспільних послуг [*Варнавский, В. Г.* Государственно-частное партнерство в России: проблемы становления // Отечественные записки. – 2004. – № 6].

Важливо зауважити, що на розвиток співпраці держави та бізнесу впливають два різноспрямовані фактори: нестача державних фінансових ресурсів і наявність відповідних ресурсів у бізнесу. Йдеться про те, що з одного боку, у країнах з перехідною і навіть розвиненою економікою держава часто не має достатніх фінансових ресурсів, щоб в повному обсязі створювати, модернізувати, розширювати та обслуговувати інфраструктуру, що знаходиться у її власності. Водночас держава здатна забезпечити сприятливі для приватного сектора умови для реалізації інфраструктурних проектів, пов'язані з відведення земельних ділянок, видачею ліцензій, наданням державних гарантій, субсидій, пільгових кредитів тощо. З іншого боку, приватний бізнес має значні фінансові ресурси, які є мобільнішими за державні, та значно випереджає державний сектор у технічних і технологічних нововведеннях. Однак для нього більш ускладненим є доступ до тих сфер, які традиційно вважаються державними або характеризуються високими ризиками.

За цих обставин співпраця держави та бізнесу дозволяє істотно збільшити шанси на успіх при реалізації крупних проектів. Об'єднання ресурсів і справедливий розподіл ризиків між сторонами партнерства сприяє залученню інвестиції для реалізації суспільно і соціально значущих проектів. При цьому успішно використовується досвід і професіоналізм приватного сектора за збереження державного контролю над активами; зменшується фінансове навантаження на платників податку; поліпшується якість державних послуг населенню та підвищується ефективність управління інфраструктурними об'єктами. Спільна робота бізнесу і влади в реалізації проектів ДПП сприяє розвитку новаторських форм проектного фінансування, стимулює підприємницьке мислення та впровадженню передових методів управління в органах влади, підвищуючи конкурентоспроможність національної економіки в цілому.

Саме тому в сучасній стратегії модернізації економіки України значна увага приділяється створенню сприятливого середовища ДПП, розробці стратегії і принципів, на яких будуються відносини бізнесу з суспільством і владою в рамках партнерських відносин. Першочерговим на цьому шляху є активне застосування економічного та фінансового інструментарію Закону України "Про державно-приватне партнерство" для всебічного розвитку партнерських відносин, а також конструктивне використання положень цього Закону, що потребує запровадження відповідних мотиваційних інструментів з боку держави [Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.].

На думку відомих українських науковців та практиків, основними напрямами модернізації економіки України та розвитку партнерських відносин між державою та бізнесом є:

- формування ефективного механізму соціальної відповідальності бізнесу шляхом розробки системи пропаганди соціальної активності та відповідальності підприємств, програм зовнішнього стимулювання їхньої соціальної відповідальності, заходів стимулювання розвитку галузевого поширення та саморегулювання соціальної відповідальності;
- визначення стратегії та інституційної структури боротьби з корупцією, зміцнення потенціалу органів державної влади щодо запобігання проявам корупції; упровадження в національне законодавство міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;
- вдосконалення нормативно-правової бази державно-приватного партнерства, розроблення та прийняття державної та регіональної стратегії розвитку державно-приватного партнерства, в якій мають бути відображені загальні напрями і сфери ДПП, види й обсяги послуг, які надаватимуться в рамках партнерства, передбачувані форми партнерства, основоположні принципи функціонування партнерства [Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.].

Т. Л. Нагорняк, канд. політ. наук, доц., ДонНУ, Донецьк

НАЦІОНАЛЬНИЙ БРЕНДИНГ ЯК ЕКОНОМІЧНА ІДЕОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ

Тлумачні словники сучасності під ідеологією розуміють сукупність поглядів та ідей, через які встановлюється ставлення людини до людини і дійсності, а також містяться цілі щодо корекції суспільних взаємовідносин [Политика : русско-английский толковый словарь. – М. : ИНФРА-М, 2001. – С. 184.]. Економічною ідеологією називають систему економічних ідей і поглядів [http://mirslovarei.com/content_his/jekonomicheskaja-ideologija-43531.html]. За умов визначеного, доцільно було б заявити про ***брендинг територій як про сучасну економічну ідеологію***, яка актуальною є сьогодні як у світовому, так і у загальноукраїнському вимірі розвитку політичних систем сучасності. Кейнсіанство чи корпоративістський принцип економічних ідеологій, що довели свою працездатність у Нідерландах, Італії, Німеччині, Португалії у другій половині XX ст., встановив можливість та ефективність захисту національних інтересів та певних секторів економіки (оподаткування, освіти, соціального забезпечення) шляхом пріоритетності контролю цих секторів з боку держави. Національний брендинг – процес формування та просування бренду країни – має стати вагомою часткою стратегії розвитку національних інтересів держави і відтворюватися як маркетингова практика на зовнішньому та внутрішньодержавному/регіональних рівнях системного розвитку. Національний брендинг – економічна ідеологія не тільки через те, що вона базується на принципах маркетингу корпоративістської мережі на чолі з державою і має на меті – збільшення мета капіталу держави, а й тому, що здатна коригувати тренди світової економіки, формуючи мегабренди світових транскорпорацій. Концепція брендінгу територій вперше з'явилась на перехресті XX–XXIст. у роботах Дж. Траута, Ф. Котлера, К. Асплунда, И. Рейна, Д. Хайдера, С. Анхольта, О. Панкрухіна, В. Тарнавського, Д. Богуша. За їх розумінням, будь-яка територія (країна, місто, регіон, курорт, історико-культурний заклад, ландшафт, інфраструктурні об'єкти) може стати брендом за умов виваженої стратегії брендингу і ребрендингу (своєчасної корекції бренду, що обумовлена ринковим попитом). За таких умов, національний брендинг буде уявляти собою "систематичний процес узгодження дій, поведінки, інвестицій, інновацій та комунікацій країни задля реалізації стратегії національної безпеки та конкурентної ідентичності" [*Анхольт, С.* Создание бренда страны // Бренд-менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 36]. Метою/результатом вказаного процесу може стати бренд країни (чи іншої території) як сукупність образів стосовно окремих аспектів території (знання видатних осіб, провідних політиків держави чи уявлення про знакові події), її іміджевих характеристик (екологічних, інвестиційних, туристичних, іміджу торгівельних марок) та репутації серед фахівців експертів, науковців, політичної, економічної та соціокультурної еліти, що виникають як асоціативний ряд під час згадування назви території.

Брендинг територій – стратегія підвищення конкурентоспроможності міст, областей, регіонів, географічних зон і держав з метою завоювання зовнішніх ринків, залучення інвесторів, туристів, нових мешканців і кваліфікованих мігрантів. Він спрямований на подолання дефіциту матеріальних і нематеріальних ресурсів у регіоні, в його основі лежить ідея донесення до широкої громадськості уявлення про унікальність [http://www.region-brand.ru]. Саймон Анхольт, автор національного брендінгу як області міждисциплінарних наукових знань і практичної діяльності по управлінню репутаціями країн як брендів, регулярно здійснює два глобальних дослідження – Anholt-GfK Roper Nation Brands Index ("Індекс національних брендів") та Anholt-GfK Roper City Brands Index ("Індекс брендів міст"). Практику національного брендінгу використовують Канада, США, Франція, Великобританія, Японія, Китай, Південна Корея, ЮАР, Нова Зеландія та багато ще західноєвропейських держав. Найбільш стабільними брендами серед країн світу протягом останніх 4 років залишаються Японія (5 місце), Швейцарія (8), Австралія (9), Швеція (10). Першу позицію у 2009 і 2010рр. посідає США [The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index. – http://www.gfkamerica.com/practice_areas/roper_pam/placebranding/nbi/index.en.html]. Україна має стійке падіння рейтингу. Вона посіла останнє місце серед європейських країн в рейтингу економічних свобод (дослідження Heritage Foundation та Wall Street Journal), продемонструвала найбільший занепад демократії серед усіх країн Європи у рейтингу демократії країн світу ("Democracy Index 2010", Economist Intelligence Unit) та падіння на 42 сходинки в рейтингу свободи слова, що складають "Репортери без кордонів" [*Немиря, Г.* Імідж України не повинен страждати через некомпетентність Януковича // Kyiv Post від 13.01.2011. – http://www.kyivpost.ua/politics/news/nemirya-imidzh-ukrayini-ne-povinen-strazhdati-cherez-nekompetentnist-yanukovicha.html]. Цільова програма покращення бренду України на 2003–2006 роки залишилася невиконаною. У березні 2011 року відбулося формування брендингової ідеї, яка наголошує, що "Бренд "Україна" має бути простим і зрозумілим. Одним словом цю філософію можна означити як ВІДКРИТІСТЬ" [Концепція бренду "Україна". – http://brandukraine.org/r/]. У якості слогану пропонується використовувати фразу

"Ukraine. Moving in the fast lane". Для сувенірної продукції запропоновані два мальованих персонажі – юнак і дівчина в національних костюмах – Спритко і Гарнюня [Рекламувати Україну за кордоном будуть Гарнюня і Спритко // Тиждень. – 25.03.2011. – http://www.ut.net.ua/News/19425]. Непрацездатність такої брендингової стратегії очевидна. Вона обумовлена неприродністю запропонованого для українців і повторенням основних помилок територіального брендингу інших [*Тамберг, В.* 4 заблуждения брендинга территорий. – http://www.region-brand.ru/index.php/2010-08-03-18-49-44/119-4-]. Конкурентоздатність брендів територій та їх окремих складових (образів, іміджів та репутацій) поширює кількість суб'єктів світової політики (якими за таких умов виступають не тільки держави світу, а й окремі території, що мають власну привабливість у міждержавному сенсі – Лувр, Лос-Анджелес, Ніцца, Париж, Сідней, Сінгапур, Мальдіви, Петергоф, Ла Скала), збільшує вимоги споживачів до "товару" (престижність освіти, безпека вкладів, інвестиційна стабільність, екологічна привабливість та варіативність ринку праці) і підвищує якість ринку послуг у самому широкому розумінні. Це доводить актуальність брендингу території як однієї з сучасних економічних ідеологій, але слід пам'ятати, що брендинг повинен бути основною інфраструктурних змін, шлях порожніх заяв не спрацює.

О. П. Нестеренко, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ АВСТРІЙСЬКОГО НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ

Феномен ідеології багатовимірний, потребує глибинної філософської рефлексії в економічному, політичному та інших контекстах.

Будь-яка наука, в тому числі й економічна, виконує ідеологічну функцію, адже формує систему поглядів, переконань, світоглядних принципів та установок. Останнім часом через причини суб'єктивного та об'єктивного характеру розуміння "ідеологічної" функції має негативне забарвлення, її тлумачать звужено, а інколи просто уникають. Об'єктивно це пояснюється засиллям ідеологічно-класових орієнтирів та надзвичайною заідеологізованістю суспільних наук взагалі й економічної науки зокрема під час попереднього, радянського періоду розвитку. Тому, щоб не повторювати попередніх помилок, вважають за краще не акцентувати увагу на ідеологічній функції економічної науки, на ідеології окремих економічних теорій, на ідеології практичних дій і пропонованих економічних перетворень, що є наслідками теоретико-методологічних положень. На нашу думку, економічна теорія як наука формує не тільки поняття про економічну поведінку, вибір споживача, функціонування економічної системи на макрорівні, а й основи економічного світогляду, сприйняття і розуміння економічної реальності, певні ціннісні установки і переконання, виконуючи потужну ідеологічну роль. Крім того, окремі економічні теорії і напрями продукують власні ідеологічні настанови, завдяки яким, у кінцевому підсумку, і набувають форми переконливих, впливових, домінуючих економічних доктрин. Серед останніх – австрійський неолібералізм, ідейно-теоретичні й практичні положення якого яскраво відображають економічну ідеологію лібералізму.

Засновник австрійського неолібералізму Л. фон Мізес, розвиваючи ліберальну традицію, формулював свої індивідуалістські й суб'єктивні концепції у часи панування сталінізму і нацизму, що надає особливої значущості його поглядам. Економічна теорія розглядалася ним складовою більш загальної науки – праксиології – учення про загальну логіку будь-яких раціональних дій. Основою раціональної економічної діяльності проголошувалася приватна власність як необхідна умова цивілізації і матеріального добробуту, що породжує індивідуалістичні стимули, забезпечує незалежність вибору споживачів та сприяє найоптимальнішому використанню ресурсів. На думку вченого, ринкова економіка (капіталізм) є єдиною системою економічної організації суспільства, що гарантує свободу особи в економічному і політичному плані. Ця система заснована на суверенітеті споживача, який, здійснюючи економічний вибір на користь тих чи інших благ, визначає відносні ціни і структуру виробництва. Підприємці, здійснюючи економічну діяльність, прагнуть як найкраще задовольнити потреби споживачів, але не з безкорисливих альтруїстичних міркувань, а з метою одержання максимального прибутку. Ринкова економіка функціонує як демократія: кожна витрачена грошова одиниця є механізмом, який використовується споживачем для того, щоб визначити свої переваги і зорієнтувати економічну діяльність виробників (аналогічно до політичної виборчої процедури).

Австрійський дослідник вважає, що втручання в економіку є невиправданим, оскільки уряд починає в такий спосіб приймати рішення за індивідів. Він критикує будь-яку форму інтервенціонізму, державного втручання в економічне життя, яких би форм він не набував: від більш м'яких кейнсіанських рецептів державного регулювання до жорстких директив державного управління у практиці розбудови соціалістичних економік. Проте навіть Л. фон Мізес, у творчості якого ліберальні переко-

нання набувають крайніх форм, зазначає: "Під поняття втручання не підпадають дії влади, в яких використовуються засоби ринку, тобто такі дії, що намагаються впливати на попит чи пропозицію через зміни ринкових чинників… *Втручання – це ізольований наказ, що походить від якоїсь громадської влади й примушує власників засобів виробництва та підприємців застосовувати засоби виробництва інакше, ніж вони це робили б за інших обставин*" [*Хайєк, Ф.* Право, законодавство та свобода : пер. з англ. : в 3 т. Т. 2. – К. : Сфера, 1999. – С. 173].

Серед економічних ідеологій, охарактеризованих Л. фон Мізесом, ми знаходимо лібералізм та етатизм. Власні ідеали і переконання ученого не заважають виявленню такої загальної тенденції: "Найважливішою подією в історії останнього сторіччя було витіснення лібералізму етатизмом. Етатизм постає відразу в двох іпостасях: соціалізму та інтервенціонізму. Вони переслідували спільну мету – безумовне підпорядкування індивіда державі, суспільному апарату стримування і примусу. (…) Етатизм покладає на державу завдання керівництва громадянами й турботи про них. Він націлений на обмеження особистої свободи дій. Він прагне визначати долю індивідуума, наділивши всією повнотою ініціативи виключно державу.(…) Етатизм… неминуче призводить до конфліктів, воєн і тоталітарного пригнічення великих груп населення" [*фон Мизес, Л.* Всемогущее правительство: тотальное государство и тотальная война / пер. с англ. Б. С. Пинскера ; под ред. А. В. Куряева. – Челябинск : Социум, 2006. – С. 63–64, 132].

Ідейний наступник і талановитий учень Л. фон Мізеса, нобелівський лауреат з економіки 1974 р., вчений, без якого неможливо уявити світову економічну та філософську думку – Ф. фон Гайєк – є найвпливовішим ідеологом неолібералізму у ХХ ст. Його праці з'явилися в той час, коли кейнсіанські ідеї вже домінували, державне втручання в економіку стало реальністю, а економічний лібералізм сприймався як відлуння забутого минулого і вважався соціально шкідливим. Провідну роль у Ф. фон Гайєка посідає вчення про спонтанний порядок. Сукупність норм та інститутів формують і підтримують основу такого порядку, але сам він не є породженням свідомої волі й не піддається цілеспрямованому регулюванню. Цей "розширений, або спонтанний" порядок виник еволюційним шляхом і є необхідним для досягнення сукупності різноманітних цілей, якими керуються індивіди. Він сформувався природним шляхом без будь-якої спрямовуючої сили, але від його існування залежить добробут суспільства, передусім гарантії найважливішої ліберальної цінності – свободи особи. Роль держави в економічній системі має обмежуватися виконанням інституційних функцій, полягати в охороні природного соціального порядку – свободи вибору та розвитку, вільної конкуренції та монополії. Вона реалізується через формування законодавчих норм, суспільних моральних цінностей, охорону усталених традицій.

Ф. фон Гайєк показав зв'язок процесу пригнічення особи, політичної несвободи, з утратою нею економічної самостійності, з відходом від ринку як універсального механізму вільного узгодження інтересів. У книзі "Дорога до рабства""учений застерігає від оманливого сприйняття соціалістичного ідеалу як ідеалу свободи: "Обіцянка свободи стала, безперечно, одним з найпотужніших знарядь соціалістичної пропаганди, посіявши у людей впевненість, що соціалізм принесе звільнення. Тим жорстокішою буде трагедія, якщо з'ясується, що обіцяний нам Шлях до Свободи є у дійсності Великою Дорогою до Рабства" [*фон Хайек, Ф. А.* Дорога к рабству : пер. с англ. – М. : Экономика, 1992. – С. 27–28].

О. В. Твердовська, канд. філос. наук, пров. наук. співроб., ІОД НАПН України, Київ

ЕКОНОМІКО-ІДЕОЛОГІЧНІ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОГО ПОСТУПУ

Соціально-філософське дослідження ролі ідеологій в діяльності людини, зокрема економічній, обумовлене їх значимістю як необхідної умови віднайдення, забезпечення, оптимізації соціальної діяльності, співробітництва, ефективного способу здобуття багатства та модернізації суспільства.

Людська діяльність нерозривно пов'язана з ідеями, ідеалами, принципами, теоріями та технологіями, які її соціально обумовлюють та скеровують. Своєрідною єдністю теорій та технологій виступають ідеології, які є конкретно-історичним системним відбиттям суттєвих сторін соціальної дійсності. Л. Мізес зазначає, що "будь-яка існуюча структура суспільства являється продуктом продуманих ідеологій. В суспільстві можуть виникнути нові ідеології та витіснити старі, тим самим перетворивши суспільну систему. Проте суспільство завжди являється творінням ідеологій, що передують йому за часом і логічно. Діяльність завжди спрямовується ідеями; вона реалізує те, що спланувало мислення" [*Мизес, Л.* Человеческая деятельность: трактат по экономической теории. – Челябинск : Социум, 2005. – С. 178–179]. Ідеології формуються на трьох рівнях: на рівні ідеологічних систем, на рівні економічних программ та на рівні масової свідомості.

Ідеологія виконує роль "розвантаження", адже вона визначає економічну діяльність людини у гонитві за матеріальною безкінечністю. Серцевину ідеологій, що означують діяльність людини, складають чіткі погляди на суспільство та економіку, зокрема на зразки ведення економічної діяльності та прибуток. Усі ідеології, які означують економічну діяльність людини об'єднує те, що вони з необхідністю визнають і постулюють суспільне співробітництво. Саме суспільство виступає тією ареною, де створюються та втілюються ідеї, ідеали, принципи, переконання, цінності, які складають економічну реальність. Спільним також є те, що всі ідеології виступають за земне благополуччя та процвітання своїх прибічників. Вони обіцяють, що зроблять економічні умови більш задовільними для своїх послідовників.

Ідеологію окреслену економічною сферою буття можна дефініціювати як конкретну систему ідей, ідеалів, принципів, переконань, цінностей та символів, призначених об'єднувати людей заради спільних економічних цілей та дій. Ідеологія постулює належний, теоретично означений і практично визначений шлях вибору цілей та засобів у сфері економічної реальності. Ідеологіям, що означують економічну діяльність людини, характерні: більш-менш цілісний (завершений) опис, "чиста" (логічна) модель економічної системи, внесення в економічні міркування особливих уявлень про цінності та суспільно-економічний ідеал, послідовність запропонованих способів дії.

Застосовуються чотири "чистих" економіко-ідеологічних системи, які позначаються термінами "консерватизм", "лібералізм", "демократизм" та "соціалізм". У визначений період розвитку суспільства конкретна економіко-ідеологічна система постає домінуючою, проте не позбавлена елементів інших ідеологій, що набули поширення в даному суспільстві. Діалог ідеологій в суспільстві та його життєдіяльності відіграє позитивну роль у тому сенсі, що завдяки ньому жодна із важливих цінностей не зазнає знецінення, зауважує К. Мангейм [*Манхейм, К.* Диагноз нашого времени. – М. : Юрист, 1994. – С. 62]. Ідеологічні системи оформлюються в безупинному взаємному відштовхуванні, зміщені акцентів, запозиченні положень. А в цей час реальна економічна діяльність ґрунтується на ідеологічних еклектиках та компромісах.

В кожен період та чи інша з економічних ідеологій виходить на перший план, утверджується в суспільно-економічній свідомості. П. Сорокін пише, що "типи економік, систем управління та ідеологій у всіх країнах не є чимось постійним, але безперервно коливаються між полюсами тоталітарного і абсолютно вільного режимів з мінімумом державного контролю соціального життя, взаємовідношень та поведінки громадян. Протягом надзвичайного періоду державний контроль може збільшуватися, і відповідні системи економік, управління та ідеологій різною мірою піддаються тоталітарній конверсії; в інший період у тому ж самому суспільстві масштаб та жорсткість регламентації може зменшуватися, і його економічне управління, ідеології та весь образ життя детоталізуються чи реконвертуються у напрямку вільної економіки, управління, ідеологій та образу життя" [*Сорокин, П. А.* Главные тенденции нашего времени. – М. : Наука, 1997. – С. 123–124].

Коли в суспільстві виникають кризові ситуації, тоді масштаби та суворість державної регламентації збільшується, а економіка суспільства, політичний режим, образ життя та ідеології відчувають тоталітарні трансформації. І, відповідно, коли кризовий стан пом'якшується, то державний контроль зменшується.

Слід зазначити, що негативною роллю ідеології в економічній діяльності людини може бути її використання як засобу підкорення поглядів та діяльності людей задля отримання зиску, влади визначеною частиною суспільства. У такому розумінні про ідеологію як "хибну свідомість" писав К. Маркс, визначаючи її як засіб, за допомогою якого панівний клас захищає своє суспільне становище та свої економічні переваги. Так, він зазначає, що "…всякий новий клас, який ставить себе на місце класу, що панував до нього, вже для досягнення своєї цілі змушений представити свій інтерес як загальний інтерес всіх членів суспільства…" [*Маркс, К.* Сочинения. Т. 3 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – С. 47]. Щоб ідеологія ефективно діяла, вона, до визначеної межі, змушена приховувати ту мету, для досягнення якої вона призначена. Одним із успішних способів такого приховування є створення ілюзії, що конкретна ідеологія захищає не класові інтереси, а загальнолюдські цінності, інтереси кожного і всього суспільства.

Є. А. Товмаш, асп., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЧНІ СМИСЛИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАПІТАЛІЗМУ

Ідеологія як особлива форма відображення соціальних інтересів у будь-якому, зокрема капіталістичному суспільстві не може існувати у відриві від розуміння того, якими ключовими поняттями окреслюються закономірності економічного розвитку. Ось чому поняття ідеології і капіталізму орга-

нічно пов'язані, насамперед тому, що виокремлений в понятті капіталізму абстрактній формі образ майбутнього соціального розвитку є конкретною формою втілення у життя ідеологічних принципів, які визначають шляхи організації економічної життєдіяльності людини і суспільства.

В такому контексті капіталізм слід, з одного боку розглядати як раціоналізоване, ефективне виробництво товарів, що супроводжується гонитвою за прибутком і засноване на таких формах власності які забезпечують функціонування як індивідуальних, так і колективних підприємницьких зусиллях. В іншому розумінні під капіталізмом бачать суспільство, в якому існують такі риси, що постають всеохоплюючим принципом не тільки економічних, але і політичних та інших вимірів соціальних відносин: наявність різних форм власності (включно на засоби виробництва); метою капіталістичного господарювання є максимізація доходів і користі; господарська діяльність здійснюється завдяки ринкам і системі цін, поділ праці, машинне виробництво є похідними від тих форм які не відображають його сутність.

Сутність капіталізму полягає в економічному примусі до праці – кожна людина має право продавати роботодавцю свою робочу силу. В ідеалі основний принцип капіталізму – laissez-faire (дозвольте робити), хоча чистого капіталістичного суспільства ніколи не існувало – держава завжди накладала обмеження на ринок і зберігала за собою право як накладати обмеження на виробничі відносини, так і застосовувати неекономічний примус. В сучасних капіталістичних країнах держава бачить свою роль у встановленні законодавчої бази та юридичних меж, в яких здійснюється виробництво і торгівля.

Капіталізм заснований на такому способі розподілу, при якому продукт виробництва належить власнику засобів виробництва. В свою чергу капіталізм протиставляється централізовано плановій економіці. Історично, капіталізм, як спосіб виробництва, прийшов на заміну феодалізму.

Основні принципи функціонування капіталізму:

- свобода підприємництва, що відображається у вільному доступі суб'єктів господарювання до будь-яких сфер діяльності, крім протизаконних, у відсутності державних обмежень і заборон на здійснення підприємницької діяльності;
- абсолютна мобільність факторів виробництва, тобто вільний необмежений рух капіталу й робочої сили, що забезпечує подальше вдосконалення й підвищення ефективності виробничого процесу;
- еквівалентний товарообмін, що здійснюється на основі економічної і юридичної незалежності товаровиробників у формі рівноправних партнерських відносин щодо купівлі-продажу товарів і послуг;
- вільна конкуренція, що пов'язана зі свободою вибору покупців, постачальників, інших ринкових агентів і стимулює товаровиробників зменшувати витрати виробництва продукції, застосовувати новітні техніко-технологічні досягнення з метою підвищення ефективності власного виробництва й економічної системи загалом. Також слід зазначити відсутність монополій з боку виробників або споживачів (монопсоній) та державного регулювання виробництва;
- вільне ціноутворення на основі конкурентного механізму врівноваження попиту і пропозиції, що сприяє поєднанню інтересів різних економічних суб'єктів. Можливість вільного встановлення цін безпосередньо випливає з передумов про однорідність однойменних товарів, відсутність диференціації продукту та повну інформованість ринкових агентів щодо ресурсів, умов виробництва, цін у всіх галузях господарства;
- мета будь-якої економічної діяльності – отримання максимального прибутку з найменшими витратами на основі раціональної економічної поведінки господарюючих суб'єктів;
- значна диференціація доходів між капіталістами і найманими працівниками, між підприємцями однієї галузі господарства, між підприємцями різних галузей у межах національної економіки, пов'язана з розподілом доходів за принципом участі у виробництві. Цей принцип є несправедливим, бо залишає поза увагою такі негативні наслідки капіталізму вільної конкуренції, як безробіття, банкрутство, соціальна незахищеність і тощо, однак забезпечує дійову мотивацію і надійні стимули для підвищення ефективності.

Отже, функціонування капіталізму можливе і дійсне, насамперед, завдяки чітко визначеним ідеологічним смислам, які забезпечують не тільки вибір напрямів економічної діяльності, але й сприяють знаходженню оптимальних варіантів розв'язанні існуючих соціальних проблем.

В. В. Филюк, асп., КНУТШ, Київ

ПОГЛЯДИ Л. ФОН МІЗЕСА НА СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Ментальною основою економічної поведінки людей є певна система поглядів на господарську систему. У будь-якій країні оцінка економічної ситуації, визначення пріоритетних цілей розвитку та

будь-які інші господарські процеси передбачають наявність певного орієнтира, яким є такий феномен соціальної свідомості як економічна ідеологія. Україна також не є винятком.

Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки характеризується розбудовою шляхів формування неоліберальної економічної ідеології, основні ідеї якої були сформульовані Людвігом фон Мізесом (1881–1973), відомим представником неоавстрійської школи європейського неолібералізму. Саме тому важливим є визначення суті цієї ідеології та її особливостей. Завдання актуалізується ще й тим, що в світлі сучасних трансформацій соціальної та економічної системи в Україні центральною проблемою і досі залишається пошук ефективної економічної (господарської) ідеології, яка б відповідала ментальним цінностям українського суспільства.

Протягом останнього сторіччя ідеологія як продукт духовного життя нації привертає увагу багатьох науковців, зокрема філософів та економістів. Однак тільки недавно об'єктом дослідження стала її економічна складова. Значний вклад у розвиток теоретичних аспектів господарської ідеології внесли такі західні учені як Л. Дюмон, К. Манхейм, Т. Парсонс. Серед визначних російських економістів, роботи яких присвячені дослідженню даної проблеми можна назвати І. Андрєєва, А. Добриніна, В. Радаєва, тощо. Економічна ідеологія привертає значну увагу і українських науковців. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлені у роботах В. Базилевича, А. Гальчинського, В. Гейця, Т. Глушко, В. Ільїна, тощо. На жаль, вивчення наукової спадщини Л. фон Мізеса в цілому та його внеску у розвиток теорії економічної ідеології не зайняло чільного місця у проблематиці українських дослідників.

Л. фон Мізес у своїй роботі "Людська діяльність: трактат з економічної теорії" (1949) дає одне із перших визначень ідеології. На його думку, вона являє собою вчення про цілі, яких необхідно досягти в земному житті [*фон Мизес, Л.* Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории. – М. : Социум, 2008. – С. 156]. Слід відзначити, що таке трактування цього поняття є наближеним до сучасного розуміння цього явища як "системи … економічних… поглядів, які виражають інтереси певних класів або соціальних груп" [*Базилевич, В. Д., Ільїн, В. В.* Метафізика економіки. – К. : Знання, 2007. – С. 678].

Слід також відзначити, що вчений наголошує на необхідності розмежування таких понять як "світогляд" та "ідеологія". Він зазначає, що світогляд – це логічно пов'язаний комплекс теорем та теорій, які спрямовують у певне русло поведінку окремих індивідів та груп та формують всеохоплюючий каркас знань. Він пропонує розглядати це поняття у двох аспектах: як теорію, яка є поясненням всього оточуючого світу, та як керівництво до дії, тобто погляди щодо відносно найкращого засобу усунення проблем. Таким чином, світогляд, з одного боку, являє собою пояснення усіх явищ, а з іншого – технологію у широкому розумінні.

Що стосується ідеології, то, на думку Л. фон Мізеса, мова йде лише про людську діяльність та громадське співробітництво. Тут не беруться до уваги проблеми метафізики, релігійні догмати, природничі науки та пов'язані з ними технології. Ідеологія – це сукупність наших теорій відносно індивідуальної поведінки та суспільних відносин [*фон Мизес Л.* Указ. соч. – С. 154]. Виходячи з усього вище сказаного, можна зробити висновок, що поняття світогляду є ширшим і включає в себе ідеологію. Їх спільною рисою є те, що вони є доктринами, які показують суспільству та окремим індивідам, якими мають бути їх кінцеві цілі і на досягнення чого має бути спрямована їх повсякденна діяльність.

Важливим досягнення Л. фон Мізеса з точки зору розвитку теорії економічної ідеології є запропонована ним типологізація. У своїх роботах він пропонує поділяти господарські ідеології на три основні типи: ліберальні, соціалістичні та інтервенціональні [*Глушко, Т. П.* Економічна ідеологія в структурі соціального знання (український контекст) // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2006. – № 54. – http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_54/Multiversum_54.htm]. В основі виділення перших двох типів лежить ідея про панівну форму власності на засоби виробництва. Так, ліберальна ідеологія базується на приматі індивідуальної приватної власності, а соціалістична – на переважанні колективної власності. Що ж стосується інтервенціональної ідеології, то вона являє собою концептуальний образ регульованого ринку.

Особливим типом господарської ідеології, на думку економіста, є грошова ідеологія, суть якої полягає у широкому застосуванні "кредитної експансії та збільшення кількості грошей в обігу як методу зниження рівня відсоткової ставки до рівноважного рівня" [*фон Мизес Л.* Указ. соч. – С. 161]. Незважаючи на те, що ця ідеологія лежить в основі грошової та кредитної політики багатьох країн світу, Л. фон Мізес вважає її найменш ефективною.

Учений зазначає, що панівна економічна ідеологія має величезне значення для розвитку суспільства. Аргументуючи цю думку, він пише: "Суспільство є продуктом людської діяльності. Людська діяльність спрямовується ідеологіями. Таким чином, суспільство і будь-який конкретний суспільний устрій є результатом ідеологій" [Там же]. У зв'язку з цим, успішний розвиток суспільства, у його розумінні, залежить від двох факторів: наявність інтелектуальної могутності видатних людей, щоб за-

пропонувати та усвідомити розумні соціальні та економічні теорії, та здатності цих чи інших людей зробити ці ідеології прийнятними для більшості. Крім того, Л. фон Мізес акцентує увагу на тому, що технологічним прогресом людство також завдячує ідеології. Зокрема він зазначає, що промислова революція є результатом саме ідеологічної революції, яка була викликана теоріями тогочасних відомих економістів, а саме представників класичної школи політекономії. Сучасне суспільство досягло такого рівня розвитку тільки завдяки тому, що провідні вчені розвінчали у свідомості людей стереотипи про нечесність і несправедливість подолання конкурента шляхом якіснішого і дешевшого виробництва товарів; недоцільність використання техніки у виробництві, оскільки вона призводить до безробіття; доцільності використання традиційних методів виробництва; тощо [Там же. – С. 11]. Таким чином, можна стверджувати, що вчений є прихильником ліберальної економічної ідеології (або ідеологію laissez faire), яка, на його думку, зруйнувала бар'єри на шляху до прогресу та добробуту.

З усього вищевикладеного, можна зробити висновок, що Л. фон Мізес визначає економічну ідеологію як соціально значущу систему ідей щодо вибору цілей та шляхів соціально-економічного розвитку. На його думку, саме вона спрямовує повсякденну діяльність окремого індивіда та сприяє формуванню того чи іншого суспільного устрою. Найприйнятнішою для вченого є ліберальна економічна ідеологія, яка стимулює технічний прогрес та сприяє розвитку підприємницької діяльності.

С. Г. Фірсова, канд. екон. наук, доц., КНУТШ, Київ

УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

На сьогоднішній день в умовах посилення процесів глобалізації та інтеграції для світової спільноти соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) є невід'ємною частиною, основним елементом ринкової стратегії підприємства. Для побудови ефективної ринкової економіки та демократичного суспільства Україні необхідно створити платформу для діалогу між урядом, бізнесом та громадянським суспільством. Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) є одним із ключових факторів для побудови такого діалогу. Обізнаність щодо СВБ в Україні зростає, і дедалі більше компаній запроваджують принципи СВБ у свою ділову практику.

Так, в Україні у жовтні 2005 р. у шести найбільш індустріальних містах та відповідних областях України (а саме у Києві, Харкові, Львові, Дніпропетровську, Донецьку та Одесі) було проведене опитування 1221 керівника найвищої ланки українських компаній на предмет використання їх підприємствами СВБ [*Акімова, І.* Соціальна відповідальність бізнесу: результати опитування / І. Акімова, А. Марцинків, О. Осінкіна. – К. : КІТ, 2005. – С. 46, 49]. Результати цього дослідження дають змогу оцінити рівень обізнаності українських підприємств з теорією та практикою СВБ, а також визначити особливості розвитку СВБ в Україні. Більшість опитаних українських компаній (78,1 %) знають про соціальну відповідальність бізнесу. У визначенні сутності соціальної відповідальності бізнесу респонденти дотримуються таких тверджень: впровадження програм поліпшення умов праці персоналу (65,5 %); навчання/розвиток персоналу (63,2 %); благодійна допомога (56 %); застосування у політиці компанії принципів відповідального (етичного) ставлення до споживачів (49,5 %); участь у регіональних програмах розвитку (32,3); реалізація екологічних програм (29,8 %); політика дотримання прав акціонерів (20,8 %). Зміщення акцентів у бік внутрішніх соціальних програм компаній, спрямованих на працівників, можна віднести до специфіки розвитку СВБ в Україні. Одним з пояснень цього може слугувати сформована на даний момент в Україні висока залежність ефективності роботи компаній від продуктивності праці працівників та їх лояльності до своїх компаній.

Українська Маркетингова Група у квітні-травні 2010 року проводила ще одне опитування щодо корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) в Україні за період з 2005 по 2010 рік (опитано керівників 600 підприємств України методом особистого інтерв'ю) [Соціальна відповідальність бізнесу. Українські реалії та перспективи. – http://www.svb.org.ua/publications]. Результати даного дослідження наведені в табл. 1.

Таблиця 1. **12 тез про корпоративну соціальну відповідальність в Україні***

№ п/п	Теза	Результат
1	Рівень поінформованості про соціальну відповідальність	Протягом останніх п'яти років в цілому по країні не змінився. На відміну від 2005 року, в 2010 році прослідковується тенденція: чим більше підприємство, тим вище рівень поінформованості.

Закінчення табл. 1

№ п/п	Теза	Результат
2	Рівень розуміння соціальної відповідальності	У порівнянні з 2005 роком практично не змінився (благодійна допомога громаді та розвиток власного персоналу). У 2005 і 2010 р. тільки третина підприємств асоціюють здійснення екологічних проектів та участь у регіональних проектах розвитку із соціальною відповідальністю. Найменша частка підприємств як у 2005 р., так і у 2010 р. віднесла до соціальної відповідальності такий її аспект, як відкритість компанії.
3	Участь у вирішенні соціальних та екологічних проблем	Частка підприємств, які вважають, що бізнес повинен брати активну участь у вирішенні соціальних та екологічних проблем у порівнянні з 2005 роком зросла вдвічі.
4	Підприємства, які впроваджують соціальну відповідальність	У порівняні з 2005 роком частка підприємств, які впроваджують соціальну відповідальність, трохи скоротилася: з 75,8 % (у 2005 р.) до 67,3 % (у 2010 р). Проте, інтенсивність впровадження соціально відповідальних заходів зросла з 31,3 % компаній, які робили це постійно у 2005 р. до 55 % у 2010 р.
5	Чинники, що спонукають компанії здійснювати соціально відповідальні заходи	На першому плані стоять моральні міркування (61 %) і внутрішнє спонукання (52 %). Досить вагомою є частка таких чинників, як: зростання продажів компанії, копіювання дій конкурентів та запит з боку органів місцевої влади. У порівнянні з 2005 роком, у два рази зросла частка компаній, для яких конкурентний чинник став досить вагомим.
6	Не здійснюють заходи із соціальної відповідальності	Майже третина опитаних українських компаній зазначила, що вони не здійснюють заходи із соціальної відповідальності. Для більшості з них (67 %) це не є актуальним в силу браку коштів, а кожна десята компанія зазначила, що це функція держави, а не бізнесу.
7	Політика соціальної відповідальності українських компаній	Як і у 2005 році, політика соціальної відповідальності українських компаній спрямовується, в першу чергу, на трудові практики і заходи із захисту здоров'я і безпеки споживачів. Найменш поширеними є заходи щодо захисту природних ресурсів та взаємодії з громадою: тільки третина компаній здійснює соціальні інвестиції в громаду. Половина підприємств не здійснює заходи з охорони навколишнього середовища. Найбільш поширеними є практики впровадження енергозберігаючих технологій та сортування й утилізації відходів – 26 %.
8	Соціальна відповідальність не стала частиною стратегічного менеджменту більшості українських підприємств	Українські компанії закриті для широкої громадськості. Тільки 28,4 % підприємств мають затверджені кодекси поведінки (місію, звід етичних правил, проголошені цінності тощо). Частка підприємств, які мають стратегію соціальної відповідальності, становить 29,6 %, лише 17,0 % має спеціальний бюджет або статтю в бюджеті для проведення програм/заходів із соціальної відповідальності.
9	Врахування інтересів заінтересованих сторін (стейкхолдерів)	Залишається достатньо низьким. Найчастіше компанії враховують інтереси споживачів та органів державної влади, найменше – недержавних організацій та дослідницьких організацій, учбових закладів. Рівень співпраці з іншими зацікавленими сторонами – громадським організаціями, ЗМІ, науковими (спеціалізованими) закладами – практично відсутній.
10	Основні стимули	Пільгове оподаткування, зменшення адміністративного тиску місцевих органів влади та ознайомлення з позитивними прикладами впровадження програм/заходів із соціальної відповідальності в світі.
11	Основні перешкоди	Брак коштів, податковий тиск та недосконаліть нормативно-правової бази, на другому місці – недостатність інформації щодо позитивних прикладів впровадження соціальної відповідальності, організацій, які б змогли надати таку допомогу.
12	За думкою респондентів потрібно	Розробити і прийняти Національну стратегію розвитку соціальної відповідальності (74 %); провести широку інформаційно-просвітницьку кампанію з питань соціальної відповідальності (73 %), провести окрему просвітницьку програму для споживачів (71 %); впровадити принципи соціальної відповідальності в діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування (56 %). В рамках компаній – доцільно запровадити окрему посаду менеджера з КСВ (24,9 %) та збільшити бюджети організацій на програми \ заходи з КСВ (45,8 %).

*Розроблено авторами на основі [Соціальна відповідальність бізнесу. Українські реалії та перспективи]

На жаль, хоча важливість розвитку соціальної відповідальності бізнесу визнається в Україні, вивчення її форм, напрямків розвитку та методів стимулювання залишається на досить низькому рівні. Ситуація в Україні показує, що впровадження законодавства стосовно СВБ є ключовою проблемою.

8 листопада 2010 року відбулось засідання Консультативної Ради з розробки проекту Національної концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні, метою якої є формування національної системи корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), що має на меті надання узагальненого розуміння соціальної відповідальності бізнесу в Україні як самим бізнесом, так й іншим заінтересованим у його діяльності та сталості сторонам, а також на формування адекватного сприйняття всіма заінтересованими сторонами зусиль бізнесу у сфері соціальної відповідальності. І вже вкотре, текст концепції відправляють на доопрацювання, а без відповідного законодавста та підтримки вищого керівництва програми соціальної відповідальності приречені на неуспіх та занепад.

О. П. Шаповал, Хмельницький

СУПЕРЕЧНОСТІ НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Неоліберальна ідеологічна течія почала домінувати в думках і вченнях правлячих кіл більшості держав світу приблизно з семи десятих років XX століття. Вона з'явилась як відгук на невирішені проблеми в економічному житті розвинутих капіталістичних країн. Кризи, безробіття, стагфляція (стагнація економіки на фоні інфляції) вимагали свого вирішення, оскільки, повсякденно переростали у масові заворушення і погрожували руйнацією капіталістичній системі.

Ідеї таких вчених як: Фрідріх фон Хайєк, Людвіг фон Мізес, Мілтон Фрідмен, Карл Поппер, знайшли своє відображення в діях відомих широкому загалу політичних діячів – Рональда Рейгана, Маргарет Тетчер, Ден Сяопіна, Бориса Єльцина та ін… Кожний з цих діячів уособлював собою цілу епоху, досить своєрідну і неоднозначну за оцінками, в житті своєї країни. Але спільними в їх діях були погляди, бажання втілити ці погляди в життя і спільними виявились наслідки.

Неолібералізм почав з перегляду ролі держави в сучасному світі і перейшов до висвітлення значення окремо взятої людини, індивіда в економічному і суспільному житті, умов його існування, свободи і гідності. Вияснилось, що першим ворогом людини, в теперішніх умовах розвинутого капіталізму, стала держава, яка своїми інститутами, правилами і регламентацією обмежила її свободу – свободу вибору перш за все. Держава знеособила людину і підмінила свободу її власного вибору колективними рішеннями. Тому, потрібно було звести до мінімуму втручання держави в особисте життя індивіда його господарську і політичну діяльність. Акценти ставились на роздержавленні та приватизації державного, суспільного, колективного майна. Змінювалась фінансова система. Зобов'язання держави по відношенню до соціальних гарантій громадянам зменшувалось. Більш значна увага приділялась ринковим процесам. Дерегулювання, приватизація і вихід держави зі сфери соціального забезпечення – стали повсякденною практикою у всіх країнах, що керувались неоліберальною ідеологією. Неолібералізм став основним способом мислення по всьому світі за допомогою таких організацій як МВФ (Міжнародний валютний фонд), Світовий банк, ВТО (Всесвітня торгова організація), що експортують його по всьому світі. Дана ідеологія настільки глибоко впливає на свідомість, що стала домінувати навіть в думках і ділах звичайних громадян, які до ідеології та політики не мають ніякого відношення. Ні одна оцінка теперішніх людей не обходиться без присутності неоліберальних ідей. Це спровокувало перегляд традиційних форм державного суверенітету. Під впливом неолібералізму пройшли зміни в розподілі праці, соціальних відносинах, соціальному забезпеченні, розвитку технологій, способі життя і навіть репродуктивній діяльності людини, інституті громадянства та побутових звичках.

Згідно неоліберальної ідеології, основою для етичних норм є ринковий обмін. Він є достатнім для регулювання всіх людських дій і відносин. Провідними визнаються – контрактні відносини в умовах вільного ринку. Виявилось, що будь-які прояви людської діяльності можуть бути втягнуті в ринкові, контрактні відносини, а соціальні блага можна збільшити шляхом збільшення об'єму та частоти ринкових актів обміну. Такий підхід вимагає створення принципово нових технологій для комунікації між людьми, для виробництва, накопичення, зберігання, передачі, дослідження та використання інформації – накопичення і використання великих баз даних, для прийняття глобальних рішень на світових ринках. Саме в епоху неолібералізму почали швидко розвиватись інформаційні технології, а суспільство стали називати "інформаційним". Інформаційні технології віддзеркалюють збільшення та ущільнення ринкових процесів обміну в часі та просторі. Дані процеси ніби стиснули простір і час наповнивши його різноманітними подіями. Зробили його густішим і тіснішим. Світ став єдиним, глобальним простором, що утримує в собі всі наслідки людської діяльності: як добрі так і погані; людські і нелюдські; раціональні та ірраціональні.

З одного боку, прихильникам неоліберальної ідеології сильної держави не треба. Вони всіма силами стараються обмежити її вплив на економіку та індивіда, на його свободу. А з іншого, сильна дер-

жава їм все ж таки потрібна. Тому, що тільки сильна держава з її армією, поліцією, судами, тюрмами і т. ін., що знаходяться під контролем великого капіталу, в наш час, може забезпечити захист права на приватну власність і свободу підприємництва для меншості населення за рахунок його більшості, що є по суті найманою робочою силою. І дана суперечність є не поодинокою серед ідеологічних викладок неолібералізму. Ніякими юридичними хитрощами, скажімо, не вдається йому зрівняти великі корпорації, їх права та свободи, економічні можливості та могутність з приватними особами, індивідами, перед лицем закону. Виходить, що закони в них різні і кожний живе за своїми. Як не затушовуй, а безмежна влада монополій на кожному кроці, як і беззахисність та непотрібність – одинокість однієї, окремо взятої людини, особливо, коли вона не володіє яким-небудь майном. Як не вибирай – хоч разом, хоч окремо, а все одно вибереш товар масового виробництва, що вийшов з під конвеєра і є джерелом прибутків тих самих монополій. І сам ти для інших товар, як і вони для тебе, а те що між вами контракт, так це товарності і речевості не забирає, хіба що тільки закріплює, увіковічує. Так, все вірно, особисті свободи гарантуються ринковою свободою, та свободою торгівлі, але є ще й періодична нездатність ринку взагалі що-небудь гарантувати і регулювати окрім свого власного падіння, коли вже не до свободи, аби тільки вижити, втриматись, а за рахунок чого – не важливо, тут все згодиться: диктатура під маскою демократії; війна під ширмою "наведення конституційного ладу", гонка озброєнь з приводу "протистояння терористичній загрозі" і т. д. і т. п.

О. І. Шнирков, д-р екон. наук, проф., КНУТШ, Київ

ГЛОБАЛЬНІ ВИМІРИ РЕГІОНАЛЬНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ УГОД ТА УКРАЇНА

Важливою особливістю сучасного розвитку глобальної економіки є інтенсивне зростання кількості регіональних торговельних угод та якісні зміни в їх змісті. До 2011 р. до Світової організації торгівлі було нотифіковано 474 угод про регіональні торговельні угрупування, з яких 90 % припадало на зони вільної торгівлі, 10 % – на митні союзи. Основними причинами даного феномену є: неспроможність на глобальному рівні у рамках СОТ знайти компромісні рішення по багатьох питаннях регулювання міжнародних економічних відносин, формування міжнародних виробничих мереж насамперед на регіональній основі, переваги саме регіонального економічного співробітництва, посилення ролі комплексного регулювання міжнародного руху основних факторів виробництва (товарів, послуг, капіталу, робочої сили, знань). Тому участь національних економік в сучасних міжнародних інтеграційних угрупуваннях є важливим фактором структурних зрушень та економічного зростання окремих країн.

Фундаментальною рисою змісту нової генерації регіональних торговельних угод на початку XXI ст. є посилення їх комплексного характеру. Якщо класичні угоди про зону вільної торгівлі концентрувалися на врегулюванні 5–7 основних проблем, пов'язаних з традиційним міжнародним рухом товарів, то сучасні поглиблені зони охоплюють до 40 різних сфер міждержавного співробітництва – від конкурентної політики, інтелектуальної власності до політичного діалогу, соціальних питань, державного управління. Таким чином, ці угоди перетворюються в комплексні регіональні структури не лише суто економічного спрямування. З цієї точки зору важливим є питання гомогенності економічних, соціальних, політичних, правових структур країн, що інтегруються.

Безпосередніми економічними наслідками участі країн в регіональних торговельних угодах є поява економічних ефектів коротко-, середньо- та довгострокового характеру. Найбільш дослідженими є ефекти створення та відхилення торгівлі, але на разі це вже не достатньо для аналізу наслідків комплексних угод про поглиблені зони вільної торгівлі, оскільки відповідні ефекти виникають в багатьох інших сферах національних економік різної ступені залежності від тенденцій розвитку світового господарства у середньо- та довгостроковій перспективі. Нажаль, системний підхід щодо кумуляції економічних ефектів різних сфер народних господарств країн, що інтегруються у середньо- та довгостроковій перспективі є досі невирішеною проблемою сучасної економічної науки. У будь-якому випадку спиратися лише на співвідношення короткотермінових ефектів для вибору (якщо такий вибір є необхідним) пріоритетного напряму регіональної інтеграції за сучасних умов не можливо. Тому країни з високою ступінню залежності від кон'юктури світових ринків основних товарів експорту та імпорту беруть участь у декількох регіональних торговельних угодах.

Для країн, що розвиваються участь в економічних угодах комплексного характеру з країнами більш високого рівня соціально-економічного розвитку є надзвичайно важливим, оскільки дає можливість не тільки збільшити добробут країни внаслідок зменшення бар'єрів різного характеру на шляху міжнародного руху факторів виробництва, але адаптуватися до більш ефективної регіональної моделі соціально-економічного розвитку в цілому. Однак, така адаптація може вимагати більш значних витрат та термі-

нів, ніж інтеграція до менш розвиненої, ефективної та закритої моделі. Більш конкурентні країни (реально або потенційно) ставлять перед собою більш амбітні цілі, менш конкурентні звужують свої зусилля, консервуючи свої виробничі структури та моделі соціально-економічного розвитку.

Для України з її високою залежністю від ринків Європейського Союзу та країн СНД, низькими показниками міжнародної конкурентноздатності в економічній, соціальній, політичній та правовій сферах нагальним є інтенсифікація простих та розвинених форм участі в регіональних інтеграційних процесах. Співвідношення різних форм економічної інтеграції України з основними партнерами може мати характер взаємо доповнення, пріоритетності або взаємовиключення. Вступ України до Митного союзу з Росією, Білорусією та Казахстаном виключає на даному етапі створення зони вільної торгівлі з ЄС. Вступ України до ЄС (гіпотетичний на сучасному етапі) унеможливлює створення поглибленої зони вільної торгівлі з країнами СНД. Відсутність угод про традиційну або поглиблену зону вільної торгівлі з ЄС та/або країнами СНД відштовхує Україну на периферію сучасних світових інтеграційних процесів. Тому поглиблені зони вільної торгівлі з ЄС та країнами СНД можуть створити унікальну для європейських інтеграційних процесів архітектуру, коли саме та лише економіка України матиме доступ у формі вільної торгівлі до ємних ринків ЄС та країн СНД одночасно. Розвиток України протягом певного часу поза межами розвинених форм інтеграції, які передбачають передачу частини національного суверенітету на наднаціональний рівень та розвиток спільної економічної політики, дасть можливість національному капіталу до того ж більш ефективно адаптуватися до регіональної та глобальної конкуренції.

Секція 3
ІСТОРИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІДЕОЛОГІЇ

Н. М. Ахтирська, канд. юрид. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ СУДОВОГО ПІЗНАННЯ ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПІВ ТА НАБЛИЖЕННЯ ДО ІСТИНИ

В нормативних актах, що регламентують здійснення судочинства, використовуються поняття "розкриття злочинів", "викриття винних" (ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України), "оцінка доказів за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді обставин справи" (ст. 323 КПК України). Суд приймає рішення на підставі безпосереднього дослідження доказів. Генеза наближення до сутності явища відбувається за схемою "виявлення – розслідування – встановлення – дослідження – переконання – викриття – формування внутрішнього переконання – прийняття рішення". Така конструкція завдань, поставлених перед судом, може бути визначена як матриця пізнання подій, які стали предметом судового розгляду.

Існування людини в просторі і часі зумовлює виявлення його відношення до оточуючого світу шляхом пізнання: чуттєвого, раціонального, наукового, творчого. Пізнавальна функція філософії права "дозволяє суб'єктам пізнання скерувати свої інтелектуальні зусилля в напряму найбільш загальних проблем правової реальності, її суттєвих протиріч. Заглиблюючись в проблемні сфери цієї реальності та спираючись на певні світоглядні принципи, вона вибудовує філософські моделі правових феноменів, пояснює їх зміст відповідно до вихідних філософських витоків" [*Бачинин, В. А.* Философия права и преступления. – Х. : Фолио, 1999. – С. 21]. За Гегелем, "Людина безсмертна завдяки пізнанню. Пізнання та мислення – корінь його життя та безсмертя [*Гегель, Георг Вильгельм Фридрих*. Цитаты, афоризмы. – http://aphorism-citation.ru/index/0–36].

Вперше поняття "теорія пізнання" ввів в науку шотландський філософ Фер'єр. З розвитком науки та розгалуженням її сфер виникла потреба розробки аспектних підходів до проблеми пізнання, обумовлених специфікою завдань. Судова реформа в Україні ставила перед державою та суспільством мету переходу від тоталітарного правосуддя до панування принципу "верховенства права", що вимагало розробки власної теорії. І. І. Котюком вперше в теорії права розроблена міжгалузева теорія судового пізнання [*Котюк, І. І.* Теорія судового пізнання : Монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006].

Механізм досягнення поставленої мети "здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечення кожному права на справедливий суд та поваги до інших прав та свобод" [Закон України "Про судоустрій і статус суддів" від 07.07.2010 // Голос України. – 03.08.2010. – № 142] забезпечується прийняттям нормативних актів, розробкою кадрової політики для їх реалізації.

Однак, нормотворення ще не гарантує якісного механізму їх застосування, що обумовлюється неузгодженістю окремих положень, колізійністю правових конструкцій, неоднозначністю понять. Низка причин неефективного судочинства, пояснюється певними прогалинами в ідеології судової реформи.

Пізнавальне відношення людини до дійсності являє собою необхідний елемент всієї системи її відношення до світу, а можливість адекватного сприйняття – світоглядну проблему. Постановлення правосудного рішення судом можливе за умови наявності засадничих світоглядних принципів та адекватного отримання інформації про правову проблему, що дає підстави для поставновлення правильного правового діагнозу та прийняття рішення.

Ідеологія в широкому розумінні розглядається як система політичних, правових, моральних, філософських, релігійних, художніх поглядів та ідей. У чому ж полягає сутність ідеології судового пізнання, які її складові, її генеза? Хронологічний аналіз ідей та поглядів у судочинстві свідчить про позитивну динаміку – від тоталітарної ідеології до прагнення європейських стандартів. Глобалізаційні процеси відіграли визначну роль у формуванні сучасної ідеології судового пізнання. Подолання шляху від "визнання вини основним доказом" до сучасної абсолютної заборони катувань, нелюдського поводження (теорія "плодів отруєного дерева" – використання доказів, одержаних протиправним шляхом) стало можливим завдяки "акумулятивному контакту особистості з загальнолюдським культурним та правовим досвідом". За Гегелем, який відтворив еволюцію правових, культурних ідей у вигляді еволюції абсолютного духу, досвід – "урок" має бути засвоєний кожною окремою людиною, що вимагає часу, осмислення, формування переконання.

Судочинство здійснюється судом (одноособово чи колегіально), тобто конкретним суб'єктом у певних умовах. Єдність та формальна визначеність нормативних положень реалізуються в дійсності через різних суб'єктів, які хоча й керуються законом, але приймають рішення на підставі *власного* переконання. Ця обставина свідчить про засадничу функцію світоглядних принципів особи (її власних поглядів та ідей, розуміння добра і зла, справедливості, моралі).

Панівними в ідеології судового пізнання стали європейські стандарти судочинства, вмонтовані в тіло закону та механізм призначення на посади суддівських кадрів, а саме неупередженість, прозорість, гласність, відкритість, диспозитивність, залучення громадськості, співпраця з засобами масової інформації тощо.

Таким чином, ідеологія судового пізнання – це система ідей, поглядів, принципів, що є панівними при здійсненні судочинства, які реалізуються одноособово або колегіально суб'єктом, визначеним законом, при відправленні правосуддя, скеровані на правовий аналіз події, що досліджується, і має на меті встановлення об'єктивної істини (досягнення адекватного відображення). Результативність її залежить від нормативної (закріплених в законах принципів) та особистісної (світоглядних позицій) ідеології.

Складовими ідеології судового пізнання в судочинстві України є нормативні принципи, європейські стандарти верховенства права, визнання обов'язковості практики Європейського суду з прав людини джерелом права, а людини "вищою соціальною цінністю" та особистісна ментальність судді як "вісь якісного правосуддя".

І. А. Безклубий, д-р юрид. наук, проф., КНУТШ, Київ

ПРАВО ЯК ПРОВІДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

В умовах глобалізаційного сьогодення, перед українським народом постає складна проблема забезпечення своєї незалежності, самобутності, ідентичності, неповторності, а також упевненості у власних фізичних та інтелектуальних силах для подальшого осмисленого щасливого, самодостатнього, поважного життя на благо нинішнього та прийдешніх поколінь.

За умови належної реалізації всіх імперативно-диспозитивних важелів держава має стати владним центром поновлення історичної пам'яті та справедливості, реставратором фундаменту правосвідомості громадянина, владним центром втілення колективного розуму предків, яка би задавала та підтримувала лад буття.

Поняття "Права" має багато мовних референцій. В українській мові слова з коренем пра- семантично пов'язані з ладуванням, регулюванням, ладом, порядком, витоковістю, початком, началом тощо. Існує багато похідних від витокового Пра-: Права, право, правда, правий, праведний, справний, справедливий, правитель, правило, правосуддя, прадід, пращур. Крім того, поняття "право", "правда" мають також свої референції: закон, звичай, присяга, суд, справедливість, істина, доказ, реальність (явність) тощо. Так, наприклад, свого часу термін "закон" мав тотожне смислове навантаження до поняття "правда", але слово "правда" відрізнялося у сферах ужитку. Прагнення до порядку – це закладена вже на рівні етногенетичного коду парадигма буття українського народу. Для українського етносу характерним є прагнення до вселадованости у всьому, що концентрується у Праві, Правді, яким протистоять Неправда, Кривда.

Пізнати право – зрозуміти механізм суспільного ладу та регулювання взаємин людей, усвідомити природну та соціальну складову буття, передбачити своє призначення в суспільстві, відчути мету свого життя. В основі пізнання права міститься свідоме розуміння правових явищ і суті феномену права, наукове дослідження історичних правових та літературних джерел, аналіз і систематизація найбільш важливих правових норм, з'ясування закономірностей, що призводять до змін в праві, вивчення правових механізмів управління державою. Просторові та часові межі права надають можливість опанувати такі ціннісні категорії як норма, звичай, справедливість, поведінка, суспільство, держава, влада, закон, відповідальність тощо; поринути в глибини культурної пам'яті народу; здійснити пошук і дослідження артефактів культури; вивчити мову, яка дозволяє фіксувати і передавати нормативно-ціннісну семантику правової дійсності наступним поколінням.

Без знання історичних процесів, що зумовили природні закономірності становлення та розвитку правової культури не можна глибоко та всесторонньо опанувати таке суспільне явище як ПРАВО. Саме в повноті історичного життя народу має свій відбиток тяжіння до розвитку, реалізації та застосування національного права, його форм, галузей, функцій.

Здебільшого право сприймають як певний регулятор суспільних відносин. Проте таке розуміння права є дещо спрощеним. У спеціальних літературних джерелах знаходимо не одну сотню визначень понять "права". На доктринальному рівні чимало підходів до питання поняття та походження права,

але й вони не дають остаточної відповіді що таке право. Наукові пошуки в цьому напрямку тривають. Дослідження феномена права є вагомим внеском у розвиток сучасної правової науки.

Українське право має свою історію, яка сягає глибини тисячоліть. Велична історія українського народу сповнена чисельними скарбами культурних цінностей між якими такі всесвітньо відомі правові джерела як: Руська Правда, Статути Великого князівства Литовського, Руського та Жомойтського, Пакти та конституції Війська Запорозького та інші. Сучасний український правознавець розуміє, що знання цих історичних національних джерел права, на кшталт знань доктрини римського права, закладають основи праворозуміння та власного світосприйняття. В основі українського права лежать природні та суспільні закони розвитку народу, етнічна самобутність, ідеали добра і справедливості, розумні вчинки, волелюбність, усвідомлення народної мудрості, знання мови, логічне мислення та інші чинники, які в сукупності спрямовані на впорядкування власного життя та зростання добробуту українського народу. Словосполучення "система норм" є замалою для визнання його як узагальненого в контексті поняття українського права. Термін "владнаний механізм" міг би глибше відобразити суть такого явища як право, оскільки він відображує не тільки його системність та статичність, але й послідовність, узгодженість, вивіреність, динаміку, взаємозалежність та інше. ***Українське право*** *– це заснований на звичаях та законах українського народу владнаний механізм, який забезпечує регулювання відносин людей та утворених ними об'єднань.*

Право в сучасному суспільстві є провідником національної ідеї. Усвідомлення права в житті людини відбувається через призму української правової культури, першорядними засадами якої має стати:

- визнання права головним чинником збереження самобутності й самовідтворення української нації та забезпечення самоцінності й незалежності її саморозвитку;
- підвищення духовної ролі права як головного чинника націєтворення в гуманітарній, науково-технічній, виробничій та інших сферах суспільного життя;
- культивація національних духовно-моральних цінностей у процесі правотворчості та здійснення законодавчої техніки.;
- усвідомлення людиною природного почуття справедливості.

П. Д. Біленчук, канд. юрид. наук, доц., КНУТШ, Київ

МІГРАЦІЙНА ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТУ

Шлях України до членства в Європейському Союзі лежить через вирішення низки зовнішніх та внутрішніх викликів, проблем і міграція, зокрема трудова та нелегальна, стала однією з них. Це не повинно лякати, тому що окремі країни-учасники Євросоюзу пройшли через це чорнило. Їх досвід переконує в тому, що неналежна увага до питань міграції з боку органів державної влади та управління, громадськості, церкви у багатьох випадках спричинила загрозу національним інтересам країн ЄС, а також може викликати зацікавленість до їх вирішення різного роду радикальних організацій. З огляду на це стратегічні прорахунки щодо вирішення міграційних питань у нашій державі можуть потягнути за собою соціальну напругу, політичну нестабільність, етнічні конфлікти, міжнародні санкції. А тому проблема трудової і нелегальної міграції в Україні потребує свого аналізу та подальшого дослідження і прийняття на цій основі належних рішень на вищому державному рівні. Обов'язково слід враховувати, що невизначеність державної політики у сфері міграції сьогодні може потягнути за собою тяжкі наслідки в майбутньому.

Викладене дає підстави для таких висновків:

1. Доцільно приступити до розробки міграційного законодавства України, в якому врахувати сучасні цивілізаційні трансформації міграційної ситуації в Україні, Європі і світі, а для цього необхідно:
   - підготувати стратегію державної міграційної політики;
   - розробити концепцію правового регулювання міграційних процесів в Україні;
   - обговорити доктринальні засади і приступити до розробки проекту Міграційного кодексу України.
2. Науковим установам розпочати фахове дослідження глобального переміщення людей, як в Україні, Європі, так і світі.
3. Ввести в навчальні плани філософських, юридичних, економічних факультетів вузів такі базові курси:
   - "Міграцієзнавство: політика, право, економіка, безпека";
   - "Міграційне право: українське і міжнародне";
   - "Вітчизняна і світова міграційна економіка".

Н. В. Богатирьова, асп., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ І ПРАВОСВІДОМІСТЬ

Різноманітні інституції суспільства сьогодні відповідають за використання культурних універсалій, за впровадження необхідних змістовних змін діючих універсалій культури, за їх перегляд. Культурні універсалії розділяються на універсалії об'єктного ряду, суб'єктного ряду і універсалії суб'єкт-об'єктного ряду. Саме вони фіксують найбільш загальні, атрибутивні характеристики матеріального світу, які знаходяться в ареалі людської діяльності, з одного боку, а з іншого – постають базовими структурами людської свідомості. Ціннісно-конторолюючу функцію людської діяльності виконували і виконують філософія, релігія і право. Без об'єднання філософії, релігії і права не може бути культури в її справжньому, духовному вимірі. Примітивні філософія, релігія і право породжують тільки примітивну культуру. Окрім того відсутність правосвідомості є свідченням існування не тільки примітивної культури, але й свідченням бездуховності.

Людська думка відображається у філософії, релігії й праві. Ця загальна закономірність притаманна і українській культурі, місця в ній філософії. релігії й права. Що саме репрезентують ці інституції культури? І релігія, і філософія, і право, і ідеологія забезпечують світоглядні потреби і найбільш загальні, граничні орієнтації діяльності людини. Але ці функції вони виконують, користуючись відмінними між собою засобами та механізмами як пізнавального, так і практичного характеру. Сьогодення України вимагає єдності філософії, релігії, права, ідеології в аспекті формування духовності людини, становлення її внутрішнього світу. І якщо філософія, релігія та ідеологія розкривають світоглядні питання, то право "узаконює" взаємовідносини між людиною та іншими людьми, між людиною і спільнотою, між людиною і суспільством. Правове суспільство – це розвинена правосвідомість членів цього суспільства, які орієнтуються не тільки на власне благо, але працюють і живуть на благо інших людей, користуючись такими поняттями, як "право", "закон", "щастя", "здоров'я", "турботи про ближніх" та ін. Сучасний соціокультурний простір України демонструє нам нагальну потребу дослідження соціально значущої поведінки громадян. Релігія і право є саме тими регулятивними системами, які впливають на формування такої поведінки, ці впливи, за своєю силою можуть бути однаковими, але вони не завжди мають одну й ту саму якісну спрямованість.

В. Ю. Вилков, канд. филос. наук, доц., науч. сотр., КНУТШ, Киев

ПРОЕКТ "ПОЛИТИЧЕСКАЯ НАЦИЯ": УКРАИНСКИЕ ТЕОРЕТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ

Для Украины периода ее постсоветской независимости одной из наиболее актуальных задач оказалось определение социально-политических приоритетов развития национальной государственности, необходимых для этого идейных и ценностных основ общественного согласия. В процессе поиска эффективной идеологемы общеполитического консенсуса учеными и политиками в качестве проекта, способного обеспечить гармоничную демократическую трансформацию ментальности основных групп населения, как с целью преодоления негативов длящегося конфликтного состояния "умов", так и осуществления европейской интеграции, была провозглашена новая стратегическая идея – формирование "политической нации". Идеологическая же магия данной идеи национального строительства проявилась в том, что уже само понятие "украинская политическая нация", по мнению авторитетных исследователей, способно "удовлетворить общеукраинский интерес". А именно: "создание своеобразного гражданского общества"; достижение "согласия в общем "украинском доме"; действенная стимуляция к "толерантности между украинским этносом и этническими меньшинствами" [*Римаренко, Ю. І., Шкляр, Л. Є., Римаренко, С. Ю.* Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 190].

В целом же можно отметить, что в Украине на рубеже 3-го тысячелетия произошла радикальная смена идеологических парадигм и соответствующих им мировоззренческих установок. Ибо если в период 80-х – 90-х гг. минувшего столетия господствовала этницистская и культурологическая по ее концептуальной и мировоззренческой природе идеологема (так называемого "национального возрождения"), то в начале 21-го века был заявлен инновационный общественно-политический проект – создание в Украине политической национальной общности.

Весьма показательно, что в отмеченный период помимо украинского научного дискурса, идея политической нации прочно вошла в пропагандистскую риторику многих государственных и политиче-

ских деятелей, а сам этот термин стал ключевым понятием различных публичных документов. Однако, подобная эксплуатация идеологемы "украинская политическая нация" привела к тому, что ее интерпретации приобрели конъюнктурный и пропагандистский характер, были низведены до уровня программных лозунгов, которые в силу различия интересов политиков оказались даже взаимоисключающими. Например, еще в Послании Президента Л. Д. Кучмы ВР Украины (2002 г.), в качестве одной из насущных государственных задач наступившего этапа развития общества была провозглашена "реализация идеи создания украинской политической нации". И, наоборот, в предвыборной программе Украинской консервативной партии, озаглавленной "Бог и Украина – превыше всего!", опубликованной под выборы в ВР в 2006 г., было записано: "Мы выступаем, против введения понятия "политическая нация", за которым скрыто отсутствие ведущей роли в государстве титульной нации, ее культуры, традиций и т. д. ".

Необходимо отметить, что если многие западноевропейские исследователи (например, У. Альтерматт, О. Данн, Ю. Хабермас) делают теоретический акцент на том, что политическая нация не тождественна институту национального государства; доказывают, что она представляет собой, главным образом, "солидарную общность", которую создают "общие политические интересы", "правовое равенство граждан", "политическое самоуправление", "консенсус относительно политического устройства и культуры"; подчеркивают, что национальные демократические политии ныне базируются не на этнолингвистическом единстве, этнической идентичности или политизированной культуре одного этноса, а на ценностях общедемократической политической и правовой культуры, гражданской идентичности (системе норм и ценностей мультикультурализма, конституционализма, республиканского самосознания, гражданского патриотизма); теоретически обосновывают что политические нации могут иметь различные формы государственного устройства и практик институционализации полилингвизма, то в украинском научном сообществе доминантной тенденцией стала этатистская интерпретация природы национальной политической общности. Преобладает если и не явно этнократическое ее понимание, то, по крайней мере, ее трактовка как "нации-государства".

Так, в коллективной монографии НИСИ констатируется: "Определенную общность можно считать политической нацией при условии, когда являются действующими два таких признака: во-первых, объединение определенной общности людей в такой социальный институт как государство, то есть политическая организация общества, созданная для реализации его властных и регуляторных функций; во-вторых, наличие у государства полноты народовластия, или по крайней мере его существенных элементов как механизма выражения и реализации воли и интересов граждан общества" [Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка. – К. : НІДС, 2003. – С. 6]. Близкие по их сути интерпретации политической нации предлагают такие известные ученые как А. Майборода, М. Степико, О. Хорошилов и др.

Из числа наиболее теоретико-идеологически развернутых и политически реалистичных подходов к оценке идеологемы "украинская политическая нация" можно назвать трактовку таких ученых как Ю. И. Римаренко, Л. Е. Шкляра и С. Ю. Римаренко. Среди позитивных моментов этого концепта ими отмечается то, что он: позволяет "наполнять украинскую национальную идею общенациональным, общеукраинским содержанием и направленностью, "дает возможность преодолевать национальную узость и ограниченность"; становится "важным средством стабилизации межэтнических отношений, гармонизации интересов титульной нации и инонационального населения"; обеспечивает "интеграцию украинского общества на политических, а не на этнических основах"; "создает условия для консолидации украинского общества вокруг идеи национального государства, где уважаются права человека независимо от его этнической принадлежности" и всем гражданам обеспечивается "включенность в гражданско-политические общности в структуре национального государства".

Между тем, в проекте "украинская политическая нация" вышеупомянутые ученые видят больше негатива, чем позитива. Ибо такая модель, убеждены они, абсолютизируя политическое начало национальной общности и роль интернационализма ее представителей и "фактически игнорируя жизненные детерминации этнонационального", способна возродить на "украинской почве" идеологему бывшего СССР о "слиянии наций". Да и вообще, полагают исследователи, концепт "украинская политическая нация" как категория "обращен в будущее". Он не более чем "отдаленная перспектива". Это "пока еще гипотетическая составляющая наших рассуждений вокруг проблемы всестороннего развития украинского общества", которая "как трансцендентный идеал", "вмонтированный в систему идеологии", "выполняет скорее футурологическую функцию представления желаемого и ожидаемого будущего с точки зрения реализации интересов и потребностей субъекта идеологии". А потому более оправдано, считают они, оперировать не концептом "украинская политическая нация", а другим "политическим понятием", которое теоретически, политико-идеологически и юридически является более эффективным и правомерным, – "народ Украины". Из чего и следует, что классическая западная мо-

дель национального и национально-государственного развития не должна, по оценкам ученых, стать ныне идеологической парадигмой в Украине [Римаренко, Ю. І., Шкляр, Л. Є., Римаренко, С. Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. – С. 184–210].

Н. Ю. Гусєва, канд. іст. наук, ст. викл., КНТЕУ, Київ

КОНСТРУКТИВНА РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ У РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ Й СУСПІЛЬСТВА

Ідеологія, зокрема, політична є важливим елементом суспільної свідомості. Виступаючи в якості стрижня конструкції всієї ідеологічної системи, вона грає істотну роль в політичному житті суспільства та задає направленість діяльності держави та інших важливих складових інститутів влади. Тому важливо розуміти та усвідомити який зміст на сьогоднішній день суспільство та керівники держави вкладають в поняття ідеології, які ставлять цілі та завдання для її вдосконалення та покращення майбутнього народу.

Загальновідомо, що ідеологія є системою концептуально оформлених поглядів та ідей, які виражають інтереси різних соціальних класів, груп, в якій усвідомлюються та оцінюються відношення людей до дійсності та один до одного, а також або санкціонуються існуючі у суспільстві форми панування та влади, або обгрунтовуються їх перетворення. Ідеологія не є наукою, хоча може включати в себе наукові знання, але на відмінну від науки ідеологія не лише являє собою знання про соціально-політичне життя, але також містить оцінку тенденцій, процесів та різних сил цього соціально-політичного життя.

Що ми сьогодні розуміємо під цим терміном, звичайно, якщо не йдеться про його застосування на буденному рівні? Досить чітко це охарактеризував М. Амосов у своїй праці "Ідеологія для України": "Ідеологія – це словесна модель, що передбачає оцінки і дії для громадянина і держави, і що отримала розповсюдження у суспільстві. Вона закликана розставити людей, визначити їх взаємовідносини і втовкмачити, що все робиться правильно – для них і для майбутніх поколінь, а тепер ще і для природи" [*Амосов, Н. М.* Идеология для Украины // Зеркало недели. – 1997. – № 16].

Відірвавшись від тваринного світу, людина взяла з собою багато старих якостей і звичок (інстинктів), але отримала і нові – надію на краще майбутнє, здатність фантазувати, цінувати не тільки матеріальне, але і те, що важко окреслити, але просто назвати – духовне життя. А тому заради надій на краще, заради виконання певних нематеріальних принципів людина погоджується на власну експлуатацію у суспільстві. Це і стало тією основою, стрижнем, завдяки якому і можлива побудова держави як відокремленого від іншого світу племінного, національного або наднаціонального острівця.

Без ідеології державу не побудувати, бо це буде об'єднання постійно конфліктуючих груп, незадоволених своїм станом і місцем на вертикалі взаємної експлуатації.

Таким чином, важливо розуміти те, яким може и повинно бути майбутнє, краще з можливих. Одна з основ – це розуміння минулого, чи є там на що спертися для вирішення поставлених завдань. Для цього варто розуміти два основні сторони. По-перше, те що стосується ідеології – це цілі, на що спиратися, з чим боротися. По-друге, це основні завдання, які вирішуються для досягнення цих цілей.

Зрозуміло, що основа будь-якої ідеології – це кінцеві цілі, заради чого все робиться. Цілей може бути багато, але по великому рахунку, їх можна поділити на дві великі категорії: духовні цілі, такі як створення великої могутньої держави та цілі матеріальні, які стосуються добробуту населення. Порівнюючи ці цілі необхідно визнати, що ніколи в історії жодна держава в світі не досягала величі та розквіту, якщо її цілі були лише матеріальними або взагалі були відсутні.

Друга ідеологічна основа – на кого спирається держава. Будь-кому стане зрозумілим, що опора на все суспільство більш потужніша, ніж опора на якусь окрему його частину. Тому, з одного боку, усюди, де досягалися значні результати – опора була на все суспільство. З другого боку, суспільство повинно бути єдиним в досягненні спільних цілей.

Третє – з ким необхідно боротися, що заважає досягненню поставлених цілей та досягненню єдності суспільства.

Основою сильної держави є рішення, які повинні прийматися та рішення, які повинні виконуватися. Виходячи з цього держави для досягнення своїх цілей повинні поставити перед собою завдання.

По-перше, зрозуміти хто повинен приймати рішення – тобто підготовка кадрів. Чи то людина, яка діє в інтересах держави та суспільства, чи це егоїст, який розкрадає та руйнує таким чином країну.

По-друге, це механізми, тобто як зробити, щоб рішення приймалися вчасно та найкращим чином. Але головне те, що рішення повинні прийматися та виконуватися, а не затягуватися, що може призвести до втрат, іноді навіть до втрати незалежності.

По-третє, це відповідальність людини за порушення законів, за негідне виконання своїх обов'язків.

Люди повинні бути патріотами своєї держави та ними повинна рухати в ідеалі висока віра, патріотизм та натхнення. Для цього влада повинна вважатися справедливою на всіх рівнях та життя народу повинно бути таким, щоб було за що поважати себе, пишатися країною та її керівниками.

Таким чином, ідеологія відіграє важливу роль у системі суспільного ладу. Якби не було ідеології людство давно б розгубилось у пошуках орієнтирів. Важливо зазначити, що здатність впливати на суспільство буде залежати від того, наскільки ідеї і положення ідеології відповідають буденним поглядам і уявленням людей про краще життя, а також від того, чи знайде дане положення практичне використання. Тому керівникам держави потрібно чітко визначитися з основними цілями та завданнями в розбудові ідеології, які будуть передбачати розгляд людини як індивіда, де його права і свободи будуть виноситися на перший план.

О. М. Ковальчук, канд. юрид. наук, доц., КНУТШ, Київ

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ – СКЛАДОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У формуванні правової держави і громадянського суспільства важлива роль відводиться правовій ідеології, яка ґрунтується на загальнолюдських засадах. У енциклопедичній літературі під правовою ідеологією розуміється сукупність ідей, які відображають у теоретичній систематизованій формі відносини людей у сфері держави і права.

Узагальнюючи більшість сучасних теорій, концепцій, правову ідеологію можна сформулювати як наявність певних ідей про право, його значення, цінність і на цій основі сформувати у громадян правову свідомость, правову культуру і правомірну поведінку, яка б відповідала ідеалам права. Проте в науковій літературі зустрічається й інший підхід, в якому під правовою ідеологією розуміють ідеї права, які сформувались у суспільстві і отримали формальне закріплення в законі як захищений інтерес. У відповідності до таких інтересів моделюється поведінка проголошуючи певні ідеї соціальних груп.

До структури правової ідеології можна віднести: поняття права, правові доктрини, концепції, теорії, підходи засновані на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях, а також правове середовище, в якому знаходяться індивіди. За допомогою ідеології відбувається об'єднання суспільства на основі певних ідей (ідея народного суверенітету, диктатури пролетаріату, соціалізму, правової держави).

Джерелами формування правової ідеології може виступати як суспільство, так і держава, яка закріплює головні ідеї на законодавчому рівні. Правова ідеологія є віддзеркаленням економіки, політики, культури, співвідношення інтересів окремих груп суспільства. Основною її функцією є формування певного світогляду членів суспільства, який впливає у свою чергу на правотворчий процес та сприяє формуванню правової дійсності.

Проблема правової ідеології недостатньо досліджена у вітчизняній юридичній науці. Парадигма радянської ідеології відійшла в минуле. Сучасне розуміння правової ідеології формується на інших засадах. Так, стаття 15 Конституції України передбачає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може вважатись як обов'язкова. Звідси виникає потреба в науковій обробці концептуальних підходів правової ідеології з метою їх універсалізації і виведення такого алгоритма, який орієнтував би як на національні, так і на загальнолюдські приорітети, що є основою природи та розуму людини.

Особливість правової ідеології проявляється в тому, що в ній відображаються потреби суспільства на певному етапі його розвитку. Правові ідеї повинні сприяти формуванню концептуальних підходів до створення такої системи права і системи законодавства, які б втілювали в собі загальноцивілізаційні цінності та сприяли прогресу суспільства. Тому рівень розвитку правової ідеології безпосередньо залежить від правової культури та правової свідомості як окремої особи, так і всього суспільства. Саме ці категорії передбачають сприйняття та ставлення до права, його знання та готовність дотримання, віру у верховенство права і закону, закріплення на конституційному та законодавчому рівнях можливості захисту своїх порушених прав, справедливості судових рішень.

На конституційному рівні в статтях 1 та 8 Основного Закону України визначено, що Україна є правова держава, в Україні визнається верховенство права. Разом з тим у статті 55 Конституції України зазначається, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Саме ці та інші фундаментальні конституційні засади дають підстави стверджувати, що в Україні закладено основи демократичної ідеології, яка зорієнтована на загальнолюдські цінності.

Слід зазначити, що в Україні існує проблема формування та реалізації правової ідеології. Варто підкреслити, що ці процеси в більшості випадків носять безсистемний характер, не завжди державою

залучається наукова еліта, яка своїми науковообгрунтованими ідеями здатна впливати на правосвідомість людини і її правову культуру. І в цьому плані значна роль відводиться юридичній науці і особливо теорії права як науці філософського характеру. Як показує аналіз історичного розвитку багатьох демократичних держав, саме ідеологія яка виходить із нагальних потреб суспільства сприяє його свободі, стабільності, консолідації та прогресу. І навпаки вчені-теоретики, які пропагували марксистсько-ленінську ідеологію перетворили теорію права із загальнотеоретичної, методологічної дисципліни у коментаторську.

Отже, формування правової ідеології в Україні залежить від багатьох факторів, які можуть впливати на тенденції розвитку держави і права. Тому необхідно використовувати комплексний науковий підхід з боку держави до даного питання з метою врахування інтересів та пріоритетів, що є домінуючими у суспільстві.

І. В. Кондратьєва, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ, В. І. Кондратьєва, Київ

РЕЛІГІЙНА ПСИХОЛОГІЯ ТА РЕЛІГІЙНА ІДЕОЛОГІЯ ЯК СКЛАДОВІ ІСНУВАННЯ РЕЛІГІЇ

Психологія релігії наймолодша з прикладних галузей соціальної психології. Як наука вона складалася на межі філософії, соціології, загальної психології, загальної історії, лінгвістики, етнології і ряду інших наук. За радянських часів психологія релігії розроблялася переважно філософами в рамках історії та теорії релігії і атеїзму (тобто наукового атеїзму). Сьогодні психологія релігії має міждисциплінарний статус. З одного боку, вона розробляється як галузь соціальної психології, а з іншого – як розділ комплексної але самостійної науки – релігієзнавства. Актуальні проблеми релігійної психології досліджуються також соціологами, філософами, етнографами та іншими вченими в рамках своєї проблематики. Релігія визначається як сфера духовного життя суспільства, соціальної групи, індивіда, спосіб духовного освоєння світу і область духовного виробництва. Це складний, поліфункціональний феноменом суспільного життя, що виступає як сукупність декількох елементів: релігійної свідомості, релігійного культу, релігійних відносин, релігійних інститутів і організацій. Зміст, співвідношення і взаємодія цих елементів визначають все різноманіття конкретно-історичних форм релігії. Наріжним елементом цього релігійного комплексу є релігійна свідомість. Всі інші структурні компоненти релігійного комплексу (релігійний культ, релігійні відносини і т. п.) формуються на основі релігійної свідомості і безпосередньо пов'язані з нею. Релігійна свідомість включає в себе два взаємопов'язаних, але в той же час самостійних рівня: концептуальний (ідеологічний) і буденний (психологічний), або релігійну ідеологію та релігійну психологію. Перший рівень – ідеологічний – теологія, релігійна філософія, етика і соціальна доктрина. Другий рівень – суспільно-психологічний – реально функціонуюча свідомість маси віруючих, їхні релігійні уявлення, переживання, стереотипи психіки та поведінки.

Релігійна психологія являє собою сукупність релігійних уявлень, потреб, стереотипів, установок, почуттів, звичок і традицій, пов'язаних з певною системою релігійних ідей властивих всій масі віруючих. Вона формується під впливом безпосередніх умов життя і релігійної ідеології.

Релігійна ідеологія – це більш-менш стрункa система понять, ідей, принципів, концепцій, розробкою та пропагандою яких займаються релігійні організації в особі професійних богословів і служителів культу. Релігійну ідеологію та релігійну психологію об'єднує те, що вони детерміновані соціальними відносинами своєї епохи і є специфічним, ілюзорним відображенням дійсності. Змістом релігійної ідеології, та релігійної психології є релігійна віра, тобто віра в надприродне.

У генетичному плані релігійна психологія і релігійна ідеологія є ступенями розвитку релігії. І якщо релігійна психологія виникла в первісну епоху. То по мірі розвитку суспільства на базі релігійної психології зароджуються елементи релігійної ідеології. З поділом розумової та фізичної праці виникають спеціалізовані культові професії – чаклуни, знахарі, маги, шамани. У процесі стихійного складання релігійних вірувань вони починають вносити в ці вірування елемент свідомості і цілеспрямованості, відбираючи і закріплюючи певні уявлення та обряди, що відповідають конкретно-історичним умовам. На цьому етапі систематизація релігійних вірувань здійснюється в міфологічній формі. Розшарування релігійної свідомості, виникнення релігійної ідеології і перетворення її в певну, внутрішньо впорядковану систему ідей і теорій відноситься до часу утворення класового суспільства. І тому, релігійна ідеологія є результатом цілеспрямованої, систематизованої діяльності, що знаходить своє вираження у формі тих чи інших теорій, які фіксують основи релігійного світорозуміння. Її розробкою займаються спеціально підготовлені богослови, релігійні філософи.

Центральною частиною будь-якої релігійної ідеології є теологія (богослов'я), яка включає систему різних богословських дисциплін, які обґрунтовують окремі сторони віровчення. Основою теології є Священне писання, що містить сукупність "богооткровенних істин", які й стають об'єктом теоретичних пояснень релігійних ідеологів, чиї зусилля спрямовані на те, щоб привести в систему, узагальнити і узгодити всі елементи релігійного комплексу, пристосувавши їх до масової свідомості. Теологія обґрунтовує і захищає релігійні вчення про бога, доводить істинність релігійної догматики, релігійної моралі, правил і норм життя віруючих та духовенства, встановлених тією чи іншою релігією. Вона включає в себе докази надприродного походження Священного Писання, богодухновенності Святого Переказу, божественної сутності церкви, а також ряд практичних дисциплін, пов'язаних з проведенням богослужіння. Всі системи богослов'я виходять з визнання особистого бога, що створив світ і керує ним по непізнаваним законам. Існуючі теологічні системи це не єдине вчення. Їх структура і зміст залежать від конкретно-історичних умов, в яких здійснювалося формування та розвиток релігії. Кожна з теологічних систем має свої специфічні конфесійні особливості, що відрізняють їх одну від одної, хоча у них є чимало спільного. У християнському богослов'ї, незважаючи на певні конфесійні відмінності, які існують між православ'ям, католицизмом і протестантизмом, склалися такі основні розділи: догматика, викладає основні принципи даної релігії – догмати, визнання яких є обов'язковим для кожного віруючого; основне богослов'я (апологетика), що займається виправданням віри в безумовну істинність основ даної релігії і критикою інших релігійних вчень; моральне богослов'я, що розглядає норми, принципи і правила християнської моралі; екзегетика (біблійна теологія), що трактує і роз'яснює сенс "божественного одкровення", що міститься в Біблії; патрологія, викладає біографії та коментує твори "батьків і вчителів церкви"; історія Старого і Нового Завітів; історія церков; літургика, що містить приписи про порядок проведення церковної служби та інші дисципліни, які регламентують різні сторони діяльності церкви

До системи релігійної ідеології крім теології, що є її центральною частиною, також входять різні релігійно-економічні, релігійно-політичні, релігійно-етичні, релігійно-естетичні та інші концепції. Відповідно до принципів релігійного світогляду вони інтерпретують різні аспекти економіки, політики, моралі, права, етики, естетики, мистецтва. До складу релігійної ідеології входить також і релігійна філософія, що знаходиться на межі богослов'я та філософії.

Релігійна психологія на відміну від релігійної ідеології не оформлена в цілісну і стрункy систему вірувань. Тому вона допускає значні варіації за обсягом, змістом і ступенем систематизованості елементів, що до неї входять. Від релігійної ідеології релігійна психологія відрізняється своєю структурою, своїми компонентами, тобто релігійно-психологічними явищами, що виникають і відтворюються в контексті релігійних відносин (передусім культових) і релігійної діяльності.

Будучи сферою буденної свідомості, релігійна психологія на відміну від релігійної ідеології формується під впливом цілої низки соціальних чинників. До них можна віднести об'єктивні соціальні відносини (перш за все економічні) віруючих, мікросередовище, безпосереднє оточення, емпіричний життєвий досвід, різного роду ідеологічні (в тому числі релігійні) впливи. Тому буденна релігійна свідомість в цілому більш динамічна і рухлива, ніж релігійна ідеологія.

Між релігійної психологією та релігійної ідеологією існує складна взаємодія. Релігійні уявлення людей, їх релігійні почуття і настрої є живильним середовищем будь якої релігії. Там, де умови життя та інші причини не народжують у людей тяжіння до релігійних вірувань, вплив церкви,та релігійної ідеології на свідомість буде обмеженим. Вплив релігійної ідеології на маси найбільш успішно відбувається тоді, коли релігійні догмати та ідеї, які проповідуються богословами і релігійними філософами, відповідають в певній мірі внутрішнім прагненням людей, їх загальним, часто не цілком усвідомленим, тобто тому, що прийнято називати світовідчуттям.

У сприятливих умовах релігійна ідеологія найактивнішим чином впливає на суспільну, групову та індивідуальну психологію. При цьому вона прагне залучити до сфери свого впливу і нерелігійні елементи життя людини. Тому знання структури і, особливо, змісту релігійної ідеології дозволяє глибше розібратися в психологічних механізмах і закономірностях виникнення, розвитку та функціонування релігійних явищ суспільної, групової та індивідуальної психології, зрозуміти зміст, структуру і спрямованість цих явищ, їх місце і роль в релігійному комплексі, оцінити вплив релігійної ідеології та релігійної психології на нерелігійні сфери життєдіяльності суспільства, різних соціальних груп та окремих особистостей.

У будь-якій релігії найважливішим засобом ідеологічного впливу на віруючих є релігійний культ, що розглядається як сукупність релігійних обрядів, проповідей і таїнств. З його допомогою релігійні проповідники та релігійні організації в доступній, чуттєво-конкретній формі впроваджують релігійні ідеї в свідомість мас, сприяючи формуванню релігійно-психологічних явищ. Релігійні обряди канонічні, тобто не підлягають ніяким довільним змінам. Стереотипи культового поведінки передбачають

певну повторюваність їх в рамках різних часових відрізків: доби, тижня,року. Так через систему обрядів у людини виникає певний релігійний світогляд. Часто саме з прилучення до культу відбувається ідеологічний вплив на особу, залучення до громади віруючих.

Регулярне відвідування служб або молитовних зборів, неухильне дотримання численних релігійних приписів і заборон покликане не тільки залучати індивіда до релігії, а й постійно відновлювати і зміцнювати в ньому релігійне сприйняття світу. За час свого існування різні релігії світу накопичили величезний досвід активного впливу на психіку людей. Вони використовували і використовують у своїй культовій практиці багато потреб індивіда, зокрема його потребу в спілкуванні, співчутті, розраді. Урочистість, незвичність обстановки, в якій протікає служба або молитовне зібрання, надає свідомості віруючих значного релігійного впливу.

Таким чином, можна зробити висновок, що релігійна психологія та релігійна ідеологія існують як самостійні напрямки гуманітарного знання. А в своїй взаємодії виступають як складові релігії. Коли одні віровчення, світогляди та ідеології змінюють інші а кожне покоління описує Суще за допомогою понять свого часу, продовжуючи існування Віри у суспільстві.

Р. М. Коршук, канд. політ. наук, доц., КНУТШ, Київ

МІСІЯ НАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Дослідження феномену національної ідеї не можливе без аналізу її складників. Їх особливості у своїй сукупності, власне, і визначають обличчя тієї чи іншої національної ідеї, здійснюючи вирішальний вплив на формування державницької ідеології та національної свідомості нації, процесів націотворчості загалом.

Що являє собою феномен національної ідеї? Можна з певністю стверджувати, що національна ідея покликана дати відповідь на два основні питання: хто ми такі? (мається на увазі походження нації, її етнічне коріння, її відмінності від інших); яке наше призначення? (мета нації, її мрія, місія). Отже, національна ідея – це ідея самопізнання та самоствердження нації, яка формується на основі усвідомлення нею себе як єдиного цілого, її самоідентифікації через спільність історичної долі та культури і спрямована на вольове об'єднання нації заради досягнення спільної мети.

Національну ідею доцільно розглядати як єдність трьох основних складових: перша складова – усвідомлення спільного минулого, походження, спільної історії, спільних етнічних та культурних моментів; друга складова – майбутнє – мета нації, її мрія, місія; третя складов**а** – чинник соціальної дії, зумовлений усвідомленням спільного минулого та усвідомленням єдиної для всієї нації мети в майбутньому. Всі три складові взаємопов'язані та нерозривні. Минуле нації є складовою національної ідеї лише тоді, коли усвідомлюється саме як спільне минуле всієї нації, її єдності на основі спільної історії, "долі", традицій, звичаїв, неповторності та відмінності від інших народів, перш за все, сусідніх. На важливості усвідомлення спільного минулого наголошував Е. Ренан: "героїчне минуле, великі люди, слава (але справедлива) – ось головний капітал, на якому ґрунтується національна ідея" [*Ренан, Е.* Що таке нація? // Націоналізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 118].

Спільна історія, її розгляд та трактування в переважній більшості національних ідей різних націй не позбавленні певної міфологізації (особливі моменти історії, зокрема початкова точка історії окремого народу, процес його зародження, постаті "національних героїв" тощо). Без цієї міфологізації, наголосу на першості ідеального начала втрачається зміст національній ідеї. Цю рису національної ідеї підкреслює В. С. Лісовий: "як правило, важливим складником національної ідеї вважають дещо неповторне, властиве тільки даній нації" [*Лісовий, В.* Що таке українська національна ідея? // Націоналізм. Антологія. – С. 593]. Ці неповторні, ідеальні начала, не позбавлені певної міфологізації, присутні в більшості народів.

Місія, мрія нації органічно випливає зі спільності історії, культури та самоідентифікації нації. Під місією нації мається на увазі її призначення в світовому суспільно-історичному процесі. Це певний ідеал (мрія), до якого нація повинна прагнути. Одним з перших, дану проблему проаналізував представник німецької класичної філософії Г. В. Ф. Гегель. У праці "Філософія історії" німецький філософ детально проаналізував ряд місій "історичних" народів. Багато в чому, погляди мислителя виявились пророчими. Зокрема, аналізуючи можливості Америки Г. В. Ф. Гегель передбачив її велике майбутнє: "Америка є країною майбутнього" [*Гегель, Г. В. Ф.* Сочинения: в 14 т. Т. VIII. Философия истории. – М. : Политиздат, 1935. – С. 83].

Більшість національних ідей мають як "локальну" так і "універсальну" площину. "Локальна" площина національної ідеї спрямована на вирішення внутрішніх проблем нації – відродження національ-

ної культури, об'єднання нації в єдину державу, здобуття державності тощо. "Універсальна" площина визначає роль та місце нації в світовому історичному процесі розвитку людства, або його частини. "Локальна" та "універсальна" площина взаємопов'язані, друга органічно випливає з першої.

Поняття місії не слід плутати з категорією "месіанізм". Місія нації, позбавлена месіаністичного забарвлення – це певна роль в історичному розвитку людства, головною особливістю якої є те, що виконання цієї ролі, водночас, не виключає також і інші ролі, їх виконання різними народами. Таким чином місії різноманітних націй, їх ролі співіснують не тільки у часі, але й у просторі. Світ уявляється як своєрідний оркестр, де кожна нація виконує свою власну роль. Натомість месіанізм передбачає наявність лише однієї місії – місії світового володаря, богообраного народу, великої імперії, єдиного носія цивілізації тощо. Подібну місію виконує лише одна нація, або дана місія (месіанізм) існує тільки у часі і передається від однієї нації до іншої. Месіанізм передбачає існування не лише місії, але й месії (єдиної і унікальної, обраної, богообраної нації) як її носія. Прикладом подібного трактування є російська ідея в інтерпретації значної частини російської інтелектуальної еліти. Одним з основних аргументів унікальності Росії, виступає аргумент богообраності. Росія є спадкоємницею імперій минулого (насамперед, Візантійської імперії) і, відповідно, спадкоємницею вищої історичної місії. Зокрема, М. Данилевський вважав, що Росії дісталася спадщина Ізраїлю і Візантії "бути богообраним народом" [*Данилевский, Н. Я.* Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к Германо-Романскому. – М. : ЭКСМО "Алгоритм", 2003. – С. 462]. Варто відзначити, що подібне трактування характерне не тільки для деяких російських мислителів, наголос на месіанізмі можемо віднайти і у в представників інших народів. Особливо яскраво дані риси виявляються в працях деяких представників політичної думки США другої половини XX століття, коли американське суспільство остаточно позбавилося тягаря ізоляціонізму. Подібні погляди стали поживним грунтом для формування так званої концепції Pax Americana (Американський світ).

Найбільш розповсюдженими типами місій є місія "мосту","форпосту цивілізації", "носія цивілізації", "носія свободи та демократії" імперська місія тощо. Сутність місії "мосту" полягає в тому, що певна країна, нація, культура, цивілізація виконує роль єднальної ланки (мосту) між іншими цивілізаціями, культурами, народами. На думку деяких мислителів, на основі подібного синтезу цілком може сформуватися особлива культурна спільність, що вдало поєднує найкращі елементи інших культур та, водночас, зберігає власне національне обличчя. Приклад подібного трактування місії нації знаходимо в чеському "будительстві": Чехія та чеська культура розглядалася як сполучна ланка між слов'янською та німецькою культурою, між Сходом і Заходом Європи загалом. Трактування місії нації, як єднальної ланки ("мосту") між цивілізаційними світами та культурами, надзвичайно популярне. Зокрема, саме в цьому бачив місію України В. Липинський. Здобуття та утвердження незалежної української держави, на думку українського мислителя, зумовлює окреслення "універсальної" площини української ідеї, місії української нації: "Збудована на нашому непочатому і буйному "дикому полі", сильна Держава Українська має дані перейняти від старіючої Західної Європи – може так, як колись Візантія від упадаючого Риму – весь її многовіковий досвід, всі здорові зерна її великої культури, і ці зерна на своєму родючому грунті до ще більшої височини виростити. Тільки Держава Українська мешканцям нашої несчасної Землі – яка досі була "окраїнами" Азії і Європи і полем герців для цих двох світів – має дані забезпечити нарешті людське громадське існування, не "при битій дорозі", а в своєму власному гнізді" [*Липинський, В. К.* Листи до братів – хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Я Пеленський (ред.). – К. ; Філадельфія : НАН України, Інститут Східноєвропейських досліджень, 1995. – С. 468–469].

Згідно уявлень про місію "останнього форпосту цивілізації" певна країна (народ) розглядається як останній рубіж цивілізованого світу. Таким чином, нація відіграє своєрідну роль щита, прикордонника, першого захисника цивілізації перед варварськими ордами. Варіантом подібно трактування є одночасний розгляд певної нації не тільки як щита та форпосту цивілізації, але й як носія вищої культури, піонера, що не зважаючи на усі труднощі, несе блага цивілізації за межі цивілізованого світу. Правда, подібних піонерів не завжди цікавить чи хочуть "нецивілізовані" народи отримати блага цивілізації, чи є ці блага "благою вістю".

Сутність імперської місії полягала в визнанні певного народу як творця великої імперії. Імперія розглядається як найбільш оптимальна, а іноді, як єдино можлива форма цивілізаційного устрою, синонім цивілізації. Прикладом місії нації як "носія цивілізації" є трактування в першій половині XIX–XX століття місії Великобританії ("тягар білої людини").

Найбільш відомими прикладами місії нації, як "носія свободи та демократії", є французька (під час Великої Французької революції) та американська місії. На думку французьких революціонерів, Франція – це своєрідний смолоскип, який вказує іншим народам шлях до справедливого суспільного та національного устрою. В США одним з перших положення про обраність Америки, як еталону та

носія свободи і демократії, озвучив американський президент Т. Джефферсон. Остаточно ідея особливої місії американської нації як носія цінностей свободи та демократії викристалізувалась та стала теоретичним обґрунтуванням зовнішньої політики США в другій половині XX столітті. На даний момент подібне трактування місії США поряд з обґрунтуванням "американської мрії" являється основою сучасної американської національної ідеї.

І. І. Котюк, д-р юрид. наук, проф., КНУТШ, Київ

СВІТОГЛЯДНІ ПРИНЦИПИ ЯК ЗАСОБИ ПІЗНАННЯ У СФЕРІ СУДОЧИНСТВА

Як відомо, розслідування злочину – це процес пізнання, сутністю якого є відображення дійсності свідомістю людини. Причому саме свідомість, як найдосконаліша форма відображення, дає змогу не лише відображати ознаки об'єктів, з якими взаємодіє її носій за допомогою органів чуття, а й здійснювати опосередковане відображення того, що безпосередньо органам чуття не дається, і таким чином проникати в сутність відображуваних об'єктів та виявляти взаємозв'язки між ними. Однак, незважаючи на ці унікальні властивості свідомості, відображене нею завжди містить елемент суб'єктивного, що зумовлене онтологічними, гносеологічними та соціальними причинами, які перешкоджають адекватному відображенню дійсності та зумовлюють в одних випадках адекватне відображення дійсності, а в інших – помилкові, спотворюючі об'єкт пізнання теоретичні конструкції. Саме тому, здійснюючи будь-яку пізнавальну діяльність, її суб'єкт повинен користуватись відповідними науковими засобами, які б сприяли об'єктивності її результатів. Тим актуальнішим це є у сфері судочинства. Не випадково, враховуючи його специфіку, у теорії процесуального права декларується, що тут повинні використовуватись лише засоби, визначені законом. Водночас, що являють собою ці засоби у законі відповіді немає, що й свідчить про актуальність дослідження означених проблем.

Варто при цьому зазначити, що на питання, що являють собою засоби пізнання вчені відповідали по-різному але найпоширенішим висновком з цього приводу є те, що безпосередня взаємодія суб'єкта пізнання з його об'єктом відбувається за допомогою наукових методів. Вчення ж про методи та особливості їх використання у пізнанні та перетворенні дійсності, охоплюється поняттям "методологія".

Слід, однак, мати на увазі, що у радянській науці поняття "методологія" часто тлумачилося лише як світоглядний шар знань, який визначає найзагальніші підходи до розуміння та вивчення явищ природи, суспільства і самого процесу пізнання [Философия, политология экономика : словарь. – Ярославль : Академия развития, 1997. – С. 78], що й давало підстави для висновку, що немає методології конкретних наук, а є єдина наукова, діалектико-матеріалістична методологія [*Андреев, И. Д.* Теория как форма организации научного знания. – М. : Наука, 1979. – С. 231–232].

Особливо яскраво означений підхід проявлявся у юридичній науці, де проголошувалось, що єдиним науковим методом пізнання правових явищ є матеріалістична діалектика, а тому не можна говорити ні про особливий метод правових наук взагалі, ні про особливий метод окремих юридичних дисциплін [*Пионтковский, А. А.* К методологии изучения действующего права // Учен. Зап. ВИЮН. Вып. 6. – М., 1947. – С. 17]. Як наслідок робився висновок, що, наприклад, теоретичною основою науки кримінального права, провідним критерієм і головним знаряддям пізнання кримінально-правових явищ є марксистсько-ленінська філософія, історичний та діалектичний матеріалізм [Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая / отв. ред. Ф. Бурчак. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 5]. Іноді окремонаукова методологія тут визнавалась, але її основою проголошувався лише марксистський діалектичний метод [Див. напр.: Криминалистика : учебник / под ред. И. Пантелеева, Н. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 25] або діалектико-матеріалістичний метод [Общая теория государства и права. Акад. курс в 2-х томах. Т. 1. Теория государства / Отв. ред. М. Марченко. – М. : Зерцало, 1988. – С. 22–25], який згодом отримав назву всезагального методу. А оскільки саме цей метод вважався обов'язковим і безальтернативним, то у цьому розумінні поняття "методологія" фактично ототожнювалось з поняттям "ідеологія".

При цьому підкреслювалось, що метод матеріалістичної діалектики операціональному визначенню, тобто формулюванню у вигляді певної системи правил, виконання яких і забезпечувало б досягнення поставленної мети, не піддається. А оскільки проголошувалось, що творцями цього методу були К. Маркс, Ф. Енгельс та В. Ленін, то аналіз їхніх праць і мав би дати можливість виявити і їхнє бачення його сутності, і настанови, які з нього випливають. Але екскурс у їхні роботи свідчить про те, що не тільки операціонального визначення, а й докладної характеристики методу матеріалістичної діалектики вони не зробили і називали лише окремі його ознаки.

Водночас, дуалістична природа діалектико-матеріалістичного методу насамперед орієнтує на матеріалістичне та діалектичне світосприйняття. Але очевидним є й те, що матеріалістичне бачення сві-

ту безальтернативним не є і не випадково йому протистоїть ідеалістичний підхід, що проявляється вже у пошуках відповіді на так зване "основне питання філософії". Відомим є й те, що й матеріалізм може бути як діалектичним, так і антидіалектичним (який часто називали метафізичним). Саме тому, діалектико-матеріалістичне бачення світу, з одного боку, не може претендувати на всезагальний метод, оскільки безальтернативним не є, а з іншого, якщо воно заперечує інші підходи, то й не може претендувати на науковий метод, оскільки є однобоким і, як наслідок, пізнавальні можливості звужує, а об'єктивність пізнання може бути забезпечена лише з урахуванням інших світоглядних підходів і саме тому недооцінювати, а тим більше ігнорувати їх не слід. А оскільки означені підходи виконують лише роль світоглядних принципів, які можуть бути різними, то логічним було б так їх і називати, а вже які з них обрати вирішуватиме кожен суб'єкт.

Отже: 1) світоглядний шар знань не може обмежуватись одним безальтернативним методом, оскільки фактично являє собою різноманітні фундаментальні філософські принципи сприйняття та перетворення дійсності; 2) оскільки кожна наука базується на певному філософському способі мислення, згідно з яким і розробляє власні методи пізнання, то світоглядні принципи функціонують й на рівні загальнонаукових, окремонаукових та спеціальних методів; 3) саме на основі світоглядних принципів, яких дотримуються конкретні суб'єкти, вони обирають і методи пізнання, і методи практичної діяльності, однак, враховуючи особливості пізнання у сфері судочинства, з метою уникнення суб'єктивізму його принципи та основні засоби повинні бути визначені законом.

І. І. Котюк, д-р юрид. наук, проф., КНУТШ, Київ,
А. В. Мусієнко, канд. юрид. наук, доц., КНУТШ, Київ

ЖИТТЯ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Згідно зі ст. 3 Конституції України життя людини є однією з найвищих соціальних цінностей, що й зумовлює актуальність дискусій щодо евтаназії, сутністю якої є свідоме припинення життя людини з гуманних міркувань і яку поділяють на два види – пасивну, що полягає в припиненні надання необхідної медичної допомоги, та активну, що передбачає вчинення певних дій з метою прискорення настання смерті.

Вперше термін "евтаназія" застосував Френсіс Бекон (1561–1626), який зазначав, що якби лікарі хотіли бути відданими своєму обов'язку та почуттю гуманності, то вони повинні були б поглибити свої знання у медицині і в той же час зробити все для того, щоб полегшити відхід з життя того, у кому ще не згасло дихання. З того часу термін "евтаназія" став загальновизнаним, хоча в системі соціальних цінностей традиційним є негативне ставлення до евтаназії, про що свідчать навіть слова з клятви Гіппократа: "Я не дам нікому смертельного засобу і не покажу шляху для схожого задуму". Та й згідно з християнськими принципами – Бог дав людині життя і тільки він має право його забрати. Що ж до обговорення цієї проблеми, то воно активізовувалось, як правило, під час світових потрясінь – війн, змін політичних режимів тощо. А останніми роками воно пов'язане з прогресом медицини і особливо реаніматології, яка досягла значних успіхів у підтримці життєво важливих функцій організму людини, що дало змогу тривалий час боротись за життя невиліковних хворих. Підвищену увагу суспільства до евтаназії стимулює й "світоглядний плюралізм", який визнає існування різних типів ціннісних орієнтацій і припускає можливість гуманного припинення життя та "право людини на смерть".

Прибічники евтаназії стверджують, що смерть – єдиний спосіб припинити муки невиліковно хворих, а їх опоненти стверджують, що переривання життя людини навіть з гуманних міркувань, є порушенням медичної етики. При цьому підкреслюється, що не важко спрогнозувати й негативні наслідки офіційної легалізації евтаназії, якими насамперед стане втрата соціальної довіри до інституту охорони здоров'я та криміналізація медицини, спотворення змісту професійної діяльності лікаря, зміна ставлення медичного персоналу до хворих та до лікувального процесу. Слід враховувати й віддалені результати легалізації евтаназії, оскільки при цьому неминуче відбудеться й зниження темпів розвитку медичних знань, зокрема, вдосконалення методів реанімації, знеболюючих засобів, досліджень у сфері невиліковних на теперішній час хвороб тощо. Адже у складних випадках, коли постане необхідність мобілізації інтелектуального та вольового потенціалу лікаря, залучення значних коштів для лікування тяжкої патології може виникнути спокуса використати простіший і дешевший метод – евтаназію. Отже, в підсумку показання до евтаназії з часом можуть бути невиправдано розширені, що неминуче сприятиме поширенню в суспільстві цинізму, нігілізму та моральної деградації.

Не зайве звернути увагу й на те, що тисячоліттями людство обходилось без евтаназії навіть тоді, коли в своєму розпорядженні мало примітивні засоби знеболення та допомоги хворим. Стосовно ж руху за узаконення евтаназії, то не важко помітити, що його мотивом є не стільки піклування про хворих, скільки бажання поставити евтаназію "на промислову основу" і особливої актуальності ця

проблема набуває в умовах розширення можливостей трансплантації органів і тканин. Не випадково морально-етичні та правові традиції України зорієнтовані на інші принципи у сфері цих відносин і одним із обов'язків держави й проголошено необхідність захисту життя людини. Саме тому згідно зі ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. медичним працівникам заборонено здійснювати евтаназію.

Але хвороби, страждання і смерть – явища природні, а тому суспільство має подбати і про смерть, гідну людини. Саме тому питання, як допомогти людині гідно подолати останній рубіж свого життя, як позбутись приреченим страху та страждань, пов'язаних з наближенням смерті, залишається актуальним, і одним з гуманістичних напрямів розв'язання цієї проблеми є створення альтернативи евтаназії – хоспісів, тобто стаціонарних медичних закладів для невиліковних хворих, метою діяльності яких є надання можливості таким хворим прожити останні дні свого життя без болю та страждань. В основу філософії хоспісу було покладено відкритість різноманітному досвіду, науковий підхід і піклування про людину. Всесвітнє поширення розуміння гуманного характеру хоспісів зумовило появу й нового напряму медичної науки – паліативної медицини, яка відзначається якісно новими підходами до невиліковних хворих. Паліативна допомога полягає не стільки у лікуванні захворювання, скільки в поліпшення якості життя хворих, коли можливості лікування вже вичерпано. Паліативна медицина стверджує життя і розглядає смерть як нормальний процес, не прискорює і не стримує її. Вона забезпечує зменшення болю та інших негативних симптомів, поєднує психологічні та духовні аспекти догляду за хворими, пропонує систему підтримки в прагненні хворих жити активним життям до кінця. Поза увагою паліативної медицини не залишилась і така проблема, як підтримка близьких та рідних хворого, для яких звістка про невиліковну хворобу рідної людини є важкою морально-психологічною травмою, подолання наслідків якої, є одним з її пріоритетних завдань.

Отже, при сучасному розвитку медичної науки можна і необхідно докорінно змінити ставлення до невиліковних хворих. Адже вони, залишаючись членами суспільства мають рівні права і свободи і передусім – право на життя. А оскільки прискорення смерті є порушенням права людини на життя, то евтаназія має бути заборонена, а як гуманна їй альтернатива повинен поширюватись рух хоспісів та інші форми паліативної медицини і одним з першочергових заходів розв'язання цих проблем є удосконалення законодавства у якому б було передбачено механізми реального забезпечення можливості людини реалізувати її право на гідне життя і гідну смерть.

В. П. Крижанівський, д-р іст. наук, проф., КНУТШ, Київ

"ІСТОРІЯ РУСІВ" ЯК ЯВИЩЕ В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

З набуттям Україною державної незалежності в національному суспільствознавстві досить широко стали побутувати поняття "національна ідея", "українська ідея" тощо, хоч до цього часу в науковій літературі відсутнє скільки-небудь однотипне тлумачення змісту означених понять.

Українська, як і будь-яка національна ідея, є продуктом історичного розвитку, дії великої кількості різноманітних чинників, не існує поза історичним часом, не вічна і не народжується в одну мить, а народившись – живе складним життям, чутливо реагуючи на всілякі суспільні злами, розвивається, збагачується, поглиблюється, вдосконалюється в процесі суспільного поступу. Нерідко їй доводиться виборювати право на визнання в нелегкому суперництві з іншими світоглядними орієнтаціями та філософськими концепціями.

Визначною подією в історії формування української ідеї стала поява на початку другої чверті XIX століття загадкового твору "История Русов или Малой России", ні скільки-небудь точна дата, ні автор якої до цього часу достеменно не відомі. Ця праця, що була за своїм змістом переважно не науковим історичним дослідженням, а, швидше, політичним трактатом, втіленим в історичну форму, спричинила великий резонанс у національно-культурному і громадсько-політичному житті українського суспільства і навіть за його межами.

Н. А. Латигіна, д-р політ. наук, проф., КНТЕУ, Київ

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Утвердження української державності на новому етапі розвитку міжнародного та європейського співтовариств формується в площині української національної ідеї. Це зумовлюється як самим життям, так і потребами українського суспільства, міжнародними, європейськими реаліями, світовим історичним досвідом.

Потрібно зауважити, що поняття "українська національна ідея" – одне з найневизначеніших, але водночас і найпоширеніших у сучасній політичній науці. Його змістовне наповнення конкретизується і змінюється залежно від умов існування нації і тих реальних цілей і завдань, які постають перед нею на кожному етапі історичному розвитку. Тобто, наприклад, сучасна парадигма української національної ідеї базується на положенні про те, що вона має власну історію, невіддільну від історії етногенезу українського народу, формування української модерної нації, національно-визвольних змагань українців за волю, незалежність і свою державу.

На думку Я. С. Калакури, можна окреслити вісім основних періодів розвитку української національної ідеї [Україна: національна ідея // Матеріали Міжнародної наукової конференції 23 квітня 2002 р. – К. : КиМУ. Правові джерела, 2003. – С. 35–39]. Її витоки сягають у слов'янські часи, коли у свідомості праукраїнців складалися найпростіші, нерідко досить примітивні уявлення у вигляді міфів, легенд, переказів та інших жанрів усної народної творчості про свою самобутність і окремішність, особливості мови, звичаїв, обрядів, любов до рідної землі, її захист.

Перший період зародження української національної ідеї пов'язаний із княжою добою, з історією Київської Русі, Галицько-Волинської і Литовсько-Руської держав. Саме в цю добу склалася українська народність, виокремилася українська мова, почала складатися нація. Надзвичайно важливу роль у формуванні національної свідомості відіграло прийняття християнства, яке сповідувало нові духовні цінності та нове бачення історичного процесу. Становлення української народності, визрівання її національних ознак супроводжувалося затвердженням української ідентичності. Упродовж кількох століть на етнічну свідомість українців потужно впливала національно забарвлена культура та історія західноєвропейських народів. Боротьба проти ярма золотоординських ханів, польської, угорської, литовської колонізації українських земель формувала в українців місцевий патріотизм, готовність захищати свою батьківщину, обстоювати її незалежність, тобто ті морально-патріотичні якості, які є компонентом національної ідеї.

Другий період – це козацько-гетьманські часи (XVI–XVIII ст.). Зародження українського козацтва, заснування Запорізької Січі, держави Богдана Хмельницького, Гетьманщини, могутній національно-визвольний рух, подвижницька діяльність учених Острозької та Києво-Могилянської академії – все це помітно вплинуло на розвиток національної свідомості, істотно позначилося на формуванні української козацької ідентичності, сприяло утвердженню національної окремішності українців, вибудувало їхні визвольні й демократичні ідеали.

У третьому періоді, який охоплює кінець XVIII-го – першу половину XIX століття, незважаючи на втрату національної державності, головною залишалася ідея про право кожного народу на самостійний державний, культурний та економічний розвиток, про законні підстави русів-українців боротися проти будь-яких іноземних поневолювачів, за свою незалежність.

Із середини XIX-го століття починається четвертий період розвитку української національної ідеї, який представлений працями філософів, істориків, філологів, етнологів, літературними творами, діяльністю громадських товариств, що заклали наукові засади української національної ідеї.

Остання чверть XIX – початок XX століття становлять окремий п'ятий період, який остаточно утверджує органічну єдність української національної і державницької ідей. Наукова творчість В. Антоновича та його учнів, діяльність Київської історичної школи документалістів, Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, синтез історії України, здійснений М. Грушевським, наполеглива праця його наукової школи істориків у Львові, Українського наукового товариства в Києві – все це завершило процес виокремлення української ідеї як національного феномена, що відіграв важливу роль у консолідації української нації, формуванні її політичної культури. Вагомий внесок у збагачення української національної ідеї, її європеїзацію зробили М. Драгоманов, Б. Грінченко, І. Франко, Л. Українка, Д. Донцов та інші видатні діячі, які сприяли прилученню української нації до західноєвропейських цінностей. Перша світова війна була спробою українських сил реалізувати національні ідеї через діяльність Української народної ради, Союзу визволення України, легіонів Січових стрільців, політичних партій і громадських об'єднань. Вершиною цього періоду стала Українська революція 1917–1920 рр., з якою пов'язані втілення державницького компонента національної ідеї і відновлення національної державності України, її незалежності та соборності.

Особливість шостого періоду (20-ті – початок 30-х років XX ст.) розвитку української національної ідеї полягає в тому, що інерція Української революції ще на тривалий час забезпечила національно-державницьку свідомість як на материковій Україні, так і в українській діаспорі.

У сьомому періоді, що тривав із середини 30-х до другої половини 80-х рр., можна чітко простежити щонайменше три підперіоди, або етапи стагнації у відродженні та розвитку української національної ідеї. Мова йде про фізичне нищення носіїв національного світогляду, про остаточну заідеологізованість суспільних наук в УРСР у 30-х рр., піднесення національної свідомості українців у роки Другої світової війни, поповнення інтелектуальних сил української діаспори.

Восьмий період започаткував наприкінці 80-х рр. XX ст. новий зміст української національної ідеї. Він пов'язаний насамперед з рухом за реальну суверенізацію і відновлення державної незалежності України, з відродженням національних традицій українського народу, досягненням його духовної соборності.

Отже, потрібно усвідомити, що Україна може ствердитися у світі лише на ґрунті національної ідеї, як національна демократична держава. Тому, на нашу думку, важливою проблемою розвитку сучасного українського суспільства є розробка та практичне втілення в життя ідеї, здатної консолідувати націю в цілісний етносоціальний організм. Переважна більшість відомих вітчизняних політиків, громадських діячів, провідних науковців такою ідеєю вважають саме українську національну ідею.

Г. М. Малкіна, д-р політ. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ ТА ПОЛІТИЧНА НАУКА У США: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Політична наука, як галузь наукового знання та ідеологія, як система концептуально оформлених поглядів та ідей, знаходяться у тісному взаємозв'язку. Головним завданням науки є пошук істини, відкриття об'єктивних закономірностей. У випадках, коли конкретні факти не відповідають положенням науки, остання переглядає їх та змінює. Ідеологія найчастіше орієнтується тільки на факти, котрі її підтримують, та ігнорує ті, що їй суперечать. Однак зазначена ознака часто знаходить свій вияв в сучасній західній політичній науці, що проявляється у поділі, зокрема, американських політологів, на консерваторів, лібералів, соціал-демократів, марксистів тощо. Жити в суспільстві і бути вільним від політики неможливо. Дослідник, як свідома соціальна істота, постійно перебуває під впливом різноманітних ідей, поглядів, ідеологічних дебатів та дискусій. Тому підхід політолога до осмислення і трактування будь-якого політичного явища значною мірою визначається його ідеологічними установками та орієнтаціями.

Спробу розділити політичну науку та ідеологію зробив у 50-х роках XX століття потужний методологічний напрям, що отримав назву "біхевіоралізм". Більшість біхевіоралістів виходили з позицій позитивізму, вважаючи, що науковий метод може забезпечити об'єктивне і безпристрасне пізнання політичних і соціальних явищ. Виходячи з цього, вони керувались такими принципами, як регулярність, верифікація, жорсткі процедури досліджень, квантифікація тощо. Одним з восьми принципів поведінкового підходу було проголошено ціннісний нейтралітет" політичної науки, основу якого становило розмежування етичних (ідеологічних) суджень та емпіричних пояснень. Зазначені принципи біхевіоралізму були певною мірою обумовлені дією чинників соціально-політичного характеру. Сенатор Джозеф Маккарті під час "холодної війни" між США та СРСР та війни у Північній Кореї розв'язав та очолив психологічний та правовий терор проти лібералів та інших інакодумців. Суспільствознавці опинились найбільш вразливими перед таким натиском. Маккартістам вдалося загнати у підпілля інтерес до соціальних перетворень та критичної теорії. В такій ситуації об'єктивні, безпристрасні та ціннісно-нейтральні дослідження біхевіоралістів отримали захисну оболонку, яка дозволяла сховатись від небезпеки відкритої політичної боротьби. З іншого боку, розмежуванню ідеології та політичної науки у 50–60-х рр. XX ст. сприяла ще одна соціальна обставина – післявоєнне економічне зростання, яке вплинуло на занепад будь-якої критичної соціальної думки, в тому числі критичного лібералізму. Почало здаватись, що будь-які ідеологічні конфлікти залишились у минулому, що дало змогу відомому американському політологу і соціологу Деніелу Белу заявити про "кінець ідеології".

Проте наприкінці 60-х рр. XX ст. із активізацією рухів за громадянські права чорношкірих американців та боротьби проти всіх видів дискримінації, ситуація кардинально змінилась. Дуже швидко стало зрозуміло, що політична наука як емпірична галузь знань, що не спирається на систему моральних і етичних цінностей і альтернатив та не пов'язана з політичною практикою приречена на неминучий занепад. Поширилась ідея про те, що соціальне та політичне пізнання наскрізь пронизане ідеологією. У методологічному плані, відсутність ідеологічної конкуренції в політологічному науковому середовище призвело до того, що для дослідників джерелом натхнення стали не суспільні проблеми, а внутрішні потреби політичної теорії, обумовлені логікою розвитку наукового знання. Деякі критики біхевіоралізму стверджували, що "ціннісний нейтралітет" суспільствознавців був обумовлений повним прийняттям останніми ідеології буржуазного лібералізму та існуючої структури влади. Ідеологічні підстави політичної теорії зникли тому, що повністю співпали з уподобаннями істеблішменту, інтересам якого об'єктивно слугувала хибна теза про об'єктивність пізнання. Критика прихованих ідеологічних підстав наукового методу переросла у всебічну критику гносеологічних та ідеологічних основ соціального пізнання. В популярній праці Т. Куна "Структура наукових революцій" було висунуто тезу про те, що розви-

ток наук, як природничих, так і суспільствознавчих, є ірраціональним процесом. Будь-які зміни в сфері науки розглядались автором не як продукт поступового накопичення знань, а як перехід вчених до нової парадигми, тобто системі ідеологічних та інших посилок, що породжуються цілим рядом причин. З цієї точки зору історія науки є метушнею від однієї парадигми до іншої.

Спробою подолати проблеми, породжені біхевіоралізмом, стала проголошена американським політологом Девідом Істоном "постбіхевіоральна революція", в результаті чого представники політичної науки отримали можливість рухатись у багатьох нових методологічних та теоретичних напрямах. У 80-х рр. XX ст. у США відродилися марксистські та постмарксистські підходи, в яких центральне місце відіграє держава, що була витіснена з політологічного аналізу біхевіоралізмом та системним аналізом. Прихильники марксизму не характеризувались єдністю поглядів та підходів, проте і в такому вигляді вони відновили увагу політологів до історичної проблематики, а також до економічних, класових і ідеологічних чинників. "Правий" бік ідеологічного спектру представників політичної науки був представлений неоконсерваторами, які займались розробкою теорії раціонального вибору, що мала великі наслідки для політології. Виходячи з позицій раціональності, вони обґрунтовували ідею вільної економіки та невтручання держави в усі сфери суспільного життя (або значне скорочення такого втручання). Ідеологічні дебати між політологічними школами стали типовою рисою американської політичної науки 80–90-х років.

В. М. Матвієнко, д-р іст. наук, проф., КНУТШ, Київ

СУЧАСНА ІДЕОЛОГІЯ РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙ

Проблематика реформування міжнародних організацій, і, насамперед такої універсальної як Організація Об'єднаних Націй, залишається вельми актуальною темою сьогодення. Так деякі оптимістично налаштовані прихильники глобалізації розглядають ООН як перший крок до формування глобального уряду, критики цієї організації все частіше звертають увагу на зниження ефективності діяльності ООН, неспроможність цієї організації упередити певні конфлікти або ж взагалі ігнорування ООН при прийнятті іншими міжнародними організаціями та провідними державами світу низки відповідальних рішень. Але безсумнівно всі згоджуються, що ця організація повинна бути більш пристосованою до викликів сучасності з метою ефективного вирішення глобальних проблем людства. До найбільш гострих з них належать такі аспекти, як боротьба з міжнародним тероризмом та транскордонною злочинністю, протидія забрудненню навколишньому середовищу та небезпечним глобальним кліматичним змінам, проблематика подолання відсталості незаможніх країн, вирішення дилеми перенаселення планети, дотримання прав людини і основних її свобод, забезпечення рівних прав етнічних груп та соціальних прошарків населення щодо участі у громадському управлінні тощо.

У цьому контексті насамперед виділяється проблема реформування Ради Безпеки ООН. Про необхідність збільшення кількості членів цього органу дискусії почалися ще з середини 60-х років (вже незадовго після збільшення членів Ради Безпеки з 11 до 15 у 1963 р.). Для низки країн залишається незмінною точка зору щодо необхідності збільшення кількості членів РБ ООН до двадцяти п'яти. Серед науковців і політиків сучасного світу існують припущення щодо доцільності надання постійного членства у Раді Безпеки ООН Німеччині та Японії, як одним з найбільших контрибуторів бюджету цієї організації. Не забувають і про Індію, чия роль у міжнародних відносинах значно зросла протягом другої половини XX – початку XXI ст. Не можна не брати до уваги і Близький Схід, адже вплив цього регіону на сучасні міжнародні процеси є доволі суттєвим, але в той же час жодна з близькосхідних держав не має постійного місця у Раді Безпеки. Те ж саме, до речі, можна сказати і про Африку, Латинську Америку, Південно-Східну Азію.

Дається взнаки, що структура ООН була продуктом повоєнного, біполярного світу, і з розпадом біполярної системи міжнародних відносин такі цінності не можуть прижитися у сучасній системі міжнародних відносин. Однак світові лідери досі не знайшли оптимальної формули приведення Організації Об'єднаних Націй у відповідність до реалій нинішньої, постбіполярної системи міжнародних відносин та викликів сучасного світу. На сьогодні керівництво ООН офіційно декларує, що оскільки світ змінюється, це накладає свій відбиток і на ООН, вимагаючи від цієї організації глобальної ролі і її посилення з метою забезпечення світової стабільності і процвітання.

Підхід України до проблеми реформування ООН відповідає позиціям багатьох демократичних та розвинутих країни світу. Наша держава у цьому питанні виходить з того, що ООН має бути більш пристосованою до реалій сучасного світу, розширити кількісний склад Ради Безпеки ООН та визнати невідповідність права вето реаліям сучасного світу.

Можна констатувати, що Україна доклала серйозних зусиль для просування ідеї реформування ООН. У 1997 р. Міністра закордонних справ України Г. Й. Удовенка було обрано на посаду Голови 52-ї сесії Генасамблеї – найвищу керівну посаду в ООН. Предметом особливої гордості України є те, що саме 52-а сесія ГА ООН, яка увійшла в історію як "сесія реформ", ухвалила всеосяжну програму реформування Організації, запропоновану її Генеральним секретарем К. Аннаном, і надала потужного імпульсу широкомасштабному оновленню ООН.

І. О. Мохнатюк, канд. іст. наук, ст. викл., КУ ім. Б. Грінченка, Київ

СУЧАСНІ ОРІЄНТИРИ ІДЕОЛОГІЇ ОСВІТИ

Загальна інтелектуалізація сучасного соціального життя, орієнтація на наукомісткі види діяльності істотно збільшують роль освіти як особливого виду товару. Водночас, законодавство України визначає освіту виключно як конституційне право людини [Закон України "Про освіту". – http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060–12]. А тому, освіта є обов'язковою складовою всіх соціально-економічних процесів в суспільстві.

Ключові основи побудови освітньої ідеології (як і будь-якої іншої) ґрунтуються на домінуванні традиційності планування над універсальністю. Дійсно, формування стратегії освіти відбувається під впливом нашарування величезної маси локальних факторів: культурних, соціально-побутових, технологічних тощо. А тому, дотримання єдиновизначеної лінії динамічного розвитку освіти є не лише не можливим, але й не бажаним. Головна мета формування освітньої ідеології полягає у досягненні високої якості освіти, а не в розробці конкретних проектів, що не дають прямого ефекту у вигляді зростання якості. Таким чином, оптимально правильним є рішення, яке реалізується, виключно, шляхом поєднання тактик та стратегій, взаємоузгодження умов, потреб й можливостей. Ідеологія сучасної освіти характеризується вираженим домінуванням тенденцій до удосконалення суспільної діяльності, вирізняється багатокомпонентністю, ситуаційною орієнтованістю та чутливістю до педагогічних інновацій.

Сучасність демонструє потребу у "відкритості" системи освіти, а тому орієнтує на активність та взаємоузгодженість, максимально продуктивне співробітництво педагогів та учнів.

Ключові моменти побудови будь-якої освітньої програми, як це підкреслюється, наприклад, у розробках Міжнародного інституту планування освіти (МІПО) при ЮНЕСКО та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, базуються на домінуванні місцевих умов над схемами універсального планування, а також на пріоритеті здорового прагматизму над адміністративною масштабністю [Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. – http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042]. Дійсно, на будь-яку стратегію освіти накладається маса локальних факторів – культурних, соціально-побутових, технологічних і т. п. У цих умовах витримати якусь заздалегідь взяту лінію освітньої динаміки виявляється не тільки повною мірою не можливим, але й небажаним. Сучасна ідеологія освіти є багатокомпонентною, ситуаційно націленою, що реагує на педагогічні інновації.

Сукупність оціночних показників, що дозволяють визначити ефективність освітньої системи, має орієнтуватись на оцінках, що деталізують, а не на усереднених беззмістовні параметрах. Найважливіша мета, яка ставиться при плануванні освітніх програм, – досягнення високої якості освіти. Усе, що служить підвищенню якості, повинно бути використано в плануванні; однак при цьому виявляється, що нарощування інвестицій у який-небудь конкретний освітній проект не дає прямого ефекту у вигляді зростання якості. Оптимальне рішення досягається лише шляхом сполучення тактики й стратегії, взаємоузгодження місцевих умов, потреб і можливостей. Таким шляхом може бути, насамперед, комбінування формальних і неформальних освітніх методів. Як відомо, так звана неформальна освіта має сьогодні у своєму арсеналі величезне коло заходів і прийомів – від просвітницьких починань різноманітних добровільних об'єднань широких верств населення до педагогічної діяльності експертних груп і використання комп'ютерних технологій. На сьогоднішній день неформальна освіта користується високим попитом у розвинених країнах. До її найбільш привабливих рис відносяться гнучкість, різноманіття форм і орієнтованість на реальні потреби споживача. Вона створює спектр цікавих альтернатив. Необхідна умова для повноцінного функціонування неформальної освіти – її достатня сумісність і розумна погодженість із формальними освітніми курсами.

Іншим важливим способом узгодження стратегії й тактики освітніх програм є сполучення загальної й фахової освіти. Кожна з них, у свою чергу, може базуватися як на формальних, так і на неформальних освітніх послугах, що розширює можливості для планування навчання. Оскільки процес освіти ніколи не носить завершальний характер він продовжує своє існування на інших рівнях, направлених на дося-

гнення конкретних цілей, оволодіння певними навичками і т. д. Найбільш важливим з практичної точки зору є освітній рівень, пов'язаний зі здійсненням якої-небудь спеціалізації. Загальновизнано, що гранична спеціалізація є кінцевою крапкою, за якої подальша освіта неможлива; постійне навчання може здійснюватися лише на більш широкій основі. З іншого боку, абсурдним є й освіта заради освіти. Сучасна ідеологія освіти намагається знайти вихід із цього протиріччя в розумному компромісі між компонентами загальної й фахової освіти, які повинні бути присутніми у будь-якій освітній програмі. Їх варто розцінювати як невід'ємну складову єдиного освітнього процесу. Природною основою такої інтеграції є їх взаємодоповнюваність: загальна освіта спрямована переважно на когнітивну й емоційну складову (на знання й почуття), спеціальна ж – на поведінкову (придбання навиків).

Система післядипломної освіти є широким полем для комбінування формальних і неформальних, загальних і спеціальних компонентів навчання. Специфіка нашої освітньої сфери полягає в тому, що самі споживачі – "післядипломники" – зацікавлені переважно у вузькій спеціалізації. Проте це не повинно приводити до вихолощення загальноосвітнього компоненту. Відомо, що із часом рівень загальних знань фахівців поступово падає. У зв'язку із цим система післядипломної підготовки повинна не лише надавати в освітніх програмах достатню кількість опорних загальних знань, але й активно формувати в слухачів нові запити й потреби в одержанні загальноосвітньої інформації. Суть загальноосвітнього компоненту в післядипломній освіті складається з акцентів на новаціях і перспективах наукових сфер. Слухачі об'єктивно зацікавлені в інформативних оглядах того, що зараз відбувається в тій або іншій галузі, у висвітленні її новітніх тенденцій і обріїв. Важливу роль відіграють також аналітичні, критичні, узагальнюючі, міждисциплінарно-інтегруючі огляди.

Система післядипломної освіти здобуває при цьому безпрецедентну значимість. Саме життєздатні загальноосвітні програми післядипломної підготовки створюють можливість для освоєння нових галузей, зміни спеціалізації, оволодіння суміжними спеціальностями, розширення професійно-поведінкового репертуару. Сучасна ідеологія освіти, з її орієнтацією на відкритість, гнучкість, полікомпонентність, прагматизм, дає для цього необхідні орієнтири.

В XXI ст. на шляху інтеграції української освіти до світового освітнього простору перед суспільством постають проблеми збереження національно-культурної самобутності української нації [*Огнев'юк, В. О.* Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку – К. : Знання України, 2003. – С. 434]. Безперечно, одним з найважливіших завдань сучасної освітньої політики має бути зміна ідеології освіти в Україні, котра в свою чергу зможе стати гарантом збереження національної ідентичності українства в період формування глобальної культури.

В. І. Муравйов, д-р юрид. наук, проф., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Процес європейської інтеграції пройшов тривалий шлях свого розвитку. Для нього характерним є динамізм і постійний пошук оптимальних правових форм співпраці учасників. Європейська інтеграція розпочалася у сері економіки. Її правове регулювання здійснювалось в рамках європейських співтовариств. З часом на їх основі був створений Європейський союз, який забезпечує співпрацю країн Європи у економічній, політичній та правовій сферах.

Одним з натхненників європейської інтеграції був Уїнстон Черчілль, який у 1946 р. у Цюріху закликав до створення Сполучених Штатів Європи. Таке міждержавне об'єднання мало базуватися на партнерстві Франції та Німеччини як країн, чия ворожнеча упродовж XIX ст. призвела до трьох найбільш руйнівних військових конфліктів в Європі. Ця ідея У. Черчілля була реалізована на практиці при створенні європейських співтовариств.

Ідеологом секторної європейської інтеграції був Ж. Моне. Він відстоював ідею створення європейських економічних співтовариств в окремих секторах економіки. Вона була реалізована у формі Європейського співтовариства вугілля і сталі та Європейського співтовариства з атомної енергії. Проте вона не стала домінуючою. Верх взяли прибічники створення інтеграційного об'єднання з повноваженнями у політико-правовій та соціально-економічній сферах. Ним стали Європейське економічне співтовариство, а згодом Європейський союз.

Домінуючу роль у процесі європейської інтеграції відіграють економічні, політичні та правові фактори. Їх тісне переплетіння значним чином вплинуло на ідеологічні підходи до її здійснення. Ідеологи політичної інтеграції (Е. Хаас, Д. Мітрані, С. Хоффман, Д. Пучала та ін.) вважають визначальними в інтеграції діяльність держав та політично активних груп [*Haas, E. B.* Beyond the Nation-State. – Stanford, 1964. – 214 p.; *Mitrany, D.* The Prospect of Integration: Federal&Functional // Groom, A.,

Taylor, P. Functionalism: Theory&Practice. – London, 1975 – P. 36–86; *Hoffman, S.* The European Sysyphus: Essays on Europe. – Boulder, Colorado, 1995. – 45 p.]. Прихільники економічної інтеграції (Я. Тинберген, Б. Баласса, А. Ель-Аграа та ін.) виходять з необхідності створення спільного ринку як її основи та визначали етапи її розвитку (зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, повна економічна інтеграція) [*Tinbergen, J.* Economic Policy: Principles and Design. – Paris, 1956. – 38 p.; *Balassa, B.* The Theory of Economic Intragration. – London, 1961. – 230 p.; *El-Agraa, A.* The European Union. History, Economics&Policy. – London, 1998. – 158 p.]. Адепти правової інтеграції (П. Хей, Х. Ібсен, Сидянськи Д. та ін.) вважають головними чинниками поглиблення європейської інтеграції створення наднаціональних інститутів шляхом передачі державами-членами органам об'єднань своїх повноважень та широке використання актів, які мають пряму дію у внутрішніх правопорядках держав [*Hay, P.* Federalism and Supranational Organisations. – London, 1956/ – 335 p.; *Ipsen, H.* Europaisches Gemeinshaftsrecht. – Tubingen, 1972. – 483 p.; *Sidijansky, D.* L'avenir fidiralist de l'Europe. – Paris, 1992. – 440 p.].

В цілому ідеологія європейської інтеграції базується на залученні до цього процесу усіх країн континенту. Це знайшло своє віддзеркалення у установчому договорі про Європейський союз, в якому наголошується, що будь-яка європейська держава, яка поважає цінності Союзу, може звернутися з заявкою про прийняття її в члени об'єднання. Об'єктивною основою такого підходу є те, що Європа розглядається як єдине ціле і держави не поділяються на різні категорії, залежно від своїх політичних чи ідеологічних уподобань.

Однак це не означає, що достатньо лише однієї волі держави, щоб стати учасницею Європейського союзу. Членами Євросоюзу можуть стати лише ті держави, у яких поважаються людська гідність, свободи, демократія, рівність, верховенство права, права людини. Інші критерії членства передбачають здатність економіки держав конкурувати в ринкових умовах, здійснення правових реформ і гармонізації внутрішнього законодавства з правом Євросоюзу.

Європейські країни, які не готові, або на виказують бажання стати членом Євросоюзу, все одно беруть участь у європейській інтеграції. Вони пов'язані з Євросоюзом міжнародними договорами, які забезпечують політичну, економічну та правову співпрацю з об'єднанням. Використовуються також інші форми співпраці.

Україна також активно залучається до процесу європейської інтеграції. Вона вийшла з так званої сірої зони впливу Росії, до якої її відносили деякі європейські ідеологи і політики [*Fraser, P.* The Post-Soviet States and the European Community. – London, 1992 – P. 36–37]. Співпраця України з Євросоюзом здійснюється на основі угоди про партнерство і співробітництво, Порядку денному асоціації України-Євросоюз, Плану дій у сфері свободи, безпеки і юстиції, в рамках політик сусідства і східного партнерства тощо. Планується підписання угоди про асоціацію між Україною з Євросоюзом. Така угода має стати першим кроком на шляху інтеграції України у Євросоюз.

В. В. Носік, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України, КНУТШ, Київ

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА

18 грудня 1990 року ВР Української РСР проголосила всю землю об'єктом земельної реформи, яка здійснюється в Україні упродовж 21 року і не має заверешності з об'єктивних і суб'єктивних причин, характеризується не стільки позитивними, як негативними економічними, соціальними, правовими та іншими негативними суспільними явищами.

Одна з прчин полягає у тому, що на початку 90-х років минулого сторіччя в УРСР не було розроблено концептуальної моделі реформування земельних і аграрних відносин, оскільки філософська, економічна, аграрна, юридична та інші науки, а також суспільна свідомість перевжої більшості громадян базувались на ідеології та догмах марксизму-ленінізму і виявились не підготовленими до нових соціально-економічних, правових, політичних та інших реалій, які мали місце після розпаду радянської держави. З проголошенням землі власністю українського народу у складних, несприятливих і неоднозначних соціально-економічних, політичних і державно-правових умовах здобуття Україною незалежності не було науково-обгрунтованої і виваженої юридичної моделі зміни радянського земельного ладу, який базувався на засадах націоналізації землі, єдиного земельного фонду, права виключної державної власності на землю і праві землекористування громадян, підприємств, установ, організацій з адекватними публічно-правовими методами регулювання земельних відносин.

Здійснення земельної реформи – це не лише процес перетворення суспільних земельних відносин, а й утвердження нових за соціально-економічною природою і правовим змістом земельних відносин, що виникатимуть у майбутньому. Юридична природа земельної реформи залежить від мети і завдань її проведення, а також строків і правових наслідків її реалізації. Історія земельних реформ на території України показує, що зміна земельного ладу завжди була і залишається нині надзвичайно складним соціально-правовим явищем, що потребує виваженого правового регулювання з метою забезпечення суперечливих інтересів щодо використання землі окремими особами, державою, народом, громадами.

Упродовж всього періоду здійснення земельної і аграрної реформи в Україні законодавчо закріплювались і впроваджувалися у життя, як мінімум п'ять юридичних моделей реформування земельних і аграрних відносин, жодна з яких не була доведена до логічного завершення, оскільки характерною рисою для всіх цих форм утвердження нового земельного ладу в незалежній Україні є застосування взаємовиключаючих методологічних і науково-теоретичних основ реформуваня земельних відносин. З одного боку всі ці моделі земельної та аграрної реформи базуються на економічній теорії додаткової вартості А. Сміта і К. Маркса, та марксистсько-ленінському вченні про державу і право, з іншого – земля визнється власністю народу України і підлягає реформуванню на ринкових засадах. В результаті новий земельний устрій не утверджений, система земельних відносин не впорядкована, земельна реформа розтягується на невизначену перспективу і перетворюється у перманентний процес. У чинному законодавстві України не знайшли адекватного відображення положення Конституції України щодо юридичної природи права власності Українського народу на землю, визначення правового режиму землі як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави, визначення переліку і правового статусу суб"єктів права власності на землю, гарантування щодо здійснення прав на земельні ділянки, визначення місця та ролі органів державної влади та місцевого самоврядування у регулюванні земельних відносин тощо.

Сучсна правова ідеологія реформування земельних відносин має враховувати те, що у історико-правових дослідженнях виділяють два типи земельних реформ – революційні і еволюційні. Для першого характерними ознаками є відмова від попереднього земельного ладу, проведення радикальних перетворень у конкретний проміжок часу, зміна принципів і методів правового регулювання розвитку земельних відносин. Другий тип земельної реформи характеризується логічним, послідовним, науково обґрунтованим, прогнозованим, юридично забезпеченим підходом до проведення земельних перетворень. За юридичними наслідками реформування земельних відносин може передбачати проведення націоналізації, конфіскації, реквізиції, колективізації, усуспільнення, реституції, приватизації тощо. В Україні в основу земельної реформи було покладено денаціоналізацію землі шляхом її роздержавлення і приватизації.

У сучасних умовах перспектива використання та охорони землі і розвитку земельних відносин має базуватися на таких методологічних і доктринальних основах: а) основним багатством нації і народу є земля з її верхнім родючим шаром ґрунту; б) визнана в суспільстві земельна власність і гарантоване право приватної власності на землю є економічною і юридичною основою свободи; в) прогресивний розвиток суспільства своє можливим у демократичній, правовій державі, де визнається і гарантується право власності на землю, право на вільну господарську діяльність, самостійне виробництво капіталу та його вільну реалізацію; ґ) земля (грунт) є багатством нації і має належати народові, а не державі, на праві власності; г) земля має вартість і підлягає оцінці у процесі виробництва, розподілу й перерозподілу капіталу; д) власник землі і хлібороб мають поєднуватися в одній особі; е) вироблена на землях сільськогосподарська продукція має належати її виробнику і може бути вільно реалізована ним на внутрішньому і зовнішньому ринках; є) держава не має брати на себе роль посередника у реалізації вирощеного врожаю; ж) родючість землі постійно знижується, якщо держава позбавляє товаровиробника виробленої ним абсолютної і додаткової ренти; з) родючість ґрунту підвищується і прогресивно зростає виробництво, якщо встановлена в державі система оподаткування не передбачає ніяких інших податків, окрім земельної ренти у її грошовому виразі.

Обєктивація названих методологічних основ використання землі у Конституції України у вигляді імперативів, принципів, гарантій та їх реалізація у нормах чинного законодавства дозволить сформувати у суспільстві таку правову ідеологію і земельно-правову систему, яка буде позитивно сприйматися суспільством і забепечувати прогресивний економічний і соціальний розвиток українського народу. Водночас правова ідеологія у розбудові і утвердженні нового земельного ладу в Україні не може не враховувати сучасні інтеграційні процеси адаптації земельного законодавства до правової системи Європейського Союзу та до вимог СОТ щодо використання та охорони землі, виходячи при цьому з національних пріоритетів у забезпеченні територіального верховенства України, державного суверенітету, продовольчої, екологічної безпеки Українського народу.

І. І. Петренко, асп., КНУТШ, Київ

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ: ДЕЛЕГІТИМАЦІЯ АВТОРИТАРИЗМУ І ВТІЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

Інтегральною особливістю постсучасності є демократизація суспільства. В найбільш загальному значенні демократизація окреслює процес політичних та соціальних змін, спрямованих на встановлення демократичного устрою. Як зазначає український вчений В. Горбатенко: "Сучасна демократизація суспільства поєднує в собі класичні риси демократичного розвитку і особливості, що випливають з характеру плюралістичного постмодерного суспільства. Найбільш відповідним йому є розуміння демократії як "поліархії" [*Горбатенко, В. П.* Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. – К. : Генеза, 2006. – С. 259–260]. Виходячи з процедурного підходу демократизацію можна найкраще дослідити дотримуючись мінімалістської концепції демократії, тобто ідеї поліархії, яка "зосереджується на політичних інституціях і процедурах (вільна і справедлива участь у політичному житті та політична конкуренція, широкий захист громадянських прав) та відкидає соціально-економічні процеси й показники (так звана відносна автономія політичних питань)" [Короткий оксфордський політичний словник : пер. з англ. / за ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2006. – С. 170].

Демократизація суспільства – це певна спрямованість політичного процесу, яка характеризується розширенням прав і свобод громадян та їх організацій, участю народу в політичному житті та його впливом на прийняття політичних рішень, посиленням контролю з боку суспільства за діяльністю держави, забезпеченням вільної конкуренції різних політичних сил, ідеологічного і політичного плюралізму.

Неможливо переоцінити вплив зазначеної тенденції на формування нового світового порядку на початку XXI століття. "Третя хвиля" глобального процесу демократизації, за С. Хантінгтоном є складним і суперечливим політичним процесом, який розвивається у двох паралельних напрямках: поширення ефективної технології колективного вибору і розширення світової спільноти демократичних держав. Для розуміння процесу трансформації світового порядку, свідками якого ми є, важливим є розуміння сутності процесу демократизації, окреслення основних шляхів демократизації суспільства, з'ясування, яким чином можна прискорити демократизацію, дослідити структурні фази демократизації, та, що особливо нам цікаво, визначити певні закономірності демократичної трансформації політичних систем у посткомуністичних країнах.

На межі 1970–1980-х років виникла транзитологічна парадигма як своєрідна реакція на макросоціальні теорії, котрі переважали раніш в академічному середовищі, та у зв'язку з необхідністю осмислення особливого типу політичних процесів переходу від авторитаризму до демократії. Ці процеси відрізняються від процесів у стабільно функціонуючій системі такими ознаками: посиленням соціальної напруженості, кризою легітимності влади, різким зниженням ефективності політичної системи, зниженням передбачуваності поведінки індивідів і груп, зростанням потреби у колективному виході з кризи.

Досліджуючи демократизацію у різних регіонах світу, вчені-транзитологи керуються постулатом, що процес зародження і визрівання демократії не обов'язково має бути універсальним як у соціальному плані, так і за часовою протяжністю, оскільки поведінка та дії політичних акторів у такий період обумовлюються комбінацією внутрішніх і зовнішніх чинників. Іншими словами, для кожного етапу демократизації та для кожного регіону існує власний алгоритм успішного переходу до демократії. Проте в алгоритмі управління таким переходом можна виявити загальні кореляційні (як позитивні, так і негативні) зв'язки, знання яких, без сумніву, корисне і з наукової, і з практичної точок зору.

Початок процесу демократичного переходу (або демократизації) являє собою той історичний момент, коли його учасники (актори) усвідомлюють, що старий режим більше не може слугувати основою їхніх дій. У свою чергу, завершення процесу переходу визначається неможливістю повернення до вихідного стану, тобто перехід закінчується тоді, коли політичні актори починають розуміти незворотність змін.

Зазвичай перехід до демократії висуває дилему: реформа існуючого режиму або розрив з ним. Насправді істинна глибока демократизація поєднує в собі і реформу інститутів держави, і розрив з попередньою політичною практикою, і відмову від колишніх методів керівництва. Як правило, демократизація викликається глибокою внутрішньою кризою економічних, політичних, соціальних структур суспільства, "зношеністю" ідеології або системи цінностей, і тому безпосередньо пов'язана з проблемами модернізації та виступає її інструментом.

Сьогодні очевидно, що не існує і не може існувати унікального, однолінійного шляху демократизації. В різних країнах зміна авторитарних режимів відбувається по-різному, і саме особливості шляхів переходу формують основні риси майбутньої демократії. Демократія може виявитися результатом де-

сятиліть поступової еволюції (Велика Британія, США), наслідування (Індія), динамічних перетворень (значна частина країн Східної Європи 1989 року), обвалів (Росія, Україна після 1991 року), революцій (Португалія і Аргентина), угод, досягнутих шляхом переговорів (Польща, Болівія, Нікарагуа, ПАР).

Як відомо, і післявоєнна історія дала чимало прикладів різних шляхів демократизації: редемократизація після іноземної окупації (Данія, країни Бенілюксу, Австрія); реформи політичних інститутів після визволення (Франція, Італія); впровадження демократії за допомогою окупантів, тобто шляхом нав'язування ззовні (Японія, Німеччина); трансформація авторитарних режимів "освіченим" монархом (деякі країни Східної Європи 1945–1948 років) або військовим диктатором; демократизація за ініціативою "згори", внаслідок договору з опозицією (Іспанія, Бразилія); в результаті тиску, стимульованого демократичною еміграцією (Греція); демократизація країн, що звільнилися від колоніальної залежності тощо. Можливі, треба думати, й інші варіанти. Проте, якщо немає достатніх підстав вважати, що демократія в якихось частинах світу неможлива, то це не означає, що вона неможлива за будь-яких обставин. Укорінені антипатії, які важко перебороти релевантними засобами, диктатори, які міцно вчепилися за владу, або якісь інші чинники можуть зробити демократичні нововведення малоймовірними. Але переходи до демократії можуть відбуватися і в найнесприятливіших, здавалося б, для цього умовах (наприклад, Нігерія у 1999–2000 роках).

На нашу думку, в сучасному світі з його новітніми засобами масової інформації, інтернет мережами і широкими міжнародними контактами жоден з політично освічених народів не побажає чекати десятиріччями, доки певний режим у межах тривалої перспективи погодиться на процес демократизації. Яскравим прикладом чого є події в Єгипті, Лівії та інших східних країнах у 2011 році. Таким чином демократизація є важливою силою зміни світового порядку. Вона є логічним виявом розвитку світоустрою. Підсилена процесами глобалізації та інтеграції, демократизація пронизує всю систему світового порядку не залишаючи осторонь жодного елементу та явища даної системи. Демократичні цінності – це основа ідеологій XXI століття, магістральний шлях розвитку людства щонайменше ще на декілька століть.

А. М. Пижик, канд. іст. наук, доц., КНУТШ, Київ

КІНЕМАТОГРАФ ЯК ЗАСІБ ПОШИРЕННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УСРР (1920-ті – ПОЧАТОК 1930-х рр.)

В 1920-х рр. діяльність більшовицької партії розглядалася як особлива форма класової боротьби пролетаріату за світле комуністичне майбутнє. Пролетаріат у своїй боротьбі мав спертися на союз із багатомільйонним селянством. Селянську масу, дрібнобуржуазну за своєю суттю, треба було не просто підкорити і повести за собою, а й перевиховати, змінити світогляд, втягнути в орбіту комуністичної ідеології. З огляду на це, важливим стратегічним завданням більшовиків стає створення нового покоління людей для яких комуністичний лад був би органічно близьким і внутрішньо необхідним. Керівники більшовицької партії розглядали українську мову, літературу, поезію, систему освіти, музичні твори, живопис, скульптуру, театр, кіно в першу чергу як ефективні засоби поширення комуністичної ідеології.

Особливе значення в поширенні комуністичних ідей більшовики надавали кінематографу. Вождь партії, В. Ленін, неодноразово підкреслював величезний вплив кіно на свідомість людей і необхідність його використання в цілях політичної пропаганди ["Самое важное из всех искусств". Ленин о кино : сборник документов и материалов. – М. : Наука, 1963. – 198 с.]. У резолюціях XII з'їзду РКП(б) (1923 р.) кіно визначалося як один з найважливіших інструментів впливу на маси. Наступний партійний з'їзд у 1924 р. констатував, що справа кіно поставлена ще погано і необхідно взяти її, як величезний виховний засіб, у партійні руки [Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917–1959 рр. : зб. док. Т. 1. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. – С. 221–222, 264]. За рішеннями з'їздів були проведені відповідні організаційні заходи по налагодженню виробництва кінофільмів, зниженню податків і мит на прокат фільмів.

Реалізація партійної політики в сфері кінематографу лягла на плечі Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ). Створене у березні 1922 р., у результаті реорганізації Всеукраїнського кінокомітету, управління діяло на засадах госпрозрахунку, користувалося монопольним правом на кінематографічне майно, кінотеатри, виробництво та прокат фільмів на території республіки. ВУФКУ підпорядковувалися Одеська та Ялтинська кінофабрики, а також зйомочні ательє у Харкові та Києві (з 1928 р. Київська кінофабрика). Випущені під керівництвом ВУФКУ художні стрічки присвячувалися висвітленню української історії, революційним подіям 1917–1921 рр., побуту робітників і селян в УСРР. Національна

форма в поєднанні з пролетарським, класовим змістом мали впливати на свідомість людей, нести в собі комуністичну ідеологію, виховувати майбутніх борців за світову революцію.

У 1924 р. ВУФКУ, відзначаючи низький ідеологічний рівень тогочасних кінофільмів, сформулювало вимоги до нових кіносценаріїв: "1) революція є закономірний процес; 2) революція є боротьба класів; 3) класова боротьба завжди організована і має певний порядок; 4) елементи інтриги мусять зображатись на тлі класової боротьби; 5) елементи випадковості мусять бути, але вони не можуть змінювати ходу загальної боротьби; 6) елементи детективу можуть використовуватися лише частково; 7) кіно на селі мусить показувати не лише сівозміни, але й класову боротьбу" [Література, наука, мистецтво. – 1924. – 2 березня]. Відповідно до цих настанов, практично всі художні фільми, які були зняті в другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. мали ідеологічний характер, ставали знаряддям пропаганди й агітації за новий лад, новий побут, нові соціально-економічні відносини. Навіть, кінострічки високого мистецького рівня, що принесли міжнародне визнання і світову славу українському кінематографу (фільми режисера П. Чардиніна "Укразія" (1925 р.), "Тарас Шевченко" (1926 р.), "Тарас Трясило" (1927 р.), фільми О. Довженка "Звенигора" (1927 р.), "Арсенал" (1929 р.), "Земля" (1930 р.), фільми І. Кавалерідзе "Злива" (1929 р.), "Перекоп" (1930 р.), "Коліївщина" (1933 р.) та ін.) у першу чергу розглядалися більшовицькою партією як засоби поширення комуністичної, класової ідеології. Академік С. Єфремов, після перегляду фільму "Тарас Шевченко", занотував до свого "Щоденника": "Перед нами був не Тарас Шевченко, а поганого тону совітський агітатор, дешевенький і незграбний…" [*Єфремов, С.* Щоденники, 1923–1929. – К. : ЗАТ "Газета "РАДА", 1997. – С. 396]. З кожним роком ідеологічні критерії ставали все жорсткішими і визначальними щодо долі фільму та людей причетних до нього.

На рубежі 1920-х – 1930-х рр. на зміну непу та коренізації приходять індустріалізація, колективізація, інтернаціональне виховання нової радянської людини. Кінематограф розглядається як частина, і одночасно арена, боротьби на ідеологічному фронті [ЦК ВКП(б) про кадри кіно-робітників // Кіно. – 1929. – № 4. – С. 2; *П. П.* Бої на мистецькому фронті // Кіно. – 1931. – № 1. – С. 12; *Мускін, В.* Класова боротьба в кіно // Кіно. – 1931. – № 11–12. – С. 2–3]. Переслідування старих дореволюційних кадрів, переоцінка минулої діяльності українських режисерів та сценаристів стає головною рисою вітчизняного кінематографу на початку 1930-х рр. Всі нові фільми, які з'являлися в цей період, мали відображати ідеологічну боротьбу, втілювати рішення партійних з'їздів мистецькими засобами. Практично кожен фільм виробництва ВУФКУ, а з 1930 р. Державного українського тресту кінопромисловості "Українфільм", критика звинуватила в якомусь ухилі (схематизмі, символізмі, формалізмі, еклектизмі, суб'єктивізмі і т. д.).

Початок нового етапу в розвитку українського кінематографу пов'язується з партійною оцінкою першого вітчизняного звукового художнього фільму "Іван" (1932 р., реж. О. Довженко). Сюжет фільму повністю відповідав партійним ідеологічним настановам, оскільки відображав процес зміни свідомості українського селянина під впливом індустріальних перетворень доби реконструкції [*Довженко, О.* Про "Івана" // Кіно. – 1932. – № 19–20. – С. 14]. Однак, у постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 8 листопада 1932 р. зазначалося, що за своїм змістом фільм О. Довженка "Іван" просякнутий ворожою соціалістичному будівництву ідеєю. Національні українські мотиви фільму оголошувалися ворожими радянській владі. Режисер змушений був залишити Україну і переїхати до Москви.

Кіномитцям вказали межі за які вони не могли виходити втілюючи політику комуністичної партії. Український кінематограф втрачає свої національні риси, перетворюється на один із підрозділів радянського кіновиробництва, і одночасно продовжує залишатись важливим знаряддям поширення комуністичної ідеології і засобом впливу на свідомість людей.

Б. Б. Руденко, асп., КНУТШ, Київ

ЮРИДИЧНЕ ЗНАННЯ ТА ІДЕОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ

Поняття ідеології у соціальних науках тлумачиться неоднозначно. Цьому феномену надавали і науковий статус, ототожнюючи з точним знанням, й, навпаки, представляли неправдивою свідомістю, фальсифікацією дійсності тощо. В історії юридичного знання вказана проблематика становила предмет численних дискусій, і, навіть, справжньої боротьби ідей, обумовленої розбіжностями висхідних положень того чи іншого типу праворозуміння. Головними серед останніх, такими, що несуть світоглядне навантаження, прийнято виділяти природно-правову та юридично-позитивістську традиції. Вказані типи праворозуміння є ідейно протилежними, принаймні, спочатку ці класичні теорії ґрунтувалися на протиставленні та взаємному запереченні. Цим обумовлюються, зокрема, розбіжності у ви-

рішенні таких проблемних питань, як протиставлення наукового та ідеологічного виміру права, "деідеологізація" правової сфери, становлення юриспруденції в якості предмету строгої науки тощо.

Характерною рисою природно-правового підходу до розуміння права є протиставлення недосконалому, штучному та мінливому позитивному праву, створюваному державою, права природнього, як постійного та немінливого, яке, подібно до досконалих законів природи, також є досконалим та розумним. Через це природне право виступало абсолютною цінністю, а саме втіленням справедливості, добра, моралі та гуманізму [*Поляков, А. В.* Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – С. 82].

В історії юридичного знання природно-правова традиція піддавалася критиці з різних позицій. Найбільш обґрунтовані докори методологічним засадам цього типу праворозуміння висувалися з боку соціологічного варіанту юридичного позитивізму на базі аргументів, що випливають із соціології знання, соціології науки, "критики ідеологій" тощо. Як відомо, сучасна соціологія права виникала у протиборстві з ідеалізмом та метафізикою, і при цьому вона намагалася перекреслити усю ціннісну проблематику права. Вимога "ціннісної нейтральності", яка стосовно юриспруденції характеризується терміном "деідеологізація права", виходить із тези про логічну незадовільність, неповноцінність ціннісного пізнання, яке часто-густо оперує виразами "логічно беззмістовного" та "ідеологічного" характеру [*Мальцев, Г. В.* Понимание права. Подходы и проблемы / Г. В. Мальцев. – М. : Прометей, 1999. – С. 222].

До одного з напрямів юридично-позитивістської традиції, який вирішує проблему "деідеологізації" права за допомогою методів та системи доказів, що контрастують з методами соціологічного варіанту праворозуміння, відноситься й нормативне або чисте вчення про право, розроблюване Г. Кельзеном, а також побудовані в дусі його нормативізму окремі сучасні концепції. Г. Кельзена, як позитивіста, не задовольняли схильна до ідеологізму метафізична методологія природного права, за допомогою якої одне й те ж положення може бути як доведене, так і спростоване, тоді як соціологів права він засуджував за нерозуміння специфіки нормативного, належного, ціннісної природи юридичної норми. Г. Кельзен спеціально заперечував погляд на належне як ідеологічну помилку, адже належне у нього виступає не моральною абсолютною цінністю, а набуває специфічний функціональний зв'язок. На відміну від теоретиків права соціологічного напряму Г. Кельзен не змішував ідеологічний та ціннісний виміри права. Чисте вчення, засуджуючи ідеології, використовувало для цього спеціальну теорію правових цінностей, нормативну аксіологію, як свого роду захист права від можливої ідеологізації та соціологізації [Там же. – С. 225–231].

Неопозитивістські теоретики права, актуалізуючи питання про деідеологізацію правової сфери, звертаються до наукових методів пізнання юридичних явищ. На науковість претендують також і методи такого позитивістського вчення, як юридичний реалізм. Реалізм права розуміється як його відповідність фактам, неупередженість, позапартійність, рівна дистанція між ним та всіма людськими інтересами, свобода від усяких заздалегідь встановлених правил тощо. Але і в цьому випадку радикальне очищення права від ідеологічних та ціннісних моментів, перенесення феномену права у сферу належного, протиставлену реальному, також повністю відриває право від дійсності [Там же. – С. 245].

Сучасні дослідники вказують на помилковість спроб протиставлення наукового та ідеологічного виміру права та "деідеологізації" юридичного знання. Адже світ соціальних явищ наскрізь пронизаний ідеологіями. Діяльність людини багато в чому має ідеологічне походження і є результатом ідеологічної прихильності людей. Більшість правових ідеологій пов'язані з наукою вже тим, що вони розгортаються на єдиній інформаційній основі, обмежені одним рівнем пізнання дійсності. Позитивістські цілі та засоби "деідеологізації" права у наш час виглядають не актуальними. Соціологізація юридичного знання з тим, щоб зробити його несприйнятливим до ідеологій, обмежує спроможність юриспруденції виробляти об'єктивні знання про закономірності, відкидає її на етап збирання, накопичення та опису фактів. Питання про те, як позбавити або уберегти юридичне знання від ідеологізації, напевно, не вирішуване. Проблема, що постає у зв'язку із цим, має полягати у тому, як досягти ефективного поєднання наукових та ідеологічних спроможностей правової системи та юридичного знання [Там же. – С. 249–253].

Свідоме культивування та обґрунтування певної правової ідеології у правовому контексті є необхідним тоді, коли мова йде про правові ідеали, тобто про те, яким повинно бути право в тих чи інших соціокультурних координатах, оскільки правова ідеологія є ефективним засобом як легітимації самих правових текстів, так і побудови бажаної правової дійсності. Наукові засоби для цієї мети не підходять, й на допомогу слід призвати практичну філософію, яка повинна бути посередницею між наукою та ідеологією, звільнивши останню від вузько партійного, групового значення та інтегрувавши її в систему цілісного науково-філософського праворозуміння [*Поляков А. В.* Указ. соч. – С. 36–37].

О. І. Салтовський, д-р політ. наук, проф., КНУТШ, Київ

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ КНЯЗІВСЬКОЇ ДОБИ

Виникнення на сході європейського континенту у IX сторіччі потужної варварської імперії під назвою Київська Русь було складним і тривалим процесом, що потребував потужного ідеологічного обґрунтування, формування духовної єдності, почуття спільності для її населення й відрубності щодо сусідів, потужних держав, що претендували на домінування у цій частині континенту.

Входження держави наших предків до кола цивілізованих націй тогочасної Європи поставили перед її правлячою елітою проблему консолідації населення різноплемінного й різноетнічного походження в єдиний народ, що отримував нову Батьківщину. Спільна державна ідея, спільні образи минулого давали підстави для пошуків відповідей на виклики тогочасного світу.

Перші київські князі династії Рюриковичів активно використовували міфологеми героїзації нових київських правителів. Перекази про вдалі походи Олега на Константинополь й Каспій, менш вдалі, однак не менш масштабні походи Ігоря й безпрецедентні за своєю успішністю походи Святослава (ліквідація Хазарського каганату, розгром Волзької Болгарії, успішна перша кампанія на Балканах) – все це ставало сюжетами для переказів, що пізніше були зафіксовані у найдавніших зразках києворуського літописання.

Героїзація вождів-предків мала потужний виховний й консолідуючий потенціал для населення Київської Русі. Спільні герої, яких ставили в приклад, на поведінку яких орієнтувались, слугували чинником духовної консолідації й виправдовували належність до молодої, але амбітної держави, до її правлячого апарату перш за все представників колишніх традиційних центрів політичної влади – старійшин, місцевих князьків та бояр.

Однак для посилення консолідуючих в широких масах формування культу власних героїв було недостатньо. Утвердження князівської влади в київській метрополії вимагало відповідного ідеологічного забезпечення. Дати його могла нова релігія, покликана замінити традицію виборності князя, залежності його від волі віча та забезпечити станові привілеї соціальним верствам, що служили опорою монархії. Такою новою релігією стало християнство.

Необхідна була також і спільна історія і, в умовах середньовіччя, спільна духовна основа, спільна релігія з власним культом святих і мучеників. Цю задачу почали виконувати інтелектуали на кшталт "софійського гуртка книжників", що утворився при дворі Ярослава Мудрого. Саме зусиллями цього князя відбулась канонізація константинопольської патріархією перших святих Київської Русі. Використовуючи переваги єдиної релігії з єдиним Богом, як альтернативи племінним божкам, отримані після християнізації Русі князем Володимиром, київські християнські книжника активно стали працювати над реалізацією плану князя по формуванню й популяризації культу національних святих.

Для середньовічного мислення культ національних святих був одним з важливих чинників консолідації суспільства. Святі символізували собою єдність суспільства, розглядались як заступники народів і країн перед Богом, складали основу національної гордості.

Вже найдавніший з відомих нам писемних творів князівської доби, що містили політичну проблематику, "Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона однією з своїх головних сюжетних ліній має розкриття образу князя Володимира Великого якого титуловано як рівноапостольного, тобто рівного за своїм духовним подвигом до учнів Ісуса Христа. Як наголошував відомий український історик М. Брайчевський, Іларіон формує в своєму творі так звану "Володимирову легенду" де князь виступає не лише як мудрий правитель і вмілий воїн, але й як людина якій розкрита частина великого замислу Божого. Закладаючи основи образу Володимира як святого князя-правителя, митрополит Іларіон говорить як про його світський так і духовний подвиг, що роблять князя достойним до прилучення до числа святих.

Найдавніший з тих, що дійшли до нашого часу літописів, "Повість минулих літ", не лише створює спільну історію в якій знаходиться, більшою або меншою мірою, місце для всіх народів і племен, що населяють Київську Русь, але й активно працює на посилення культу спільних національних героїв, від полян, що послали хозарам в данину мечі, до великих князів, що здобували звитяги в боях з прийшлими завойовниками, чи в загарбницьких походах до багатих сусідніх земель. Значне місце приділено й власним святим, духовному подвигу княгині Ольги, її внука князя Володимира Великого, будівничого величних християнських храмів князя Ярослава мудрого, інших князів-боголюбців, їх духівників, подвижників християнства з святих обителей Русі, в першу чергу – Києво-Печерської лаври.

Однак крім культу героїв і святих "Повість минулих літ" активно експлуатує й культ мучеників, як за Батьківщину, так і за віру. Тут можна зустріти й опис мученицької смерті на Хортиці князя Святослава, й трагічну загибель князів Бориса й Гліба й багато іншого. Образи мучеників є не менш вдали-

ми засобами для формування необхідних суспільних настроїв та змісту масової свідомості, особливо в умовах необхідності національної самоідентифікації.

В заключній частині "Повісті…." вміщено блискучий твір відомий як "Повчання…" Володимира Мономаха. Князь, образ якого в "Повісті…" є одним із самих світлих і позитивних, звертається до своїх нащадків з підведенням підсумків свого земного життя й настановами щодо управління державою. Князь має бути і вмілим управлінцем, і хоробрим воїном, і захисником слабших, і вірним християнином. Все це об'єднується поняттям честі, яка виносить для достойного на перше місце загальне благо, а вже потім – особистий добробут. Саме такий князь – герой, захисник і добрий християнин має забезпечити процвітання Русі.

"Слово о полку Ігоревім", з використанням потужного образного поля традиційних дохристиянських українських релігійних уявлень, активно використовує означену тріаду образів "герой-мученик-святий". Адже князь Ігор виступає в похід пороти половців будучи захоплений ідеєю здобути ратної слави й військових трофеїв, опиняється врешті-решт, в половецькому полоні де зазнає мук перш за все духовних. Адже для воїна-героя, образ якого формує невідомий нам автор "Слова…", схиляння до зради Батьківщини й християнської віри завдає найбільших мук, що можуть бути, мук душевних. І лише переживши їх, очистившись від гріха гордині, князь стає достойним свободи й можливості побачити золоті куполи храмів Києва, прилучитися до їх святості.

Давньоруські ідеологи державності й патріотизму чудово розуміли, що якщо не дати народу можливість поклонятися своїм героям, святи і мученикам, то вони змушені будуть покорятьсь чужим завойовниками.

Л. П. Саракун, ст. викл., НУХТ, Київ,
В. П. Драпогуз, асп., ЦГО НАН України, Київ

ФЕНОМЕН ІДЕОЛОГІЇ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ

Ідеологія – явище історичне. Для нього характерна велика різноманітність проявів у просторі й часі, безліч смислових відтінків визначення. Значною мірою це обумовлено історією походження і застосування цього терміну. Можна виділити три основні етапи його логічної еволюції:

- ідеологія як наука про ідеї, яка вивчає їх походження і закономірності прояву в практиці розвитку суспільства;
- ідеологія як поняття, що відрізняє і означає соціально-політичну спрямованість і значущість різних поглядів, теорій, концепцій;
- ідеологія як предмет дослідження і як інструментальне поняття в соціальних науках.

Як наука ідеологія значною мірою мала утопічний і схоластичний характер. Для реалізації її теоретичних і ідейно-ціннісних концепцій не було ні об'єктного соціального поля, ні носіїв ідей, здатних в цьому відношенні замінити традиційні для культури суспільні і політичні інститути. У зв'язку з цим поняття ідеології закономірно перекочувало на простори політичної боротьби. Така екстраполяція акцентів в розумінні і застосуванні цього терміну знаменує початок другого етапу в його еволюції.

Поняття ідеології стало застосовуватися як оцінка певних ідейних концепцій і систем поглядів, що мають яскраво виражену соціально-політичну спрямованість. До середини 19-го ст. ідеологія вже визначається головним чином в політичній сфері як сукупність ідей і теорій, які у містифікованій формі відображали інтереси великих соціальних груп.

Третім логічним етапом в розвитку даного терміну є його використання в різних філософських і соціологічних концепціях. Питання співвідношення ідеології і науки, ідеології і істини, природи ідеології, цінності і об'єктивності пізнання розглядались у працях М. Вебера, Е. Дюркгейма, О. Конта, К. Манхейма, Р. Мертона, Д. Мілля, В. Парето, Т. Парсонса, Г. Спенсера.

Проблематика ідеології як поняття і соціального явища розробляється як в зарубіжній, так і у вітчизняній науці. Традиційний підхід західної науки до дослідження ідеології ґрунтується переважно на трьох основних пунктах: 1) теза про плюралізм ідеологій; 2) визначення ідеології як хибної або поєднання хибної та істинної свідомості; 3) зведення ідеології до упередженості в судженнях, заперечення в ній творчого начала.

Центральним пунктом досліджень ідеології є уявлення про неї як про хибну свідомість (Д. Белл, К. Манхейм, Х. Хьюз, Е. Шіллз).

Історично одним з перших в дослідженнях проблем ідеології був позитивістський напрям (Т. Гайдер, К. Поппер. Е. Топич), у витоків якого стояв К. Манхейм.

У рамках антипозитивістського, або феноменологічного, напрямку (Альфред Шюц) ядром ідеології визнається природний (об'єктивний) світогляд, життєвий світ, заснований на елементарних цінностях, нормах, поглядах і буденних уявленнях.

У розвитку поглядів на ідеологію у рамках західної соціологічної думки чітко простежуються дві тенденції: концепції загальної "деідеологізації" (Р. Арон, Д. Белл, С. Липсет, К. Поппер, Е. Шіллз) та концепції "реідеологізації" (А. Вінер, Дж. Лодж).

Залежно від рівнів аналізу, підходів і поглядів на ідеологію змінюються уявлення про її роль і призначення в суспільстві.

Відмінності в оцінках ролі і значущості ідеології обумовлені неабиякою мірою тим, що ідеологія як специфічна сфера соціально-культурних явищ потенційно несе в собі як позитивне, так і негативне. Її роль і характер впливу залежать від того, яке місце вона займає в суспільстві.

У радянській науці питанням ідеології надавалося особливе значення. Ідеологія в радянському суспільстві була одним з його основних системотворчих елементів, найважливішим чинником державного будівництва. Дослідження ідеології проводилися з позицій виділення інтересів класів (соціальних груп) і їх віддзеркалення в ідеологічних системах.

В останні десятиліття набуває актуальності осмислення і наукова розробка таких загальнотеоретичних категорій як: нове політичне мислення; нова ідеологія і культура світу; людство як єдиний суб'єкт історії; майбутній світовий порядок; криза цивілізації. При цьому зіставляються немарксистські і марксистські підходи до визначення і розуміння цих категорій, конкретного їх відображення в соціальній практиці (доктрини Римського клубу, концепції "нового гуманізму", соціального глобалізму).

В Україні ставлення до ідеології зазнало суттєвих змін. Відразу після розвалу СРСР воно було переважно негативним. Проте згодом стало очевидним, що трансформаційні процеси, що розпочинались, вимагали глибокого ідеологічного забезпечення, теоретично обґрунтованих орієнтирів внутрішньої і зовнішньої політики.

Вітчизняні дослідники (Л. Губерський, М. Михальченко, М. Міщенко, В. Таран) акцентують увагу на необхідності розглядати ідеологію як сферу ідейного консенсусу основних суспільних і політичних сил. Слід прагнути того, щоб в державній політиці знайшла втілення об'єднувальна ідеологія, побудована на гуманістичних засадах.

Ідеологія як породження національної культури фіксує ті особливості духовності, котрі відносяться до національної самобутності і справляють певний вплив на концепції, теорії, доктрини, що визрівають у її надрах.

Тим, хто засмучується з приводу відсутності національної ідеї, можна сказати: є вона, ця ідея, котра здатна усіх українців об'єднати, це – відродження культури. Класичної і національної. В усіх сферах життєдіяльності суспільства. У дипломатії і політиці. У бізнесі і торгівлі. В освіті і медицині. У внутрісімейних взаєминах і домашньому побуті. Культуру слід лише фінансувати на належному рівні і вона, проникаючи у внутрішній світ людей, переорієнтує їх на нову систему цінностей.

М. І. Скригонюк, канд. юрид. наук, доц., КНУТШ, Київ

ПЛЕБСОЛОГІЯ ЯК НОВА ФОРМА ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Очевидно, що в сучасному соціальному світі, у тому числі й в Україні, ідеологія права є окремим видом ідеології в широкому її розумінні. Йдеться передусім про правову ідеологію як систему правових ідей, положень, норм, поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях [*Головченко, В. В.* Ідеологія права // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 2. Д–Й / редкол.: В. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1999. – С. 659]. Отже, незважаючи на наявність загальних принципів, за якими формується ідеологія як ілюзорне бачення дійсності, є очевидним: будь-яке вчення, тим більше філософсько-правового характеру, має явні ознаки ідеологічної концепції. Названа наукова версія набуває посиленого доказового значення у зв'язку з тим, що в суспільному житті України на конституційному рівні (ст. 15 нині чинної Конституції) явно проголошена ідеологічна багатоманітність. Це стосується у повній мірі і плебсології – цілинного філософсько-правового вчення [*Скригонюк, М. І.* Плебослогія як філософсько-правове вчення : монографія. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2008. – 764 с.], окремого напряму філософії права [*Корчинський, В. О.* Концентри сучасної плебсології : навч. посіб. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2009. – 55 с.; *Михайленко, О.* До сутності плебсології та запобігань заворушенням // Право України. – 2010. – № 2.– С. 43–50; *Семенов, Ю. Г.* Российская модернизация от замысла до воплощения: логократический и плебсологический аспекты // Научный вестник Уральской академии государственной службы. – Вып. № 4(13), де-

кабрь 2010. – С. 3–7 та ін.], та нової інтеграційної міжгалузевої суспільно-правової науки. Реалізація плебсології як міжгалузевої правової науки активно триває в процесі проведення традиційних Всеукраїнських науково-практичних конференцій: перша конференція: "Формування правової держави в Україні в плебсологічному як філософсько-правовому осмисленні" (20 червня 2008 р., м. Київ); друга – "Плебсологічна оцінка сучасної світової фінансово-економічної кризи і завдань стратегічного менеджменту" (24 квітня 2009 р., м. Київ); третя – "Плебсологічне осмислення перспектив розвитку Української держави" (20 травня 2010 р., м. Київ); четверта – "Плебсологічний вимір актуальних проблем у сфері органів місцевого самоврядування в Україні як європейській державі" (20 травня 2011 р., м. Київ). Окрім того, був проведений також Круглий стіл "Злочин та його плебсологічна характеристика" (10 червня 2010 р., м. Київ). Зрозуміло, що праксисна реалізація плебсологічної концепції мала і продовжує мати деякий позитивний вплив на форматування в українському суспільстві правової ідеології. Процес реалізації плебсології як філософсько-правового вчення, у вимірі правової ідеології, триває одночасно й у форматі як української, так і світової версій Інтернет – "Вікіпедії" (вільної енциклопедії), в яких висвітлено його головні концептуальні положення.

Щодо предмету вивчення плебсології у філософсько-правовому контексті, то названим є погляди про правові відносини, що виникають у суспільному житті між людиною (національними, соціальними групами) та державою (органами її влади). Адже вузловим осмисленим моментом плебсології є світоглядні концепти відповідно до яких природне право – сила позитивного розуму солідарної основної маси населення (мудрого простонароду) перебуває в усталеній, невпинній конкуренції з правом хитрощів як природно-соціальною силою державної влади.

Нині у контексті ідеологічної парадигми плебсологічну концепцію можливо розглядати як систему філософсько-правових ідей та поглядів, що теоретично сформовані на основі аналізу: норм національних та світових галузей права, а також відповідної правореалізаційної діяльності.

Плебсологічна доктрина, в концентрі відповідного вчення, як новітня форма правової ідеології в сучасному світі зазнає суттєвого вдосконалення в аспекті філософьско-юриспруденційної сутності плебсології, яково фундаментальної міжгалузевої суспільно-правової науки. І це тому, що в даному разі пізнанню підлягають закономірності та закони генезису (виникнення, розвитку, функціонування) природного і соціального права людини, а також державно-правових процесів, що тривають з участю еліти суспільства та мудрого простонароду. Методологічною ж основою плебсології є категорії, принципи, аксіоми й закони, що сформульовані в системі гуманітарних і правових наук, а також галузей права та забезпечують розкриття істинності державно-правових систем і право-державотворчих процесів. Бо плебсологія розкриває закономірності генезису права і держави будь-якого типу та має конститутивне значення у сфері пізнання галузевих юридичних наук. Модерна наука дозволяє також при дослідженні кожної галузево-правової чи науково-правової проблеми вивчати її комплексно, широкоформатно з позиції усіх юридичних наук (напр., злочин та його історична, політологічна, соціологічна, кримінально-правова, кримінологічна, кримінально-процесуальна, криміналістична, цивільна процесуальна та ін.) характеристика. У межах плебсології розроблений необхідний категоріальний апарат: поняття, завдання, принципи, методи, аксіоми, закони, система елементів типової характеристики об'єкту, що досліджується та ін., який використовується в даних науках (напр., закон, узаконення законного себе з участю поміркованої людської маси та ін.).

Функції плебсології уречевлюються завдяки узагальненим даним інших юридичних наук, а також вивченням правозахисної, правореалізаційної та праводержавотворчої діяльності й іншої суспільної практики. Та все ж, в контексті питання, що досліджується, головна функція плебсологічної як окремої ідеологічної доктрини, а фактично, самостійної галузі ідеології права полягає в покращенні у суспільстві рівня правових знань; впливі на формування і розвиток правової культури кожного громадянина; підвищенні соціальної ролі українського народу як єдиного джерела влади в процесі управління державою.

У межах плебсології як модерної правової науки розроблені основні закони: 1. Закон боротьби за мир (засвідчує систему рекомендацій щодо його природно-правового, соціально-правового, у тому числі міжнародно-правового розвитку); 2. Закон побудови світового класичного громадянського суспільства (демонструє характер та механізм його правового розвитку); 3. Закон природного права народу на опір узурпованій державній владі (вказує на шлях суспільних заворушень як натурально-звичаєву форму очищення від диктаторства єдиного народного джерела влади, як першооснови Української республіки); 4. Закон узаконення законного себе за участі поміркованої людської маси; 5. Закон плебсонабмічної системи вимірів суспільних заворушень (розкриває їх загальні, об'єктивні закономірності та причини обумовленості); 6. Закон "потоку" як природно-соціальний механізм агресії (діє в неорганічній і органічній природі, суспільстві та мисленні); 7. Закон масової агресії в умовах юрби (дозволяє зрозуміти його природну дію у різні періоди віку людини).

У теорії плебсології виокремлені також базові аксіоми: 1. Національне природне право володарювати довіку конкурує з реальною державною владою і коригує її діяльність; 2. Помилкові державні рішення ухвалюють не нації (народи), а їх лідери і, наближені до них соціальні групи; 3. Природне право людини, нації (народу) повсякчас конкурує з хитрощами державної влади; 4. Конфліктні ситуації в державі можуть бути вирішені голосом розуму мудрого простонароду; 5. Життя людини, сім'ї, нації (народу), а відтак – суспільства й держави потребує свободи, власності, справедливості і владності; 6. Недосконаліть людини як відносно розумної істоти перед природою, яково першоосновою всього сущого; 7. Людина з її способами правління собою й іншими, у тому числі державою, перебуває у субстанції, що немає меж і протилежна ідеальному; 8. Суспільство межі свого вдосконалення не має і мати не може; 9) суд не страждає на лицемірство, якщо оперативний уповноважений, дізнавач і слідчий жертовно служать істині, а прокурор гарантує її пізнання на Ви.

Резюмуючи тематику форматування, на основі плебсологічної доктрини, новітнього кшталту правової ідеології сучасного соціального світу є доцільним наголосити про наступне. Плебсологічна, тобто цілинна філософсько-правова концепція, у її комплексному науковому вимірі, в деякій мірі, все ж таки, впливає на витворення як національної, так і світової правової ідеології. Звичайно ж, мова йде про політичну та правову світоглядність громадян України, Європи, а також громадян держав світового співтовариства, інституції, що є її ініціаторами та реалізаторами. Адже безсумнівно, що феноменологія плебсології є очевидним фактом. Особливо зазначений концепт матеріалізується, через формат основних законів і аксіом плебсології, де передує процес боротьби за мир між народами та побудови класичного громадянського суспільства. Написаному вірити.

В. І. Судаков, д-р. соц. наук, проф., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ КУЛЬТУРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У доповіді з'ясовані особливості ідеологічних детермінант процесу розвитку університетської освіти в умовах зростаючого впливу культурної глобалізації.

Відомо, що режим суспільного функціонування сучасних університетів є процесом досить складним й суперечливим. Аналіз наукової літератури, на жаль, не проясняє питання щодо критеріїв ефективності сучасної університетської освіти. Існуючі рейтингові системи суспільного визнання соціального та корпоративного престижу різних університетів світу також далеко не завжди відображують соціотворчу та культуротворчу місію університетської освіти в різних країнах. Насамперед, варто звернути увагу на ту обставину, що розвиток сучасної університетської освіти обумовлюється впливом специфічних ідеологічних детермінант, які формуються у результаті культурної глобалізації. У зв'язку з цим ми вважаємо доцільним звернути увагу на два важливих аспекти.

По-перше, в умовах глобалізації, університетська освіта продовжує залишатися важливим компонентом ідеології культурного Прогресу. Саме тому університетська освіта є об'єктивно втягнутою у кризу фундаментальних систем інтерпретації реальностей навколишнього світу, які становили ядро західної ідеології Прогресу та, по суті, формували базові стратегії навчання і виховання людей. Важливо враховувати, що процес культурної глобалізації істотно загострює питання про те, на якій світоглядній, концептуальній та етичній основі повинен здійснюватися процес спеціалізованого навчання та виховання дорослих людей і якою повинна бути сама наукова картина розуміння цього процесу? Проблематичність вичерпної відповіді на це питання певним чином вказує й на специфічні суперечності й труднощі визначення ідеологічних засад ефективного управління сучасними університетами. Так у документах ЮНЕСКО підкреслюється. що університетська освіта повинна базуватися на *ідеології всебічного розвитку людини.*

Однак добре відомо, що принципи даної ідеології зараз ставляться під сумнів багатьма фахівцями у сфері університетського менеджменту, які доводять, що розвиток сучасних університетів у умовах культурної глобалізації реально визначає *ідеологія елітаризації та комерціалізації вищої освіти.* Вочевидь, що важливим, аспектом процесу культурної глобалізації є значне посилення соціальної мобільності – тобто масштабне посилення горизонтальних і вертикальних переміщень людей з метою отримання якісної вищої освіти. Глобалізація університетської освіти суттєво стимулює можливості одержання й продовження освіти в будь-якій країні світу, а це неможливо без погодженої стандартизації національних систем освіти й міжнародних угод про конвертацію й визнання сертифікатів про освіту й дипломів. Проте стандартизація університетської освіти викликає законне побоювання в деяких країнах щодо втрати культурної своєрідності та національної специфіки. Таким чином, процес

глобалізації університетської освіти є істотним стимулом організаційної перебудови режимів функціонування університетів на національному рівні, насамперед, в аспекті посилення орієнтації їхньої діяльності на міжнародній арені. З врахуванням цього фактору досить легко прийти до висновку, що на початку XXI століття завдання університетського менеджменту на національному рівні його організації істотно ускладнюються. Не буде перебільшенням стверджувати, що ідеальним типом сучасного університету – є елітний університет дослідницького типу. Тому не випадково саме орієнтації на утвердження елітного статусу, на досягнення комерційного успіху та на завоювання високих місць у міжнародних рейтингах – визначаються як приоритетні цілі розвитку будь якого університету як освітньої організації. Університетська освіта, як відомо, стає однією з найбільш прибуткових галузей вкладення грошей. Сучасний університет починає притягувати до себе значну кількість фінансових, кадрових та інформаційних ресурсів і, водночас, сам перетворюється у важливий ресурс суспільства, який забезпечує його інноваційне оновлення. Університетська освіта формує інноваційний людський капітал, стає могутнім джерелом його оновлення. Країни, які утримують лідерство саме у розвитку університетської освіти змогли зберегти освітній потенціал в кризових умовах, здатні або зберегти своє лідерство в світі, або заявити про себе в якості повноправних учасників авангарду світового співтовариства.

Ю. Я. Тишкун, канд. політ. наук, асист., НУ "ЛП", Львів

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕОЛОГІЮ БЮРОКРАТІЇ

Проблема наявності ідеології в бюрократії досі не знайшла однозначного вирішення, що обумовлюється спробами визначення даної ідеології безвідносно до характеристик самої бюрократії як явища. На нашу думку, вирішення даного питання можливе лише через аналіз явища ідеології та бюрократії і причин їх появи.

Ідеологія виникає у відповідь на запити певної соціальної групи і виступає як інструмент інтеграції її членів, обґрунтування і захисту її інтересів. Вона є формою віровчення як узагальнена система поглядів та переконань, в якій емпіричне знання поєднується з вірою [Політологія : підручник для студ. ВНЗ / за ред. Колодій А. Ф. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – С. 277].

Бюрократію ми розглядаємо саме як соціальну групу, яка виникла з метою задоволення потреби у освічених професійних управлінцях посталої на початку Нового часу модерної європейської держави. Ця соціальна група будучи активним споживачем ресурсів неспроможна виробляти ніякого продукту, окрім "якісного управління", покупцем якого, з огляду на його вартісність, може бути тільки держава. Тому матеріальне забезпечення існування бюрократії як соціальної групи пов'язане виключно із існуванням держави, яка забезпечує чиновництво. Як і самоусвідомлення цієї групи як відмінної від прошарку клерків і менеджменту приватних підприємств (хоча це не характерно для США, у яких не існує чіткої відмінності між бюрократією і представниками бізнесу [*фон Мизес, Л.* Бюрократия / пер. с англ. Е. Журавская ; под. ред. Б. Пинскера ; науч. ред. Е. Левита. – Челябинск : Социум, 2005. – С. 82–83]). На основі цього ми можемо визначити інтереси бюрократії як соціальної групи. Це, по-перше, збереження існування і постійне зміцнення модерної держави та розширення сфер її компетенції. По-друге – це збереження потреби останньої в професійних управлінцях з підготовкою і світоглядом, відмінними від підготовки управлінців приватного сектора. Саме через особливе ставлення бюрократів до держави як працедавця, від якого залежить їх існування, К. Маркс окреслював бюрократів як "єзуїтів держави" [*Маркс, К.* К критике гегелевской философии права // Маркс, К., Энгельс, Ф. Сочинения : в 30-ти т. Т. 1. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1955. – С. 270–271].

Водночас, прагнення зберегти зацікавленість держави у споживанні послуги "якісного управління" зумовлює появу в надрах бюрократії "чиновницької честі", описаної Г. Гегелем та М. Вебером [*Гегель, Ґ. В. Ф.* Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К. : Юніверс, 2000. – С. 260; *Вебер, М.* Политика как призвание и профессия // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 657]. Така "честь" є особливим ставленням надавачів послуги до своїх службових обов'язків, яке виявляється у негативному сприйнятті державними службовцями проявів корупції, непрофесіоналізму та партійної заангажованості – усього що руйнує зацікавленість держави як працедавця у специфічних послугах такої соціальної групи як чиновництво.

Бюрократія як соціальна група незгодна як з ідеологією класичного лібералізму з його ідеєю "мінімальної" держави – "нічного сторожа", так і з сучасною неоконсервативною ідеологією, втіленою у "рейганоміці" та "тетчеризмі". Вона кровно незацікавлена у втіленні цих ідеологій правлячими політичними елітами, оскільки відчуває загрозу для свого існування як соціальної групи. Так, приватизація державного майна, дерегуляція та маркетизація обмежують сферу державного регулювання в сус-

пільстві, зменшуючи потребу в службовцях, які керують державної власністю і регулюють ринки, і, тим самим, ведуть до зменшення чисельності і впливу чиновництва як соціальної групи. У свою чергу поширення у державному управлінні етики бізнес-управління руйнує специфічний "етос" державних службовців.

З огляду на те, що бюрократія як соціальна група формується на основі свідомого раціонального вибору освіченими особистостями, переважно, з університетською освітою, в трудовому періоді в активній стадії соціалізації (18–60 років) переважна більшість її представників, безсумнівно, здатна усвідомити окреслені вище інтереси. У свою чергу усвідомлення інтересів групи більшістю її членів дозволяє визначити бюрократію як "клас для себе". Ми також припускаємо, що ці інтереси бюрократії не лише усвідомлюються нею, але й відображаються в певній ідеології, яку бюрократи, як представники суспільної еліти (в функціональному розумінні), і як носії інституційної пам'яті державних структур, в яких вони працюють цілком спроможні сформулювати і реалізовувати. Цю ідеологію можна було б окреслити як не*класичну* – етатизм.

Непомітність і неманіфестованість ідеології етатизму в сучасній державі ми могли б пояснити тим, що бюрократія будучи вторинним, інституціональним суб'єктом політики в першу чергу виступає учасником управлінських, а не політичних процесів, реалізує владу, а не бореться за неї. Бюрократія залишається при владі постійно, незалежно від зміни соціальних груп у верхівці правлячої еліти. Це робить для неї непотрібним маніфестування ні своєї ідеології, ні, власне, своїх інтересів. З цієї точки зору бюрократія виступає латентним, прихованим суб'єктом політики, який володіє владою незалежно від того, які політичні сили приходять до влади через вибори чи перевороти, а її ідеологія – стає своєрідною *мета*-ідеологією, яка поєднується з більшістю існуючих ідеологій (консерватизм, лібералізм, комунізм, соціалізм, нацизм, фашизм, націоналізм), окрім хіба анархізму та лібертаризму з їх антидержавним, і неоконсерватизму та класичного лібералізму – лейзерферизму з їх антибюрократичними настроями.

Д. А. Товмаш, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЧНЕ ЗАБЕСПЕЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Найважливішою умовою існування сучасного суспільства та обов'язковою передумовою його подальшого стійкого розвитку є постійне вдосконалення системи організації та управління, що обумовлене об'єктивним процесом збільшення ролі ідеологічного забезпечення управлінської діяльності. Йде мова про те, що ідеологічна діяльність у суспільстві та у всіх його ланках повинна постійно піддаватись трансформаційним змінам, з метою забезпечення найбільш повного використання наявних можливостей і ресурсів в інтересах українського народу. Пануюча в державі ідеологічна модель системи суспільних відносин відіграє визначну роль у становленні та розвитку історично обумовлених форм і методів управління суспільством. Незважаючи на те, що феномен управління людськими колективами нараховує багато тисячоліть, дійсна історія наукової теорії управління бере початок лише в XX столітті. Це було зумовлено великим зростанням масштабів суспільного виробництва та об'єктивним ускладненням процесів управління, що потребували переходу практики на наукову основу. Невід'ємною частиною управлінської діяльності є конфлікт, що пов'язаний із вибором конкуруючих концепцій та методів, що забезпечують теоретичну основу науковості в процесі прийняття рішення. Використання управлінцями пануючих у суспільстві ідеологічних вподобань як засобу в своїх "внутрішньонаукових конфліктах" є розповсюдженим явищем.

Економіка сучасної держави складається із великої кількості різноманітних, тісно пов'язаних між собою галузей виробництва. Ця складна система, як й її складові елементи, при необхідному ідеологічному забезпеченні управління здатна безперервно розширюватись і вдосконалюватись. Будь-яка ідеологія (політична, економічна, державницька та ін.) прагне пояснити та обґрунтувати той соціальний та політичний устрій, що захищається та розбудовується. Ідеологи, кропітливо створюючи модель людини, використовують увесь спектр наявних елементів: наукові відомості, легенди, вірування, міфи, навіть хибні уявлення. Зрозуміло, що ідеологія стає сама фактором формування людини, а в нашому випадку підлеглого (керованого). Створені управлінцем ідеологеми, особливо якщо вони впроваджуються за допомогою системи освіти та засобів масової комунікації, творять людину за образом заданої формули.

Глибокі зміни в суспільстві неможливі без ідеологічного обґрунтування. Під час формування ідеологічного обґрунтування "інженери людських душ" звертаються до науки, як в донауковий період зверталися до жреців та філософів. Що саме може запропонувати їм наука, як вона бере участь у створенні самих основ ідеології? Головним чином, через вплив на саму людини: шляхом зміни кар-

тини світу, шляхом залучення наукового методу (як методу пізнання, так і методу мислення), шляхом створення і залучення нової мови.

Наука з її складною структурою, власною складною мовою, специфічною системою норм поведінки не може живити ідеологію безпосередньо. Пропонуючи людині визначену картину світу та формуючи тип її мислення, наука створює основи для прийняття фундаментальних постулатів ідеології. Але цим роль науки не обмежується – вона допомагає і "прикладній" частині ідеології. Прагматична та гнучка ідеологічна практика, що включає розробку концепцій та ідей, що пояснюють суспільний устрій, перевтілюючи їх у повідомлення і занурюючи ці повідомлення у суспільну свідомість, потребує механізмів, які б поєднали її з наукою, "перевтілюючи" продукт науки на мову ідеології. Як приклад, ми маємо менеджмент як науку, яка має лише свій практичний прояв існування та потребує теоретичного обґрунтування. На практиці ж ми маємо численні визначення менеджменту як науки та мистецтва про управління, що ідеологічно нав'язується у науковому середовищі. Зброєю вчених, що виступають як учасники ідеологічної боротьби, слугував і слугує авторитет, який наука "відвоювала" в сфері знання. Заснований на досягненнях у сфері пізнання, цей авторитет був штучно перенесений у сферу переконань. Таким чином, факти задекларовані від імені науки не тільки визначають зміст рішення, але й забезпечують довіру до цих рішень загалу.

Отже, ідеологія як соціальне явище існує у суспільному житті кожного з нас та потребує від нас свого дослідження, творіння та вдалого застосування всього потенціалу та ефективності. Особливо це стосується сфери управління, що наповнена ідеологічними пастками, що були імпортовані нам в момент нашої некритичної та недієздатної позиції в державі під час розпаду Радянського союзу. Крім цих негараздів, потрібно зазначити наступне, ідеологічне творення повинне відбуватися в нашому суспільстві на всіх рівнях управлінської діяльності, що забезпечило б сприйняття та всіляку підтримку управлінських рішень та спровокувало розкриття потенційних можливостей нашого народу.

І. П. Федірко, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ,
О. І. Косілова, канд. політ. наук, ст. викл., НАСБ України, Київ

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У сучасній Україні актуальним завданням державотворення є створення надійного економічного підґрунтя для розвитку самостійності і політичної незалежності, потреби системної розробки правових засад входження України до європейських і міжнародних організацій, розвитку національної правосвідомості й удосконалення політичної й правової ідеології.

Правова ідеологія характеризується як система правових ідей, поглядів, вимог окремих людей та їх угруповань, громадських організацій, самої держави, що ґрунтується на певних наукових і політичних уявленнях і знаннях. Існування правової ідеології обумовлюється свідомим ставленням до права громадян та пов'язаним із цим процесом пізнання правових цінностей, їх перетворення в систему нормативного регулювання поведінки особи в суспільстві. Правова ідеологія може бути окреслена як відображення у суспільній свідомості такого важливого і складного компонента соціального життя, яким є право, і є, перш за все, такою теоретичною свідомістю, яка розглядає право як першооснову життя суспільства, осмислює соціальну реальність крізь призму правових уявлень.

Правова ідеологія охоплюється поняттям "правова система", являє собою активну частину правосвідомості. Правову систему загалом можна розглядати як певну нормативну основу всіх інших соціальних систем: політичної, економічної, культурної тощо, оскільки багато з її елементів (але ж, звичайно, не всі) мають нормативний характер і слугують загальними орієнтирами для відповідних видів діяльності. Правова система є сильним стабілізуючим чинником суспільного життя, вона охороняє, закріплює і захищає інтереси держави, суспільства, громадян. У кожній державі правова система має свою специфіку, структуру, мету, формується у визначений історичний час, у конкретному регіоні, характеризується визначеними національними особливостями, складається у суспільствах з різними віруваннями, має особливий характер, різні види джерел права.

Важливо наголосити на тому, що чим вищий ступінь розвитку суспільства, тим більшого значення набуває у ньому право як форма внормування та закріплення принципів демократії, прав та свобод людини, рівності та справедливості. Зростає і значення функцій, які виконує правова ідеологія, зокрема інтегративної, що полягає в об'єднанні людей, інтеграції різних соціальних утворень для успішного існування і розвитку всього суспільства; аксіологічної, тобто формулювання і пропагування правових цінностей та ідеалів, які покликані виступати орієнтирами для суспільного розвитку [*Андрусяк, Т.* Правова ідеологія: поняття і суть. – http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=277].

Правова ідеологія є важливою складовою правової держави, у той час як індикатором демократичних змін кожної держави є рівень захищеності конституційних прав і свобод громадян. Головними ідейними принципами консолідації українського суспільства мають бути загальновизнані прогресивні принципи демократизму, лібералізму, гуманізму, верховенства закону, гласності судового процесу, контрольованості дій влади з боку громадськості, взаємовідповідальність держави і громадян.

Невід'ємною складовою правової ідеології є також правовий порядок, "право в дії", правова свідомість суспільства тощо. Правова ідеологія багаторівнева. Певна її частина є невіддільною складовою будь-якого іншого виду ідеології, як-от: релігійна, політична, національна. Це обумовлено тим, що право пов'язане не з якоюсь однією, а практично зі всіма сферами суспільного життя. Неможливо назвати суспільні відносини, які б тією чи іншою мірою не були б врегульовані правом. Зрештою, сама організація держави, її інституціоналізація, державний механізм потребують свого законодавчого оформлення. Ця багатоплановість права перетворює його в складний соціальний комплекс і означає, що більшість актуальних суспільних проблем сучасності мають правовий аспект і виступають значною мірою як правові проблеми.

Нагальною потребою сьогодення є посилення національного центризму, тобто, подолання крайнощів в етнонаціональному питанні в усіх його аспектах: забезпечення фактичної рівноправності всіх етнічних груп України, поєднання міжнаціональної консолідації з демократизацією міжетнічних відносин, всебічний розвиток територіальної, національно-персональної та національно-культурної автономії, а також визнання та врахування етнонаціональних та регіональних інтересів, поєднуючи все це з інтересами загальнонаціональними. У зв'язку із посиленням тенденцій до правового нігілізму в Україні та країнах колишнього Радянського Союзу, першочерговим завданням є підвищення рівня правової освіти, адже саме від правової свідомості кожного громадянина залежить ставлення громадян до закону та о виконання закону. Пріоритетним напрямом у роботі має бути правове навчання і виховання молоді в дусі поваги до закону.

Історія людства переконливо засвідчує, що деспотичні, тоталітарні режими могли базуватися тільки на запереченні права як єдиної загальносуспільної та загальнообов'язкової системи норм. Подолання кризи, в якій опинилася Україна, її функціонування і прогресивний розвиток як незалежної держави можливий лише шляхом формування громадянського суспільства, де сама людина має стати метою, а не засобом державного устрою, де права і свободи людини мають стати основою правової системи в цілому.

Таким чином, у сучасному українському суспільстві маємо забезпечити нерозривний зв'язок правових цінностей і, відповідно, правової ідеології з демократизацією суспільного життя загалом, формуванням правової держави, розвитком громадянського суспільства. Проголошуючи права і свободи людини, держава повинна гарантувати їх здійснення не тільки юридичними, але й політичними, економічними і соціальними засобами.

П. П. Шляхтун, д-р. філос. наук, проф., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙ

Політична ідеологія є системою ідей і поглядів, які виражають інтереси суспільних класів та інших соціальних спільнот щодо політики, здійснення публічної влади. Її сутнісними рисами є систематизований, теоретичний характер і цілісне відображення інтересів певної соціальної спільноти, передусім суспільного класу. У будь-якому суспільстві є різні соціальні спільноти, отже, й різноманітні, у тому числі взаємосуперечливі, соціальні інтереси, визначальними з яких є інтереси суспільних класів, основними з яких у сучасному суспільстві є класи найманих працівників і підприємців-власників. Теоретичним вираженням їхніх інтересів є, відповідно, ідеології комунізму і лібералізму.

Конституція як основний закон держави, що за своєю сутністю є суспільним договором (за іншим трактуванням – політико-правовим компромісом політичних сил, що перебувають при владі на момент прийняття конституції), повинна відображати інтереси суспільства загалом, а не якого-небудь окремого класу. Найбільш класово орієнтованими виявили себе конституції соціалістичних держав, що закріплювали як офіційну комуністичну (у тій чи іншій формі) ідеологію, хоча вона виражала інтереси лише, як їх традиційно називають, трудящих класів (робітників і селян). Тому в конституціях постсоціалістичних держав, у тому числі України, у тій чи іншій формі закріплено принцип ідеологічної багатоманітності, що нерідко супроводжується забороною визнання державою якої-небудь ідеології як обов'язкової. Конституція незалежної України, наприклад, встановила: "Суспільне життя в Україні грунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова" [ч. 1, 2 ст. 15].

Проте ця і подібні конституційні декларації зовсім не означають законодавчого закріплення неідеологічного характеру держави. Насправді класичний і сучасний конституціоналізм грунтуються на ідеології лібералізму, конституції буржуазних держав так чи інакше закріплюють його основні принципи: індивідуальної свободи; правової рівності; непорушності права приватної власності; вільної економічної діяльності; невтручання держави в економічний розвиток; політичної й ідеологічної багатоманітності тощо. Конституція України не є винятком у цьому відношенні. На додаток до вже цитованої статті 15 Конституції України наведемо деякі інші її положення з ідеологічного арсеналу лібералізму: "Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах" [ч. 1 ст. 21; це положення майже дослівно відтворює перше речення статті 1 маніфесту класичного лібералізму – французької Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р.: "Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах"]; "Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом" [ч. 1 ст. 24]; "Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним" [ч. 4 ст. 41]; "Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом" [ч. 1 ст. 42]. Таким чином, Конституція України, якої зобов'язаний неухильно додержуватися кожен громадянин України, фактично закріплює ліберальну ідеологію в суспільстві, хоча й декларує, що "Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова".

Закріплюючи принцип ідеологічної багатоманітності, конституції деяких держав водночас фактично забороняють сповідування і поширення окремих різновидів політичної ідеології. Робиться це не безпосередньо, а через заборону політичних партій і громадських організацій, які дотримуються відповідної ідеології. Так, Конституція (Основний закон) ФРН 1949 р. встановила, що "(1) Усі німці мають право утворювати спілки і товариства. (2) Об'єднання, цілі і діяльність яких суперечать кримінальним законам або спрямовані проти конституційного ладу або проти ідей взаєморозуміння між народами, забороняються" [ч. 1, 2 ст. 9]. Це конституційне положення розглядається насамперед як застереження проти відродження фашизму в країні. У деяких постсоціалістичних державах правлячі сили пішли ще далі і поставили поряд із фашизмом ще й комунізм: "Забороняється існування політичних партій та інших організацій, які звертаються у своїх програмах до тоталітарних методів і практики діяльності нацизму, фашизму і комунізму…" [ст. 13 Конституції Польщі 1997 р.].

Попри всі конституційні декларації щодо неідеологічного характеру держави, ідеологічною основою конституцій буржуазних (або, як їх прийнято тепер називати, – демократичних) держав був і залишається лібералізм. Ідеологічні відмінності між старими і новими конституціями полягають передусім у тому, що перші грунтуються на ідеях класичного лібералізму, а другі тією чи тією мірою тяжіють до соціального лібералізму, який запозичив у соціалізму ідеї соціального захисту і соціально-економічних прав і свобод.

Секція 4
ІДЕОЛОГІЯ І ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

О. М. Андрєєва, д-р політ. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ МІФОТВОРЧОСТІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Актуальність задачі формування нової української ідентичності, досягнення загальнонаціонального консенсусу вимагає особливої уваги до знаково-символічної складової "національного проекту", тобто до того, що сучасні дослідники називають "національний семіозис". При цьому необхідно враховувати, що поширеним розумінням цих аспектів є їх звуження лише до рівня наочних загальнонаціональних символів (герб, гімн), свят тощо, тоді як насправді вони об'єднують усю картину світу, яка формулюється за допомогою мови та маркується як "національна". Ключову роль у такій картині світу відіграють так звані "прецедентні феномени" (прецедентні тексти, прецедентні імена, прецедентні ситуації), які створюють "культурний канон", що ідентифікує національне співтовариство.

Дослідження останніх років, присвячені "прецедентним феноменам" у широкому культурному контексті, динамічні трансформації у подібного роду канонах у посткомуністичних державах переконливо підкреслюють можливість їх "рукотворності", той факт, що за сучасних умов сама "нація" може бути продуктом соціального "конструювання". На підставі цих досліджень і фактів можна зробити висновки про те, що всі зазначені феномени, які мають еталонний для того або іншого "національного проекту" характер, є "згорненими міфами" і засновані на технології "мінімізації" (у результаті якої реальне явище виявляється зведеним до набору найпростіших ознак, адаптованих і легкозасвоюваних масовою свідомістю), чиї кінцеві продукти приховують свій "ідеологізований" характер (зв'язок з інтересами конкретних соціальних груп) та видаються за "загальнонаціональні інваріанти".

Російський досвід з цього питання видається цінним для України з таких міркувань: по-перше, внаслідок прозорості технологій, які застосовуються для досягнення цілей та наочної очевидності принципів "мінімізації", зрозумілих для масової свідомості основних соціальних сил російського "національного проекту". По-друге, внаслідок відвертої установки на націю як на продукт соціального конструювання та наявності єдиного принципу такого роду конструювання. По-третє, через відносну успішність у справі досягнення національної консолідації і вирішення цього завдання у відносно стислий термін.

З метою використання зазначеного досвіду визнається за доцільне окреслити знаково-символічні аспекти "національного проекту" з основних аспектів, які ґрунтуються на модифікації класичної формули графа Уварова "Самодержавство – Православ'я – Народ" (у сучасному російському варіанті вона виглядає так: Державність – Православ'я – Народність). Особливість і сила цієї міфічної "триєдності" полягає в тому, що жодна з його складових не має смислу без зв'язку з іншими. Особливість цієї формули за умов сучасного "національного проекту" полягає в тому, що вона ввібрала найбільш пізні форми історичного досвіду, виступивши своєрідним "загальним знаменником" пошуків України у сфері державного будівництва протягом останніх сторіч, що означає, що "народ" як єдина історична спільність можливий лише за умови наявності такої державної структури, яка представляє йому ідентифікаційний мандат на право називатися "народом", але своєю чергою Влада обґрунтовує свою легітимність, посилаючись на символічне представництво від імені всього "народу".

Успішність російського "національного проекту" демонструє ті проблеми, які ще не вирішила Україна та вирішення яких теж має важливе значення для її національної безпеки. На відміну від РФ Україна не мала цілісного проекту системних перетворень, а "національна ідея" звелася до реанімації "національної легенди" XIX століття. Неуспіх, хоча й відносний, формування нової української ідентичності, деконсолідація українського суспільства та українських еліт до теперішнього часу є наслідком відсутності такого роду проекту, наявністю кількох конкурентних, а то й взаємовиключних сценаріїв формування цієї ідентичності. Однак для того, щоб використати досвід РФ для завдань, які стоять перед Україною, необхідно здійснити аналіз символічних складових цих конкурентних "культурних канонів".

Отже, в Україні має місце криза національної ідентичності, яка певної мірою пов'язана з невиробленістю такого власного "національно-культурного канону", який за чіткістю, структурністю та послідовністю можна було б зіставити з російському. До такого канону належить міф про загальну культурну спадщину "трьох братерських народів" і міф про Київську Русь як "колиску" росіян, українців і білорусів. (Поширеність зазначеного міфу стала настільки безальтернативною, що практично призве-

ла до ототожнення білоруської національної ідеї з формулою "спільноросійськості"). Приклад офіційної національної ідеології Білорусі переконливо демонструє небезпеку цього міфу для нестійкої нової національної ідентичності, що призводить до фактичного блокування процесу її формування. Що ж до задач, що постають перед Україною, то домінування цієї формули в масовій свідомості, її агресивне нав'язування чи пасивне мовчазне прийняття може мати катастрофічні наслідки в гуманітарній сфері національної безпеки України.

У контексті задачі деконструкції цього міфу і відповідно розробки формули ідентичності, адекватної стратегії національного та державного будівництва в Україні, питання про історичні корені української державності й історичних традицій українського народу набуває першорядну важливість. У цьому зв'язку суперечка про Київську Русь набуває не тільки винятково академічного характеру, а й принципового ідеологічного значення, оскільки від відповіді на запитання, який народ був "державоутворювальним" у цій державі, залежить подальший ланцюжок ідеологем. Цей ланцюжок може мати вигляд пріоритетного права росіян на успадкування цілісної історичної традиції, пов'язаної з цією державою, з подальшим "обґрунтуванням" проекту "спільноросійськості", міфологеми "старшого брата", пропагандистської конструкції про те, що українці за своєю природою не здатні виступати в ролі "державоутворювальної нації". У випадку прийняття інших передумов сприйняття українцями власної історії може мати зовсім інший вигляд. Однак парадокс ситуації, що сформувалася в справі про "київську історичну спадщину", полягає в тому, що російська пропагандистська схема за нечастими винятками приймається як об'єктивна істина й у самій Україні. У результаті цієї ситуації історичний відлік власної національної традиції в масовій свідомості за традицією починається із Запорізької Січі та козацької легенди, яка за всієї привабливості закріпила в масовій свідомості ідею боротьби українців за право мати власну державність.

В. М. Бегаль, асп., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ ЯК СКЛАДОВА ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Формування іміджу політичного лідера і політичної партії в практичній політології має певні особливості. Вони пояснюються не тільки характером соціально-політичних трансформацій останніх років, але й історичними традиціями.

Політичний лідер – це особа, інтеграційні, новаторські, критично зорієнтовані, здібності якої спрямовані на створення і реалізацію програми (концепції) розв'язання соціальних проблем і завдань суспільного розвитку. Його зброя – це моральний вплив, апеляція до громадської думки. Функції політичного лідера зосереджені на об'єднанні громадян навколо спільних цілей, на визначенні та прийнятті оптимальних політичних рішень, на захисті мас від беззаконня, на забезпеченні політичного, інформаційного, емоційного зв'язку влади та мас, на укоріненні в свідомості мас оптимізму для досягнення проголошених цілей. Феномен політичного лідерства прагнуть пояснити численні теорії. Серед них теорія рис, яка обґрунтовує необхідність існування низки визначених рис лідера, ситуаційна та психологічна концепції тощо. Сукупність різних концепцій дозволяє побачити багатоманітні сторони політичного лідерства, проте ще не дає цілісної картини [*Аронсон, Э., Пратканис, Э.* Современные технологии влияния и убеждения: Эпоха пропаганды. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2008].

Доповнюють картину різноманітні типології політичного лідерства, серед яких чи не найвідомішою є веберівська, що виділяє традиційний, харизматичний і легальний типи лідерства.

Слід зауважити, що в масовій свідомості кожного народу існує певний ідеальний стерео типізований образ політичного лідера з гаммою "потрібних" рис у кожній конкретній політичній ситуації.

Особливості формування іміджу політичного лідера, як правило, залежать від цілого ряду чинників: його особистісних якостей, очікувань виборців, вимог певної історичної ситуації. Вважається, що ідеологічна складова в структурі іміджу є найважливішою поміж двома іншими: персональними та соціальними характеристиками. Іміджмейкери, створюючи, аналізуючи і впроваджуючи політичний імідж лідера в суспільну свідомість, насамперед звертають увагу на фізичні, комунікативні, політико-психологічні дані лідера, оскільки особистісні характеристики мають значну емоційну прив'язку до аудиторії, легше проникають у масову свідомість і міцно засвоюються виборцями [*Голдмен, С.* Как создается имидж в американской политике // США: ЭПИ. – 1990. – № 10].

Жодна влада не обходиться без ідеології, яка надає їй доцільного характеру, орієнтуючи громадян на певну систему цінностей, норм поведінки, відповідний спосіб життя. Політичні функції ідеології полягають у створенні позитивного образу впроваджуваної політичної лінії, її відповідності інтересам певної соціальної групи, держави, в стимулюванні цілеспрямованих дій, вчинків громадян та їх

об'єднань. Ідеологія прагне інтегрувати суспільство на базі інтересів певної соціальної чи національної групи, або на базі сформованих цілей, котрі не опираються на якісь соціально-економічні прошарки населення.

Як уже згадувалось, найстійкішими та незмінними в структурі іміджу лідера вважаються символічні характеристики, оскільки вони пов'язуються з ідеологіями, що лишаються без змін протягом десятиліть та навіть століть.

Як тільки ідеологія публічно заявлена і почала проникати в маси, вона починає працювати, тобто прискорювати розвиток тенденції суспільної психології, якою зобов'язана своїм народженням. Ідеологія є своєрідним каталізатором суспільних процесів. Якщо ж говорити точніше, ідеологія передбачає майбутнє на основі пізнаних закономірностей природи і суспільства, які є її дійсною, неспростовною частиною, у напрямі відповідної тенденції суспільної психології, що є її цілою частиною, реальним орієнтиром, і спричиняє зворотній вплив на суспільну психологію, духовно підживлюючи свою ідеальну причину, і як можна довше подовжуючи їй життя [*Бебик, В. М.* Політичний маркетинг і менеджмент. – К. : МАУП, 1996].

Отже, ідеологія покликана відображати та захищати інтереси певного соціального класу, верстви, соціальної групи. Так, інтереси буржуазії традиційно відображають ліберальна та консервативна ідейно-політичні доктрини. Інтереси робітничого класу покликані захищати комунізм та соціал-демократія. В сучасному суспільстві в чистому вигляді жодна з ідеологій не існує. Та навіть в змішаному, відкоригованому часом вигляді ідеологічні доктрини не визначають обличчя жодної політичної сили в Україні. Пересічний виборець скоріше орієнтується на особистісні якості лідера, аніж на ідейне підґрунтя його діяльності. Причому, найбільш бажаними серед електорату вважаються такі характеристики лідера як освіченість, компетентність, відповідальність, цілеспрямованість, послідовність, патріотизм. Неприйнятними для політичного лідера, на думку народу, є такі якості як некомпетентність, корупційність, кар'єризм, конфліктність, аморальність, брехливість.

О. М. Бегаль, ст. лаборант, КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Включаючись у соціальне життя, особистість зберігає свободу вибору соціальних ролей, соціальних спільнот, цінностей, форм і видів діяльності. Рівень свободи соціальної активності людини залежить від типу суспільства, кожен з яких по-різному обмежує свободу вибору. Але навіть за тоталітарних, авторитарних режимів людина намагається виявляти активність у реалізації мети. Соціальна активність особистості – системна соціальна якість, у якій виражається та реалізується глибина і повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення її на суб'єкт суспільних відносин.

Чим активнішою є особистість, тим більший вплив вона має на соціальні процеси у суспільстві. Пасивність же, навпаки, зменшує ступінь цього впливу. Від соціальної активності особистості залежить, як правило, і її соціальна мобільність. І воно дійсно так: соціально активна людина і більш мобільна. Причому соціальна активність може теж бути позитивною і негативною. Дії кожної людини можуть бути спрямовані на благо або на шкоду суспільству. Соціально активний злочинець приносить шкоди суспільству набагато більше ніж пасивний.

Положення про те, що поведінка людини соціально детермінована і що сама вона є об'єктом соціальних відносин, тобто дій, що йдуть з боку суспільства та його інститутів, становлять тільки частину проблеми взаємодії людини й суспільства. Інша частина стосується впливу людини на суспільство та передбачає розгляд людини як суб'єкта суспільних відносин. Це означає, що людина одночасно повинна розглядатися як активно діюча особа, здатна змінювати та постійно видозмінювати навколишнє середовище.

Соціальну активність особистості можна розглядати в двох основних аспектах. Перший аспект припускає розгляд якостей особистості, зумовлених у першу чергу її природними даними та збагачених рисами, які формуються в процесі виховання, освіти, спілкування та практичної діяльності. Другий аспект виходить із розуміння активності як деякої конкретної міри діяльності. У такому разі активність може бути виражена у відповідних кількісних показниках і тому часто стає предметом соціологічних досліджень. Прикладом може слугувати вимір трудової (виробничої) активності. Виходячи із цього, можна припустити матричний підхід до активності, тобто аналіз її у вертикальному та горизонтальному зрізах. При вертикальному зрізі враховуються рівні активності, її інтенсивність, а при горизонтальному – її види. Можливі різні життєві ситуації: людина повністю зайнята своєю профе-

сійною діяльністю й нічим іншим не цікавиться; але буває і навпаки, коли докорінні інтереси особистості виходять за межі її професійної діяльності і всю свою енергію людина спрямовує на заняття справою, ніяк не пов'язаною з її професією.

Розглядаючи змістовну сторону соціальної активності, неможливо не враховувати ставлення особистості до об'єкта своєї діяльності. Найвищим проявом соціальної активності у цьому розумінні є творчість. Як правило, дослідження культури персоніфіковані, пов'язані в нашій свідомості з особистістю творця, що особливо відчувається у літературно-художніх творах, у наукових дослідженнях, образотворчому мистецтві. Відмітимо і такий аспект: можливе творче ставлення до всіх видів діяльності, навіть до слабоперсоніфікованих. Багато що тут, звичайно, залежить від здібностей, таланту людини, але й ті, й інші вимагають великої напруженої праці [Соціологія : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / А. Ю. Брегеда, А. П. Бовтрук, Г. В. Дворецька та ін. – К. : КНЕУ, 1999. – 124 с.]

Таким чином, кожен індивід, знаходячись у постійних зв'язках з суспільством, у тому чи іншому соціальному оточенні, і маючи певні індивідуальні особливості, відповідно до них соціалізується. Отже, можна сказати, що це соціальне оточення, суспільство, формує з індивіда особистість. Але ж кожна особистість у свою чергу є складовою частиною цього суспільства і впливає на соціалізацію інших індивідів, формуючи з них теж особистостей, а значить вона теж певним чином бере участь у формуванні самого суспільства. Тому тривіальне питання про те, хто кого формує, рівнозначне питанню, що раніше: курка чи яйце? Тут процеси взаємодіючі, одне без другого не існує. Але щодо характеру цієї взаємодії, ступеню взаємовпливу, то тут вже можна виділяти певні варіанти залежно від конкретної позиції кожної особистості.

Л. В. Білецька, канд. філос. наук, ст. викл., НМУ ім. О. О. Богомольця, Київ

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Нещодавно Україна відзначила двадцяту річницю своєї незалежності. У історичному аспекті це дуже короткий термін. Україна, виборовши самостійність та отримавши статус незалежної держави успадкувала від минулого численні екологічні, демографічні і економічні проблеми. Крім цього, процес заміни однієї політичної системи іншою, який сам по собі є складним та болючим, вимагає вирішення певних специфічних, властивих даному моменту завдань. Надзвичайно важливою обставиною також стало те, що час суспільних змін призводить до зміни світогляду, переоцінки цінностей та життєвих пріоритетів.

Втрачає свою значимість зміст більшості засадничих орієнтацій минулої історичної доби, зокрема це стосується ідеології. Комуністична ідеологія, що була основою тоталітарної системи, зазнала краху. На жаль, активний процес деідеологізації суспільства призвів до дискредитації ідеології як суспільного феномена. Боротьба з тоталітарною державною ідеологією виродилася у таврування ідеології як суспільного явища. Внаслідок цього був штучно створений світоглядний вакуум, який стихійно почав заповнюватися як конструктивними, так і вкрай негативними ідеями. Ідеологія як соціальний феномен не може зникнути, її не можливо скасувати, бажаємо ми це усвідомлювати чи ні. Вона є відображенням процесів соціальної дійсності.

Демократичне суспільство відрізняється від тоталітарного тим, що ідеологія втрачає державний статус, примусовий характер, вона не нав'язується державою, як єдино правильна для всіх її громадян. Саме з цієї причини у Конституції України задекларовано, що "суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова" (1, 7). Очевидним є те, що ця стаття Конституції заперечує існування у державі ідеології, що має імперативний, примусовий характер. На жаль, в Основному Законі держави не виписана, не розкрита така вкрай необхідна в сучасних умовах роль ідеології як сили, що об'єднує та консолідує суспільство. Складається враження, що держава зовсім дистанціювалася від такої важливої проблеми, як ідеологічна політика. Прямий обов'язок державних інститутів – служіння суспільству, отже вони повинні дослухатися до суспільних настроїв, вчасно помічати нові тенденції на рівні суспільної психології – почути голос народу. Суспільна психологія у поєднанні з ідеологією є складовими частинами суспільної свідомості, яка характеризує духовне життя суспільства та рівень його духовної культури. Сьогодні суспільство потребує нових ідей, символів, суспільно значимих ідеалів, які б об'єднували громадян, відображали їх інтереси, визначали перспективні напрямки соціальної діяльності. Українському суспільству, яке стало на шлях самостійності, конче потрібні нові орієнтири, цілі та ідеали – те, що можна визначити як світоглядно-ідеологічні засади суспільства, без яких неможливий його рух уперед. Суспільство повинно чітко знати, до чого воно прагне,

на чому потрібно сконцентрувати свої зусилля, яким чином вирішувати суспільно значимі проблеми. Нова система цінностей виникає в процесі протиставлення різних ідей та підходів у питанні вибору шляхів та орієнтирів в економічному, політичному та культурному напрямках.

Наша країна повинна сформувати власну систему духовних, соціальних, культурних орієнтирів в складних умовах та в надзвичайно стислі терміни. Українське суспільство обмежене в часі, у нього немає в запасі сорока років для очищення від рабської психології, подібно до біблійного народу. Не для всіх свобода та незалежність є життєво важливим пріоритетом, значна частина суспільства і досі дотримується системи цінностей суспільства, що перестало існувати. "Прощання" з минулим, не відбувається просто і одразу. Становлення у суспільній свідомості нових норм, ідеалів та орієнтирів потребує чимало часу та важких зусиль.

Потреба в оновленій суспільній ідеології зумовлена також тим, що певним чином систематизуючи відображення суспільного буття, відповідаючи на виклики часу, вона зорієнтована у майбутнє і виявляє свій випереджувальний характер як система соціальних орієнтирів.

Для того, щоб побороти суспільний застій, розчарування та зневіру і щоб об'єднати суспільство українська спільнота повинна мати свою загальнонаціональну ідеологічну платформу, свій "План Маршалла". Цей план має включати цілі та програми, що безпосередньо витікають із реалій сучасного українського буття – це подолання бідності, беззаконня, корупції та хаосу в країні, а також інші пріоритети, що забезпечать повноцінний розвиток країни у майбутньому.

Для втілення в життя таких завдань недостатньо бажання суспільства та окремих його громадян. Необхідне також прагнення до змін української влади та політична воля. Власне ідеологія і є інтелектуальною концентрацією політичної волі. Ідеологічна криза виникла не сама по собі, вона є наслідком затяжної політичної кризи в суспільстві, що і ускладнює пошук нової мети, нових напрямків суспільного розвитку.

С. В. Бойко, асп., КНУТШ, Київ

РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНУ ЕПОХУ

Гуманітарні проблеми сучасності, всеохопні за масштабом та сферою проникнення, потребують принципово нових підходів і парадигм для їх вирішення – парадигм, що ґрунтуватимуться на еволюціоністській гуманістичній стратегії та цілісному холістичному світогляді. "…На відміну від XIX століття, проблеми, що виникають, не можна вирішити за допомогою підвищення продуктивності, перерозподілу, розширення соціальних гарантій, тощо, вони вимагають або цілеспрямованої та масованої політики "контрінтерпретації", або принципово нового мислення і перепрограмування чинної парадигми модернізації" [*Бек, У.* Общество риска. На пути к другому модерну. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 63]. Такий масштабний перегляд можливий за умов формування нових ціннісних орієнтацій в постіндустріальному суспільстві, адекватних досягненню ефективної реалізації людством своїх еволюційних завдань в XXI столітті. "… Сьогоднішня світова спільнота… зіштовхується з проблемами примирення технологічних змін та економічної інтеграції з традиційними політичними структурами, масовою свідомістю, соціальними потребами, вкоріненими структурами та звичним способом дій" [*Кеннеди, П.* Вступая в 21 век. – М. : Весь мир, 1997. – С. 386].

В цих умовах можливості переформатування панівної системи цінностей, їх дієвість та ефективність залежить від того, наскільки вони імплементовані в рамках політичної системи суспільства та втілені у функціонуванні політичних інститутів. Проміжною ланкою, посередником між символічним світом ціннісних орієнтацій суспільства та середовищем "реальної політики" виступає **політична ідеологія**. Сучасний тимчасовий ідеологічний вакуум пов'язаний з дефрагментацією ціннісної системи індустріалізму та розчаруванням в основних протиборчих ідеологічних проектах, довкола яких групувалось людство протягом другої половини XX століття. Як зазначає Е. Ласло, в умовах постіндустріалізму і ліберальний, і комуністичний підходи до формування гармонійного і стабільного суспільства безнадійно застаріли. Перший абсолютизував індивідуальні інтереси та їх відповідність спільному благу на основі регулювання "невидимої руки" ринку, тоді як другий ототожнював суспільні інтереси з особистими. В обох випадках має місце диспаритет особистих і колективних інтересів, зумовлений максимізацією особистісного і колективного вимірів соціуму відповідно [*Ласло, Э.* Век бифуркации: постижение изменяющегося мира // Путь. – 1995. – № 1. – С. 37–39]. На противагу ліберальному та комуністичному проектам, які більш не є життєздатними, Е. Ласло вбачає ознаки формування в постіндустріальному суспільстві нового – **гуманістичного еволюційного проекту,** ознаками

якого є гуманістична орієнтація та установка на еволюційний характер розвитку суспільства. Метою цього проекту є "еволюційне суспільство, засноване на добровільному співробітництві, народженому порозумінням і солідарністю" [Там же. – С. 38]. Власний оригінальний погляд на перспективи гармонізації суспільних відносин надає в своїй теорії постіндустріалізму Д. Белл. На його думку, ідеологія постіндустріального суспільства полягає в утвердженні колективізму нового типу, за якого докритна лібералістичного індивідуалізму, сформована британськими просвітниками Дж. Локком, А. Смітом, І. Бентамом, втрачає свою актуальність, а "… політична система спрямована на реалізацію скоріше не індивідуальних цілей, а групових і общинних потреб" [*Белл, Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М. : Academia, 1999. – С. 614]. Таке суспільство дослідник називає комунітарним. В цьому контексті ключовим аспектом формування засад політичної ідеології постіндустріального суспільства, від якого залежить доля нового гуманістичного світогляду, виступає необхідність подолання протиріччя між характерним для сучасності індивідуальним прагненням до збереження і розширення особистої свободи, та необхідністю взяти на себе відповідальність та спільно вирішувати суспільні проблеми.

Водночас, оновлення ідеології постіндустріального суспільства передбачає не скасування, а вдосконалення і доповнення доктринальних засад найбільш прогресивних на сьогодні форм політичної організації суспільства, якими є демократія і лібералізм – не революцію, а еволюцію. "Без демократії мрія… про права людини – ніщо або реально існуючий жах" [*Бек, У.* Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С. 494]. Відтак, свобода, що виступала базовою цінністю в процесі індивідуалізації, залишається основою політичної ідеології і в постіндустріальному суспільстві. Її обсяг не звужується, а розширюється, оскільки, за словами К. Уілбера, недолік класичного лібералізму полягав у зведенні свободи людини насамперед до економічної свободи. В постекономічному середовищі постіндустріального суспільства, поряд з економічним і політичним вимірами свободи особливої ваги набуває **духовна свобода** та її захист від деструктивних культурних впливів. В цьому контексті сучасні мислителі приділяють суттєву увагу пошуку тонкого баланс між втручанням держави і суспільства в духовне життя людини та їх повною відстороненістю від цих процесів. Як справедливо відмічає К. Уілбер, характерна для сучасної ідеології крайнього лібералізму установка на визнання рівноцінності усіх без винятку культурний течій і "нерозбірливий егалітаризм" є так само неприйнятною, як і авторитарний контроль і цензура, оскільки поряд з дійсно цінними, раніше маргіналізованими культурними напрямами заохочується розвиток нарцисичних та етноцентричних форм духовності, що сьогодні є відверто регресивними [*Уилбер, Кен.* Один вкус: Дневники Кена Уилбера. – М. : ООО "Издательство АСТ" и др., 2004. – С. 377]. В цих умовах головним призначенням нової політичної ідеології має стати створення сприятливої атмосфери для вільного розвитку творчих здібностей і духовного зростання людини з одночасним заохоченням насамперед прогресивних, "постковенційних", "світоцентричних" модусів духовності. Шляхом реалізації такої політики в культурній сфері без небезпеки впадіння в крайнощі авторитаризму філософ вважає інституціоналізацію вимоги освіти громадян як необхідності працювати над своїм вихованням і самовдосконаленням – "зростанням до чесноти". Так само, як у держави є обов'язок перед людиною зберігати її духовну свободу, у людини є обов'язок перед суспільством і державою працювати над своїм самовдосконаленням, щоб така свобода не перетворилась на свободу духовної деградації. "Саму ліберальну постмодерністську ідею можна захищати, тільки якщо вона включає в свою програму культурне заохочення максимальних зусиль індивідів в рості і розвитку від егоцентричних до соціоцентричних і світоцентричних рівнів, де перед ними відкриється вся велич універсальної духовності" [Там же. – С. 379].

І. В. Бурдейна, викл., НМУ ім. О. О. Богомольця, Київ

ІДЕЙНО-СВІТОГЛЯДНЕ СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТА

Проблема формування особистості сучасного студента привертає все більшу увагу представників вітчизняної філософської, педагогічної, психологічної, соціологічної та політологічної думки (див. В. Андрущенко, І. Бех, С. Гончаренко, М. Головатий, Л. Губерський, С. Дорогань, І. Зязюн, М. Михайліченко, Б. Наумова, О. Сухомлинська та ін.). В працях українських та зарубіжних дослідників проаналізовано зміни у ціннісних орієнтаціях сучасної молоді, процеси трансформації парадигми педагогічного процесу у ВНЗ. Разом з тим, кардинальні зміни, які відбуваються в суспільстві, вимагають комплексного аналізу об'єктивних та суб'єктивних чинників формування особистості студента, з врахуванням соціалізаційних впливів не тільки інституту освіти, а й інших соціальних інститутів: сі-

м'ї, ЗМІ, економіки, політики та ін., трансформаційних процесів, які відбулися у духовній сфері українського суспільства в цілому.

На жаль, в процесі згубної політики деідеологізації, яка обернулась дегуманізацією вищої освіти, був зруйнований інститут виховання у ВНЗ. Тим самим було вихолощено важливу складову освітнього процесу, що негативно вплинуло на формування особистості. Навчання та виховання – це дві нерозривні складові педагогічного процесу, які утворюють не диз'юнктивну пару, що тільки разом в своїй доповнюваності визначає цей процес. Процес навчання передбачає насамперед передання студенту необхідної інформації, формування знань, умінь, навичок з певної дисципліни. Виховання в більшій мірі спрямоване на формування у студента певних людських та професійних якостей. Отже, і навчання, і виховання спрямовані на формування особистості сучасного студента [*Гончаренко, С., Кушнір, В.* Педагогічний процес з погляду "філософії XXI ст." // Шлях освіти. – 2005. – № 1. – С. 2–7]. Сучасні заклади освіти покликані не тільки розвивати та удосконалювати закладені у індивіді природою здібності та нахили, але й формувати потреби в постійному саморозвитку. Процес виховання значно ускладнюється тому, що мова йде вже не про те, щоб привити наступному поколінню якийсь мінімум навичок, дати йому освіту та професію, а сформувати нову психологію та свідомість, високу духовну культуру як передумову вирішення задач, що постають перед суспільством.

Ефективність процесу виховання та навчання залежить не тільки від навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах освіти, але й від системи заходів, а також від впливу на особистість молоді загально-цивілізаційних факторів макросоціального середовища (з врахуванням факторів глобалізації), мікросоціального середовища, тобто конкретних життєвих обставин та ситуації тієї чи іншої людини. Тому негативні явища, які все більше висвітлюються дослідниками у молодіжному середовищі, пов'язані не тільки з недоліками в організації навчально-виховного процесу в закладах освіти, але й від впливу на особистість молодої людини комплексу різноманітних чинників.

Процес формування національної самосвідомості і національної культури не повинен замикатися на груповому інтересі, груповому самоствердженні за традиційною опозицією етнічної свідомості "мивони". Власне, культурною, смисложиттєвою орієнтацією людини є індивідуальне самоствердження, екзистенційна відкритість по відношенню до світу. По-друге, сьогодні в світі відбувається складний і достатньо суперечливий процес зміни парадигм суспільного розвитку. Незважаючи на відмінності в акцентах, слід відзначити головне – в центрі нової парадигми постає "примат людини, її свідомості в системі чинників саморозвитку суспільства", "пріоритет духовних цінностей", "перетворення гуманітарних наук у наукового лідера". Зростання значення гуманітаризації та гуманізації освіти в сучасному світі проаналізовано й доведено у працях видатних вітчизняних і зарубіжних вчених (М. Моісеєв, П. Козловські, П. Дракер, В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Кремень, М. Михальченко та ін.).

На жаль, в сучасному українському суспільстві не вироблений дієвий ідеологічний заряд, який би був покладений в основу виховання молоді. Натомість панує ідеологія споживацтва, хибність якої було переконливо доведено в працях багатьох філософів та соціологів (Е. Фром, Ж. Бодрійяр та ін.). Наслідком її агресивного розповсюдження в нашому суспільстві є процеси відчуження молодої людини від праці; позитивної, творчої самореалізації в суспільстві; від духовної культури (феномен інформаційного споживацтва); від людини; від суспільства в цілому. Візьмемо не абсолютну відповідальність за припущення: занедбаність, своєрідна безликість сучасного процесу українського культуротворення зумовлена не лише соціально-економічними негараздами, які охопили країну в трансформаційний і модернізаційний періоди, а (й мабуть, більшою мірою) відсутністю концентрованої енергії культуротворення, своєрідного "ідеологічного заряду", які б надати цим процесам чітку державотворчу спрямованість, національну і загальнолюдську визначеність [*Губерський, Л., Андрущенко, В., Михайліченко, М.* Культура. Ідеологія. Особистість : методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михайліченко. – К. : Знання України. – 2009. – 578 с.].

К. М. Василенко, здобувач, КНУТШ, Київ

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ І ШЛЯХИ ЙОГО ВИРІШЕННЯ В ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНИХ ВИДАННЯХ

Аксіомою політичної науки є той факт, що будь-яка подія, тенденція, явище суспільно-політичного життя може бути пояснене абсолютно з протилежних точок зору, в залежності від уподобань і прагнень власне автора аналізу. В прагматичній політичній журналістиці звичайним став пробабілізм, себто свідома підтасовка фактів або їх неповна, недостовірна інтерпретація. Останнім часом пробабілізм набув свого поширення у зв'язку з різкою активізацією і загостренням економічного становища в країні. Як

наслідок – спробою окремих політичних сил перевести невдачі в економічних експериментах в площину соціальну, політичну. Тому питання адекватного тлумачення, роз'яснення окремого факту, а, згодом, явища суспільно-політичного життя, потребує подальшої наукової розробки.

Практично не досліджено тему політичної журналістики в Україні в системі електронних ЗМІ. Тут відставання в кількості відвідувань на добу, кількості спеціальних кореспондентів, аналітичних статей і т. д. у порівнянні з західноєвропейськими і американськими Інтернет-виданнями різниться надзвичайно.

У зв'язку з цим надзвичайно важливою проблемою було і залишається вивчення електронних ЗМІ в Україні: оскільки переважна більшість їх інвесторів, сповідуючи певну життєву філософію, примушує співробітників редакцій активно нав'язувати її потенційним респондентам. Під питанням лишається виявлення того факту, чи дозволяє загальноосвітній рівень інвесторів притримуватися, скажімо, концепцій "ліберального капіталізму" чи "постіндустріального суспільства". Проте життєдіяльність редакцій Інтернет-видань залежить від багатьох суб'єктивних чинників, навіть – від настрою інвестора, тому часто-густо говорити про пошуки об'єктивної істини в журналістському розслідуванні не доводиться. Серед найбільш значних політичних та інформаційно-політичних сайтів України виділимо три, що мають найбільше число відвідувань. Це – інформаційний сайт УНІАН, політичний сайт "Левый берег", інформаційно-політичний, з елементами розважальної журналістики "Українська правда". УНІАН фінансується відомим українським мільярдером, який проживає в Швейцарії, "Українська правда" – за рахунок грантів, переважно зарубіжних. Нове для України Інтернет-видання "Левый берег" фінансується за рахунок фонду Горшеніна. В останньому нараховується близько трьох десятків співробітників, вдвічі більше – в "Українській правді", більше ста співробітників – в УНІАН. Цікаво відзначити, що в усіх трьох Інтернет-проектах кількість власне журналістів не перевищує 20 % від загальної кількості колективу, "Левый берег" оперативніше реагує на зміну в соціально-політичному устрою країни, вміщуючи на десяту ранку до ста повідомлень. "Українська правда" вибирає до тридцяти фактів і подає їх на розсуд читачів.

Цифра відвідувань сайтів є утаємниченою, проте відомо, що, безперечно, випереджає всіх УНІАН. Кількість відвідувачів, які цікавляться перебігом політичного життя в "Левом береге" доходить до 60 000 на тиждень. Ноу-хау, що зветься "новою журналістикою", в якій дозволена авторська інтерпретація фактів, нашими журналістськими колективами, які працюють в партійно-політичних виданнях, не сприймається. Проте прецеденти нової журналістики, нові підходи пов'язані з інтерпретацією фактів в політичній аналітиці, поволі прокладають собі дорогу і в нашій публіцистиці. Тим більше, що авторська позиція, оригінальне тлумачення політичного факту є, зрештою, свідченням не тільки професійної майстерності, а й громадянської позиції працівника партійно-політичного видання. Оволодіти основами нової журналістики вітчизняним працівникам стає дедалі важче через брак загальної освіти і нерозуміння видавцями того факту, що нова журналістика – єдино можливий шлях розвитку журналістики взагалі.

Все активніше обговорюється проблема допустимої межі домислу і вимислу. Вимисел домінує в Україні у значній частині газетно-журнальних видань, що виконують настанови певної політичної сили і фінансових кіл. Причому йдеться навіть не про спеціальні партійні видання на кшталт газети "Коммунист" або "Товариш". Мова про загальнополітичні щоденні або щотижневі газети, журнали. Приміром, газета "Сегодня" повністю зорієнтована на одне з регіональних угрупувань; журнал "Профиль" не криється у відданості колишньому президенту; журнал "Корреспондент" фінансується, за чутками, за кошти американських платників податків. Вітчизняні видавці, уникаючи заглиблення в термінологічний апарат, воліють просто підмінювати реальні факти на вигадки. На іншому, не менш цинічному але більш витонченому з точки зору подачі матеріалу рівні, повертається знаменита партійна настанова газетярам доби "розвиненого" соціалізму: "Не забувайте, що Ви – працівник партійної газети і іншим не давайте про це забувати". Причини, через які проблема домислу і вимислу в сучасній редакційно-видавничій практиці в Україні не досліджувалися залишаються злободенними. Спорадичні суперечки, що іноді спонтанно виникають по цій проблемі на наукових семінарах, "круглих столах" у редакціях мають більше емоційне, ніж наукове підґрунтя. Далі вербального спілкування справа не рухається.

Коли абстрагуватися від зайвої емоційності у проблемі доречності домислу і вимислу; коли врахувати, що по всьому світі налічується до півсотні теорій альтернативної етики, то слід звернутися до американських реалій, що оформлені у вигляді "нової журналістики". І вже – в плані не практичних, а наукових політологічних праць і рекомендацій із політичної журналістики. Зрештою досі більшість журналістів із друкованих, електронних політичних видань в Україні керуються настановою великого Аристотеля з відомої "Поетики".: "А як слід писати неправду, цьому краще за все повчитися у Гомера" [*Аристотель*. Сочинения : в 4 т. Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 675].

Ф. П. Власенко, канд. філос. наук, асист., КНУТШ, Київ,
Ю. В. Сєрова, канд. філос. наук, асист., КНУТШ, Київ

КОНСТРУКТИВНА РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Сучасний стан українського суспільства визначається як період трансформаційних процесів, що характеризуються суспільно-політичними перетвореннями, пошуком власного шляху розвитку. Вибір тих або інших парадигм суспільного розвитку зазвичай розпочинається, в першу чергу, з руйнації старої ціннісно-нормативної системи суспільства, свідомою відмовою від основних ідеологічних принципів своєї організації. У таких умовах руйнується звичайний механізм адаптації людини: пристосування її поведінки до існуючих соціальних норм. Що вимагає від особистості набуття нових якостей, знань, здібностей які б допомагали їй жити в нових умовах. У даному контексті доречно навести наступну закономірність – чим складнішими стають процеси адаптації індивіда в соціумі, тим досконалішими повинні бути шляхи, форми, методи соціалізації індивіда, які враховували б особливості часу.

Формування особистості являє собою процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства. Даний процес включає в себе як цілеспрямований вплив на особистість, так і стихійний, який особливого поширення набуває в суспільствах перехідного типу.

Серед явищ які мають відношення до означеного процесу особливо важливе місце займає ідеологія. Трансформація українського суспільства супроводжувалась поширенням керівництвом нашої держави негативного ставлення до будь-якої ідеології в якості обов'язкової. Як наслідок сучасний період нашої держави характеризується світоглядною невизначеністю стратегій розвитку соціуму. Прикладом цього можна назвати непоодинокі заклики то до необхідності формування національної ідеї чи необхідності вступу до європейського Союзу. Негативний вплив такої ситуації на особистість яскраво простежується у сфері соціалізації: основні соціальні інститути соціалізації (система виховання, система освіти) без яких не може існувати жодне суспільство опинились дезорієнтованими в результаті відсутності чіткого ідеологічного замовлення держави.

У відношенні з теорією соціалізації поняття "ідеологія" набуває ваги, якщо говорити про структуру установок, знань особистості, яку можна використати як індивідуальну чи особистісну ідеологію. Ідеологія в цілому завжди давала цілісну картину світу. Акцентуючи увагу на місце і роль людини в цьому світі, вона інтегрувала знання, накопичені попередніми поколіннями. Ідеологія стимулює і спрямовує людську поведінку, інтегруючи при цьому дії людей і суспільства, таким чином вона являється організаційною формою суспільного життя.

Для соціалізації індивіда дане поняття також важливе в сенсі міри ідеологізації освітньо-виховних інститутів і повинна розумітись не лише в межах заміни одних соціальних теорій іншими, а й у межах формування нової філософсько-рефлексивної культури молодого покоління, що дозволить сприймати різні ідеологічні моделі як потенційно важливе джерело об'єктивної інформації про ту чи іншу сферу соціальної реальності.

У цьому зв'язку виникає необхідність побудови наукової моделі, що співвідносила б ідеологію не з "системою", а безпосередньо з цінністю. Така модель з одного боку не буде суперечити класичним концепціям ідеології, а з іншого – дозволить реалізувати "розширений" підхід до ідеологічного аспекту людського життя.

Сприйняття ідеології як системи раціональних орієнтацій фіксує наступні важливі ознаки, які є суттєвими при постановці питання про роль ідеології в процесі формування особистості:

- ідеологія сприймається як раціональна модель, що засвоюється деяким суспільним суб'єктом і тісно прив'язана до ціннісної системи даного суб'єкта;
- ідеологічним феноменам приписується якість відносної стабільності. Інакше кажучи ідеологеми – це деякі довготривалі орієнтири поведінки, які вторинні по відношенню до ціннісної системи суб'єкта, а отже можуть змінюватись, не руйнуючи цієї системи.

Роль ідеологічного чинника у формуванні особистості таким чином можна пояснити наступним чином.

По-перше, ідеологія являє собою важливу опору для формування цінностей. Це стає очевидним при розгляді процесу навчання, де акцент ставиться на тих фактах, особливостях, економічних і соціальних моделях, які допомагають сформувати у молодого покоління відповідну ідентичність, ідеали.

По-друге, ідеологія являє собою спосіб реалізації цінностей в конкретній ситуації. Людина не може жити у світі, спираючись лише на ціннісні установки. Необхідно щоб вона мала деякі стійкі раціональні орієнтири, з якими б співвідносились дані установки.

Важливо також згадати про виховну функцію ідеології. Неможна говорити про ефективність механізмів соціалізації, якщо останні не містять в собі компонент, що відповідає за поєднання фундаментальних цінностей соціуму з системою раціональних відносин членів цього соціуму до навколишньої соціальної реальності. У цьому ж випадку, якщо говорити про первинну соціалізацію, необхідно констатувати, що без ідеологічної складової вона безсильна з точки зору ціннісної трансляції.

Важливо зазначити, що в сучасному українському суспільстві з'явилося усвідомлення утопічності ідей можливого існування і розвитку соціуму без ідеологічної складової (тобто в умовах деідеологізації), так і необхідності його орієнтації на ідеологію консолідуючого характеру, яка б враховувала реалії сучасного світу, існуючі історичні традиції, ментальні особливості народу. Повне витіснення ідеології із суспільної системи є небажаним, оскільки в умовах стабільно функціонуючої соціальної системи вона виступає основою суспільної інтеграції і консенсусу, особливо в суспільстві, що трансформується.

С. М. Внучко, канд. політ. наук, асист., КНУТШ, Київ

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ

Розвиток людини є безперервним процесом, який не припиняється до моменту припинення самого життя. Людина зазнає різних фізичних (морфологічних, біохімічних, фізіологічних) і соціальних (психічних, духовних, інтелектуальних) змін. Проте, розвиток не обмежується кількісними змінами, зростанням того, що вже є, а містить "переверви безперервності", тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку, і зникнення старих. Розвиток є там, де народжується щось нове і водночас відживає старе.

Розвиток людини є дуже складним інволюційно (лат. involutio – згортання) – еволюційним (лат. evolutio – розгортання) поступовим рухом, у ході якого відбуваються як прогресивні, так і регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни в самій людині; розвиток змінюється лише за напрямком, інтенсивністю, характером і якістю.

Результатом розвитку є становлення людини як біологічного виду і соціальної істоти.

У процесі власної життєдіяльності людина виробляє і розвиває в собі багато соціальних властивостей і якостей, які характеризують її суспільну суть: свідомість, мову, навички поведінки з речами і предметами, поведінку в сім'ї, на вулиці, здатність виконувати ту чи іншу функцію в суспільстві тощо.

Свідомість є вищою, властивою лише людині формою розуміння навколишньої дійсності і себе самої. Цінності культури сприймаються завдяки почуттям, а осмислюються і стають надбанням особистості за допомогою свідомості. Встановлюючи зв'язок життєвих цінностей з власним досвідом, особистісними переживаннями, значенням для себе людина сама осягає їх смисл (внутрішню, глибинну основу, їх суть, ядро), оцінює їх, надає їм особистісного смислу, що виражає факт "пристрасної людської свідомості" (О. М. Леонтьєв).

Світогляд особистості становить ядро її спрямованості, її відносин до різноманітних сторін громадського життя. Суспільна свідомість класу та особистості збігається у своїй сутності, але може розрізнятися за обсягом, глибиною та ступенем.

Світогляд особистості відображає не тільки особисте буття, а й буття цілого класу, а також і психологію цього класу, соціальної групи, нації, суспільства в цілому. Погляди особистості формуються під впливом певної ідеології яку можна визначити як систему концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, настрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій. Із розвитком суспільства значення ідеології в формуванні свідомості мас зростає все більше і більше.

На відміну від науки, ідеологія містить не тільки знання про політичне життя, але й оцінку політичних процесів з позицій носія даної ідеології, тобто містить також і різні упередження.

Політична ідеологія створюється діяльністю певних верств або навіть окремих особистостей. Ідеологія є живильним грунтом для формування суспільно-політичних рухів. З визначення політичної ідеології постає, що в будь-якому випадку вона є різновидом корпоративної свідомості, що відбиває суто групову точку зору на хід політичного і соціального розвитку, що відрізняється схильністю до духовного експансіонізму.

Ідеологія є об'єднуючий систематизований спосіб соціально-групового мислення. Але ідеологія – це не просто теоретично оформлене усвідомлення соціальним прошарком свого буття і тенденцій його розвитку. Система цінностей, які закріплюються в ідеології, створює орієнтири для соціальної дії. Ці орієнтири мобілізують людей, керують їх громадською активністю і визначають її.

Відбиваючи соціальні конфлікти і доводячи їх до кінця в ідеальній, теоретичній формі, будь-яка ідеологія виходить на людину як на громадську істоту, сприяючи її соціальній, політичній, національній самоідентифікації. Ідеологічні цінності надають сенс соціальній дії і виправдовують її.

Основним змістом політичної ідеології є політична влада, її трактування, відношення до різних політичних інститутів, уявлення про найкращий державний устрій, методи і засоби соціальних перетворень. У політичній ідеології фіксується відношення до партій, масових рухів, встановлюються орієнтири у сфері міжнародних відносин, визначаються принципи вирішення національного питання. Політична ідеологія формує громадські ідеали і обгрунтовує їх як значимі для усього суспільства.

Отже, політична ідеологія є необхідним структурним елементом політики як галузі свідомої діяльності соціальних прошарків, груп і особистостей. Політика без ідеології не існувала й існувати не буде. Доки люди мають звичку поділятися на групи за інтересами, залишається потреба у силовому, владному регулюванні їхніх відносин. Люди підтримуватимуть владу або протистоятимуть їй, формуючи власні групові образи – поняття щодо місця в суспільстві, відстоюючи власний погляд на речі як найдостовірніший. І влада навряд чи відмовиться від звички обґрунтовувати та виправдовувати свої дії апеляцією до загального інтересу саме ідеологічними засобами. Адже, саме ідеологічні засоби сьогодні сприймаються як одні з головних чинників, що впливають на формування та регулювання свідомості як окремої особи у суспільстві так і певних груп чи прошарків суспільства.

К. Ю. Волік, асп., КНУТШ, Київ

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ НА СПРИЙНЯТТЯ СУСПІЛЬСТВОМ ДЕРЖАВНОЇ ІМІДЖЕВОЇ ПОЛІТИКИ

В останні роки відбулися стійкі зрушення в суспільній свідомості. Їх не так багато, однак вони набули вираженого стратегічного характеру. Говорити про державну іміджеву політику стало надзвичайно модно і дуже престижно. Політична еліта нашої країни ще не досягла консенсусу щодо сучасного змісту національних інтересів, а це робить справді насущною й необхідною відкриту дискусію з цього питання. Зокрема, ідеологія відіграє фундаментальну соціальну роль у суспільстві, але шкода, яку свого часу завдали культурі тоталітарні ідеологи, заважає об'єктивному усвідомленню цього. Зараз здебільшого прагнуть одного: якомога швидшого вилучення ідеології з життя суспільства і функціонування культури. Того ж самого вимагала й розповсюджена в свій час концепція деідеологізації суспільства.

У різних за характером та особливостями суспільствах існують і владарюють, як відомо, різні політичні режими. Тому доволі складним є питання "людина й ідеологія". Ідеологія взагалі – це система відповідних цінностей, поглядів, тверджень, де відтворюється ставлення людини до дійсності. У цьому ж разі йдеться про політичну ідеологію саме як систематизовану сукупність понять і уявлень, за допомогою яких різні суб'єкти – особистість, група, клас, суспільство тощо – усвідомлюють власні політичні позиції та інтереси і які доволі часто є відповідними мотивами їх політичної діяльності. Політичні ідеології нині становлять світосприймальні засади політики, позаяк постають у формі раціонально-ціннісної мотивації політичної поведінки [*Бебик, В. М.* Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика : монографія. – К., 2000. – С. 210]. Варто зазначити, що розуміння поняття ідеології пройшло еволюцію від тлумачення її як системи ідей та переконань певної соціальної групи до визнання ідеології як системи символів, що складається в так звані "карти", або "матриці" соціальної реальності. Деякі науковці пророкують кінець ідеології. Ціннісні ідеології трансформуються в прикладні політичні технології.

Політичні ідеї, які засвоює людина, з часом перетворюються, становлять певну систему переконань людини, спонукають її до дій з метою досягнення зумовленої цими ідеями меті. Така мета не обов'язково повинна узгоджуватися з цілями інших людей, нації, народу. Іноді вона буває навіть діаметрально протилежною, що позбавляє націю, народ можливості об'єднатися з метою вирішення загальних проблем і завдань.

У сучасному світі просування політичної ідеології країни – це процес створення та поширення за допомогою міжнародних ЗМК позитивного іміджу країни. Просування політичної ідеології держави можна розуміти як національну ідею країни, її інтелектуальну власність, тобто комплекс думок, відчуттів, асоціацій і уявлень, які виникають коли вона бачить, чує назву країни чи купує товар, вироблений у ній. Такі характеристики держави як, об'єм ВВП, політична система або культура, сьогодні стають певним асоціатором держави.

На даному етапі розвитку суспільства погана репутація, або взагалі її відсутність є вагомою нестачею для державної політики та для іміджу країни, яка прагне бути конкурентоспроможною на міжнаро-

дній арені. Такі поняття як імідж, репутація останнім часом стали необхідними складовими стратегічного надбання держави. Тому такою важливою є ПР-діяльність держави в середині країни та поза неї.

Міжнародна діяльність з питань зв'язків з громадськістю в першу чергу пов'язана зі створенням позитивного іміджу певної країни. Є. Тихомирова вважає, що "…міжнародні ПР повинні бути особливо уважними до громадської думки, оскільки саме позитивна громадська думка у світі про державу та її політику формує імідж держави" [*Тихомирова, Є. Б.* Рольова участь паблік рилейшнз у процесах політичної глобалізації : Автореф. дис. … докт. політ. наук: 23.00.03. – К., 2005. – 24 с.].

В загальному вигляді функції паблік рілейшнз можна звести до двох основних функцій "паблік рілейшнз" в системі політичної ідеології і культури у міжнародних відносинах: філософську та ідеологічну. Філософська функція "зв'язків з громадськістю" в процесі формування політичної культури суспільства полягає у формуванні в громадськості думки, що політичний суб'єкт несе відповідальність за свою громадськість, що має обумовлювати зворотну відповідальність з боку об'єкта управління [*Грин, Э.* Креативность в паблик рилейшнз. – СПб. : Издательский Дом "Нева", 2003. – С. 34]. Друга функція "паблік рілейшнз" – ідеологічна. В ситуації глибокої кризи заангажованість людей певною ідеологією сильно визначає перебіг і характер подій. Відсутність певної ідеології теж значно впливає на ситуацію.

З точки зору стратегії розвитку і становлення правової держави та громадянського суспільства рішення обумовлюються потребами формування політичної культури, нової ідеології реальності, що відображає сутність змін, які відбуваються, а через те підвищити вагу держави на міжнародній арені.

Однак, відсутність зв'язків з громадськістю вказує на те, що держава утверджує себе або за допомогою якихось силових дій, або в суто традиційній ідеологічній формі – як певну ідею волі, сили, ідеї яка домінує в суспільстві і не пов'язана з повсякденним практичним буттям людей та їх взаємовідносин. Суспільство в цьому випадку не приймає таку ідеологію держави, отже приречене на тип психологічного переживання, в якому домінує психологія реактивності, очікування, прохань, і, нарешті, вимог (де показовими є суто споживчий аспект людської діяльності). Відсутність такого специфічного зв'язку, як "паблік рілейшнз", в політичній системі приведе до постійної присутності ідеї посилення держави, відсутності діалогу, контакту із суспільством, з яким держава буде справлятися лише силовими, насильницькими методами [*Джефкинс, Ф., Ядин, Д.* Паблик рилейшнз. – М. : Юнита-Дана, 2003. – С. 54].

Кожна національна держава у своїй зовнішній політиці намагається найбільш оптимально реалізувати свої національні інтереси. Протягом усієї історії людства політичні лідери і політична еліта апелювали до національного інтересу, щоб виправдати обрану ними політику. Але результати їх політичної діяльності бувають різними, іноді навіть катастрофічними для держави. Наявні кілька підходів до визначення змісту національного інтересу. Поняття "національний інтерес" можна трактувати у трьох аспектах: геополітичному, внутрішньополітичному та ідеологічному. Сутність національного інтересу полягає у двох важливих моментах: забезпечення високого міжнародного іміджу держави і використання переваг у геополітичному просторі для національного процвітання і підвищення добробуту громадян. Отже, під національним інтересом ми розуміємо відносини щодо захисту, збереження і примноження тих цінностей, які є суттєвими для існування цієї держави. Хоча дослідник І. Яковенко стверджує, що з другої половини XX ст. епоха національного інтересу почала наближатися до кінця [*Яковенко, И. Г.* От империи к национальному государству (Попытка концептуализации процесса) // Полис. – 1996. – № 6. – 118 с.].

Однак, у програмі забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 рр. наголошується: "Державна іміджева політика повинна забезпечити узгоджені дії органів державної влади та громадських організацій на цьому напрямі на основі використання економічного, інтелектуального та культурного потенціалу українського суспільства. Всередині країни ця політика повинна спрямовуватися на висвітлення фактичних здобутків і позитивних зрушень, підтримувати впевненість населення у її незмінному прагненні забезпечувати своїм громадянам належний рівень життя. Необхідність забезпечення позитивного іміджу України повинна стати загальнонаціональною ідеєю, яка б згуртувала навколо себе багатоетнічне українське суспільство" [Постанова КМУ від 15 жовтня 2003 р. № 1609 "Про затвердження Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 роки"].

Отже, сучасне суспільство, спричинилося до вагомих, можна навіть сказати глобальних наслідків у нормативно-символічній сфері політики. Науковці дотримуються різних поглядів щодо майбутнього політичих ідеологій (теорія кінця ідеологій, теорія циклічного розвитку ідеологій). Хай там що, але одне безсумнівне: відбувається процес витіснення ідеології на політичну периферію, що свідчить про згасання її функції формування нормативно-символічної сфери. В той же час беззаперечним є те, що одним із основних пріоритетів розвитку державної політики став політичний імідж держави.

Т. С. Воропаєва, канд. психол. наук, ст. наук. співроб., КНУТШ, Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ

В 1993 р. українознавці КНУ імені Тараса Шевченка були залучені до виконання науково-дослідного проекту "Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти", який тривав до 2008 р. Аналіз уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею (виявлених у Всеукраїнських репрезентативних опитуваннях) показав, що штучно витворені й нав'язані ідеї не можуть стати ефективним інструментом реального згуртування суспільства й мобілізації громадянської активності його членів, що національні ідеї не народжуються в кабінетах, а створюються народом, який поступово стає нацією, тому для визначення сучасної національної ідеї потрібно знати суспільні настрої і очікування, погляд різних верств населення на актуальні проблеми суспільства. До того ж потрібно, щоб громадяни держави не просто погоджувались із висловленими елітою ідеями, а щоб ці ідеї "стукали в серця людей", "резонували" в суспільстві, щоб громадяни були готовими до реальної діяльності для їх реалізації. В нашому дослідженні були враховані загальнонаукові вимоги до національної ідеї: національна ідея повинна бути суспільно-інтегруючою, мобілізуючою та перетворюючою; крім цього національна ідея повинна бути не тільки досить масштабною, щоб мотивувати спільну діяльність великих соціальних груп, але й базуватися на внутрішній потребі людей у подібній об'єднуючій ідеї, що б зумовило відповідну мотиваційну активність.

Проведене дослідження дозволило виявити перелік тих ідей, які могли б об'єднати українське суспільство і стати базою для сучасної української національної ідеї: 1) Ідея утвердження людської, громадянської й національної гідності та достойного життя українських громадян – 0,673 (середній індекс підтримки); 2) Ідея утвердження України як сильної й розвинутої європейської держави, яку б поважало світове співтовариство – 0,656; 3) Ідея стабільного демократичного розвитку (українського суспільства і держави, економіки і технологій, права і культури, моралі й духовності, науки й освіти) – 0,633; 4) Ідея створення правової держави, утвердження законності, прав і свобод усіх громадян України – 0,627; 5) Ідея повернення України до європейської цивілізації (паритетна співпраця й інтеграція з європейськими країнами та входження в загальноєвропейські структури) – 0, 611; 6) Ідея відродження і процвітання держави, нації й суспільства – 0,571; 7) Ідея соціокультурного, економічного й технологічного прориву України до вершин сучасної цивілізації (поєднання досвіду світової цивілізації, передових технологій та власних традицій, джерел і ресурсів) – 0,556; 8) Ідея утвердження незалежності України в політичній, правовій, економічній, соціальній і духовній сферах – 0,549; 9) Ідея опори на власні сили – 0, 542; 10) Ідея конкурентоспроможності української держави і нації (перетворити Україну на технологічно розвинену країну, виховати нове покоління, здатне добиватися успіхів у сучасному світі) – 0,537. Проведене дослідження показало, що: 1) найбільш значущими як для всього суспільства, так і для кожної конкретної особистості стали концепти "гідності", "свободи", "розвитку", "справедливості", "прав людини", "патріотизму", "європейського вибору", "відродження", "процвітання", "утвердження України як європейської держави, а українців як європейської нації", "повернення України до Європи", "громадянської солідарності", "громадянськість та працьовитість", "верховенства права" та ін.; 2) більшість респондентів підтримують гасло, яке можна було б накреслити на гербі України – "Од Відродження до процвітання: державність, законність, праця, права людини" та стислу формулу загальнонаціональної ідеї – "Гідність, розвиток, свобода", яка є не просто декларацією, а акумулює в собі як суто українські ідеологічні та духовно-культурні надбання, так і загальнолюдські цінності (тут варто зауважити, що О. Пахльовська, яка ще не знала результатів нашого дослідження, говорила, що одним з найкращих мотто для Об'єднаної Європи було гасло "Об'єднані свободою", закликавши працювати для того, щоб в українському мотто також "було присутнє слово Libertas, Свобода"); 3) проти забезпечення гідного життя українських громадян та євроепїзації України не виступають навіть найпалкіші прихильники відновлення СРСР, а 68 % опитаних експертів заявили, що вони, на жаль, не бачать серед представників нинішньої влади тих, хто насправді зможе європеїзувати Україну, запровадити європейські стандарти життя та забезпечити її громадянам гідність, розвиток, свободу і процвітання. Використані методи дозволили узагальнити всі домінуючі в опитуванні варіанти, врахувати палкі прагнення наших громадян до утвердження України на міжнародних спортивних аренах та мистецьких заходах (ці почуття зажди об'єднують українців) і сформулювати сучасну українську національну ідею: утвердитись як самобутня й процвітаюча європейська нація, яка реалізує свою місію і творче призначення, захищає свої надбання за допомогою сильної правової держави та ґрунтує свою солідарність на принципах: гідність, розвиток, свобода.

І респонденти, і аналітики вважають ідею утвердження України й формулу "Гідність, розвиток, свобода" не просто системою духовних орієнтирів, цивілізаційних засад та екзистенційних принципів української модерної нації, що формується, але й своєрідним українським "Liberte, egalite, fraternite"

(де концепти "гідність", "розвиток", "свобода" є загальнонаціональними ціннісними пріоритетами, які передбачають різні рівні своєї реалізації – індивідуальний, суспільний, державний, наприклад: гідність людини, гідність суспільства, гідність України, а також різні виміри – розвиток демократичний, економічний, духовний, інтелектуальний тощо).

Отже, змістом сучасної української ідеї є головна мета поступу української нації й держави – цивілізаційне "повернення" України до Європи та її утвердження в колі цивілізованих народів, а шляхами досягнення цієї мети є Європеїзація, Демократизація та Відродження України: 1) європеїзація усіх сфер життєдіяльності українського суспільства й української держави на засадах як європейських принципів і цінностей, так і базових українських цінностей, смислових орієнтирів та духовних пріоритетів, 2) політичне, правове, економічне, соціальне, культурне і духовне відродження України, 3) зміцнення ролі суверенної правової держави як гаранта поступу й процвітання України та її громадян. Відомо, що без вільної, демократичної України не буде вільної, безпечної і демократичної Європи. Втілення в життя української національної ідеї має велике міжнародне значення, оскільки цивілізаційне повернення України до Європи дозволить забезпечити не тільки більш чітку геополітичну визначеність європейської спільноти, але й її свободу, безпеку та самодостатність. Сучасна українська ідея виражає не тільки головну культурну домінанту українців – реалізація своєї місії і творчого призначення, не тільки історичне покликання української нації – захист і розвиток європейських цінностей та виконання ролі південно-східного форпосту європейської цивілізації, але й виражає квінтесенцію тих корінних інтересів, здійснення яких сьогодні найбільше потребує український народ: сконсолідуватися як самобутня, самодостатня й процвітаюча нація, позбутися статусу колишньої російської та радянської колонії, повноцінно утвердитись в колі європейських народів.

О. В. Гавдяк, асп., КНУТШ, Київ

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В РЕЛІГІЄЗНАВЧО-БОГОСЛОВСЬКІЙ ДУМЦІ УНІВЕРСИТЕТУ Св. ВОЛОДИМИРА

Термін "особистість" використовується для відображення соціальної природи людини, як суб'єкта соціокультурного життя, а також визначає людину як носія індивідуального начала. Процес формування особистості відбувається в контексті соціальних відносин, предметної діяльності та спілкування. Соціальність індивіда означає, що він може підтримувати своє життя, самореалізовуватися в певній суспільній структурі.

Проблема формування особистості відгравала важливу роль в процесі становлення релігієзнавчої думки в університеті Св. Володимира. Оскільки релігійні норми, як структурні елементи релігійної системи встановлюють вимоги належної поведінки особистості і формують світогляд особистості. означені норми регулюють релігійно-суспільні відносини, виступають засобом виміру свободи та визначення поведінки віруючого, визначають межі припустимих обмежень у діяльності та поведінці віруючого. Релігійні норми є результатом регулятивної діяльності релігійних організацій та громад. Таким чином і відбувається формування релігійної особистості як такої.

У вітчизняної релігієзнавчої думки XIXст. формування особистості підпорядковувалось християнським догматам. Проблема сутності людини та її свободи, як етико-моральний аспект вимагає гуманістичного потенціалу християнства. Основа суспільного розвитку полягає у двох взаємопов'язаних моментах: русі уперед, зміні, руйнуванні та сталості, незмінності, незнищенності. Основним у розвитку суспільства є те, що зберігається, залишається вічним, непорушним, бо воно дається ідеями, які є вічними істинами, за допомогою яких стверджується гідність людини, велич і могутність народного життя. У розвитку кожної людини відбувається перехід від пасивного стану моральних сил до самосвідомості і самодіяльності, моральна природа людини входить як керуюче і осмислююче начало в побудовах суспільства і дає точку опори та спрямованість погляду і на фізичний світ. В цьому відношенні визначається взаємозв'язок особистості та соціуму.

Творець подав ідею світобудови, а жива матерія підпорядковується ідеї. Ціллю буття індивіда є самоусвідомлення і самовдосконалення відповідно до морально-духовних норм християнської традиції, як прояв домінації розуму над інстинктами егоїзму. Зокрема, професор С. С. Гогоцький в процесі розгляду людського ідеалу визначає три елементи душі: область почуттів, область волі, і найвища область розуму, якій підпорядковуються попередні елементи [*Гогоцкий, С. С.* В поисках за идеалом // В поисках за человеком. – К., 1911. – С. 121]. Філософське мислення як живе переконання в істині, самостійна сила духу людини в боротьбі з бажаннями та звичками має постати для захисту самостійного переконання й вільної дії.

Істина розглядається як гармонія мислення з буттям, вічною дійсністю, а її критерій вбачається у внутрішньому житті, одухотвореному релігією. Таким чином головним завдання для особистості є осягнення істини, шляхом наслідування морально-релігійні принципи. Відчуття як найперше джерело сприйняття світу переходять в уявлення, а потім у мислення, що є більш високим ступенем пізнання, в якому за допомогою чітко сформульованих одиничних і загальних понять в їх сполученнях, судженнях індивід отримує можливість усвідомлювати недоступну ні чуттєвій свідомості, ні уявленням дійсну природу речей та їх справжній внутрішній зв'язок. Замість випадковості, якою відрізняються з'єднання уявлень, розумова діяльність ґрунтується на властивій їй свідомій підпорядкованості, завдяки чому переводить відчуття і уявлення в свідоме і чітке визнання предметного світу, зводиться до свідомої діяльності особистості.

Важливим принципом формування особистості є свобода вибору індивіда, де закон виступає інструментом усвідомлення індивідуальної свободи. У даному випадку вплив Християнства на особистість виявляється в тому, що релігія прищеплює віруючим систему ціннісних орієнтацій позитивного характеру, таких як любов, смиренність, добродіяння. Останнім часом домінує думка, що спроби підтвердження гіпотези про вплив релігії як самостійного, окремого фактора на поведінку людини не дають змістовного результату. Оскільки загальне поняття "релігійний", "віруючий" застосовується до різних, подеколи взаємовиключних типів поведінки, ідей та ідеалів. Висновок можемо підтвердити тезою про те, що більшість людей не обирають собі релігію свідомо, а засвоюють її в процесі виховання, наслідуючи те, що було прищеплино їм у дитинстві, передусім у сім'ї. Для тих, хто обрав собі релігію свідомо, здійснивши релігійний вибір, частіше за все пріоритетного значення набуває відповідність обраного із світоглядними і соціальним установками. У таких випадках сприйняття особистістю релігійної доктрини або привабливої для неї особливості культу впливають на релігійний вибір більше, ніж внутрішні процеси мотивації, що лежать в основі психології особистості.

Вплив релігії на особистість за нормальних, звичайних умов життя опосередкований численними соціальними впливами. Релігія завжди існує в конкретному соціальному контексті, підживлюючись культурою й історичною традицією. До того ж релігійна особистість неможлива без конкретних щільних контактів з іншими членами релігійної спільноти.

Л. А. Гандзюк, здобувач, ХНТУ, Херсон

ЕСТЕТИЧНИЙ СМАК ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

Сучасний підхід у галузі виховання базується на організації процесу формування особистості спеціаліста з вищою освітою на основі взаємодії та взаємного доповнення всіх видів виховання: морального, естетичного, екологічного, трудового, фізичного тощо, покликаних формувати загальну культуру особистості.

Розвиток культури стимулює оновлення традиційної ідеології, яка в свою чергу є невід'ємною складовою культури як системи та впливає на інші її елементи: мистецтво, науку, філософію, мораль, право тощо. Ідеологія, як і культура є складним системним утворенням.

Вихід на нові стандарти загальнокультурної підготовки полягає у вихованні в студентів творчого підходу до всього, що становить навчально-виховний процес. Під загальнокультурною підготовкою розуміємо процес, в якому єдність змісту, форм, засобів і методів освіти стимулюють духовний розвиток майбутніх спеціалістів. Основними завданнями цього процесу є формування базової професійної культури, виховання здатності до сприйняття творів мистецтва, формування високих культурних потреб та інтересу до вдосконалення культури спілкування, визначення свого місця в діалозі культур, а також розвиток культурного самопізнання.

Зміст загальнокультурної підготовки студентів у вищому навчальному закладі насамперед відображає процес прогресивних змін особистісних якостей майбутнього фахівця. Умовами такого прогресу є дотримання системності в побудові змісту загальнокультурної підготовки у вищій школі, систематичність педагогічного впливу на особистість студента, забезпечення єдності вимог всіх ланок виховного процесу, спрямування зусиль науково-педагогічного колективу на вирішення поставлених завдань, врахування психологічних аспектів виховання.

Результатом творчого оволодіння культурною спадщиною людства є естетична культура. Компонентами її є естетична свідомість (сприймання, знання, судження, оцінки, ідеал); естетичні потреби і відношення (мотиви, інтереси, смаки, почуття), естетична особистість (навички, уміння, творчі здібності).

Процес формування естетичної культури досить складний, динамічний, такий, що протікає під впливом демографічних, соціальних і соціально-психологічних чинників. В ньому задіяні механізми як стихійного, так і цілеспрямованого характеру. Естетична культура особистості формується в умовах організованої активної діяльності, спілкування на основі оволодіння законами і засобами естетики, набуття досвіду перетворення дійсності за законами краси. Іншими словами, культура особистості виявляється в єдності естетичних знань, переконань, відчуттів, навиків і норм діяльності і поведінки. У структуру естетичної культури особистості входять наступні складові:

- розвиненість естетичної свідомості (знання про прекрасний і потворний, піднесений і низовинний, трагічний і комічний);
- розвиненість естетичного світогляду (естетичні ідеали, норми і принципи, естетичні орієнтації і інтереси, переконання і вірування);
- ступінь досконалості естетичного смаку;
- послідовне втілення в життя естетичних цінностей відповідно до естетичного ідеалу.

Всебічний і гармонійний розвиток людини є процесом формування особистості, для якої будь-яка практично-корисна діяльність є також і творчістю краси, яка дає натхнення та безкорисливу радість кожному. Адже змінюючи природу, створюючи культуру, людина змінюється сама, розвиває і вдосконалює власну свідомість, збагачує свій духовний світ, свої естетичні почуття та смаки.

Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відокремлювати прекрасне від неестетичного. Естетичний смак залежить, в першу чергу, від того, які знання людина отримала, а також від того, як вона розвинула в собі внутрішню здатність оцінювати явища естетично, які її реальні потреби та засоби їх задоволення. Естетичний смак не є природженою якістю особистості, а є соціальною здатністю людини, що є результатом її виховання та освіти. Саму суть естетичного смаку не можна звести тільки до естетичної оцінки, оскільки він припускає привласнення або заперечення культурних або естетичних цінностей. Естетичний смак – це здатність особистості до індивідуального відбору естетичних цінностей, а тим самим до саморозвитку та самоорганізації. Він виступає мірилом завершеності, цілісності особистості, характеризуючи її внутрішній, духовний світ, її цінності та життєві орієнтири. Естетичний смак виявляється в рівновазі внутрішнього і зовнішнього проявів, гармонії духу і соціальної поведінки особистості. Здатність людини удосконалювати власну особистість через відбір і засвоєння певних культурних цінностей і є індивідуальний естетичний смак.

Естетична культура більшістю дослідників визначається як складний особистісний процес саморозвитку, що виражається у сформованості естетичної свідомості, наявності естетичних знань, здібностей і потреб сприймати і перетворювати дійсність за законами краси, умінь реалізувати свій естетичний досвід в практичній діяльності. Естетична культура виступає важливим показником професіоналізму сучасного фахівця.

Підвищення вимог до сучасного фахівця, продуктивності професійної праці обумовлює необхідність реалізації теоретичних основ і принципів естетичної діяльності в змісті його професійної підготовки. Важлива роль в змісті цієї підготовки повинна відводитися роботі з формування естетичного смаку як важливої складової професіоналізму, професійної компетентності фахівця та загальної культури особистості. Естетичне бачення дозволяє майбутньому фахівцеві розвивати в собі здатність створювати продукти праці за законами краси. Майстерність, художнє чуття, вправність і натхнення підвищують конкурентоспроможність фахівців на ринку праці. На жаль, в умовах масовості виробництва, поглибленні і розподілу праці під час виготовлення швейних виробів естетичній культурі майбутнього фахівця все ще не надається належної уваги. Вирішення цієї складної проблеми, на нашу думку, полягає в розробці теоретичних основ розвитку естетичної культури і готовності здійснювати професійну діяльність за законами естетики.

В. М. Гнатюк, канд. філол. наук, ст. викл., НУЛП, Львів

ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ФОЛЬКЛОРУ ЯК ЗАСІБ ІДЕОЛГІЧНОГО ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬСТВО

Специфіка фольклору як виду мистецтва й форми суспільної свідомості полягає в тому, що процес виникнення й поширення художніх творів відбувається тут органічно, на основі глибокого засвоєння народних традицій, світогляду, прагнень, духовних цінностей, етичних й естетичних ідеалів. Інші важливі ознаки фольклорних творів – це анонімність та наявність варіантів, що є наслідком усного й колективного характеру художньої творчості в народному середовищі, коли в процесі тривалого побутування артефакта в усній традиції губиться ім'я його першого автора й утворюються варіанти, модифіковані іншими творцями. Широке й довготривале побутування анонімних уснопоетичних творів

у багатьох варіантах про певні суспільні явища, події та особи завжди є свідченням великого значення цих явищ, подій та осіб у житті того чи іншого етносу. Народ складає пісні та легенди лише про те, що є справді важливим для його долі, а оспівуючи певних історчних осіб, він тим самим підтверджує їхню неминущу цінність для всього етносу. Інакше кажучи, фольклор має певну легітимаційну силу – і то набагато більшу, ніж визнання заслуг людини через прославляння її в авторських літературних чи історичних творах або отримання нею вищих позицій в суспільній ієрархії.

Цю легітимаційну силу фольклору збагнули ще європейські культурні діячі доби романтизму. Намагаючись "збагатити" уснопоетичну творчість певних етносів, оповити її ореолом давност,і дехто з них іноді вдавався до власних авторських стилізацій, поширюючи їх як анонімні фольклорні твори. Зокрема, одну з таких фальшивок – начебто народну купальську пісню, опубліковану польським поетом і збирачем українського фольклору Е. Ізопольським викрив М. Максимович [*Максимович, М.* Дні та місяці українського селянина. – К. : Обереги, 2002. – С. 106]. Про свідоме поширення серед українців авторських агітаційних пісень політичного змісту польськими революціонерами говорить і М. Драгоманов [*Драгоманов, М.* Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). – Львів, 2007. – С. 133–135, 177–178].

Масового характеру фальсифікації уснопоетичної творчості набули в Радянському Союзі, починаючи з перших років його існування – і то в усіх національних утвореннях цієї федерації. Щодо України, то тут уже на початку 20-х рр. з'являються псевдофольклорні політично тенденційні пісні, створені поетами-професіоналами для пропаганди комуністичних ідей. З цією метою не тільки складалися оригінальні твори, але й актуалізувалися ("перелицьовувалися") традиційні популярні пісні, широко розповсюджені в народному середовищі. Якщо спочатку ідейно спрямовані і "народні пісні" компонувалися окремими авторами-ентузіастами з власної ініціативи, нерідко відбиваючи їхню щиру віру в комуністичні ідеали, то вже наприкінці 20-х і в 30-х роках розпочалося планомірне масове фабрикування псевдофольклору різних жанрів з метою легітимації режиму в свідомості населення СРСР та нав'язування йому пропагандистських ідеологем. Під такі маніпуляції підводилася й теоретична база. Відомий ще за царату фольклорист Ю. Соколов, який певний час працював і в Україні, висунув абсолютно антинаукову концепцію керування фольклором з метою формування в радянських людей нового, комуністичного світогляду й протидії ідеологічним диверсіям "класових ворогів". Ось як цей автор обґрунтовує потребу "коригування" уснопоетичної народної творчості: "Здійснюючи класове планомірне керівництво літературою, було б непослідовним залишати усну творчість на волю стихії, необхідно, щоб і в усній творчості пролетарська свідомість підкоряла би стихійний процес" [*Соколов, Ю.* Значение фольклора и фольклористики в реконструктивный период : тезисы доклада // Литература и марксизм. – 1931. – № 5. – С. 92]. В іншій статті Ю. Соколов розвинув цю думку далі: "…організоване, планомірне к е р і в н и ц т в о ф о л ь к л о р о м (розрядка автора. – В. Г.) як ідеологічне, так і художнє, диктується самим життям. Випадаючи з поля уваги радянської та партійної громадськості, фольклор нерідко стає гострою зброєю в руках класово-ворожих сил" [*Соколов, Ю.* Природа фольклора и проблемы фольклористики // Литературный критик. – 1934. – № 12. – С. 150].

Ця ненаукова, вульгарно-соціологічна доктрина корелювала з ідеологією тоталітарного режиму, який тоді встановлювався в СРСР, і невдовзі стала панівною в радянській фольклористиці – аж до розпаду цієї держави. Науці про уснопоетичну народну творчість, як і іншим суспільним наукам, було відведено роль служниці в пропаганді комуністичних ідей, рішень партійного керівництва та у формуванні культу особи "вождів".

"Керування" фольклором здійснювалося різними методами, які своєю сукупною дією викривлювали природний хід фольклорного процесу, спотворювали його до невпізнаваності. Порушувалися всі без винятку закони і традиції творення, побутування й поширення уснопоетичних творів, в останні запроваджувалися такі теми й образно-стилістичні засоби, які були абсолютно невластивими віками усталеним нормам і зразкам. Зокрема, "народними" оголошувалися "твори", що не мали варіантів, які ще не встигли відірватися від своїх авторів – у переважній більшості професійних літераторів чи аматорів. З'явилося й таке до того часу нечуване явище, як "групове" складання новотворів – рільничими ланками, бригадами, колективами художньої самодіяльності. Якщо традиційно поштовхом для творення пісні, казки чи легенди було глибоке душевне переживання творця, то в радянські часи удавалися до різних форм "заохочення" народних митців, навчання їх навичок складання "ідейних" творів, проводили з ними курси й семінари. Наприклад, 1939 р. було скликано з'їзд кобзарів, організатори якого поставили перед співцями завдання створити радянський епос і навіть давали поради, як це зробити. Тематика псевдофольклорних творів носила переважно панегірично-апологетичний характер, вони прославляли "вождів", партію, досягнення соцбудівництва, конституцію і т. п. та ще й у виразах, властивих хіба газетній публіцистиці. Побутували ці "новотвори" лише на сцені, у пресі та у відповідних збірниках, а в живому побутуванні – ніколи.

Паралельно ж розвивався справжній фольклор, який піддавав нищівній критиці культи "вождів", колгоспну систему, розповідав про найбільшу трагедію українства – голодомор 1932–33 рр. Ці твори й понині залишаються в народній пам'яті, тоді як величезні гори радянських агіток зникли разом із неприродним суспільним ладом, що їх наплодив.

Н. А. Гончаренко, асп., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ В ДОБУ ПОСТМОДЕРНІЗМУ: СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ОСОБИСТОСТІ, СПІЛЬНОТИ ЧИ СУСПІЛЬСТВА?

Актуальним дослідженням на сьогодні, так і було й буде, є питання ідеології та її значення в житті суспільства. Щодо цього можна спостерігати дискусії як у наукових, так і у світських колах. Адже ідеологія(від грец. "ідея" та "логос" – вчення, поняття про ідеї) слугує інструментом соціальної дійсності, що творить і скеровує історичний поступ модернізації суспільних відносин. Сучасна соціально-філософська теорія зосереджує свою увагу на визначенні ідеології у якості елементу суспільної свідомості. Дійсно, від ілюзорного знання до наукового обґрунтування феномену, ідеологія сприяла прогресивній трансформації суспільства виступаючи важливим елементом системи політичних, правових, етичних, релігійних, естетичних та філософських поглядів. Слушним є зауваження Фредеріка Джеймісона щодо розуміння ринкових відносин у добу постмодернізму. "Проте повернути "ідеології" цей складний спосіб зв'язку з її коренями, зануреними в її власну соціальну реальність, – означає знов відкрити таку діалектику, здійснюючи яку, кожне покоління по-своєму зазнає невдачі. Наше покоління навіть не намагалося цього зробити, а остання спроба –альтюсерівський період – зрештою, розчинилася за горизонтом разом із колишніми ураганами. Тим часом, у мене є враження, що лише так звана теорія дискурсу намагалася заповнити порожнечу, котра виникла після того, як поняття ідеології разом із рештою класичного марксизму було виштовхнуто у прірву" [*Джеймісон, Ф.* Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / пер. з англ. П. Дениска. – К. : Курс, 2008. – С. 297].

Тому, доцільно вирішити питання ролі та місця ідеології у житті суспільства, зокрема в добу постмодернізму. По-перше, постмодернізм слід розуміти як "новий стан розуму", що відповідає новому світогляду науки, політики, культури, економіки й мистецтва. По-друге, постмодернізм не є тимчасовою відмовою від "нормального стану" модерну, оскільки відмовляється від метафори прогресу та принципів розгляду історичної дійсності – раціоналізації, універсалізації, систематизації. По-третє, постмодернізм є станом "постійної мобільності та змін, що не мають чітко визначеного напрямку" та може бути окреслений через метафору фізики в образі броунівського руху. По-четверте, предметом розгляду соціальної філософії виявляється вже не цілісна структура когнітивного поля – суспільство, а спільнота(agency). По-п'яте, простір постмодернізму є неперервним потоком рефлективності, відкритим для дискурсу. "Усе в найбільш зростаючому масштабі головну стратегічну роль серед ресурсів відіграє знання; ріст індивідуально засвоєного знання розширює перелік зразків для монтажу, які можливо реально вибрати. Свобода агента, що оцінена переліком реалістичних виборів, обертається у стані постмодернізму основним виміром нерівності і, таким чином, ставить на карту у конфлікті перерозподільчого типу, що має тенденцію виникати із дихотомії привілегії та деривації; з допомогою тих же знаків доступ до знання, що є ключем до розширення свободи, перетворюється у головний показник соціального положення. Ця обставина підвищує привабливість інформації серед символічних знаків, що користуються успіхом за їхній переконуючий потенціал. Це також сприяє посиленню авторитету експертів, яким довіряють як носіям та джерелам обґрунтування знання. Інформація стає основним ресурсом експертів – вирішальних посередників само монтування", – зазначає польський соціолог З. Бауман [*Бауман, З.* Социологическая теория постмодерна // Человек и общество : хрестоматия / под ред. С. А. Макеева. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – С. 266]. Тому, дослідник пропонує навіть замінити категорію "Суспільства" на категорію "Соціальність".

У зв'язку з цим, сучасне розуміння концепції соціального капіталу як: 1) системи взаємин, що слугує інструментом та моральним орієнтиром захисту особистості у суспільстві; та як 2) культурного компоненту сучасних суспільств потребує узгодження. Для її впровадження у якості стратегії, що знімала б протиріччя "Суспільство-Особистість" необхідно розглянути структуру соціального капіталу на 3-х рівнях: 1) мікрорівні (основна одиниця – індивід,особистість); 2) мезорівні (сім'я, група, корпорація, громада, спільнота); 3) макрорівні(суспільство). Оскільки, говорячи словами С. Б. Кримського, "самоздійснення особистості як ціннісно-смислового універсуму", соціалізація індивіда та інтеграція людини у світову систему міжнародних відносин не можливою без ідеології як явища "самоідентифікації" групи чи спільноти.

Отже, в епоху постмодернізму для остаточного усвідомлення особистістю "меж внутрішньої свободи" необхідне інституційне поєднання тріади "Суспільство-Держава-Економіка". Філософський дискурс щодо осмислення феномену ідеології, що у світлі модернізації суспільних процесів є нерозривним з етикою, релігією, політикою, культурою та мистецтвом, знову наголошує на перегляді ціннісно-нормативних орієнтирів особистості. "Я гадаю, в сучасних суспільних відносинах, за доби індустріальної революції, за доби зростаючої бюрократизації всіх відносин життєвого світу, нам бракує вільного простору: нам бракує сили судження, щоб у застосуванні наших правил – і разом з тим у застосуванні наших гігантських можливостей творення – навчитися сприймати насправді спонтанні імпульси", – стверджує відомий філософ Г. Г. Гадамер [Філософія сьогодні. Розмови з У. Бекком, Г.- Г. Гадамером, Ю. Габермасом, Г. Йонасом, О. Гьофе, Р. Рорті та іншими / пер. з нім. А. Л. Богачова ; за ред. У. Бьома. – К. : Альтерпрес, 2003. – С. 137].

О. В. Гресько, канд. філол. наук, доц., КНУТШ, Київ

СУЧАСНА ІДЕОЛОГІЯ І ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розвінчення міфів і стереотипів минулого

20 років незалежності України є своєрідним екватором на шляху до повного подолання негативних наслідків попередньої політичної системи. Українське суспільство поступово позбувається стереотипів, пов'язаних із тривалим впливом "ідеології" та "пропаганди", що обслуговували радянську систему в ХХ столітті. Однак походження і первинне призначення цих термінів – інше. Наприклад, "пропаганда – діяльність системи ЗМК, спрямована на популяризацію певних ідей у масовій свідомості. Поняття введено Ватиканом, що утворив особливу конгрегацію, завданням якої було поширення віри за допомогою місіонерської діяльності" [*Чічановський, А. А., Старіш, О. Г.* Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем : підручник. – К. : Грамота, 2010. – С. 220].

Зразково відпрацьовані за радянських часів методи та інструменти впровадження ідеології можна застосовувати з метою втілення оновленої системи цінностей, основу котрої становить повага до особистості, прав і свобод людини, відповідальність перед законом і т. д.

Роль і місце соціальних інститутів у формуванні особистості в трансформаційному суспільстві

Спільну систему цінностей на основі свободи, відповідальності, принципів гуманізму, миру і поваги до особистості мають в унісон відстоювати такі соціальні інститути, як: сім'я, церква, навчальні установи, засоби масової інформації (ЗМІ), тощо.

Основні складові оновленої ідеології має об'єднати культура. Адже рівень соціального розвитку кожної людини є прямо пропорційним щодо загального рівня масової культури. Запорукою успішного суспільства, що розвивається в умовах переходу від однієї системи до іншої, має бути сприятлива для позитивного розвитку особистості атмосфера у родинному колі, навчальних закладах та інших соціальних інститутах. "Недооцінка матеріальних засад розвитку культури веде до її однобічного розуміння, що, в свою чергу, деформує уявлення про значення культури в житті суспільства, про роль різних соціальних сил в соціокультурній творчості" [*Губерський, Л., Андрущенко, В., Михальченко, М.* Культура. Ідеологія. Особистість : методолого-світоглядний аналіз. – К. : Знання України, 2002. – С. 14].

Етапу впровадження ідеології на державному рівні мають передувати процеси широкого обговорення оновленої системи цінностей у пресі та визнання чітко встановлених норм і правил співіснування на рівні суспільних відносин. Відповідальність за виконання виховної функції мають нести представники всіх соціальних інститутів. Адже процес становлення, формування особистості – громадянина має бути цілеспрямованим, гармонійним і послідовним.

Цілісність політичної системи як складова сучасної ідеології

Соборність України – це базова складова ідеологічної концепції, реалізація котрої можлива не лише за допомогою таких об'єднуючих факторів, як: державна символіка, територіальна цілісність, єдиний інформаційний простір, а насамперед за умов міжособистісного спілкування, коли представники різних поколінь, верств населення, етнічних спільнот визнають інших людей – громадян країни – такими, якими вони є на сучасному етапі соціального розвитку особистості з їхніми інтересами, потребами і пріоритетами.

В інформаційному суспільстві особистість формується під впливом сучасних технологій, що зумовлюють по-новому сприймати об'єктивну дійсність і реагувати на актуальні події. Чисельність Інтернет-користувачів в Україні збільшується. Кожен громадянин має можливість задовольняти власні інформаційні потреби за допомогою новітніх медіа і соціальних мереж.

Становлення сучасної людини відбувається за умов інформаційної відкритості, взаємопроникнення культур, новітніх методів і форм передачі інформації. Дисбаланс систем цінностей, непорозуміння на рівні суспільної свідомості різних ідеологічних систем часом спричиняють бурхливі дискусії в мережі Інтернет на національному і міжнародному рівнях.

Розмаїття націй і культур, як правило, притаманне ідеологіям тих країн, населення котрих становлять іммігранти і їхні нащадки. З одного боку, в умовах глобалізації це явище набирає популярності в усьому світі, з іншого – навпаки, зміцнює національну свідомість та ідентичність певних кіл і зумовлює створювати спільноти всередині держави з метою самозбереження нації.

Отже, створення і реалізація концепції сучасної ідеології має відбуватися в межах спільного інформаційного простору країни, з урахуванням досвіду минулого, а також розуміння основних місій і завдань соціальних інститутів.

А. П. Гриньків, асп., КНУТШ, Київ

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ В МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

Хоча поняття ідеології досить часто використовується в сучасній науковій літературі, але досі немає загальноприйнятого його визначення. Більш того, вчені теоретики, які займаються даним питанням, взагалі ставлять під сумнів необхідність такого визначення. Для того, щоб уникнути суперечностей чи непорозумінь, на наш погляд необхідно з'ясувати що є ідеологією. Тому, ми визначаємо ідеологію, як сукупність поглядів, які ґрунтуються на спільних світоглядних передумовах і систематизованих видах чи типах ідеології (політичні, правові, релігійні та ін.), які повинні відображувати об'єктивні матеріальні відносини.

Відомо, що масова культура є похідною від індустріального суспільства. Її появі передував розвиток кінематографу, звукозапису, звуковідтворення, радіо, телебачення та інших засобів масової інформації. Вони об'єднують людей у соціальне і культурне ціле, ставши в сучасному світі носіями культури, формуючи у мас людей стандартні смаки і форми "культурного споживання", поширюючи шаблони масової культури і в привілейованих, і в малозабезпечених верствах населення. Для цього сучасні можливості ЗМІ безмежні, супутниковий зв'язок та Інтернет здатні донести інформацію про події у світі мистецтва та культури до мільйонів людей в десятках країн світу.

Стосовно ідеології як елементу в системі масової культури, слід зазначити, що вони є складним і неоднозначним явищем яке показало свою здатність до трансформації під впливом соціокультурних, технічних та інших чинників. Її надзвичайна мобільність, гнучкість, відкритість до викликів суспільства зумовила поширення в сучасному соціумі.

Дослідження ідеології як феномену масової культури передбачає з'ясування її структури, а також ролі в житті суспільства. Ідеї, погляди є структурними елементами, які логічно пов'язані між собою в системі яка і є ідеологією. Їхній зв'язок, зазвичай, стійкий і зберігається протягом визначеного часу.

Масова культура є засобом, інструментом трансляції різних типів ідеологій. Проте слід вказати на те, що в масовій культурі відбувається реалізація власних ідеологічних функцій. Вона полягає в тому, щоб надати "масовій людині" зрозумілих для неї і потрібних їй схем інтерпретації, пояснення того що відбувається в суспільстві, наведення на прийняття рішень, організації проектів і плану дій. Якщо говорити про критичну точку, то безумовне домінування ідеологічної функції в масовій культурі формує таке розуміння художнього твору, як у автора так і в його читача, глядача, що сприйняття його спрямоване не на створення власної позиції для події яка описується, а на наслідування абсолютної норми поведінки.

Варто зазначити що, на думку багатьох вчених сучасна масова культура перш за все є засобом пропаганди окремих ідеологій, цінностей, норм життя. Для трансляції і поширення ідеологій важливим є те, що масова культура звертається до широкої аудиторії, апелює до спрощених смаків.

Сприятливим ґрунтом для поширення різних типів ідеологій є й те, що у цих умовах настільки ж актуальними стали й завдання стандартизації соціокультурних установок, інтересів і потреб основної маси населення, інтенсифікації процесів маніпулювання людською особистістю, політичною поведінкою, ідеологічними орієнтаціями, споживчим опитуванням на товари, послуги, власний імідж і т. п. У колишні епохи монополія на такого роду керування свідомістю в більш-менш масовому масштабі належала церкві й політичної влади. У Новий час у суперництво за людей вступили також приватні виробники інформації, товарів і послуг масового споживання. Усе це зажадало зміни механізмів загальної соціалізації й інкультурації людини, що підготовлюють особистість до вільної реалізації не тільки своєї продуктивної праці, але й своїх соціокультурних інтересів.

Сама ж масова культура підкорюється ідеологіям й матеріальним запитам. У моменти кризи культури відбувається її розщеплення й внутрішня боротьба. Іноді говорять про творчу культуру і споживчу. Остання і є масова культура, тому що маса може лише споживати. Оскільки ідеологія навмисно знижує свій духовний рівень, щоб бути зрозумілою всім, і, домагаючись цього, то найбільше пов'язана з матеріальною дійсністю, що є головним джерелом.

В деякій мірі можна стверджувати, що масова культура створює власну ідеологію метою якої є споживання, тобто, масова культура – це перш за все культура споживання.

"Масову культуру" називають по-різному: розважальним мистецтвом, мистецтвом "анти-втоми", напівкультурою. Ця культура демократична, вона адресована людям без відмінності класів, націй, рівня бідності й багатства. Крім того, завдяки сучасним засобам масової комунікації людям стали доступні багато здобутків мистецтва, що мають високу художню цінність.

Суб'єкти ідеологічної діяльності бачать своє завдання в тому щоб робити ідеологію доступною і привабливою для тих чи інших соціальних груп, привернути як можна більше прихильників, сформувати визначені переконання і поведінку. Таким чином масова культура надає всі інструменти для реалізації згаданих завдань, тому що масова культура, враховуючи всі ці особливості свідомості, надає продукцію, яка легко сприймається, дозволяє зануритися в світ мрій та ілюзій, створює враження звертання до конкретного індивіда.

Ідеологія в масовій культурі може виконувати функцію "прихованого" програмування інтерпретацій соціальної реальності, коли сприйняття подій, і їх оцінка задаються зовні, але при цьому здійснюються самими суб'єктами соціальних відносин. ідеологія виконувала і виконує задачу самозбереження суспільства, захисту його соціальної організації.

Ідеологія як носій інтегративної функції культури, як її "центр" – вкрай нестійке утворення. Можна сказати, що в чистому вигляді ідеологія – це маска культури, псевдокультура. Однак складність розпізнавання "фальшивості" ідеології як культурного утворення пов'язана з тим, що ідеологія в переломні, екстраординарні періоди розвитку суспільства, як правило, вступає в союз з утопічною свідомістю; в "нормальні", спокійні періоди ідеологія "підключається" до філософії, мистецтва, моралі, релігії, прагнучи поглинути їх.

Отже, інтегруючись з культурою, ідеологія стає стійким комунікаційним фоном соціальних взаємодій. Ідеологічні орієнтири, винесені за рамки конкретної ситуації, виявляються тільки зовнішнім фоном. Таким чином, будь-яке ідеологічне завдання функціонує в масовій культурі, відносно споживача, як зовнішній еталон, як пропонований спосіб символічної поведінки, яка може стати умовою розв'язання окремих завдань. Ідеологія стає інструментом вирішення чітко окреслених завдань, а масова культура з її ситуативністю, фактичністю – матеріалом, полем для безпроблемного існування ідеології.

В. В. Дайнеко, канд. філос. наук, проф., КІМВ, Київ,
Н. О. Плахотнюк, канд. філос. наук, КІМВ, Київ

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ ПРОСТОРІ МІФОЛОГІЗАЦІЇ РЕАЛЬНОСТІ

Наше суспільство, писав Р. Барт, є привілейованою сферою існування міфічних значень. Це явище він блискуче продемонстрував у роботі "Міфології", 1957 року.

Кожен прояв міфу, яким може бути слово, дискурс, реклама, фільм чи фотографія формують ідеологію суспільства і впливають на формування політичних поглядів особистості, її самооцінки та культурних цінностей. В цьому відношенні можна виділити декілька культурологічних напрямків впливу (чи нейтралізації впливу) на формування особистості.

- міфологічна обробка" фактів, як зручна форма ідеологічної інверсії, в результаті чого відбувається перетворення антифізиса в псевдофізис, більше того, це розповсюджується на всі рівні комунікації;
- міф являє собою деполітизований дискурс, що є прихованим способом створити світ без протиріч, елімінувати будь-яку діалектику;
- ідеологічне спрямування дискурсу і формування світогляду особистості досягається завдяки підміні понять, тим самим, створення міфу чи зовсім нівелювання явища (наприклад, робота перекладача, французького репортера, українського редактора, спіч-райтера різних російських політиків, які по-різному називають чеченських повстанців);

- використання різних форм мови: міфічної, неміфічної та навіть антиміфічної, що створює ефект демістифікації;
- функціонування в мовному просторі великої кількості слів-міфів, які, з одного боку є частотними, з іншого боку, значення яких більшість людей не знає (демократія);
- спроба апелювати до архетипів культури, наприклад, в Україні до архетипу Слова.

О. І. Ковнір, ХМУРП, Херсон

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ МОРСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ І–ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

Як відомо, зміни в політичній культурі суспільства можуть здійснюватися трьома шляхами. Насамперед – це підтримка та збереження існуючої політичної культури. Другий шлях полягає в перетворенні та переробці політичної культури, що зумовлений змінами, які відбуваються в усіх галузях суспільного життя. Третій шлях реалізації суспільного рівня політичної соціалізації полягає в створенні нової політичної культури.

Нинішній етап розвитку українського суспільства, що характеризується продовженням трансформаційних процесів у сфері суспільних цінностей та ідеалів, породжує серйозні модифікації глибинних взаємовідносин людини з державою, владою, політикою і призводить до значних змін у формах становлення політичної культури особистості. У молодіжному середовищі триває переоцінка суспільних та культурних цінностей попередніх поколінь. Відтак переривається наступність і послідовність передачі соціокультурного і політичного досвіду, що призводить до ціннісно-нормативної кризи та ідеологічного вакууму. Ці обставини спонукають до підвищення уваги суспільства до молодої людини як суб'єкта соціально-політичного буття, насамперед – студіюючої молоді [*Бебик, В. М., Головатий, М. Ф., Ребкало, В. А.* Політична культура сучасної молоді. – К. : А. Л. Д., 1996. – 112 с.].

Проблеми розвитку політичної культури української молоді, у тому числі й студіюючої, під кутом зору узагальнювальних політико-психологічних характеристик індивіда, ступеня його політичної розвиненості, уміння реалізувати політичні знання у межах нинішньої політичної системи досліджують такі вчені, як В. Бебик, М. Головатий, Є. Головаха, Л. Карамушка, М. Корнєв, В. Лісовий, Н. Паніна, Ю. Пахомов, В. Ребкало. Акцент на національній культурі, національному характері та менталітеті ставиться у працях Л. Нагорної, М. Пірен, О. Рудакевича. Власне психологічні чинники процесу формування політичної культури особистості через аналіз процесу її політичної соціалізації, політичної ідентифікації досліджуються у розвідках Н. Гедикової, Н. Дембицької, М. Катаєвої, С. Макеєва, В. Москаленко, А. Надточія, В. Циби, Н. Юрій [*Білик, М.* Особливості формування політичної культури сучасної молоді // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 96–105].

На підставі теоретичного аналізу наукового доробку західних та вітчизняних дослідників, систематизації їхніх підходів у цілісну структуру процес формування політичної культури особистості можна визначити як усвідомлення та засвоєння соціально-політичних норм, принципів, відносин (суспільної свідомості загалом), інтеріоризації їх у власні, особистісні психологічні структури політичної свідомості з урахуванням соціально- та індивідуально-психологічних властивостей особистості, а також відтворення цього нового рівня самосвідомості у різних формах політичної поведінки та самоактуалізації з метою реалізації себе як дієвого суб'єкта суспільно-політичної діяльності [*Остапенко, М. А.* Політична культура сучасної студентської молоді в Україні (на прикладі вузів м. Києва) : Автореф. дис. … канд. політ. наук: 23.00.03 / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 19 с. – http://www.lib.ua-ru.net/inode/17692.html].

У процесі написання дисертаційного дослідження нами, з використанням попереднього наукового доробку, було розроблено рекомендації щодо вдосконалення механізму формування політичної культури курсантів вищих морських навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації. Серед них, зокрема, такі: 1) слід створити умови у виші для включення курсантів в "інформаційне суспільство", що є складовою "глобального громадянського суспільства, що складається"; 2) курсанти мають включатися в роботу реально функціонуючих громадських організацій, що сприяють не імітації громадянської активності, оскільки така імітація ускладнює формування "соціального агента" громадянського суспільства – відповідального і вільного індивіда; 3) у своїй професійній діяльності викладацький склад повинен сприяти формуванню політичної і громадянської компетентності майбутніх фахівців морського флоту, вибірковості в перегляді телевізійних програм, умінню аналізувати матеріали ЗМІ, у сфері публічного спілкування – володінню функціональними особливостями публіцистичного стилю; 4) у виховній роботі виробляти пошану до державної символіки, до найважливіших державних і політичних

інститутів; 5) особливої уваги слід надавати індивідуалізації курсантів; 6) новою тенденцією мають стати зміна ролі ЗМІ у формуванні політичної культури курсантської молоді і перерозподіл ресурсів на користь політичних партій; 7) ЗМІ повинні сприяти формуванню образу нового сучасного позитивного "героя"; 8) слід розробити методику визначення цінності інформації, що сприяє формуванню політичної компетенції (цінність інформації, на нашу думку, повинна визначатися можливістю її використання в навчальній і професійній діяльності); 9) досягати активного використання в навчальному процесі духовного потенціалу суспільства, усієї сукупності знань і досвіду зі сфери духовної і духовно-практичної діяльності (наука, мистецтво, управління, виховання, освіта тощо), а також зі сфери практичної діяльності (виробництво, соціальна сфера, сфера послуг тощо); 10) у процесі професійної діяльності орієнтувати курсантів на створення суб'єкт-суб'єктних відносин в масовому інформаційному процесі: відносин рівноправної співпраці, партнерства, спільного обговорення проблем, що дають можливість кожному учасникові соціальних дій вести обговорення гострих питань, сприяти колективному виробленню рішень [*Бушуева, Е. В.* Механизм формирования политической культуры студентов: Автореф. дис. … канд. полит. наук: 23.00.02 / Поволжская академия государственной службы. – Саратов, 2007. – 25 с. – http:// www.dissers.info/abstract_63737.html].

Таким чином, рівень сформованості політичної культури курсантів вищих морських навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації визначається ступенем розвитку їхньої політичної свідомості (наявністю впорядкованої структури її ідейно-політичних настанов, значною вагою політичного рівня в структурі ціннісних орієнтацій) та характером її дієво-практичної реалізації, що свідчить про сформованість особистісного стилю їхньої політичної самоактуалізації [*Кальниш, Ю. Г.* Державно-управлінські механізми сприяння формуванню політичної культури громадянського суспільства в Україні. – http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/ Politology/2005_31/31–35.pdf].

А. В. Коломоєць, здобувач, ДонНУ, Донецьк

ВИКОРИСТАННЯ СИМВОЛІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В ЯКОСТІ ІНСТРУМЕНТУ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

На сьогоднішній день поняття ідеології досить поширено використовується для опису сучасного стану суспільних систем, однак при цьому ми маємо різноманітні контексти розуміння цього терміну: від марксистського до постмодерністського. Якщо розглядати ідеологічний вплив через призму використання символічного насильства (нефізичної форми тиску, яка здійснюється при несвідомій згоді об'єкта насильницького акту), то більш адекватною за сучасних умов розвитку суспільства виявляється поструктуралістське та постмодерністське розуміння даного поняття [*Дронов, А.* Сверхэффективность ирреального: понятие идеологии в контексте дискуссий о постмодерне // Бренное и вечное: социально-мифологические и политософские измерения идеологии в "массовых обществах" : материалы Всерос. науч. конф. 9–10 октября 2007 г. – Великий Новгород, 2007. – С. 100–104].

Будь-яка ідеологія представляє приватні інтереси, маскуючи їх під інтереси універсального характеру, які притаманні всім соціальним групам суспільства. При цьому пануюча культура виконує принаймні дві загальні функції:

- реальна існуюча інтеграція пануючого класу, спільноти, верстви: забезпечується пряма комунікація між його членами, відрізняючи їх, таким чином, від всіх інших класів, спільнот, верств;
- хибна інтеграція суспільства в цілому, а тому демобілізація підлеглих класів, спільнот, верств, а також легітимація встановленого порядку за допомогою встановлення відмінностей і легітимація цих відмінностей. Пануюча культура здійснює цей ідеологічний ефект, приховуючи функцію розділення та видаючи за неї функцію комунікації: "Культура, що об'єднує (медіум комунікації), є культурою, що роз'єднує (інструмент розрізнення), яка легітимізує відмінності, змушує всі інші культури (позначені як субкультури) визначатися в залежності від їх дистанції від пануючої культури", – як стверджує французький соціолог П. Бурд'є [*Бурдье, П.* О символической власти // Социология социального пространства. – М. : Ин-т экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 2007. – С. 92].

Різні класи, спільноти, верстви постійно є включеними в символічну боротьбу за право нав'язування визначення соціального світу в тому контексті, який найбільшим чином відповідає інтересам цього класу, спільноти, верстви. При цьому ідеологічні позиції пануючих завжди спрямовані на укріплення віри в легітимність пануючого класу, спільноти, верстви (ця боротьба здійснюється в основному через символічні конфлікти).

Ідеологічні системи – це засоби панування, які виробляються з метою боротьби за монополію легітимного ідеологічного виробництва. В них відтворюється, в невпізнаному вигляді, структура поля соці-

альних класів. Структура та найбільш специфічні функції ідеологій пов'язані із соціальними умовами їх виробництва та функціями, які вони виконують для спеціалістів, що конкурують за монополію компетенцій, та для не-спеціалістів. Слід пам'ятати, що ідеології своїми характеристиками зобов'язані інтересам пануючого класу, спільноти, верств, а також специфічним інтересам тих, хто їх виробляє.

Саме ідеологічна функція поля ідеологічного виробництва виконується майже автоматично, базуючись на структурній гомології між полем ідеологічного виробництва та полем боротьби класів (спільнот, верств). Таким чином виконується також ідеологічна функція пануючого дискурсу, що прагне нав'язати сприйняття встановленого порядку як природнього за допомогою замаскованого вселяння систем класифікації та ментальних структур, що є підігнаними до соціальних структур [Там же. – С. 95]. При чому дане вселяння не визнається як таке, а отже відбувається несвідомо для тих, на кого спрямовано.

Також як і П. Бурд'є, інший французький соціолог і культуролог – Ж. Бодрійяр – не погоджується з марксистами у тому, що ідеологія є формою хибної свідомості. Він вважає, що ідеологічний дискурс до-свідомий, він досягає вищої раціоналізації, підпорядковуючи собі всі рівні знаків і символів, через які здійснюється символічне насильство. Таким чином, в сучасній постмодерністській реальності не існує вже ідеології, а існує тільки її симуляція, тому що знаки та символи зовсім відірвалися від своїх референтів, відтворюють і транслюють змісти, які неадекватні реальним подіям, здійснюючи, таким чином, соціальний контроль [*Бодрійяр, Ж.* Симулякри і симуляція / Ж. Бодрійяр. – К. : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2004. – 230 с.].

Таким чином, ідеологічний вплив є невід'ємною частиною владної структури, який впроваджує інтереси панівної верхівки, використовуючи заради цього символічне насильство. Пануючі ідеології відтворюють соціальні відносини панування та підкоряння, культивуючи ідеї природності та неминучості цих станів. Репрезентація ідеології відбувається у комунікативних процесах. У повсякденному спілкуванні ідеологія стає для населення знайомою та звичною, а ідеологічні репрезентації упізнаються, інтерпретуються, редагуються та використовуються у конструюванні повсякденного життя.

О. В. Костюк, канд. філос. наук, ст. викл., НУБіПУ, Київ

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ ОСВІТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Проблема ціннісних орієнтацій молоді перманентно актуальна як для наукових пошуків так і для суспільства в цілому. Насамперед це пов'язано з самою сутністю категорії молодь, адже основний етап соціалізації спрямований на молодих людей. Крім того завжди є актуальними питання "деградації" чи розвитку молоді як соціальної групи здатної до засвоєння ціннісних орієнтацій та формування адекватної, щодо традиції життєвої позиції.

У молоді 17–18 років основні моральні максими та світоглядні постулати якщо не відкрито, то латентно присутні. У даному контексті постає проблема ролі вищих навчальних закладів у формуванні ціннісних та світоглядних орієнтирів студентства.

Особливість питання полягає у тому, що молодь на системному та науковому рівні стикається з філософською проблематикою на етапі, коли основні переконання сформовані та перебувають на стадії закріплення або навіть поширюються серед оточуючих. Безумовно що дана система цінностей сформувалася під впливом сім'ї та соціально активного оточення (друзів, знайомих, засобів масової інформації та інше).

Сучасний західний світ розбудував специфічну ціннісно-світоглядну систему у вигляді ліберальної ідеології, яка базується та індивідуальній свободі, толерантності та рівності перед законом. У межах такої системи держава через освіту не має тотального та виключного права формувати життєві позиції індивідуума. Цікавий момент – людина отримує громадянство від народження, а не внаслідок певної послідовності виховних дій. Цим держава формально визнає індивідуальну свободу громадянина від народження, а отже позбавляє себе монополії на виховання громадян.

Якщо далі слідувати за ліберальними постулатами, то вища освіта повинна надавати знання, а не тлумачення цих знань з точки зору лише однієї світоглядної та морально-етичної позиції. Відповідно виховний процес у стінах вищої школи є атавізмом, адже він не є сутністю даної форми освіти. Більше того виховний процес в межах ВНЗ може мати негативний аспект оскільки може прийти у протиріччя з системою виховання певної сім'ї (маються на увазі етнічні, релігійні, світоглядні та інші традиції) у якій відбувалась соціалізація індивіда. Тому інститут вищої освіти у західному світі є автономним від класичної системи виховання, адже виховання носить суб'єктивний характер. Наголос робиться на поширення наукових знань, що володіють вищим ступенем об'єктивності та істинності.

Поширення та продукування відповідних знань серед студентства є головною функцією вищого навчального закладу, виходячи з сучасної наукової та ідеологічної парадигми. Звісно є дискусійним питання про панування лібералізму як ідеології, однак в контексті даного дослідження лібералізм розуміється як метаідеологія, що базується на принципах індивідуальної свободи, толерантності, рівності перед законом, які є складовими частинами в тій чи іншій міри конкретно-історичних ідеологій сучасності (соціал-демократія, консерватизм, лібералізм).

Особлива специфіка притаманна викладанню гуманітарних чи філософських дисциплін (філософія, логіка, етика, естетика, політологія, релігієзнавство, соціологія та інші). Справа в тому, що ці дисципліни фактично структурують, оновлюють та верифікують знання молоді про соціальний та внутрішній (особистісний) світ. Саме ці дисципліни можуть безпосередньо впливати на життєві позиції, ціннісні та світоглядні орієнтації молоді.

Окремо слід зазначити, що ціннісні орієнтації молоді за останні десятиліття змінилися. Дослідження на теренах бувшого Радянського Союзу 60-х, 70-х. 80-х років показують що молодь розподіляла життєві цінності за наступною ієрархією: корисна та цікава робота, освіта, сімейне щастя. Вже в 90-х роках на перше місце стали задовільні житлові умови, пізніше пріоритет отримали сім'я та наявність друзів [Молодёжь Украины: ожидания, ориентации, поведение / под ред. В. Е. Пилипенко. – Киев : Наукова думка, 1993].

Сучасні дослідження вказують на пріоритетність наступних цінностей: здоров'я, сім'я та високооплачувана робота. Є очевидним, що життєва *позиція молоді* не зазнає кардинальної деградації. Однак є тенденція зміни пріоритетів.

Класичне викладання гуманітарних дисциплін не є ефективним з точки зору формування життєвої позиції студента, оскільки вимагає від студента соціальної адаптації до позиції, яку викладають у стінах вищих навчальних закладів. Така форма поширення знань зустрічає спротив студента, який вже пройшов соціальну адаптацію до середовища(сім'я, друзі і т. д.). Таким чином засвоєні знання як правило не інтеріоризуються, а відкидаються як не потрібні для практичного життя.

Перспективним шляхом формування життєвої позиції студентської молоді може бути виклад матеріалу, що базується не на відтворенні знань, а на їх застосуванні до практичного мислительного процесу. Перевірка знань студента має бути заснована на вирішенні творчих завдань, проблемних ситуацій на основі запропонованого понятійного апарату. Прикладом таких завдань можуть бути наступні: у чому полягає сенс життя? (відповідь обґрунтуйте); побудуйте доцільну для України модель республіканського правління; Таким чином у процесі навчання студент буде змушений обґрунтувати отримане знання через залучення до процесу його верифікації, що сприятиме інтеріоризації отриманих знань.

Отже на сучасному етапі при формуванні життєвої позиції студентської молоді слід враховувати її ступінь соціалізації на момент вступу до навчального закладу, здійснювати виховний процес не через імперативне (зовнішнє до суб'єкта) просвітництво, а через засвоєння студентом знань про людину та суспільство на основі інтеріоризації, тобто включення отриманих знань до життєвої позиції та ціннісних орієнтацій молоді.

А. С. Куксенко, студ., КНУТШ, Київ

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Національна ідея, попри велику кількість трактувань цього поняття, більшістю дослідників визначається як форма національного самоусвідомлення і національної ідентифікації на міжнародній арені, чітке розуміння цінностей, інтересів та орієнтирів нації.

Перші зародки поняття національної ідеї з'явилися ще в Стародавньому Світі і пов'язувалися з вірою в "богообраність" певного народу. В такому разі, ця ідея виступала як консолідуючий чинник суспільства, слугувала вираженням престижу держави, або знаменом боротьби в часи негараздів чи військових поразок. Саме національна ідея дозволяла протистояти асиміляційним процесам в часи втрати державної незалежності.

Якщо говорити про українську націю, її менталітет та самоідентифікацію, то тут не може не насторожувати розбіжність в поглядах на українську національну ідею. Навіть зараз, після здобуття Україною самостійності, велика частка суспільства вважає, що в нашій державі так і не було сформульовано національну ідею, не визначено, в якій площині лежатиме її практична реалізація, хто стане носієм і виразником цієї ідеї, які шляхи її пропагування і популяризації.

Безумовно, відсутність єдності в підходах і визначеннях дає простір для різноманітних спекуляцій, політичних маніпуляцій. Так, наприклад, штучно інспірована ідея "розколу" на Схід і Захід, яка акти-

вно обіграється під час виборчих кампаній і обговорюється в ЗМІ, аж ніяк не сприяє посиленню національної єдності.

"Ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомости, мотивуванням своєї волі" [*Бубер, М.* Народ и его земля // Бубер, М. Избранные произведения : пер. с нем. – М. : Книга, 1979. – С. 257–345].

Чітке і логічне формулювання національної ідеї можливе лише тоді, коли в суспільстві велика увага приділяється історичній пам'яті, руйнуванню застарілих стереотипів, формуванню неупередженої оцінки минулого і сучасності. На нашу думку, саме продуманий підхід до виховання національно свідомої особистості – це той базис, на якому ґрунтується поява патріотично налаштованого покоління, здатного консолідувати суспільство і державу навколо життєздатної і могутньої ідеї. Адже ще Ф. М. Достоєвський писав, що без великої ідеї неможлива ні велика людина, ні велика нація.

Для формування такої ідеї, яка була б здатна зберегти національну ідентичність держави в умовах глобалізованого світу, необхідно враховувати виклики сучасності. На тому динамічному рівні, на якому зараз знаходиться світ, дуже неповороткими і нежиттєздатними видаються законсервовані ідеї, що ґрунтуються на застарілих підходах і тлумаченнях історичних подій.

Винятково важливою сторінкою історії українського народу стало XX століття, і лише недавно перейшовши рубіж нового тисячоліття, досить важко, але край важливо осягнути всю складність цього періоду. Шовіністичні стереотипи чи упередження стосовно представників інших націй – це така ж крайність, як, скажімо, повна пасивність в громадському, політичному, націотворчому житті, чи, навіть, зневага до власного народу, його історії, культури, мови. Саме від спотвореного бачення минулого бере свої корені викривлене сприйняття сучасності. Український народ має багату та неоднозначну історію, в якій переплелись як здобутки, так і прорахунки. Так, зокрема, історія XX століття обагрена кров'ю, але зациклившись на непримиренності і обмежившись однозначним підходом до оцінки цього періоду, ми загрожуємо втратити ту міцну історичну опору, яка б дозволила рухатись вперед, розвиватись українській державі і нації. Ось чому для кожної окремої особистості важливим є виважений і незаангажований підхід до оцінки окремих аспектів історичного становлення нашої держави, подолання категоричності та однобокості в підходах. Під час боротьби за українську незалежність в 20-х рр. XX століття, в роки діяльності ОУН-УПА було допущено чимало помилок і прорахунків, але лише прийнявши їх і винісши з них певні уроки, можна скинути ланцюги нерозуміння та непрощення, етнічної ворожнечі та світоглядних штампів. Суперечки, пов'язані з оцінкою діячів цього періоду видаються вкрай безпредметними, адже в більшості своїй вони відштовхуються від антагоністичних "герой-зрадник", при цьому заперечуючи багатовимірність людської особистості та складність історичної епохи. Тому, на нашу думку, в освітньому процесі варто обмежитись історичним фактажем без нав'язування молодому поколінню будь-яких упереджень. Це дозволить кожному сформулювати власне бачення кожного історичного періоду, непростого й суперечливого процесу становлення української держави. А вже маючи таке підґрунтя, можна говорити про потужну національну ідею, яка має під собою міцне, здорове коріння історичної пам'яті та поваги до предків з усіма їх невдачами та перемогами.

Т. В. Легкун, асп., КНУТШ, Київ

НАУКОВЕ ТА РЕЛІГІЙНЕ ЗНАННЯ В ІДЕОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Сучасні процеси глобалізації як домінуючої тенденції сьогодення актуалізують проблему співвідношення наукового і позанаукового знання. Основним спрямуванням такого співвідношення є розгляд гуманітарних проблем, зокрема тих, що стосуються використання техніки та технологій в різних сферах людського буття.

Як наукові, так і позанаукові вчення ставлять перед собою мету досягти визнання того, щоб їх вчення могли відігравати роль ідеологій знання. Ідеологія позанаукових знань в будь-яких формах її прояву – є людино- і етноцентричнаою. Тому такі знання характеризує плюралізм, різноголосся та суб'єктивізм. Ідеологія суб'єктивно-практичного позанаукового знання має бути спрямована на утвердження обов'язку суб'єкта перед іншим суб'єктам, сприйняття іншого як своєї суб'єктивності. У такий спосіб суб'єктивне стає універсальним, тотальним, водночас і толерантним, а не агресивним.

Особливо сутнісний вплив на розвиток науки мали релігія та філософія, глибоко між собою пов'язані, хоч їх зв'язок не завжди гармонічний. Наука бере свої початки з філософії – досить згадати античну науку – що протягом багатьох віків живилася із філософії:гіпотези,логіко-методологічні принципи. Наука знаходилася до релігійної свідомості певного історичного часу у відношенні притяган-

ня – відштовхування. Як наука, так і філософія є раціональними формами пізнання навколишнього світу й осмисленням людського досвіду, а тому з необхідністю включають критичну складову. В перехідні епохи історії, у зв'язку зі зростанням необхідності в саморефлексії ця компонента настільки посилюється, що виникає зворотне уявлення про полярну протилежність науково-філософського і релігійного світогляду. Складається твердження, що вони взаємно виключають один іншого.

Однак, не дивлячись на добре відомі історичні приклади (наприклад, відношення Г. Галілея з католицькою церквою) взаємозалежність релігії, філософії і наукового пізнання набагато глибше, ніж це представлено у стереотипах, що склалися. Аналіз цього взаємозв'язку дозволяє звернути більшу увагу на розвиток науки, дозволяє розширити коло питань, які виникли через односторонньо-позитивістський підхід до історії наукового пізнання.

В історії існувала й нині існує множинність релігійних вірувань і вчень, які складали духовну основу релігійних общин, церков, в яких знаходять своє відображення несхожі типи релігійного досвіду, серед яких і такі, що різко протиставляють віру розуму. Однак в цілому відношення між релігійним досвідом і мисленням, що пізнає, отримало послідовне осмислення. Будь-яке релігійне вчення, щоб говорити про Бога, використовує *слово*, *логос*. Як пише візантійський богослов св. Григорій Палама, релігійному проповіднику і учителю "потрібно і слово, при чому звісно, таке, щоб можна було його виголошувати, а також мовне мистецтво, якщо прагнемо не лише зберігати знання, але й користуватись ним і викладати його; потрібна різноманітна матерія розмірковування, доказова основа і порівняння на прикладі світських речей…" [*Св. Григорий Палама*. Триады в защитусвященно-безмолвствующих. – М., 1995. – 105 с.].

Із зміцненнм наукового погляду на світ релігія все більше витісняється із області раціонального в область ірраціонального і розуміється як ірраціональна надособистісна сила. Таким чином, проблему раціональності стосовно теми "наука і релігія" неможливо вирішити, так сказати в загальному виді, оскільки не лише типи релігійного досвіду, але й історичні типи наукової раціональності досить сильно між собою різняться. Необхідний конкретно-історичний, ідеологічний аналіз як релігії, так і науки, щоб визначити, які форми зв'язку і взаємозв'язку можуть існувати між ними.

Як вважає Л. Маркова, в ті моменти наукової діяльності, коли вчений відсторонюється від філософії, коли вона йому заважає, він часто спирається на релігію, на релігійне відношення до світу. Релігія слугує йому опорою в таких випадках, допомагає орієнтуватись у світі і виправдовувати своє існування як вченого. Релігія не відповідає на питання про істинність чи неістинність наукових теорій, які вирішують задачу про налаштування світу. Якщо наука дивиться на світ так, якби він був вічним та незмінним, без будь-якої зацікавленості питанням про мету світу, то релігію цікавить, як світ був створений і з якою метою. Саме в такому напрямку проходить розмежування між наукою та релігією, можна говорити про їх байдужість до проблематики одне одного [Философско-религиозные истоки науки. – М. : Мартис, 1997. – 319 с.].

Але вчений не байдужий до релігії, вона йому потрібна. Погодимося з Л. Марковою щодо фундаментальності засад таких взаємин:

1. Філософія ставить вихідні начала під питання, вічно дискутує на їх рахунок, філософія річ ризикована, вона ставить розум на межу сумнівів. Вчений, однак, не може працювати на базі такої невизначеності, йому необхідна стійкість, і саме релігія дозволяє йому вірити в достовірність начал. Для нормального наукового дослідження така віра в основи дуже суттєва.

2. Вчений відноситься до світу як до того, що вже явне, тобто існує. Коли світ сприймається вченим через його органи відчуття, йому важко бути впевненим, що це не ілюзія, не міраж, що світ існує не лише для нього, для його людського сприйняття. Релігійна істина – у творенні світу, в цілі цього творення. Світ створений, значить він існує. Така релігійна віра в існування світу як створеного допомагає вченому в його діяльності. Світ існує не лише для нього, але і для Бога, що означає, він дійсно є.

3. Коли вчений пізнає світ розумом, йому важливо, щоб світ не був хаосом, потрібна інтуїтивна впевненість в тому, що світ гармонійний. Світ не просто є, але він вибудований у відповідності до закону. Така космічна релігійність полегшує життя вченому. Для самого існування науки важлива релігійна впевненість в існування світу, в його гармонійності та стійкості начал, в його пізнаванності. Чи означає це, що слабне роль філософії? Ні, не означає, "коли наука доходить до сумніву в своїх началах, там роль філософії ніхто не замінить" [Там же].

Наука і релігія прагнуть виступати як рівноправні елементи конструювання культурної реальності, в межах якої вони співіснують. І якщо на перший погляд, достатньо поверховий, науковий і релігійний типи свідомості здаються протилежними, то при більш глибокому ідеологічному аналізі стає зрозумілим, що у розгляді фундаментальних проблем вони доповнюють і зумовлюють одне одного.

Як вважають богослови, віра загострює внутрішній зір і просвіщає розум, дозволяючи йому помітити в різноманітності подій присутність провидіння. Людина, освічена світлом розуму, може знайти

свій шлях, легко пройти його, уникаючи перешкод, і досягти мети, якщо правильно впорядкувати свої пошуки в області віри. Отже, не можна розділити віру і розум, не позбавивши людину можливості належним чином пізнати саму себе, світ і Бога. Енцикліка Іоанна Павла II розпочинається словами:"Віра і розум – це як два крила, на яких людський дух підноситься до споглядання істини, бо Сам Бог вклав в розум людей прагнення до пізнання істини, а також до пізнання Його Самого, щоб люди, пізнаючи та люблячи Його, змогли найти повноту істини про себе самих" [Энциклика "Вера и разум" (FidesetRatio) Его Святейшества Папы Римского Иоанна Павла II [Текст] / ИоаннПавел II (Папа Римский). – М. : ИздательствоФранцисканцев, 1999. – 150 с.].

Все, що є об'єктом нашого пізнання, стає частиною нашого життя. Дійсно, як зрозуміло з вищевикладеного, католицька церква вважає, що релігія здатна і повинна допомагати науці в пізнанні істини. Центральний пункт сучасної релігійної доктрини, полягає тому, що церква визнає роль розуму (науки) в пізнанні істини, але вважає, що досягти повноти розуміння істини про людину і навколишню її реальність (видиму та невидиму) тільки розумом неможливо. Потрібно крім розуму ще й Одкровення, бо істина, осягнена через філософське розмірковування й істина Одкровення не переплутуються, як і жодна з них не робить іншу зайвою.

Наразі стає все очевиднішим, що наукове пізнання не варто вважати єдино можливим шляхом набуття людством життєво важливої та необхідної для себе інформації. Сучасна наука має низку спільних сутнісних рис в процесі пізнання навколишнього світу зі знанням позанауковим, що і викликає особливість філософського осмислення даної проблеми.

О. О. Лужкова, асп., ХНТУ, Херсон

РОЛЬ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОГО ІДЕАЛУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕОЛОГІЇ

В час стрімкого еволюційного розвитку велика увага науковців зосереджується на умовах формування повноцінної, всебічно розвиненої особистості, спроможної на ефективне та безперервне самовдосконалення, саморозвиток, самовиховання. Процес формування особистості відбувається під впливом численних факторів, головними з яких є ті, що суттєво впливають на світоглядні позиції та ціннісні орієнтири людини. Сучасні умови, в яких відбувається формування світоглядних орієнтацій молоді, є складними і суперечливими.

Цінності як певну значущість явищ, процесів, фактів для конкретного індивіда, групи людей, суспільства можна розглядати як з позицій загальнолюдських відносин, так і в конкретних умовах, галузях, зокрема в тій або іншій науці. Саме тому в сучасних умовах істотно актуалізується ще одне завдання навчального процесу – навчити людину використовувати отримані знання в своїй практичній діяльності – професійній, суспільній, політичній, побуті і тому подібне [*Кремень, В. Г.* Якісна освіта і нові вимоги часу / В. Г. Кремень // Педагогічна і психологічна науки в Україні : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України : у 5 т. Т. 1. Теорія та історія педагогіки. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 13].

Формування духовної культури може стати вирішальним чинником не тільки у визначенні ідеології суспільства, але навіть у виборі історичного шляху цілого народу, що ставить перед педагогічною громадою, науковими установами, засобами масової інформації тощо необхідну умову підготовки людини до активної участі в житті суспільства. Тут доречним буде зробити ставку на перспективну студентську еліту, на яку держава покладає надію в реалізації ідеалів державності, національних інтересів, мовної та політичної культури.

Національна доктрина розвитку освіти, Концепція педагогічної освіти, Закон України "Про вищу освіту", Концепція національного виховання, а також концепції естетичного виховання орієнтують вищу школу на здійснення комплексу заходів щодо прилучення студентської молоді до політичної, художньо-естетичної культури, до різних видів мистецтва, до слова як засобу духовного самовираження індивіда, до розвитку здібностей творчого засвоєння соціокультурного досвіду суспільства. Стан українського суспільства потребує максимального підвищення його культурного і морально-етичного рівня. Цьому має сприяти ефективне формування правової освіти, культури і свідомості. Стурбованістю щодо занепаду духовних засад суспільства та необхідності посилення виховної роботи серед населення, насамперед молоді, просякнутий Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян" від 27 квітня 1999 р. Відповідно до нього Постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. затверджено "Національну програму патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства".

Отже, головною метою виховання на сучасному етапі є набуття молодим поколінням історичного й соціального досвіду людства, успадкування духовних надбань не тільки українського народу, а й наслідування кращих світових здобутків, розвиток особистісних рис громадянина своєї держави, формування моральної, естетичної, політичної та духовної культури суспільства, що має бути акумульованим у новій ідеології української держави.

Ідеологія сучасної України повинна охоплювати морально-ціннісні орієнтації, які є вищим рівнем світоглядної позиції особистості, основою якої є ідеали, життєва мета, моральні цінності. Саме тому формування морально-естетичного ідеалу, на нашу думку, є одним з першочергових завдань розвитку духовно багатої особистості, для якої суспільні ідеали та цінності є смисложиттєвими.

Проблема морального-естетичного виховання посідає почесне місце серед усіх проблем вишу, оскільки найголовніше його завдання – формувати систему ставлень людини до світу і до самої себе в цьому світі, утвердження в свідомості студентів морально-естетичного ідеалу досконалої людини, здатної на творче та репродуктивне мислення.

Проте, на наш погляд, дещо застарілим є підхід до осмислення категорії ідеалу як тільки цільової установки щодо формування етичних норм, естетичних смаків, морально-естетичного ідеалу з боку педагога. Ідеал здатний виконувати свою розвивальну й виховну функцію, коли він є виробленим продуктом власного пошуку особистості на основі запропонованих ідей та образів. Крім того, особливої уваги потребує думка, що категорія ідеалу є системою, здатною до самообумовленості, саморегулювання, саморозвитку та самовдосконалення, за умови наслідування кращих зразків етичного та естетичного суспільного досвіду. Вбираючи найкращі традиції людства, осмислюючи та перетворюючи їх через призму своєї свідомості у нові дефініції, особистість розширює свої можливості віднайти свій власний ідеал, не нав'язаний суспільною думкою.

Отже, вищезазначене зумовлює те, що людина – це система, яка сама себе регулює, спрямовує і вдосконалює. Саме це є складовою саморозвитку і самовиховання людини як особистості, що, в свою чергу, є основною метою виховання як суспільного явища. Морально-естетичний ідеал є однією з форм суспільного ідеалу, що виконує своє призначення через вироблення духовних цінностей, що складають ідеальну модель належної поведінки і стосунків. Виходячи з таких міркувань, можемо зробити висновок про те, що формування морально-естетичного ідеалу слід розглядати як виховний напрямок діяльності сучасної вищої школи, яка покликана формувати та виховувати високоосвічену й розвинену молоду особистість.

М. В. Морарь, докторант, КНУТШ, Київ

МІСЦЕ І РОЛЬ ПАРТІЙНОЇ ІДЕОЛОГІЇ У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Сучасний період світового розвитку характеризується фундаментальними змінами. Сьогодні не можна, фактично, знайти жодної країни у світі, яка б не переживала перетворення у певної форми, перехід останньої в якусь нову форму і з якісно новим змістом. Ці процеси відбуваються і у трансформаційних суспільствах, у тому числі і в Україні. Особливе місце в них посідає партійна ідеологія.

Варто відзначити, що безідеологічних, безідейних суспільств об'єктивно не існує. Ідеологія – це духовний фундамент, на якому будується свідомість людини. Кожна нація, як слушно відзначає М. Обушний, має свою ідеологію і жодні зміни у суспільному житті не спроможні знищити те, що закладене в природі людини – потребу в ідеогії як у усвідомленій меті суспільної діяльності [*Обушний, М. І., Примуш, М. В., Шведа, Ю. Р.* Партологія : навч. посіб. / за ред. М. І. Обушного. – К. : Арістей, 2006. – С. 112]. Ідеологія створює фундаментальну систему цінностей суспільства і держави, формулює стратегічні цілі, виходячи з корінних інтересів правлячої еліти і тих соціальних сил, на які вона спирається. А ідеології, у свою чергу, презентуються відповідними політичними партіями, громадськими об'єднаннями, рухами, групами інтересів, беручи участь у діяльності яких, громадяни реалізують власні інтереси, запити і потреби, підтримують або не підтримують формальну владу і її структури.

Найдієвішим засобом перетворення волі індивідів у колективну волю, забезпечення участі громадян у формуванні політики держави є саме політичні партії, кожна з яких має власні ідеологічні засади, систему норм і цінностей, що зорієнтовані та розраховані на конкретні соціальні групи.

Таким чином, політична ідеологія – це основа партійного життя, адже партії через систему поглядів і політичних оцінок мобілізують людей та направляють їхню діяльність на творення відповідних ідеологій соціальних систем. Використовуючи слова відомого американського політолога Дж. ла Паломбара, партія є носієм ідеології чи певної системи орієнтацій ідеологічного характеру [Філософія політики : підр. / авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К. : Знання України, 2003. – С. 182].

Партійна проблематика, яка безпосередньо стосується і теми дослідження, знайшла своє різноманітне висвітлення в роботах таких представників політичної думки – Л. Губерського, М. Михальченко, М. Обушного, В. Литвина та інші. Багато цікавих ідей виявлено автором у публікаціях М. Головатого, А. Пахарєва, Ф. Рудича, В. Якушика та інші. Необхідність розробки даної проблеми зумовлена насамперед посиленням ролі партійної ідеології у трансформаційних суспільствах, у тому числі і в Україні, у якій зареєстровано 200 партій. Кожна політична партія розробляє свою партійну ідеологію чи політичну платформу. Більшість партологів розглядають політичну платформу як теоретико-методологічне підґрунтя партії, що покликане дати уявлення про те, яку політику в різних сферах суспільного життя буде проводити партія, яких змін і рішень вона вимагає від існуючої влади й які зміни вона сама здійснить, якщо виборе державну владу. Партія формулює свою програму на основі відповідної ідеології і трактує її як застосування ідеологічних підходів до конкретно-історичних умов.

Розробка ідеології, ідеологічної платформи і впровадження її в маси є однією з основних функцій партійних лідерів. Держава не повинна замінювати партії у цьому питанні. Щоправда, з приводу ролі і місця ідеології в суспільстві серед науковців не має одностайності. Одна група дослідників вважає, що в українському суспільстві не повинно ні в якому разі існувати єдиної політичної ідеології, зокрема державної ідеології, оскільки це суперечить Конституції України (І. Кресіна). Інша група вчених наполягає на тому, що суспільство не може існувати без певних ідеологічних орієнтирів (В. Кремень, М. Михальченко).

Сучасну багатопартійність в Україні за роки державної незалежності можна розглядати як структуровану навколо трьох політичних напрямів: лівої, правої та центристської орієнтації. Безумовно, в середині кожного є помітні розбіжності, окремі тактичні та ідеологічні положення, але вони мають лише організаційний характер. Знайомство з партійними ідеологіями сучасних українських партій дає змогу стверджувати, що вони фактично дотримуються ідентичних програмних платформ.

На наш погляд, ключовими цінностями ідеології будь-якої партії повинна стати відчуття відповідальності за долю країни, патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість. Це і є основними напрямами партійної ідеології у формуванні громадської думки та громадського виховання.

У цьому контексті, слід відзначити, що, окремі правові системи прямо встановлюють, що партія здійснює діяльність, спрямовану на поліпшення громадського виховання. У деяких державах на рівні закону конкретизують цю функцію.

Законодавство в Україні, не містить прямих посилань на виховану функцію політичних партій. На наш погляд, варто перебороти стереотипи минулого і повернутися до цього питання. Можна цілком погодитися з дослідниками, які пропонують виділити функцію громадського виховання.

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства актуальним для партійної ідеології відтворення системи цінностей, які б об'єднували учасників політичного процесу, здатних консолідувати українську громаду і привести український народ до злагоди і процвітання.

А. В. М'яловська, асп., КНУТШ, Київ

ФЕНОМЕН ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ АКТ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ К. Г. ЮНГА

Жертвопринесення – це релігійний обряд, який займає важливе місце серед багатьох релігійних традицій, і зокрема християнства, де його ідея є центральним положенням, що має ключову роль та значення для цієї релігії. Багато мислителів писали про природу жертвопринесення, а в другій половині XIX століття почали виникати наукові теорії даного феномену, які містяться у працях таких дослідників як Р. Жирар, Е. Еванс – Прічард, Т. П. Ван Баарен, В. Тьорнер, Н. Б. Джей, А. Юбер, М. Мос, Ж. Батай, Е. Дюркгейм, Р. Сміт, Е. Тайлор, Дж. Фрезер, С. А. Токарєв та інших. Проте, серед різних поглядів, лише у творчості К. Г. Юнга жертвопринесення постає найважливішим актом в становленні особистості.

Як стверджує А. В. Московський, К. Г. Юнг поділяв жертвопринесення на два види, які виникають завдяки перевазі одного з лібідо (творчої волі до життя, яка містить сексуальну складову) над іншим. Лібідо яке спрямоване на матір та характеризується бажанням сексуального контакту з нею і стремлінням повернутися в її утробу називається "материнським", тоді як спрямованість на зовнішні об'єкти та стремління звільнитися з під влади матері називається "творчим" лібідо. Якщо переважає "материнське" лібідо, то в жертву приноситься щось прекрасне чомусь жахливому, наприклад, парубки та дівчата відправляються на поїдання жахливому мінотавру. В іншому випадку відбувається вбивство чи то дракона чи то будь – якого чудовиська, яке символізує праматір з тіла і крові якої

створюється світ. Юнг вважає, що хрест на якому був розіп'ятий Ісус Христос символізує важкість материнського лібідо. Розп'яття – це жертвування життям заради матері, а воскресіння – повернення до лібідо. В певному розумінні (на психологічній мові) драконом являється син, а герой у будь – якому випадку сам приносить себе в жертву в образі дракона або сонця. Стверджуючи, що людина являється мисливцем і вбивцею, жертвою і жертвенним ножем, психолог вважає жертвопринесення, яке завжди перетворюється у самопожертвування, найважливішим актом в становленні особистості. Якщо те, що віддається має бути жертвою, то воно має віддаватись так начебто знищується, а оскільки дар презентує самого дарувальника, то без егоїзму і з незворотною самовідданістю жертвуватель має знищити самого себе [*Московский, А. В*. Понятие жертвоприношения в философском и антропологическом дискурсе XX века : диссертация … кандидата философских наук : 09.00.13 / Московский Антон Валерьевич ; С.-Петерб. гос. ун-т. – СПб., 2009. – 178 с.: ил. РГБ ОД, 61 09–9/464].

К. Г. Юнг вважає, що уявлення про Бога Отця і Сина корініться у "Самості" людини, яка будучи елементом колективного несвідомого "народжується" і передує "Его", яке "створюється". Будучи пов'язаною з образом Бога, "Самістью" являється сама людина, а її "Его" (Я) – часовим представником свідомості, тому Самість змушує до жертвопринесення, в якому індивід зливається з Богом, в чому і заключається єдність божественного та людського в католицькій месі. Зіткнення з несвідомим (часто символізується водою і нічною темрявою) представляє собою досвід символічної смерті, оскільки сходження в його сферу є "смерть" після якої слідує воскресіння героя. Зіткнення "Его" із "Самістю", до якої воно рухається, є складним процесом становлення індивіда – індивідуація, яку можуть символізувати розп'яття та розчленування. Атрибутом розп'яття є хрест, який символізує напругу між протилежностями, тому "Его", яке рухається до несвідомого ("Самості", образу Бога) на цьому шляху виявляється розіп'ятим, так як воно вже наділене певними рисами, здатностями і образами. Таким чином, індивідуація являється жертвопринесенням "Его" і "Самості", оскільки індивід є подібним Богу, жертвою і жертвуватилем одночасно ("Я в Отці, а Отець в Мені " (Ін.14:11)). Відповідно і меса розглядається як акт воскресіння подій життя Ісуса Христа, в якій учасники дійства є другорядними, лише "інструментами" по відношенню до принесення Бога самого собі у жертву. В таїнстві євхаристії розкривається дія несвідомого, де "Его" вже не бере участі, а тому ритуал перетворюється в чудо, якому надається значення якісно іншої, нумінозної сили. Людина до певного часу, вважає Юнг, залишається на несвідомому рівні, можна сказати трансцендентному по відношенню до свідомості, проте в силу внутрішніх невідомих їй сил (індивідуального "Над – Я" – "Самості") вона відмовляється від егоїстичних претензій, а тому відмовитись від жертвопринесення не може [*Юнг, К. Г.* Либидо, его метаморфозы и символы. – http://www.jungland.ru/node/1572].

Розуміння жертви у Святому Писанні – "Господи, відкрий мої уста, і язик мій звістить Тобі хвалу, бо Ти жертви не прагнеш, а дам цілопалення, то не любе воно Тобі буде. Жертва Богові зламаний дух; серцем зламаним та упокореним Ти не погордуєш, Боже!" (Пс.50:17–19) відповідає ідеї жертвопринесення К. Г. Юнга, а тому, його теорія є перспективною у застосуванні до обрядів жертвопринесення інших релігійних традицій, задля виявлення фундаментальної основи цього загальнокультурного феномену.

Д. Ніколаєва, студ., КНУТШ, Київ

ВЗАЄМОВПЛИВ НАУКОВОГО І РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Аналіз історичних типів взаємодії науки і релігії, обґрунтування підстав їх конструктивного діалогу в контексті культури є предметом дискусій філософів, учених і богословів, що характеризують початок XXI сторіччя і мають подальшу перспективу. Суттєве значення має наступна констатація: популярне протиставлення науки, яка розуміється як набір беззаперечних фактів, та релігії, яка розуміється як набір недоступних перевірці вірувань, без сумніву, є надмірним спрощенням.

Коли говоримо про сфери науки і релігії, стикаємося з існуючою в культурі амбівалентністю відносно тої чи іншої. Наука викликає в свідомості негативні образи токсичного виробництва, шкідливих для організму продуктів харчування, ядерної загрози та інших трагедій новітнього часу. Схожим чином релігія викликає негативні асоціації з релігійними війнами, інквізиційними тортурами, нетерпимістю фанатиків, переслідуваннями і жорстокими культами. У світлі таких глибоко укорінених культурних уявлень на перший погляд може здатися, що ідея конструктивної взаємодії науки і релігії безпідставна. Але погодитися з цим не можна, бо це є плідне й необхідне підґрунтя для серйозного дослідження.

Насправді, науки як такої, як і релігії як такої, не існує. В реальності ми стикаємося з різноманіттям релігій, іноді уявних несумісними в їх домаганнях на істину і обрядових практиках, і безліччю наукових дисциплін, які можуть не мати між собою майже нічого спільного. Ці абстрактні терміни, які ми вживаємо щодня в їх загальноприйнятому, повсякденному значенні, починають вислизати від розуміння, варто нам зробити спробу дати їм філософське витлумачення. Можливо, граничних визначень і не існує, і вже точно не існує остаточних відповідей, але ми, в усякому разі, маємо задаватися й питаннями універсального значення.

З передісторії взаємовідношення науки й релігії – від зародження раціональної думки і до новоєвропейської науки – бере витоки глибока напруженість між розумом і вірою. Цей факт суттєво вплинув і на історію безпосередньо відношення науки й релігії та лежить в основі пояснення походження і сутності найпоширенішого стереотипу, що зберігся у свідомості до сьогодні та визначає взаємини науки й релігії як конфлікт.

Один із важливих аспектів діалогу науки і релігії стосується прояснення природи того трансцендентного, на існування якого неначе вказує сучасна фундаментальна наука, виходячи за межі свого пізнавально можливого, хоча, звичайно, не можна це прирівняти до Творця. Тому саме філософський простір міркувань і його метафізичні засади важливі й сприяють відкриттю нових можливостей для дискусії науки і релігії.

Дослідників проблем діалогу науки і релігії умовно можна поділити на три групи: до першої віднесемо науковців, в основному, представників природничих наук, до другої – філософів, а до третьої – богословів. Цікаво, що третя група дослідників представлена ученими, філософами і богословами водночас. Більшість з них спеціально вивчали науки у католицьких університетах та інших відповідних навчальних закладах, тому прагнуть дати передусім богословські тлумачення наукових відкриттів і досягнень, але використовують досвід філософської рефлексії. До таких віднесемо відомих дослідників: І. Барбура, Д. Брука, Ю. Мольтмана, А. Пікока, Д. Полкінхорна, М. Хелера та ін.

Ці дослідники розглядають відношення науки і релігії з точки зору позиції богослов'я та відповідні йому інтерпретації новітніх досягнень науки. Вони вважають, що науковий світогляд наявний в культурному кліматі та інтелектуальній атмосфері епохи, і богослов'я не може уникнути впливу цього клімату. Навіть якщо богослов'я намагається дистанціюватися від наукового світогляду, воно непомітно використовує, принаймні, деякі з його елементів. Тому перед ученими-богословами було поставлене завдання: утримати під контролем елементи світогляду, що сформувалися під впливом наук і стали частиною богословського дискурсу, а також прикласти зусилля і створити оригінальне богословське осмислення науки, її методу та результатів, тобто створити те, що можна назвати терміном "богослов'я науки".

Таким чином діалог дозволяє релігії переформулювати богословські положення у відповідь на наукові відкриття. У наукових дослідженнях виникають граничні питання, але на них неможливо відповісти за допомогою наукового методу. Саме такі граничні питання і є ті випадки, коли наука і релігія можуть вести діалог про природні явища, про моральність. Богослови вважають, що наявна навіть інтеграція науки і релігії, наприклад, у так званій природній теології та теології природи. Природна теологія доводить існування Бога, виходячи з організації природи, що підсилюється науковими спостереженнями про порядок та розумну будову природи. Теологія природи спирається на науку в справі переформулювання таких доктрин, як доктрина творення, завдання якої перетинаються з науковими. Такі висновки дають підстави богословам активно використовувати новітні наукові досягнення з метою підвилення впливу релігійного світогляду.

Дослідження показують, що більшість людей наразі мають дуже слабкі наукові знання Це не обіцяє позитивного в майбутньому в епоху стрімкого пришвидшення зростання науки. Можливо, залучення філософських, релігійних, історичних і етичних питань у навчання наукам дасть нове життя науковій освіті. Все сказане вище так само можна віднести і до науки: викладати релігійну історію, філософію релігії, священні тексти як літературу і порівняльне релігієзнавство і сприяти діалогу науки і релігії. Сучасний діалог науки і релігії вимагає свіжого погляду на релігію, щоб спробувати зрозуміти її глибинну загальність. Наука може створити прекрасну базу для міжрелігійного діалогу і порівняльного релігієзнавства, загострити філософську рефлексію і допомогти нам глибше зрозуміти і оцінити ці вікові традиції мудрості.

Діалог науки і релігії знаходиться в точці перетину найактуальніших етичних проблем нашого часу. Які цінності, моральні норми правитимуть на новому етапі людського прогресу в XXI столітті й після? Ці питання неможливо вирішити, якщо споруджувати між наукою і релігією герметичний і герменевтичний бар'єр. Тому саме серйозний і продуманий діалог необхідний на шляху до безпечнішого майбутнього. Без сумніву, сьогодні можна стверджувати, що наука і релігія у спробах людства осягнути реальність партнери, які здатні до взаємодії.

Б. М. Носова, канд. наук. з соц. комунік., асист., КНУТШ, Київ

ДИСКУРС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ЯК СЕГМЕНТ ІДЕОЛОГІЇ

У системі сучасних гуманітарних досліджень надзвичайно різноманітними є позиції щодо власне ідеології як системи поглядів і теоретичних засад. У. Еко знайшов місце ідеології у моделі комунікації як "певної одиниці, що знаходиться поза семіологічним світом", назвавши цю одиницю ідеологією [*Еко, У.* Риторика та ідеологія // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / М. Зубрицька (ред.). – 2-е вид., доп. – Л. : Літопис, 2002. – С. 539]. Своє тлумачення терміну "ідеологія" він подавав із застереженням про його "різноманітні декодування", виносячи негативний аспект наперед: "Існує ідеологія, яка є фальшивою свідомістю і маскує справжні зв'язки між речами. Існує так само ідеологія, яка є певною позицією (філософською, політичною, естетичною тощо) щодо дійсності…" [Там само].

Про дві дефінітивні лінії йдеться в українських дослідників. Зокрема, Л. Павлюк стверджує, що у "будь-якій національній епістемології соціальної реальності співіснують, з одного боку, узагальнювальне трактування ідеології як ідеї… а з іншого боку – імплікація розуміння ідеології як системи хибних поглядів, що виправдовує і підтримує певний соціальний стан…" [*Павлюк, Л.* Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Л. Павлюк. – Л. : ПАІС, 2007. – С. 105–106]. Після проголошення незалежності в України як держави виникла потреба формування національної ідентичності, модернізації нації, утвердження національних цінностей, що об'єднували б суспільство. Система символів і засад, яка характеризувала радянську ідеологію, виявилася надто тоталітарною, формалізованою і до того ж уже зазнавала недовіри й критики. Натомість в українському суспільстві вочевидь дуже важко дійти порозуміння щодо сповідування цінностей та спільних цивілізаційних орієнтирів, навіть після двадцяти років незалежності. Правлячі кола, еліта нації, політичні лідери й представники різних соціальних об'єднань часто не можуть порозумітися щодо дискурсу європейської інтеграції України. Намагання згори внести в комунікативні джерела ідеї європейської (без євроатлантичної) інтеграції викликають сумніви в окремих фахівців з питань безпеки держави, політичних партій центристського й правого спрямування. Геополітична поляризація підштовхує низку країн-сусідів з різних причин не сприймати прагнення України як доконаний результат, а лише як нескінчений діалог. Такі висновки наводять аналітики при огляді дискурсу вітчизняних якісних мас-медій. Водночас науковці трактують ці процеси у більш виваженій стриманій формі. На думку Л. Павлюк, "із часу проголошення незалежності українське суспільство переживає інтенсивні процеси формування ідеологічної бази і політичної структури", а також "тривалий час породжувало дивовижний феномен гіпертрофованої мультиідеологічності…" [Там само. – С. 117].

Крім названого звертає увагу й тенденція окремих дослідників акцентувати не лише на деідеологізованих процесах в суспільстві, а й заперечувати рольові значення ідеології.

Частково про кінець ідеології висловлювалися політики й історики під час загальної ейфорії, що супроводжувала розкручування теорії Ф. Фукуями про "кінець історії". Також це можна пояснити й надто спрощеним розумінням переходу країни від комунізму до демократії та перетворення республіки з тоталітарної держави на демократичну державу. Публічна політика була переповнена фантастичними прогнозами про близьке повернення в європейську сім'ю держав і народів. Але розпад СРСР збігся із руйнівними процесами, що назріли в його ж ідеології. Як слушно зауважив польський філософ Л. Колаковський "жалюгідна пустка марксистсько-ленінської ідеології була демаскована й виставлена в усій своїй злиденності на публічний огляд" [*Колаковський, Л.* Мої правильні погляди на все / Л. Колаковський ; пер. з пол. С. Яковенка. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська акад.", 2005. – С. 195]. Одночасно із оцінкою явища він застерігав від однобічного розуміння ідеологічних процесів, бо "поточне бачення історії небагато має спільного з дійсністю" [Там само. – С. 204]. А "всі народи, які намагаються збудувати щось нове на руїнах комунізму, шукають тепер благословенної невинності. Іноді складається враження, що впродовж десятиліть комунізму суспільство складалося зі жменьки жалюгідних зрадників і маси благородних бунтівників. Насправді історія виглядала зовсім інакше" [Там само. – С. 202].

Дискурс європейської України у системі соціальних комунікацій як сегмент ідеології сьогодні неможливо формувати старими методами і прийомами. Візьмемо для прикладу дату: 1 вересня. В українському суспільстві – це день знань. У країнах Європейського союзу – цей день згадують відповідним чином як початок другої світової війни. Нинішнє інтелектуальне середовище витримано й лояльно трактує такі складні непоєднуваності подій у суспільній свідомості. Але суть європейських прагнень зводиться до того, щоб коректно й науково обґрунтовано підбирати не лише метафоричний ряд, висвітлюючи ті чи інші явища у комунікації, а й безконфліктно і морально говорити про історичне минуле.

Оскільки багато реактивованого історичного минулого використовується сьогодні з ідеологічних міркувань на догоду передвиборчим змаганням різних партій і блоків, то доволі актуальним є й оновлення ареалу засобів для просування в суспільну свідомість європейських орієнтирів. Адже, як пише французький науковець Ж. Мінк "Насправді підбиття підсумків комуністичної минувшини в ім'я демократичного очищення часто базується на нормативному припущенні – настільки, що для деяких найбільш завзятих політичних дієвців підтвердження прагнення покінчити з аморальними наслідками комунізму є частиною неодмінної риторики для узаконення протилежної мети: зберегти якомога довше в стані видобування пам'ятеві поклади, позаяк створення розриву в пам'яті гарантує таким дієвцям вигідну позицію на політичній арені" [*Мінк, Ж.* Європа та її "болісні" минувшини: стратегії історизування та їх використання в Європі // Європа та її болісні минувшини / авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайєр у співпраці з П. Боннаром ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Ніка-Центр, 2009. – С. 32].

На наш погляд, цю думку Ж. Мінка можна заперечувати. У кожного нового покоління згасає інтерес до комуністичної ідеології. Трансформації, що відбуваються з освоєннями і відкриттями нових future studies вказують на появу нових впливів, що є виразом невідформатованої прагматичної системи поглядів. Дослідження Е. Люттвака, А. Матейка, Е. Ноель-Нойман, Г. Почепцова, та інших привертають увагу до інструментарію соціального інжинірингу, що забезпечує перехід соціальної системи в новий не загрозливий для неї стан. Так, Г. Почепцов зауважує, що "людський потенціал є основною базою змін для нашого сторіччя, тому слід максимально вивчати ті експерименти, які були проведені, теорії, які знайшли своє підтвердження в цій сфері" [*Почепцов, Г.* Соціальний інжиніринг: соціо- і психотехніки управління великими масами людей / Г. Почепцов. – К. : Альтерпрес, 2010. – С. 189].

М. І. Обушний, проф., КНУТШ, Київ

ДО ПИТАННЯ ІДЕОЛОГІЧНОЇ АНГАЖОВАНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

З часу появи масових політичних партій (ІІ половина XIX ст.) проблема їх ідеологічної ангажованості* постійно знаходилася і нині перебуває у полі зору партологічної науки. До неї звертаються навіть ті дослідники, котрі ідеологію як одну із визначальних ознак політичної партії не вважають базовою. Особливо гострі дискусії щодо місця і ролі ідеології у діяльності політичних партій відбуваються у постсоціалістичних країнах, у тому числі і в Україні. Більше того, окремі вітчизняні дослідники вважають, що сьогодні ідеологічну функцію виконують не партії, не партійні інструктори, пропагандисти і секретарі, а політичні керівники рекламних та консалтингових фірм та агентств. Вони в черговий раз довели, що професійна робота за гроші ефективніша делітанської метушні "за ідеї", … партії майже повністю загубили і для мас, і для еліт політико-освітню та просвітницьку функцію, майже повністю перехоплену різного роду незалежними політологічними центрами, інститутами, фондами і товариствами" [*Выдрин, Д.* Политика: история, технология, екзистенция. – К. : Либыдь, 2008. – С. 382].

Тому сьогодні ідеологічна невизначеність більшості політичних партій є однією з головних причин беззмістовності їх програмних цілей та завдань. Більшість же політичних партій України всупереч очевидного вважають себе ідеологічними, а відтак, такими, що повною мірою відповідають класичному визначенню сутності партії як спільності "…людей, об'єднаних ідеологічно та організаційно з метою завоювання (в результаті виборів або іншими шляхами), утримання і використання державної влади для реалізації інтересів тих чи інших соціальних груп, верств, етнічних та інших соціальних спільностей" [*Обушний, М. І., Примуш, М. В., Шведа, Ю. Р.* Партологія : навч. посіб. / за ред. Обушного М. І. – К. : Арістей. 2006. – С. 101].

Проте, нижче приведений аналіз щодо рівнів ідеологічної ангажованості політичних партій України показує, що вони далеко неоднакові, а тому і ступінь ідеологічної складової їх політичних програм суттєво відрізняється.

За формальними ознаками сильний рівень ідеологічної ангажованості мають програми Комуністичної партії України (0,85), партії "Свобода" (0,48), "За Україну" (0,41). З певними застереженнями до таких партій можна віднести "Нашу Україну" (0,37), Блок Юлії Тимошенко (0,34) та деякі інші [Цифри (у дужках) про індекс ідеологічної артикуляції (ангажованості) програм політичних партій України взяті із книги: *Конончук, С. Г.* Партійна система України: ідеологічний вимір / Світлана Конончук, Олег Ярош ; Укр. незал. центр політ. дослідж. – К. : Агентство "Україна", 2010. – С. 63]. Так, Комуністична партія України, як спадкоємиця Компартії Радянської України продовжує відстоювати комуністичні марксистсько-ленінські ідеологеми: "…виступає за соціалістичну спрямованість розвитку

* Ангажованість – ідеологічна схильність до інтересів якого-небудь класу, суспільного угрупування тощо.

суспільства, …проти реставрації капіталістичних порядків…, за оновлення на нових засадах братерського союзу народів незалежних держав. …керується науковим соціалізмом, вченням Маркса, Енгельса, Леніна" [Політичні партії України : в 3 т. Т. 1 / укл. Ю. Шайгородський. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – С. 300].

Сама ж практика державного будівництва після проголошення незалежності України спростовує деякі з цих комуністичних ідеологем, у тому числі і таку їх програмну ідеологему про руйнівну силу ідеології націоналізму [Там само. – С. 376]. Безперспективність критики комуністами цієї ідеологеми підтверджують результати виборчих компаній, що проводилися в Україні останні роки та падіння їх рейтингу. Натомість збільшення рейтингу правоконсервативної націоналістичної партії "Свобода", яка додержується ідеї українського патріотизму (націоналізму) і яка із року в рік збільшує кількість своїх прихильників. У програмі партії підкреслено, що "… Всеукраїнське об'єднання "Свобода" буде домагатися, щоб основними цінностями українського суспільства стали основні цінності українського народу: українська мова, національна символіка, українські народні звичаї та традиції" [Там само. – С. 193], та утвердження таких ідеологем як: "національна та соціальна справедливість", "національна ідентичність" тощо.

До ідеологічно заангажованих політичних партій України слід віднести також і праволіберальну партію національно-демократичного спрямування "За Україну". Деякі із використовуваних цією політичною партією програмних ідеологем, зокрема такі як "демократизація", "національна ідентичність"… широко використовують і інші політичні партії національно-демократичного спрямування. Так, партія "За Україну" виступає за обмеження втручання держави в економіку, адекватність обсягу її соціальних зобов'язань. Подібні ідеологічні принципи відстоюють інші ліберальні партії: Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ); Ліберальна партія України (ЛПУ), а також окремі партії невизначеної та відносно слабкої ідеологічної орієнтації. До останніх дослідники включають: Партію регіонів (0.26), Народну партію (0,13), Єдиний центр (0,2) та деякі інші.

До відносно слабких в ідеологічному вимірі партій зазвичай відносять партії центристського спрямування. Зокрема, Партія регіонів додержується ідеології нового центризму, який на практиці, як підкреслено в її програмі, передбачає "… культуру політичного компромісу, ставить у центрі своєї діяльності людину, забезпечує самозбереження нації. … Ми не вигадували ідеологію, а виходили із насущних потреб українського суспільства" [Там само. – Т. 2. – С. 328].

Центристська ідеологія покладена також в основу діяльності Народної партії, для якої пріоритетними завданнями є: утвердження національного консенсусу у всіх політичних сил, свободи людини, рівності кожного щодо досягнення власного добробуту та суспільного благополуччя тощо. "Найвищою метою, – підкреслено у програмі Народної партії, …є посилення … європейських надбань, які б прискорили формування правової держави, громадянського суспільства і української політичної нації" [Там само. – Т. 1. – С. 534].

Безперечно, що проведений аналіз програмних засад політичних партій в Україні відтворює лише загальні риси їх ідеологічної ангажованості. Проте дає певні уявлення про ідеологічність їх програм як однієї із базових ознак діяльності кожної політичної партії.

К. Ф. Овчаренко, асп., КНУТШ, Київ

ХРИСТИЯНСЬКИЙ ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ ЗА ГРИГОРІЄМ ВАЩЕНКО

Актуальність теми зумовлена тим, що за останні роки під впливом різкого зростання економіки, науково-технічного прогресу, змін політичних режимів, виникло і змінилось багато ідеологій, а разом з ними і виховний ідеал. З'явилась загроза поширення раціоналізму, утилітаризму і бездуховності. Теперішнє суспільство, яке довгий час було позбавлене можливості дати молодому поколінню морально-духовну основу в межах освітнього процесу, нині потребує повернення до християнського виховання. Однак, перш ніж здійснити це повернення, слід привести освітню систему у відповідність з новими суспільними потребами. Адже розвиток творчої особистості не можливий без виховного ідеалу. Суспільство повинно заново віднайти виховний ідеал нового часу, враховуючи найцінніші здобутки. До цієї теми звертались в своїх працях видатні педагоги, а саме: І. Бех, Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Духнович, С. Пальчевський, Ю. Руденко, В. Сухомлинський, а також філософи Г. Сковорода, М. Попович, Л. Чупрій та інші. В усі часи виховний ідеал наповнювався своїм конкретно-історичним змістом, особливості якого, детально проаналізував Г. Ващенко у своїй відомій праці "Виховний ідеал" (1994). Де він характеризує не лише християнський, але й більшовицький, загальноєвропейський та український виховний ідеал. Він розробив чітку виховну систему, здатну, на його

думку, очистити українську духовність від усілякого, так званого "намулу", привнесеного імперським, тоталітарним режимом. Як зазначає Г. Ващенко "Виховний ідеал – це є образ ідеальної людини, на який має орієнтуватись педагог, виховуючи молоде покоління" [*Ващенко Г.* Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – С. 41]. У його завдання входить: національне виховання молоді, а саме формування християнського світогляду, розвитку формальних здібностей інтелекту, які б були поставлені на корисну службу Богові та Батьківщині. Окрім цього формування таких відносин між людьми, які б відповідали прогресові цивілізації й водночас запобігали її катастрофі. Предметом християнського виховання є розвиток сумління у людини, що утримує від зла і застерігає від гріха. Виховним ідеалом в цьому випадку є людина, яка віддано служить Богові. Християнський виховний ідеал, за Г. Ващенком, формуючись засобами певної форми релігії, скеровує віруючого на ідею Царства Божого, що являється провідною зіркою в його житті [Там само. – С. 74]. "Він має прикладати всіх зусиль, щоб здійснювати ідею Царства Божого і підготувати себе до нього на небі" [Там само]. Водночас християнин повинен виховувати в собі та своїх ближніх, риси доброчинності для реалізації Царства Божого. "Найвищим взірцем для нього має бути Христос" [Там само]. Наслідування Христа – це шлях, яким має йти кожний християнин. "Християнин мусить вчитуватись і вдумуватись в Святе Письмо, щоб розуміти дух його, а не лише думку"[Там само. – С. 75]. Особливо велике виховне значення, має спільна молитва, як зазначає відомий педагог Г. Ващенко "Християни творять молитву на самоті і в єднанні зі своїми ближніми" [Там само. – С. 80]. "в ній люди єднаються в спільних почуттях і благаннях…" [Там само]. Отже, поняття виховного ідеалу, а саме християнського, безпосередньо залежить від норм поведінки людини її рис та всякої моралі обумовлюються тією основною метою, до якої прагне сама людина.

Нажаль, тема християнського виховання, ще не є достатньо опрацьованою ні в науковій літературі, ні в освітньому процесі викладання. Це пов'язано з тривалим періодом панування різних ідеологій. І хоч тепер існує свобода слова, виховання продовжують розглядати, як цілеспрямований вплив на особистість дитини, щоб сформувати в ній ті чи інші якості. А саме такий підхід і суперечить християнським принципам, оскільки втрачається та зневажається божественна гідність людини.

В. И. Палагута, д-р філос. наук, проф., НМетАУ, Днепропетровск

ПРОБЛЕМА ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ОСНОВЫ ПРОЦЕССА СУБЪЕКТИВАЦИИ

В решении проблемы воздействия идеологии на формирование социального субъекта или, как принято сейчас называть, на процесс субъективации существуют две альтернативные точки зрения. Первая точка зрения, если её рассматривать в предельно обобщённом виде, исходит из анализа воздействия на индивида всего комплекса социокультурных факторов – политических и социокультурных универсалий в виде устоявшихся идей, установок, представлений и т. д. на индивида, что и определяет его социализацию и, в конечном счёте, становление любого индивида социальным субъектом. Иначе говоря, под идеологией понимается *комплексное внешнее* воздействие многообразных факторов социума, что и приводит к "производству" субъекта. Эта точка зрения в наиболее последовательной форме представлена в современной неомарксистской социальной философии. Здесь можно сослаться на блистательную работу неомарксиста Л. Альтюссера "Идеология и идеологические аппараты государства", в которой изложена его знаменитая теория интерпелляции. Согласно данной теории субъективности Л. Альтюссера, – важнейшим условием "становления-субъектом" *является "субординация" или субъекция*, понятая как подчинение индивида идеологии и власти в целом. Аргументируя эту точку зрения, Л. Альтюссер обыгрывает двусмысленность понятия "субъект". "При обычном использовании термина, – пишет он, – субъект фактически означает: (1) свободную субъективность, центр инициатив, автора и ответственного за свои действия; (2) подчиненное (subjected) существо, которое подчиняется высшей власти, и, поэтому, лишенное всей свободы за исключением свободы принять своё подчинение" [*Althusser, L.* Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigations) // Althusser, L. Lenin and Philosophy and Other Essays. – New York : Monthly Review Press, 2001. – P. 85–131, 182]. Более того, эта двусмысленность, по мнению Л. Альтюссера, лишь иллюстрирует тот факт, что субъект производится в качестве эффекта подчинения. "Нет никаких субъектов кроме как существующих посредством и для их подчинения (subjection)" [Ibidem]. Таким образом, если вкратце представить процесс альтюссеровой субъекции, то всякий раз произнося "Я", и связывая это "Я" с определенным именем собственным, субъект, сам того не осознавая, позиционируется внутри дискурсивных пространств идеологии, занимает то или иное "место" в этих пространствах идеологии. Идеология проникает в самую глубь субъекта, так как именно её механизмы формирует

его в качестве саморефлексивного существа, в качестве существа способного говорить "Я". При этом Л. Альтюссер подчёркивает, что неотчуждаемость этой способности, проявляющаяся в самых повседневных ритуалах (среди них: "рукопожатие, факт оклика Вас вашим именем, факт знания, что у Вас есть собственное имя, что означает, что Вы признаны как уникальный субъект, и т. д." [Ibid. – P. 117]), красноречиво говорит о непрерывности практик властного, идеологического признания в современном обществе. Вместе с тем, это практическое знание ни в каком отношении не приближает нас к пониманию механизма этого признания, что лишний раз акцентирует его идеологический характер. Очевидность существования "Я", согласно Л. Альтюссеру, является идеологическим "эффектом", который, как и всё прочие идеологические эффекты маскирует непрозрачность языка. Идеология, существующая в языке, может функционировать, лишь скрывая саму себя, выступая под маской прозрачности и очевидности или неподдающейся сомнению истины.

Принципиально иная точка зрения на значение идеологии на становление социального субъекта была представлена социальными идеями Ф. Ницше и приобрела своё теоретическое развитие в философии М. Фуко. Так, формулируя программу исследования процесса субъективации, М. Фуко пишет: "Чтобы анализировать то, что обозначается как "субъект", надлежало выяснить, каковы формы и модальности отношения к себе, посредством которых индивид конституирует и признаёт себя в качестве субъекта" [*Фуко, М.* Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности // Фуко, М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. – М. : Касталь, 1996. – С. 275]. В отличие от Л. Альтюссера, опирающегося в своём анализе процедур субъективации на марксистскую методологию, М. Фуко трактует идеологию как волю к власти, поэтому, идеология и власть в целом представляет собой не определяемую *внешним образом* сущность, принадлежащую кому бы то ни было, и не господство кого-то над кем-то, а, в первую очередь, *отношение силы к силе*. Иначе говоря, М. Фуко понимает под идеологией и властью не набор средств, позволяющих государству управлять индивидами, но некоторый тонкий атрибут, имманентный всем социальным отношениям, и проникающий в самую толщу социального тела. Государство и идеология, которые у Л. Альтюссера понимались в марксистском духе как источники власти и субъективации, у М. Фуко предъявляются как эффект совместного действия множества механизмов и очагов, образующих "микрофизику власти". Так, понятия дисциплины и дисциплинарного общества, которые М. Фуко часто употребляет в контексте рассуждений о современных формах субъективации, не могут быть отождествлены с какой-либо идеологией или общественными институтами. Идеология – это в первую очередь тип отношений, технологии власти, пронизывающие посредством дискурса весь социум вдоль и поперёк, сверху донизу. Реализация программы изучения способов субъективации как идеологического образования и технологий власти принимает в контексте философии М. Фуко вид генеалогии – исторического исследования типов дискурсивных и недискурсивных пространств, в которых субъект в определенную историческую эпоху вынужден мыслить себя тем или иным образом. Подобная постановка проблемы субъективации подразумевает, что субъективность опосредована той диаграммой идеологических и властных отношений, в которую она перманентно погружена. Как пишет Дж. Агамбен, "изучение *технологий себя,* посредством которых осуществляется процесс субъективации – подчинения, приводящий к тому, что индивид оказывается связанной собственной идентичностью и собственным сознанием и одновременно подчинённой внешнему контролю. Совершенно очевидно, что эти две линии пересекаются во многих точках и отсылают к общему центру" [*Агамбен, Дж.* Homo sacer. Суверенная власть и голая жизнь. – М. : Европа, 2011. – С. 12]. Поэтому, изучение процесса субъективации делает необходимым детальное изучение всего многообразия микросоциальных условий и факторов формирования субъективности, в которых данный процесс всегда опосредован идеологическими в своей основе дискурсивными конструкциями и образованиями.

Є. А. Пілецький, здобувач, КНУТШ, Київ

ПРАВОСЛАВНА АСКЕЗА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У релігієзнавчій літературі термін "аскеза" найчастіше визначається як духовна практика, в якій через певний "негативний" компонент: свідоме випробування, особливий подвиг, ініціацію тощо у вигляді *обмеження*, *подавлення* або *тотальної депривації* однієї або комплексу сфер людської життєдіяльності (тілесних потреб, чуттєвості, особистої волі тощо), досягається особисто або соціально значимий результат: перехід особистості в якісно новий по відношенню до попереднього стан (як правило трансперсонального характеру: "єднання з Богом", досягнення особливого стану свідомості, "очищення від гріхів", досягнення зрілості і т. п.).

Однак, для православної аскетичної традиції класичне "емпіричне" розуміння аскези як однієї з "духовних технологій" самообмеження заради результату, який буде своєрідною винагородою і надбудовою до актуального стану особистості, *недостатнє*. Необхідність аскетичної практики в православній антропології випливає із діалектики *гріхопадіння* та *обоження*.

Так, внаслідок гріхопадіння людина втрачає цілісність; окремі її складові (тіло і душа) набувають "шизоїдної" автономності, між ними втрачається безпосередній зв'язок, порушується функціональна ієрархічність, а двосторонній зворотний зв'язок між тілесним та душевним стає хибним і згубним. Жорсткий природний детермінізм фізіологічних процесів проривається у психічне під виглядом безкомпромісних автономних афективних комплексів, базових інстинктів (на психічному рівні втілених у несвідомому), примушуючи свідоме сліпо "обслуговувати" детерміновані спонукання. Біологічне без спротиву психічного "відвойовує" в бутті людини все більше простору, перетворюючи життя останньої на "скотське" животіння; відбувається регрес до рівня тваринного псевдопсихічного існування, низведення свідомого до епіфеномену несвідомого. Зрозуміло, що свобода, як одна із суттєвих ознак особистості, у цьому випадку зникає, людина втрачає "богоподібність" як можливість існування в якості чистих волі та свідомості, а відповідно і життя як таке (неусвідомленого життя для суб'єкта не існує).

Стає зрозумілим, щоб стати особистістю (а в стані внутрішньої "схізми" особистості не існує, вона є тільки в потенції), необхідно інтегрувати складові людини на базі "розумної" частини душі. Цей процес починається з усвідомлення власних афектів, виокремлення їх з мета-позиції та первісного розототожнення афекту і свідомого "Я". На мові православної аскетики цей процес можна ідентифікувати як "усвідомлення гріховної природи". Далі проходить обмеження та подавлення природних фізіологічних потреб для їх вольового дисциплінування та підпорядкування єдиному свідомому центру. Таким чином тренується здатність вільного контролю детермінованих процесів, рівень усвідомлення афекту, можливість керування ним, а відповідно розширюється сфера свободи, "чистішає" воля, відбувається поступове "богоуподібнення".

Слід зазначити, що цей процес з часом призводить до стану розриву егоїстичної біологічної самозамкненості, до "втрати Я", розчиненні в Іншому, що знаходить свій прояв у акті любові, де, власне, і народжується особистість. Тільки через Іншого особистість "повертається" до себе, оскільки в кінцевому рахунку проявляє найвищий акт свободи – не жити виключно собою, а бути взмозі втратити навіть своє "Я". В православній аскетиці таким значимим Іншим є Бог, який в акті спасіння робить те саме: втрачає свою божественність заради спасіння людства, приймає на Себе іншу природу, стає прикладом і містичним інтегратором людства: саме у Христі людина стає повноцінною особистістю серед інших повноцінних особистостей, першою з яких для християнина є Христос.

Таким чином, аскеза в православній традиції розглядається не тільки як процес духовної практики, за допомогою якої адепт може отримати певні "трансперсональні бонуси", а цілісний спосіб життя. Причому, слід зазначити, що аскетичний модус існування у православ'ї є єдино можливим, тому що тільки він фактично і є життям: життя для християнина це не стільки "що" і "як", скільки "хто" – Христос. Тому і саме тому розвиток (і навіть "народження") особистості можливе виключно в рамках аскези не як практики, а життя в цілому. Аскеза діалектично це і процес, і стан, в якому адепт максимально можливо наближається до тотальності свободи, плеромою якої є Бог. А оскільки він (аскет) рухається до цієї повноти свободи в її абсолютному значенні, то він рухається до самого Бога.

Стає зрозумілим, що аскеза в такому розумінні – це обоження, і в цьому обоженні – розвиток особистості в її ідеальному прояві. В православній традиції аскеза – не шлях *богоугодності*, а шлях *богоподібності* через уподоблення Богу в Його волі і свободі через діалог з Ним, як з тотальністю результату цього шляху, а також з іншими адептами, що стоять на шляху богоуподібнення в Церкві. В обмеженні власного детермінізму особистість отримує свободу "від чого", в діалозі і любові з іншим – свободу "для чого" (а вірніше "для кого"), а в синтезі – отримує повноту себе самої, будучи і процесом і ціллю.

У зазначеному розумінні аскеза в її теоретичному аспекті може перетворитися з особистої практики на церковну ідеологію: якщо аскеза – істинне життя адептів у Церкві (а відповідно і Церкви взагалі), цілком логічно, що необхідно його (життя) розповсюдити максимально можливо, розширюючи "кордони" Церкви. Так, наприклад, монашество довгий час являє приклад "ідеального" життя православного християнина, православне подружжя формується як "мала церква", а будь-які прояви такого життя повинні носити виражений аскетичний характер. Ідеальна держава для адептів "пан-аскетизму" – теократична монархія монастирського зразка, ідеальне право – монастирський подвижницький устав.

О. І. Предко, д-р філос. наук, проф., КНУТШ, Київ

МІФИ ТА СТЕРЕОТИПИ ЯК КОНСТРУКТИ ІДЕОЛОГЕМ

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку українське суспільство вступило в період активної ідеологічної міфотворчості. Сучасні міфи та стереотипи стали одним із чинників формування ідеологем, важливою складовою національної ідеології, задаючи певний ритм та вектор життєвих стратегій. Сьогоднішня політична еліта мало уваги приділяє формуванню ідеології і як результат – постійно наштовхується на її нестачу, розпорошеність у своїх програмах, проектах, що врешті-решт призводить до їх неефективності в праксеологічному вимірі. Думаю, що навряд чи ефективним може бути суспільство, тим паче протистояти певним ризикам за відсутності проекту ідеології, яку б сприйняла переважна більшість населення.

Політична прагматика більш рельєфніше відстежується в ідеологемах, основними конструктами яких виступають міфи та стереотипи. Ідеологеми виступають ефективним засобом маніпуляції; завдяки їм відбувається "експлуатація" масової свідомості задля утвердження певної ідеї. Часто людина стає жертвою таких ідеологем, попадає в їх обійми і втрачає своє "Я". При допомозі міфів та стереотипів нав'язується певна думка; вони "впевнено" торують шлях інтересу певної особи чи групи. Міф, претендуючи на природність та характеризуючись емоційністю і сугестивністю, грунтується на архетипах, які практично знищити неможливо, оскільки вони глибоко вкорінені в менталітеті народу. Їх можна актуалізувати, тобто викликати до життя, чи загнати назад в глибини підсвідомості, поставивши їм могутній заслін. Надзвичайна сила таїться у "вічних" міфах, які випливають на поверхню в іншому лику. Наприклад, міф про світле майбутнє – комунізм, в Україні змінився у кінці 80-х – початку 90-х років XX ст. міфом про "капіталістичний надлишок", яке почнеться з запровадженням ринкових умов. Сьогодні цей міф має інші трансформативні варіації – вступ України до Євросоюзу тощо. До речі, комуністичний міф – це "перелицювання" стародавнього міфу про Золотий вік. Відтак міф – це універсальна конструкція, яку завжди можна наповнити конкретним змістом.

Стереотипи підсилюють чи послаблюють міфи. Проте в переважній більшості стереотипи актуалізують міфи, торують їм дорогу для закріплення в масовій свідомості необхідних ідеологем. В стереотипі спрощується мислення, а також відстежується тенденція конкретизації ідей в образах. Як зазначає польський дослідник Л. Войтасек, що саме із цих двох джерел "виникають стереотипи, які виступають як умовні "ярлики", які наклеюються на людей і явища. Вони глибоко зачіпають весь процес сприйняття. Стереотипи також приймають участь в створенні поглядів, які визначають хибне відношення до деяких ідей, людей, предметів" [цит. за *Цуладзе А.* Политическая мифология. – М. : Эксмо, 2003. – С. 44]. Такі стереотипи мають здатність швидко впроваджуватися в масову свідомість. Підсилює їх емоційна інтенсифікація, яка притаманні міфу, що й спонукає до активних дій. Отже, стереотип готовить підґрунтя для міфу, "часто- густо стереотип виступає в ролі тарана, який ламає опір аудиторії, пробиває "стіну" в її свідомості. А в цю ж "стіну" уже націлюється міф" [Там же. – С. 48]. Завдяки чому стереотип здатний пробивати захисні механізми свідомості? Перш за все, при допомозі емоцій. Загалом, варто зазначити, що весь процес формування ідеологем вибудовується завдяки емоціям. Тут також використовується момент міфу, в якому емоційно-чуттєве переживання домінує над раціональним поясненням. Емоційно-чуттєвий світ – це світ людини, її бажань та інтересів. Він являє собою не лише енергетичний потенціал людини, але й є пусковим механізмом будь-якої діяльності. Відомий американський психолог К. Ізард в своїй фундаментальній праці "Психологія емоцій", визначаючи емоцію як почуття, що переживається, вважає, що воно "організує і направляє сприйняття, мислення і дії" [*Изард, К. Е.* Психология эмоций / К. Е. Изард. – СПб. : Питер, 2000. – С. 27].

Утвердженню ідеологем сприяє емоційне зараження як певний психологічний вплив на людину, який передає певні настрої, спонуки не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу. Звичайно, ступінь зараження людей чи груп залежить також від загального рівня розвитку індивідів, їхнього психічного стану, віку, емоційного настрою, загалом – від рівня розвитку їхньої самосвідомості. У цілісному процесі розгортання емоційного зараження можна виокремити три його складові: а) безпосереднє переживання, в якому відображається відчуття певного душевного стану, проживання чуттєвого досвіду, б) вираження, в якому здійснюються різні форми експлікації внутрішніх станів і процесів, і в) осмислення, в якому розгортається внутрішня робота самосвідомості по усвідомленню душевних станів і всієї екзистенціальної ситуації.

За умов психічного зараження процес передавання емоційного стану від однієї особи до іншої відбувається передусім на несвідомому рівні. Йдеться про те, що сфера свідомості під час емоційного зараження різко звужується, критичність до подій, інформації, яка надходить з різних джерел, майже відсутня.

Проте міфи та стереотипи як складові політичної культури, в деякій мірі "пом'якшують" екзистенційну буттєвість людини, активізують її пошук, примушують знову і знову вдивлятись у ідеологічні конструкти і вибудовувати модель свого соціокультурного простору. Отже, основними особливостями міфів та стереотипів як чинника формування ідеологем є універсальність, амбівалентність, завдяки яким уможливлюється їх вплив на розвиток індивідуальної та масової свідомості. Амбівалентність полягає в тому, що, по-перше, міфологізація ідеологем характеризує їх, з одного боку, як такий тип світогляду, якому властиві примітивізм, алогічність та спрощення, певна стереотипність, а з іншого – певний креативний потенціал. По-друге, ідеологеми, актуалізуючи стереотипи, можуть призводити до консолідації суспільства, виступати фактором стабільності його розвитку, а за інших обставин, – можуть призводити, навпаки, до фрагментації, роз'єднання суспільства, впровадження маніпулятивних технологій.

Отже, формування ідеологем – невід'ємна частина життя, легітимізація намірів, ідей, завдяки яким їх репрезентанти утверджуються у владних структурах. Ця тенденція переважає в сучасному вітчизняному стереотипному міфотворенні ідеологем.

В. Г. Пугач, канд. політ. наук, доц., МАУП, Київ

ІДЕОЛОГІЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА УМОВА ІСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Безпека – як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від небезпек та загроз нині належить до найбільш бажаних соціальних цінностей. Більше того, безпека все частіше тлумачиться як ідеал сучасного суспільства, відсуваючи на другий план категорію рівності, яка впродовж тривалого часу була суспільним ідеалом, провідним політичним принципом, цінністю та метою, на досягнення якої були спрямовані життєві зусилля усієї соціальної системи. Абсолютизація безпеки в сучасних умовах є свідченням того, що сучасне суспільство є нестійким, нестабільним, сповнене проблем та протиріч, адже, як відомо, безпека перебуває у безпосередній залежності від ступеню стійкості, стабільності соціальної системи та її складових. Перед нами так звана "Гоббсова проблема" інформаційного суспільства: сучасне інформаційне суспільство утворене значною кількістю ізольованих індивідів охоплених страхом та невпевненістю у завтрашньому дні. Виникає закономірне питання: яким чином можливі порядок і стабільність у такому гранично індивідуалізованому соціуму, де розвиваються ринкові відносини і кожен переслідує лише особисту вигоду? [*Василенко, И.* Информационная парадигма и государственное управление // Власть. – 2004. – № 8. – С. 18].

Шлях до розв'язання даної проблеми видатний англійський філософ Т. Гоббс вбачав, як відомо, в укладанні "суспільного договору" наслідком якого стало створення держави. Втім, особливість нинішньої ситуації полягає у тому, що держава втрачає здатність розв'язувати нові проблеми, більше того, спостерігається доволі небезпечна тенденція ворожого ставлення до неї. Сучасне суспільство, яке відрізняється високим ступенем індивідуалізму відкидає ідею держави, в якому для задоволення різноманітних потреб усіх громадян використовуються однакові методи. З огляду на це, значна кількість дослідників вважають, що держава вже не зможе повернути собі монопольний статус у розв'язанні усіх суспільних проблем. Однак, слід наголосити на тому, що принципова, найважливіша відмінність, держави від решти центрів субполітичного впливу полягає у тому, що вона здатна реалізовувати загальні цілі та інтереси. Сила організаційно-управлінських впливів держави дозволяє підтримувати суспільне життя у врівноважено-динамічному стані, пом'якшувати гостроту конфлікту інтересів, запобігати руйнівним тенденціям, гасити небезпечні спалахи соціальної ентропії. Іншими словами, саме держава у найбільшій мірі здатна регулювати як індивідуальну, так і колективну діяльність відповідно до критеріїв загального блага, цивілізованості та гуманності. Для успішної реалізації такої здатності держави необхідні певні умови. Серед них особливе місце посідає наявність ідеології.

Звернення до феномену ідеології набуває виняткової важливості та актуальності, оскільки навіть у нестійкому, скептичному світі "рефлексивної сучасності", де існує "радикальна розрізненість" прагнення до об'єднання та створення нового кращого суспільства або суспільства, яке знаходиться на шляху до цього кращого не втратило своєї сили [*Шварцмантель, Д.* Идеология и политика : пер. с англ. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – С. 39]. А отже, ідеологічне мислення все ще залишається необхідним та можливим.

Необхідність ідеологічного мислення пояснюється кількома важливими моментами. Перш за все наголосимо на тотальності ідеології, що криється у її масштабному уявленні про бажане суспільство. Ідеологічна тотальність уособлює широкий діапазон ідей, які охоплюють центральні аспекти того, яким чином повинно бути улаштоване суспільство, і дають відповіді на питання, якою повинна бути роль

держави і які форми відмінності або диференціації людей прийнятні або, навпаки, неприйнятні [Там же. – С. 48]. Крім цього, ідеологія підвищує роль та значення надособистісних сенсів, що особливо важливо в умовах фрагментованого індивідуалізованого суспільства, яке відкидає будь-які спроби обговорити масштабні питання про те, яким чином воно повинно бути організовано, які його пріоритети, цінності та цілі розвитку. З такої ситуації провідні позиції починають посідати "молекулярні ідеології", які сфокусовані на конкретній проблемі, "маленькій меті" боротьби та у значно меншій мірі орієнтовані на державу й суспільство загалом. Сучасний англійський дослідник Д. Шварцмантель, взагалі сумнівається в тому, чи можна називати їх ідеологіями, оскільки вони не здатні створити адекватну систему ідей, яка охопила б усі складності сучасної політики. Саме в цьому, на його думку, і криються логічні відмінності між тотальними та обмеженими ідеологіями. Перші ідеології провокують картину повністю "гармонійного" суспільства та проект загальних політичних та соціальних змін…Другі, більш фрагментарні, "молекулярні" ідеології, якщо їх можна так назвати, представляють менш цілісну картину суспільства та соціальних змін, намагаються знайти рішення специфічних проблем і не бажають при цьому принести нинішнє покоління в жертву якійсь майбутній меті [Там же. – С. 19].

Покладені в основу ідеології нормативні ідеї, формують ідеал, який мобілізує суспільство на його досягнення. Іншими словами, наявність ідеології свідчить про високий ступінь інтегрованості суспільства, наявність спільної мети, сукупності спільних цінностей, ідеалів впорядковують й спрямовують життєдіяльність суспільства, підпорядковують дії людей певній логіці, завдяки чому забезпечується цілісність суспільства. Таким чином, ідеологія перешкоджає скачуванню суспільства у бік згубного хаосу, відкриваючи шлях до впорядкованості суспільних відносин, створюючи тим самим передумови для безпеки особи, суспільства і держави.

Очевидно, що у реальній суспільно-політичній практиці модель ніколи не спрацьовує з таким ступенем ефективності, на який сподіваються її творці. З огляду на це не можна залишити поза увагою і ту обставину, що ідеологія – це не просто сукупність ідей про те, яким чином повинно бути організоване суспільство. Ідеологія – це сукупність ідей, критичних по відношенню до реальності, тобто вона являє собою критичну перспективу, несе в собі критику, що покликана змінити реальну ситуацію. Інакше кажучи, ідеологія – це не лише бачення бажаного суспільства, але й критика реально існуючого. Дана обставина набуває особливої важливості в контексті тих тенденцій, які суттєво похитнули позиції сучасної держави. Для того, щоб зупинити процес свого послаблення, держава повинна мати ідеологію, а отже – належним чином протистояти своєму занепаду. Адже занепад, руйнування держави безпосередньо пов'язанні з кризою ідеології та системи цінностей. Відповідно зменшення ролі ідеології, поява ціннісного вакууму є своєрідним "сигналом" про послаблення держави та велику ймовірність її руйнації.

Отже, викладене вище дає підстави говорити про необхідність "реабілітації" ідеології як обов'язкової умови існування та розвитку держави, умови її можливості взагалі.

Х. А. Рибачок, студ., НаУКМА, Київ

СУБ'ЄКТ ТА ІДЕОЛОГІЯ: НАБУТТЯ І ВТРАТА СУБ'ЄКТИВНОСТІ

Філософське осмислення феномену ідеології порушує питання її зв'язку із суб'єктом. У даному дослідженні розглянуто процеси набуття індивідом суб'єктивності через ідеологічну інтерпеляцію та її втрати в заідеологізованій повсякденності.

Виходячи з фундаментальної тези про те, що ідеологія можлива лише через її втілення в ідеологічних практиках [*Альтюссер, Л.* Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования) / Л. Альтюссер ; пер. с франц. С. Б. Рындина. – http://rezistenta.info/biblioteca/354-lui-altyusser-ideologiya-i-ideologicheskie-apparaty-gosudarstva.html] (а, отже, має причетність до матеріальної реальності), Луї Альтюссер ставить під сумнів твердження класичного марксизму про те, що ідеологія є породженням нематеріальної надбудови. Всім відоме альтюссерівське "Гей, ти, там!" – спосіб набуття суб'єктом власної ідентичності, що і є найпростішим різновидом ідеологічних практик. За Альтюссером, саме в процесі інтерпеляції, окликання, відбувається перетворення індивіда у суб'єкт [Там же]. Інтерпеляція суб'єкта (яку дослідник вважає завжди ідеологічною) забезпечує самоідентифікацію, усвідомлення власного місця серед інших і є фундаментальною людською потребою. Запорукою задоволення цієї потреби і є перебування в ідеології.

Інша теза філософа полягає в тому, що суб'єкт без ідеології взагалі неможливий. Існують певні суперечності у цій тезі. Суб'єкт як продукт, конструкт ідеології можливий лише за умови існування іншого суб'єкта, творця ідеології. Розв'язати це замкнене коло можна лише постулюючи позатемпоральність суб'єкта, внаслідок чого момент творення суб'єкта неможливий, він "завжди вже-суб'єкт" [там

само]. Іншими словами, момент інтерпеляції (окликання), в результаті якого відбувається перетворення індивіда в суб'єкт, неможливий.

Індивіду принципово важливо, щоб окликання стосувалося саме його. Але чи справді "Гей, ти, там!" – завжди окликання конкретного суб'єкта, як би йому цього хотілося? У звертанні, в якому відсутні риси конкретного адресата, яке начебто стосується "всіх і кожного", виринає гайдеггерівське "das man", "люди". Таке буття належить "усередненій повсякденності" і Гайдеггер називає її "публічністю" [*Хайдеггер М.* Бытие и время / Мартин Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Бибихин. – http://yanko.lib.ru/books/philosoph/haydegger-butie_i_vremya-8l. pdf, с 68]. Звертання, що не стосується нікого конкретного, насправді не стосується нікого і не вимагає відкликання."Das man" полегшує буття у повсякденності [Там же. – С. 69], надає можливість перекласти відповідальність на безликість "людей". Гайдеггер не вживає це поняття, але видається, що саме поглинутою тією чи іншою ідеологією можна вважати людську масу, названу філософом "люди", "das man". Буття в ідеології – це нехтування кантівським "Sapere aude!" (адже мислення приносить страждання). Це буття за готовою і всіма бездумно виконуваною моделлю, в якій стираються особистісні риси.

Саме тому, що ідеологія пропонує готову модель існування, з нею комфортно. Вигадувати щось нове зовсім не потрібно і навіть шкідливо. Слід жити, працювати, заробляти, відпочивати, "як люди". Потрібно закінчити університет, стати успішним юристом, економістом, бізнесменом, вдало одружитися, виховати дітей… Для когось ця мірка "як люди" залишається недосяжною або важко здобутою мрією.

Ідеології притаманний певний "категоріальний апарат", який працює як принцип ідентифікації речей, подій, явищ. Наявність "нормативних" визначень надзвичайно полегшує перебування суб'єкта, носія ідеології у масиві всього, що відбувається, та надає певний спосіб орієнтації у ньому. Зіткнення з будь-якими альтернативними способами інтерпретації реальності зумовлює їх неприйняття. Таке неприйняття – неодмінна риса ідеологічної свідомості, яку можна трактувати як прояв інстинкту самозбереження. Для того, щоб усвідомлювати рівноправність іншої культури чи світобачення, потрібно здійснити неабияке зусилля над собою.

Отже, ідеологічна інтерпеляція є умовою отримання суб'єктом власної ідентичності. Разом з тим саме ідеологія, диктуючи суб'єкту певну схему буття і таким чином полегшуючи його існування, є запорукою втрати ним власної суб'єктивності.

Н. М. Рибка, канд. філос. наук, доц., ОДАБА, Одеса

ІДЕОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА СТЕРЕОТИПІВ

Сформована на планеті ситуація з повною очевидністю виявляє те, яку величезну роль у житті, в еволюції людства грає ідеологія. Оскільки, в повсякденному розумінні, термін "ідеологія" асоціюється із "політичною ідеологією" та, в зв'язку із знеціненням більшості традиційних політичних ідеологій, сам феномен ідеології виявився дискредитований.

Але аналізуючи класичні визначення поняття "ідеологія" [напр., *Шевченко, В. Н.* Идеология // Философский словарь. – М. : Республика, 2001. – С. 199–201] вона з'являється перед нами або як орієнтована на дію й логічно погоджена система ідей, яка відбиває інтереси соціальних груп суспільства (організації, колективу, людини), або може бути розглянута як певна система виробництва, розподілу й споживання духовних продуктів, що містить у собі систему ідей, ідеологічні відносини суб'єктів із приводу створення й реалізації елементів загальної системи, діяльність ідеологічних інститутів у процесі ідеологічного впливу, а також об'єкта й суб'єкта ідеологічного впливу – людини (колектив). У такій якості ідеологія є елементом соціально-психологічної практики суспільства (колективу, людини). У позначеному ракурсі ідеологія може розглядатися як система, як складний соціальний комплекс, усередині якого виробляються власна економіка, стиль життя, система освіти, культура й мистецтво, особливий тип внутрішньої й зовнішньої політики, методи пропаганди, характерні конфігурації свідомості, специфічне світовідчування й відповідний йому характер міжсоціальних відносин, які постійно відтворюються в текстах, структурах, соціальних діях, ритмах, міфах, стереотипах і схильностях. Отже, в онтологічному аспекті аналіз ідеології має справу зі стійкими й, одночасно, лабільними структурами свідомості й соціальності.

Тому ідеологія не обмежується концепціями, створюваними інтелектуалами, і охоплює різні сфери суспільної й індивідуальної свідомості – "від наукового знання до релігії й повсякденних уявлень про належну поведінку поза залежністю від того, істинні ці уявлення або помилкові" [*Аберкромби, Н., Хилл, С., Тернер, С.* Социологический словарь. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1997. – С. 98]. У цьому визначенні особливе значення має та обставина, що мова йде про належну поведінку, незалежно від

того, чи мають ідеології повсякденний характер, чи привнесені релігією, або виявляють собою трансформацію наукових знань в "програму поведінки". П. Бергер і Т. Лукман думають, що впливу ідеологічного контексту піддається все людське мислення [*Бергер. П., Лукман, Т.* Социальное конструирование реальности / пер. с англ. Е. Д. Руткевич. – М. : Academia-Центр, Медиум, 1955. – С. 22]. Своєрідність і характер структури свідомості, її залежність від певної "соціальної сфери" характеризує, на думку К. Манхейма, ідеологічність людського мислення [*Манхейм, К.* Идеология и утопия // Манхейм, К. Диагноз нашего времени : пер. нем. и англ. ; отв. ред. и сост. Я. М. Бергер и др. – М. : Юристъ, 1994. – С. 73].

Стає зрозуміло, що феномен ідеології сам по собі є вкрай цінний інструмент для формування кращого суспільства (ідеологія гуманізма, ідеологія природоохорони, ідеологія людської рівності, здорового спосібу життя). Таким чином, розкриття глибинних механізмів виникнення та формування ідеології, з одного боку дозволить оптимізувати процеси створення "позитивних ідеологій" та створить інструменти руйнування та протистояння "негативним ідеологіям".

Фахівці для позначення компонентів ідеологій використовують терміни "когниції" (будь-яке знання, думка, переконання), "соціальні уявлення", "belief", що переводиться як "віра", "переконання", "думка", "вірування" [*Фестингер, Л.* Введение в теорию диссонанса // Современная зарубежная социальная психология : тексты. – М. : Изд-во Московского университета, 1984. – С. 99; *Личковська, О. Р.* Інформованість у системі повсякденних уявлень (Теоретичний аспект дослідження) : Автореферат дис. … канд. соц. наук. – Харків, 1996; *Rokeach, M.* Beliefs, attitudes and values: Theory of organization and change. – San Franisco : Jossey-Bass Inc., 1972. – P. 3–11; *Попова, И. М.* Социальные представления в обыденном сознании // Социологические исследования. – 1991. – № 11. – С. 68–73]. Соціальні уявлення й "beliefs" як когнітивні компоненти повсякденної свідомості не є винятково емоційними образами соціального миру, а являють собою суб'єктивні конструкції, спрямовані на раціоналізацію й пояснення дійсності. Саме ці конструкції утворять "повсякденну ідеологію" і забезпечують виконання повсякденною свідомістю ідеологічних функцій. Сукупність уявлень, що утворять таку ідеологію, є цілісною системою суб'єктивних конструкцій, що характеризується більшим або меншим ступенем стабільності.

Поняття "соціальні уявлення", "belief", "когниції" по своєму змісту близьки із терміном "стереотип". Історично, базове розуміння стереотипу для політичної психології вперше було уведено американським дослідником засобів масової інформації У. Ліпманом в 1922 р. для позначення розповсюджених у суспільній думці упереджених уявлень про членів різноманітних національно-етнічних, соціально-політичних і професійних груп. Стереотипізовані форми думок і суджень по соціально-політичних питаннях трактувалися їм як свого роду "вершки" з пануючих загальноприйнятих моральних правил домінуючої соціальної філософії й потоку досить тенденційної політичної пропаганди й агітації.

Також пов'язує ідеологію із стереотипами В. Дуаз. Він розміщає ідеологію, на четвертому рівні стереотипів, та відмічає її інтегруючий фактор для всього суспільства [*Doise, W.* Images, representatios collectives et ideologies dans la psychologie sociale // Soc. Sci. Int. – 1978. – Vol. 17(1). – P. 41–69; *Doise, W., Moscovici, S.* Approche el evitement du deviant dans des groupes dc cohesion differente // Bull. psychol. – 1969–1970. – Vol. 23. – P. 522–525; *Шихирев П. Н.* Современная социальная психология в Западной Европе. – М. : Наука, 1985. – С. 112]. М. І. Шестов вважає соціально-політичний міф різновидом стереотипів масової свідомості (тільки зв'язаний своїм генезисом з політичною сферою) [*Шестов, Н. И.* Политический миф теперь и прежде / под ред. проф. А. И. Демидова. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 414 с]. Г. Тешфел [*Tajfel, H.* Social stereotypes and social groups. – Intergroup behaviour / ed. by J. C. Turner, H. Giles. – Oxford : Basil Blackwell, 1981] називає однією з функцій стереотипу на груповому рівні "ідеологізуючу" (формування й підтримка групової ідеології, що пояснює й виправдує поведінку групи), підкреслюючи, що не тільки ідеології створюють і насаджують стереотипи, але й самі комплекси стереотипів викликають появу ідеологій.

Таким чином, ідеологія може інтерпрітуватись як системи специфічних стереотипів та до неї можливо застосовувати відповідний теоретичний та методологічний апарат. Таке розуміння феномену ідеології сприятиме її демістифікації, дозволить запобігати маніпулюванню суспільною свідомістю, затвердить конструктивне розуміння цього феномену, що призведе до ефективного використання її потенціалів.

О. М. Романенко, студ., КНУТШ, Київ

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ОСОБИСТОСТІ

Ідеологія, в залежності від історичного часу, сприймалась і тлумачилась досить суперечливо. З тих пір, як її існування було встановлено і відображено у відповідному загальному понятті, родоначальником якого вважається Дестют де Траси, вона не раз оголошувалася штучною, надуманою, шкідливою для суспільства духовною освітою, від якої людство неминуче позбавиться.

Але, слід все ж зауважити, що ідеологія являє собою не якийсь штучно створений і чужорідний суспільству духовний феномен, асоціальний за своєю природою, а природне за походженням, складне за змістом суспільне явище, частина духовної реальності. І як суспільне явище, ідеологія розвивається разом з розвитком суспільства, зазнає якісних модифікації. Вона змінюється, як справедливо зазначає Р. Хебер, але не перестає існувати [*Heber, R.* The end of Ideology Debats. – New York, 1969. – P. 128].

Довгий час суть ідеології зводили до класової свідомості різних соціально-політичних спільнот. В основі такого підходу лежить уявлення про зумовленість суспільних ідей головним чином класовими інтересами та цілями. Зараз, в посттоталітарний період розвитку людства, стає зрозумілим, що значний вплив на формування політичних поглядів особистості, на становлення її в якості суб'єкту політичної діяльності здійснює саме ідеологія, яка вкладається в свідомість індивідів оточуючим середовищем. Саме тут лежать передумови формування у особистості, чи то демократичних переконань і орієнтацій, чи то схильність до авторитарної та інших недемократичних ідей. Протягом політичної соціалізації індивід набуває ідеологічного способу відображення дійсності. І, на відміну від логічно-раціонального, де він оперує поняттями і закономірними зв'язками (теоретичний рівень), і життєвої-побутового, де він оперує істинами здорового глузду, накопиченого досвіду (емоційно-психологічний рівень), ідеологічний рівень дозволяє йому відображати дійсність з точки зору інтересів і цінностей соціальних груп, партій, суспільства в цілому. При цьому ідеологія є свого роду посередницькою ланкою між науковим і повсякденним поглядом на світ, що поєднує природний хід речей (логіку історії, суспільної практики) з активною роллю людей в історії, що переслідують свої цілі. При цьому, залежно від характеру і змісту розкритих в ідеології інтересів, ідеологічний рівень діє як об'єднуючий, або роз'єднуючи елемент суспільної свідомості [*Аксючиц? В.* Патриотизм или фашизм? Выбор будущего и диктат исторического рока // Независимая газета. – 1994. – 23 июня]/

Основним недоліком при дослідженнях впливу ідеології на формування політичних поглядів індивіда є нецілісний характер цих досліджень. Одні автори характеризують якість певних станів ідеології ("хибна", "класова" свідомість). Інші – одну з форм вираження її змісту ("теоретична" свідомість, різновид "віри"). Цілісний же підхід вимагає виявлення родової суті, властивої будь-яким її проявам. Тобто, він покликаний розкрити корінні її властивості, що характеризують спосіб буття і функціональне призначення. З урахуванням зазначених критеріїв вплив ідеології на формування політичних уявлень особистості можна визначити як такий, що здійснюється за допомогою орієнтації на групові цінності, реалізовані в системі емоційно-психологічно обгрунтованих ідей, що виражають інтереси, ідеали, цілі певних соціальних спільнот, політичних організацій, націй-держав, цивілізаційних спільнот і їх спрямовану діяльність на збереження або перетворення різним чином існуючого суспільного устрою. Роль і вплив ідеології на становлення політичної особистості важко переоцінити, адже вона позначається практично на всіх елементах політичної системи суспільства. Ідеологія формує і розвиває політичну свідомість осіб (індивідуальну, колективну, суспільну), дає необхідні ціннісні орієнтири і світоглядні позиції. Ідеологія забезпечує ціннісне сприйняття, осмислення, вираження групових і суспільних політичних інтересів, привчає до аналізу соціально-політичних явищ і процесів через призму певних інтересів і політичних цілей. Вона об'єднує, згуртовує близьких за своїм соціальним статусом, політичним устремлінням людей, причому як на основі спільності творчих цілей. Ідеологія має значний виховний потенціал і забезпечує вирішення завдань політичної соціалізації особистості, формування та розвитку політичної культури громадян.

Таким чином, ідеологія є невід'ємною частиною соціальної дійсності, політичного і духовного буття сучасного суспільства. Вона неоднозначна за змістом, характером, формами прояву, але у своїй сутності є специфічним ціннісним та ідейним орієнтиром для людей, у яких тільки-но відбувається формування політичної свідомості. Тому, політичні погляди, що формуються у індивіда під час політичної соціалізації, шляхом ідеологічних впливів з боку оточуючого середовища, згодом стають втіленням суспільних ідей, що виражають інтереси певних соціальних спільнот, суспільства в цілому.

О. В. Романюк, викл., НМУ ім. О. О. Богомольця, Київ

ВПЛИВ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ НА ОСОБИСТІСТЬ СТУДЕНТА-МЕДИКА

Проблемам забезпечення якості сучасної освіти присвячені праці відомих українських вчених Л. Губерського, В. Андрущенка, М. Михальченка, В. О. Огнев'юка, Г. Ситника. Питання освіти висвітлені у роботах зарубіжних науковців: М. Ліпмана, П. Дракера, Джона Д'юї та ін. Проблеми сучасної медичної освіти аналізують такі відомі фахівці та організатори охорони здоров'я в Україні як О. Волосовець, В. Москаленко, Л. Остапюк, О. Яворовський та ін. Проте, недостатньо дослідженими є проблеми специфіки сучасної соціально-гуманітарної освіти, з врахуванням профілю медичних ВНЗ.

Питання забезпечення якості сучасної гуманітарної освіти у медичних ВНЗ України пов'язано, по-перше, з певною переорієнтацією ідеології освітнього процесу у напрям гуманізації, орієнтованості на загальнолюдські цінності та європейські освітні стандарти; по-друге, зі змінами у організаційно-технологічному забезпеченні навчально-виховного процесу; по-третє, змінами світоглядних і ціннісних орієнтацій студентської молоді у напряму прагматизації, гедонізації, зростання матеріальних цінностей тощо, що особливо небезпечно для формування особистості лікаря, оскільки суперечить принципам медичної етики та деонтології. Так, серед причин вступу до медичних вишів 50 % опитаних відзначили можливість добре заробити, 88 % найбільш ефективним способом досягнення успіху у житті вважають відкриття власної справи, 54 % ефективним засобом вважають шлюб з матеріально забезпеченою людиною і лише 43 % інтерес до змісту професії [*Васильєва, І. В.* Молодіжна субкультура і формування особистості // Матеріали ІІІ науково-практичної конференції "Актуальні проблеми формування особистості студента – майбутнього лікаря", Київ, березень 2003. – К., 2003. – С. 78–81].

Сьогодні в Україні, як відомо, ще не завершився трансформаційний період. Зміни відобразились і в частковій руйнації концептуальних основ науки, освіти та появі нових науково-освітніх парадигм, ідеології. Швидке подолання наслідків перебудови країни призвело, до того, що в умовах антагоністичних ідеологій посилюється потреба в якісній освіті та її технологічних вдосконаленнях. Освіта належить до таких інституцій, від якості й рівня розвитку яких безпосередньо залежить прогрес суспільства загалом і людської особистості зокрема [*Губерський, Л.* Культура. Ідеологія. Особистість : методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2009. – 578 с.]. Вплив діючої ідеології здійснюється через систему освіти; ідеологія є фактором, що стимулює самоорганізацію особистості, сприяє її стійкості, також може здійснювати дезорганізуючий і навіть руйнівний вплив на людину. Ідеологічна стійкість особистості – це здатність людини протистояти деструктивному ідеологічному впливу на свою свідомість і психіку. Ідеологічній стійкості студентської молоді повинна сприяти якісна освіта та високий рівень гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти, якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави. Загальний рівень розвитку освіти складається з двох показників: – рівень забезпечення умов діяльності навчального закладу (так, практика підвищення якості освіти має у своїй основі професійно-орієнтований підхід; підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, адаптованих до вимог вищої школи й суспільства); – результат освіти (ступінь відповідності одержаних навчальним закладом результатів заявленим освітнім цілям, самовизначення випускників на ринку праці).

Забезпечення якості вищої медичної освіти реалізується завдяки заходам, що гарантуються та здійснюються державою, через міністерства та інших урядові та громадські організації. Такі заходи орієнтовані на виявлення процесів та їх класифікацію (освітня, науково-дослідна, консультаційна діяльність, розробка навчально-методичних матеріалів, виробнича діяльність тощо).

Позитивні зміни спостерігаються у гуманітарному напрямку медичної освіти. Так, наказом МОН України від 16.04.03 № 239 та наказом МОЗ України № 930 від 07.12.2009 р., а також указом президента від 21.03.02 р. за № 279 "Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього СРСР по відношенню до релігії і відновленню порушених прав церков і релігійних організацій" було введено до переліку курсів за вибором "Основи християнської етика та моралі" який відіграє вагому роль у розвитку особистості студента-медика. Особливістю релігійного впливу є комплексне проникнення не лише у свідомість людини, але й доведення необхідної інформації до глибин підсвідомості. Дисципліна "Основи біоетики та біобезпеки" була введена у медичних навчальних закладах наказами МОЗ Укр. № 749 від 19.10.09 та № 539 від 08.07.10 "Про внесення змін до навчального плану підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня "спеціаліст" кваліфікації "лікар" у ВНЗ IV рівнів акредитації за спеціальностями лікувальна справа, педіатрія та медико-профілактична справа"; наказом МОЗ України від 19.01.2011 № 08.01–47/1412 було введено "Політологію", як нормативну дисципліну у медичних ВНЗ.

На наш погляд, це обнадійлива ознака відходу від згубної установки на деідеологізацію українського суспільства. Суспільство приходить до розуміння важливості гуманістичної ідеологічної складової у формуванні особистості студента, зокрема, студента-медика. Гуманітарні дисципліни допомагають "програмуванню" студента-медика на виконання певних установ, змінюючи водночас їх моральні цінності, життєві орієнтири.

Дослідники наголошують на важливості значення формування у сучасного студента-медика внутрішньої потреби до самоосвіти, самовиховання та ідеологічної стійкості. Можливість починати діяти з себе, через себе і для себе та інших, в решті-решт – можливість самопокладання, – усе це є важливими складовими особистості, а ідеологічна та інформаційна стійкість студента-медика є критерієм цілісності особистості майбутнього лікаря.

І. М. Савицька, асп., НУБПУ, Київ

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ФАКТОРИ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ ЗРОСТАННЯ

Питання свободи особистості, її ідентичності завжди посідало важливе місце в суспільно-політичному та духовному житті українського народу та зокрема кожної людини. Трансформаційні процеси, що зародилися в Україні в останнє десятиліття, підвищили соціальну значущість досліджень, присвячених проблемі людської свободи. Реформи у галузі економіки, політики, культури спрямовуються на усунення або ослаблення колишніх адміністративно-командних обмежників індивідуальної свободи. Однак, проблема полягає в тому, що в нових умовах рівень індивідуальної свободи у значної частини населення не збільшився, а зменшився, реформаційний процес виявився обмеженням індивідуальної волі для дуже багатьох, а розширенням – лише для одиниць. Сьогодні в українському суспільстві спостерігається тенденція "втечи " людей від свободи (байдужість, небажання або неспроможність скористатися новими правами, а тим більше відстояти їх). Тому постає завдання виявлення закономірностей зміни свободи в ході реформ та з'ясування перспектив руху нашого суспільства до звільнення свідомості особи. Цілком зрозуміло, що ця проблематика привертає увагу діячів, письменників, філософів у різні епохи і не втрачає своєї актуальності і в наш час суспільних трансформацій та змін, коли людина відчуває себе такою, що не може реалізувати повністю свою свободу. Проблема свободи як екзистенційного виміру сутності людини поряд із важливими екзистенційно-ціннісними поняттями людського щастя і рівності, політичної самостійності та національної незалежності народу займає вагоме місце в дослідженнях українських філософів. Опрацьовуючи проблеми свободи, національної свідомості, самоідентифікації особистості, можна звернутися до досліджень сучасних українських філософів, доробок яких представлений працями В. П. Андрущенка, І. В. Бичка, Г. І. Волинки, Б. А. Головка, В. П. Загороднюка, А. Ф. Карася, О. Кульчицького, В. В. Ляха, В. С. Пазенка, М. Поповича, К. Ю. Райди, Л. А. Ситніченко, В. Г. Табачковського, Н. В. Хамітова та інших учених.

Розгляд глобального геополітичного контексту дозволяє зовсім по-іншому зрозуміти не лише місце України в світі, а й тенденції її внутрішнього розвитку, який наразі постає невід'ємною частиною європейських та світових процесів [*Крепон, Марк*. Європейські іншості. – К. : Укр. Центр духовної культури, 2011. – 184 с.]. Такий підхід допомагає окреслити низку моментів у розумінні "свідомості національної ідентичності", яка взаємопов'язана з сенсом духовно-культурного самовизначення людини, суб'єкта націогенезу. Поняття "національна свідомість" визначає загальні принципи розуміння соціально-економічних, культурно-політичних утворень як похідних від їх генерального джерела – нації як основи самовизначення людини в суспільстві. Це – одна із найголовніших проблем людини, суб'єкта свідомої діяльності. На нашу думку, шлях оздоровлення сучасного суспільства – в автентичності буття, коли відбувається процес національного самоусвідомлення. Але для цього людина повинна мати спрямовуючий стрижень – національну свідомість, котра й визначає основне – для якого суспільства, держави, для якого майбутнього – її та нащадків – повинна відбуватися така самореалізація, процес самоздійснення людини в просторі людського спілкування завдяки вільному екзистенційному вибору. Специфіка української національної свідомості розкривається через екзистенційно – персоналістичну сутність вітчизняного гуманізму, котрий опредметнює ціннісну самореалізуючу роль особистості, її індивідуальності "Активне, творче, вільне індивідуальне буття творить людину в її цілісності, самоствердже її, сприяє активізації механізмів цілісного осмислення світу і людини як самої себе" [*Ватин, И. В.* Человеческая субъективность. – Ростов-н/Д, 1984. – С. 65].

Девальвація культурних цінностей призвела до ускладнення пошуку індивідом власної ідентичності, а неможливість відповідати соціальним вимогам поглибило кризу ідентичності, в якій перевага надається груповим інтересам, нівелюється індивідуальна автономність. Основною вимогою, яка ставиться сьогодні до духовної культури, є створення суспільного ідеалу індивіда, що містив би передусім такий комплекс цілей, як активність, свобода та автономність у процесі самореалізації. Свобода породжується справедливою можливістю правом бути незалежним, тобто бути самим собою. І це право на особливість належить не лише окремій особистості, а й окремій нації, цілому народу… Брак національної самосвідомості є потенційною загрозою для національної державності. Саме такі принципи новітньої філософії можуть стати засадою відповіді і на сучасні питання про взаємини універсальної та культурно-історичної справедливості, індивідуальної свободи та належності до певного, в даному разі – українського, соціокультурного простору" [*Фадеєв, В.* Соціокультурні тренди та українські перспективи. – К. : Стилос, 2009. – 194 с.].

З точки зору майбутньої участі незалежної України на теренах світового співтовариства, то її полірелігійний та полінаціональний народ має нагальну потребу не розколотися на ґрунті різних фобій

та протистоянь, а прямувати шляхом толерантності до консолідації, до ідеалів добра, справедливості, правди, які основані на ґрунті принципів світоглядної свободи особистості. "Нація, – писав В. Липинський, – це реалізація хотіння до буття нацією. Коли нема хотіння, виявленого у формі ідеї, – нема нації" [*Липинський, В.* Листи до братів-хліборобів. – Берлін, 1926. – С. 387]. Специфіка української національної свідомості та самоідентифікації особистості розкривається через екзистенційно-персоналістичну сутність вітчизняного гуманізму, котрий опредметнює ціннісну самореалізуючу роль людини, її самості, її індивідуальності.

В сучасному світі свобода здійснює себе в просторі, який ми визначаємо як ціннісно-культурний. В Україні свобода – вияв національного розуміння як гідності особистості,який є надзвичайно важливим для сучасності. Сьогоднішні дні – час спалаху національної самосвідомості, суспільного інтересу до своєї історії, духовного життя, час, коли народ прагне осмислити минуле, розібратись в теперішньому і знайти орієнтири на майбутнє. Саме це дасть можливість глибше і детальніше з'ясувати національну своєрідність, самоідентифікувати українську націю, виокремити українську культуру, її духовність в європейській і світовій культурі і дати підґрунтя для подальшого розвитку українського народу.

І. А. Сайтарли, канд. філос. наук, доц., КНУТШ, Київ

ПІСЛЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРИ, АБО СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ІДЕОЛОГІЇ СПОЖИВАННЯ

Факт історичної незворотності індустріальних ціннісних позицій викликає гостре занепокоєння та свідчить, по-перше, про занепад лібералізму (Валлерстайн), а по-друге – про занепад гуманізму. Унаслідок нечуваного тріумфу техніки у поєднанні з транснаціональним капіталом гуманізм перетворюється на пусте декларованe поняття, симулякр. Йдеться не лише про "нелюдську" природу капіталу, який здатен стягти "додану вартість" зі всього, що потрапляє йому на очі, який би "кепський сморід" (Маркс) воно б не мало. В багатьох сучасних публікаціях частішають невтішні футурологічні прогнози щодо соціальної катастрофи у майбутньому: "Ми увійшли у нову епоху, про котру існувало багато пророцтв, і декотрі вважали, що це буде гуманітарна епоха. Не поділяю цих переконань і вважаю, що вона ймовірніше буде технократично-інфомаційною, схильною до прагматизму та сили, не до гуманізму. Більше того, гадаю, що вона вже майже така. При цьому минулі досягнення у сфері духовного життя будуть на щось замінені. Поки не знаю, на що саме. Однак розумію, що наші попередні цінності не можуть бути перекладені на мову технічних систем вже тому, що вони є чужими сучасності" [*Чеснокова, Т. Ю.* Постчеловек. От неандертальца до киборга. – М. : ООО "Алгоритм-Книга", 2008. – С. 164]. З приводу технічних систем, справді, ще п'ятнадцять років тому було важко навіть уявити, наскільки істотно вони вплинуть на життя та культуру сучасної людини, зробив її життя ще більш комфортним, а культуру – більш штучною та "симулятивною". Однією з форм всеперемагаючої симуляції в умовах техногенної цивілізації постає віртуальна реальність. Ця нова формація симулятивного простору породжує принципово новий спосіб долати афективну напругу, незадоволеність, агресію та будь-які інші прояви екзистенції. Сумно усвідомлювати, що віртуалізація постає не лише найзручнішим та наднебезпечним способом задовольняти пристрасть не виносячи її за межі монітору, а також форою сучасного спілкування. Більше того, віртуальне спілкування є не так зручним шляхом отримати інформацію, як можливість заявити про себе, перетворитися на своєрідний центр Всесвіту тощо. Так, відомий на сучасній філософській ниві французький постмодерніст Жиль Ліповецькі симптоматично констатує, що головною причиною сучасного надзахоплення соціальними мережами є невпинне прагнення проінформувати світ про себе, про своє "Я". Цілковито байдуже, чим це "Я" є насправді. Одягнена у віртуальну оболонку людина охоплена "бажанням сказати що-небудь і неважливо що" (Гваттарі). До цих причин можна приєднати нездатність нести яку-небудь відповідальність, необхідність у котрій може виникнути у процесі безпосереднього живого спілкування, навіть страх перед таким спілкуванням. Що вже говорити про такі почуття, як симпатія, принадність, почуття гумору та ін., які цементують соціальний зв'язок, і які виникають лише в умовах безпосередніх "живих" контактів. Отже відсутність емоційного обміну сторін, котрий є досить цінною складовою людського спілкування, не уможливлює ні справжні почуття, ні сублімацію, ні гуманізм, ні духовність. Формується абсолютно новий "антропологічний тип", який у постмодерністській літературі означений концептом "пост людина", "гедоністичний Нарцис", "орально-анальний споживач" тощо – людина поза духовним виміром. Адже "дух – це заперечення", а цей тип собі ні в чому не відмовляє, ні в реальності, ні у "віртуалі". Постлюдина – це людина без душі, оскільки вона вже неспроможна ні відчувати, ні співчувати. Таким чином, екзистенціальне формулювання проблеми буття в соціальній площині – це вже не

втеча від свободи, а втеча від відповідальності та "живої тілесності" (Гуссерль), яка стає нестерпною – від існування у живому світі, яке є складним, непередбачувальним та небезпечним.

Наступна разюча відмінність сучасної системи цінностей від попередньої спіритуалістичної традиції, яка говорила мовою нездоланної "душевної муки", полягає у її нав'язливому культу фізичної краси. Усілякі артефакти масової культури безперебійно навіюють: красиві та молоді люди є успішними, або успішними можуть бути лише красиві та молоді. Далеко не душевно-вольові чи інтелектуальні зусилля та самовдосконалення сьогодні є пріоритетом, а молодість та фізична привабливість. Безумовно, ці культи – продукти сучасної індустрії гігієнічних засобів, пластичної хірургії та моди, які процвітають за рахунок безмежного нарцисизму сучасників та їхніх вікових фобій. На тлі заперечення минулого авторитаризму як виховного принципу, враховуючи і авторитет батька, а також західного суспільства, яке невпинно "старіється", молодь почуває себе як привілейована страта, яка поводиться відповідно. Не лише в постіндустріальних суспільствах, а й у сучасному глобальному просторі як такому загострюються групові суперечности – вікові, національні, релігійні та класові. Здавалось таке суспільне явище як "клас" у його ленінському тлумаченні разом з політичною активність, політекономією, класовою свідомістю та іншими залишками індустріалізму у суспільстві множини професійних службовців втратило актуальність. Демократичний політичний режим, а також ліберальні ідеологи (як, до речі і комуністи) настирливо навіювали ідею про загальну рівність, закарбувавши у колективній свідомості віру у непохитність прав кожного на свободу самовизначення. Однак ті, хто ще учора був упевнений щодо "замиреності" сучасного соціуму в економічно розвинених країнах, сьогодні висловлюють занепокоєння. Після критично-підозрілого Бодрийяра, який писав про відроджений аристократизм абсолютної меншості, яка складає когнітивну вищість над сірими, "імплозивними" та некультурними масами, у сучасних дослідженнях нав'язливо лунає думка про прийдешнє соціальне розшарування. Майнова прірва між багатими та бідними в постіндустріальному суспільстві набуває, якщо не космічних, то цілковито реальних масштабів. Таким чином, сьогодні маргіналізується не класовий антагонізм, а славнозвісний середній клас, а разом із ним ліберальна ідеологія. Виникає слушне питання про те, яка ідеологія нас очікує в майбутньому. Так, один із культурологів сучасності Столяров А. М., наприклад, зазначає, що діагностувати жорстке соціальне розшарування, що вже розпочалося, можна за такими соціальними параметрами, як прибуток та споживання : "Розрив тут досить показовий. Ще 40 років потому заробітки менеджерів (у Німеччині) були приблизно у 30 разів вище за середні заробітки громадян, сьогодні вони перевищують їх у 240 разів". Те саме можна констатувати про інші країни. Пригадаємо про багатомільйонні прибутки "зірок" Голівуду, "зірок" естради, "зірок" спорту. Причому якщо раніше протестантська етика, на основі якої виникло "суспільство споживання", вимагала навіть від найбагатших та впливових громадян особистісної скромності та поміркованості у побуті, то сьогодні цей стримуючий оператор вже практично не спрацьовує. Телебачення безперервно демонструє нам розкішні вілли на узбережжі, середньовічні замки або цілі острови, які належать новій еліті, океанські яхти, особисті літаки, ювелірні вироби, що коштують кілька річних прибутків середньої людини [Там же. – С. 35]. Отже особливість змін у системі соціальних цінностей, привнесених постіндустріальним консюмерізмом, це повернення старих аристократичних "чеснот" – етосу марнотратства та культу розкоші, які досліджував Еліас. Та тільки спільність між сучасними марнотратними елітами та "нобілями" попередніх формацій цим і вичерпується. Нажаль, єдиною структурною цінністю або символом статусної вищості тут постає лише розкіш, а не шляхетність, і навіть не етикет.

І. Р. Салій, студ., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА УЯВА

Роль соціальної уяви, соціального уявного сьогодні ще чекає свого визнання. Робота науковця і дослідника часто починається саме з образу, в якому втілений кінцевий результат праці. Образ (імідж), харизма, ідентичність, соціальні міфи, утопії, ідеології є формами соціальної уяви.

Явище ідеології належить до найбільш суперечливих, воно пронизане оціночністю і конфліктом. Якщо слідувати міркуванням К. Маркса і К. Мангайма, то ідеологія – це звинувачення, критика, тавро, котре застосовується до співрозмовника. "Охарактеризувати думку як ідеологічну – це вже її розкритикувати, оскільки «ідеологія» не нейтральне поняття" [*Thompson, J. B.* Studies in the theory of ideology. – University of California Press, 1984. – P. 1]. Така природа ідеології зумовила складність її розгляду з наукових позицій. Порівняно недавно теорія ідеології булла збагачена і доповнена рефлексіями про мову, ідеологію визначили як дискурс тощо.

Віднесення ж ідеології у розряд соціального уявного дозволило знайти справді надійну основу для подальшого її дослідження.

Зарахування ідеології до розряду соціального уявного почалося ще з Марксового твердження про "перевертання" реальності в ідеології, що, зрештою, зводило ідеологію до ілюзії, яка приховує реальність. Значно пізніше, у 50-х рр. XX століття до переосмислення ідеології в контексті соціальної уяви вдалися французький філософ Клод Лефорт та іспанський дослідник Корнеліус Касторіадіс. І їхній підхід значно відрізнявся від Марксового: він був виправдовувальний із претензією на нейтральність, а Марксів був критичний, із негативним забарвленням.

У даній роботі спиратимемося лише на творчість К. Лефорта, згадуючи теоретичні напрацювання К. Касторіадіса, коли ті були концептуально співзвучними.

К. Лефорт передусім засудив натуралізм і позитивізм К. Маркса. За Марксом, ідеологія приховує і спотворює реальність. Для Лефорта ідеологія є вторинним дискурсом: те, що маскується нею, а саме соціальний поділ, економічні відносини не є природнім, еволюційним тощо, а фактами того ж самого символічного порядку. Приміром, людина не народжується пролетарієм, оскільки це соціальний статус. Природжена і природна тільки її расова, статева приналежність тощо.

Але суспільство потребує єдності, попри наявність соціального поділу. Суспільство не може існувати без репрезентації свого союзу. Тому у сформованому образі суспільства соціальні розмежування зображуються як природні і виправдані.

Однак завжди постає дилема: як ми можемо судити про ідеологічність дискурсу, якщо не здатні бути неупередженим спостерігачем? Якщо ідеологічний дискурс становить собою набір інтерпретацій, то наш підхід буде теж лише черговою інтерпретацією.

За Лефортом, ідеологія непритаманна докапіталістичним суспільствам, в яких соціальний поділ приховується посиланнями на потойбічний світ. Але Дж. Б. Томпсон запропонував ширший підхід, коли вивчення ідеології заводиться не до "вивчення певного типу дискурсу притаманного певному типові суспільства" [Ibid. – P. 35], а зосереджується на "шляхах, якими значення зберігають усталені відносини домінації" [Ibidem].

К. Лефорт визначив три історичні типи ідеології: буржуазну, тоталітарну і сучасну ідеологію Заходу ("невидиму" ідеологію).

Буржуазна ідеологія визначається поняттями Гуманності, Прогресу, Науки, Власності, Сім'ї. Однак ці принципи застосовуються не до всіх, що породжує дихотомії, на зразок, буржуа-робітник, цивілізований-варвар і т. ін.

Наприклад, тоталітарний дискурс особливо сильно маскує розмежування держави і громадянського суспільства, змішуючи їх засобами масової партії і повсюдною присутністю держави у соціальній сфері.

Буржуазна ідеологія зберігає розрив між владою і дискурсом і може допустити опозицію всередині себе, яка не загрожує її зруйнувати. У свою чергу, тоталітарний дискурс мусить ідентифікувати себе з центром влади, і заперечує можливість легальної опозиції. Джерела опору у тоталітарному дискурсі визнаються зовнішніми і чужими.

Сучасна ідеологія сильно залежить від ЗМІ, як допомагають їй гомогенізувати суспільство. Нова ідеологія створює замкнений універсум, який претендує на всеохопне задоволення наших потреб. Як вказує Маркузе у праці "Одновимірна людина", в ідеалі у західних демократіях мали б зникнути раціональні підстави для опозиції. Однак ідеологія робить все, аби замаскувати замкненість соціального універсуму.

Проте ідеологічне уявлення завжди ризикує викрити свою буттєву зумовленість (одночасно посиланнями претендуючи на трансцендентність), а виявлення цих механізмів призводить до неможливості ефективного приховування соціальної нерівності. З усіх форм соціальної уяви ідеологія найбільше спрямована на поцейбічне і сьогоднішнє і в цьому полягає її стабілізаційний потенціал.

О. В. Сарнавська, ст. викл., НУВГП, Рівне

ОСОБЛИВОСТІ ХАРИЗМАТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

Сьогодення вимагає перегляду розуміння динаміки соціальних процесів, серед якої актуальною є проблема лідерства та харизми.

Лідер – член певної групи, товариства, спільноти, об'єднаної спільною ідеєю, за яким визнається право приймати відповідальні рішення у значних ситуаціях, найбільш авторитетна особистість, котра реально відіграє провідну роль в організації взаємодії та регулюванні взаємовідносин у групі. Лідер стоїть на чолі будь-якого об'єднання: як мікросоціального (сім'я, студентська група), так і макросоціального (політична партія, світова конфесія).

Особливою ознакою лідера є його харизматичність. Харизма (від грецького charisma – подарунок) – наділення особистості якостями, рисами, характеристиками ефективного впливу на інших; харизматичний лідер може викликати у прихильників захоплення, віру, а також і фанатизм. Німецький соціолог, автор класичної теорії дослідження харизматичності М. Вебер дав таке визначення цьому феномену: "Харизмою необхідно називати якість особистості, яка визнається надзвичайною, завдяки якій особистість оцінюється як наділена особливим даром, невластивим іншим людям" [*Вебер, М.* Протестантская этика и дух капитализма // Вебер, М. Избранные произведения. – М. : Факел, 2008. – С. 21].

Цей феномен властивий малим, але більшою мірою великим групам, які схильні персоніфікувати свої ідеали у процесі об'єднання. Харизматичний лідер часто з'являється в екстремальних історичних умовах. На якість харизми не впливає певний вид діяльності та його морально–етичний зміст, тому в історії, зокрема XX століття, харизматичними лідерами визнаються Ленін, Гітлер, Ганді, Мартін Лютер Кінг, Елвіс Преслі.

Важливими характеристиками харизматичності є схильність особистості до панування над іншими, тенденція до підпорядкування, потреба у здобутті й використанні влади, внутрішня свобода, активність, енергійність, позитивне сприйняття життя, самовпевненість, здатність приймати ризиковані рішення. Дослідник особливостей політичного лідерства О. Сосланд виділяв наступні харизматичні стратегії лідера будь-якого ідеологічного об'єднання: прагнення відрізнятися від інших, переживання моменту осяяння, намагання дивувати прихильників, ритуальність та театралізованість поведінки, радикальність, постійне перебування у стані боротьби [*Сосланд, А. И.* Идеология и харизма. – М. : Логос, 2009. – С. 71].

Отож, особливості харизматичного лідерства – питання дискусійне та неоднозначне. Комплексний психологічний, соціологічний підхід до аналізу цього феномену дає можливість розширити розуміння складності соціальної реальності.

І. В. Семенюк, канд. філос. наук, с. з. ц., ЗНУ, Запоріжжя

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ЗАХІДНОЇ ТА СХІДНОЇ СОЦІАЛЬНОСТІ

Проблема соціальності є однією з фундаментальних у всіх суспільствознавчих науках починаючи від соціології та політології, закінчуючи соціальною філософією. Соціальність – похідна від "соціальний". Означає єдність соціальних потреб (у любові рідних, близьких, авторитетних людей; у підтримці, допомозі, захисті, схваленні тощо); умінь (орієнтуватися, пристосовуватися, позитивно впливати на соціальне довкілля); почуттів (довіри, прихильності, вдячності, відповідальності тощо); якостей справедливості, чуйності, доброзичливості, товариськості, обов'язковості тощо.

У широкому сенсі "соціальність" є інтегрованою характеристикою, яка фіксує відкритість людини соціальному довкіллю, її спрямованість на гармонійні та конструктивні взаємини з людьми, що оточують [*Го Мо-жо*. Философы древнего Китая. – М. : Прогрес, 1961. – С. 123]. Бути соціальним у певній життєвій ситуації означає проявляти готовність та здатність контактувати з різними за віком, статтю, спорідненістю, родом діяльності, характерологічними особливостями людьми.

На сьогодні виходячи з соціокультурного аспекту ми пропонуємо поділити соціальність за цивілізаційним критерієм, тобто на західну та східну. Під західною ми розуміємо класичний прояв соціальності, що розроблений в роботах класиків філософської та соціологічної думки.

Завдяки соціальності індивід здобуває різноманітні соціальні характеристики, соціальну природу, уміння й навички участі в соціальному житті. З іншого боку, тільки взаємодія соціалізованих індивідів створює все різноманіття соціального, всі феномени суспільства. Не випадково перші спроби теоретичного осмислення процесу соціальності відносяться до періоду становлення соціальної філософії як самостійної науки, предметом якої є суспільство як цілісна система, соціальний організм.

Східна ж соціальність плекає своє коріння з релігійної етики філософських традицій народів, що проживали і проживають на території Китаю, Японії та Південної Кореї. Тому розгляд Східної соціальності безпосередньо пов'язаний з витоками філософських принципів зазначених нами народів [*Аболіна, Т. Г., Єрмоленко, А. М., Киселева, О. О., Малахов, В. А*. Етичні норми і цінності: проблеми обґрунтування. – К., 1997. – С. 45–65].

Соціальна ментальність країн цього регіону базується на принципах класичної давньокитайської філософії. У древній китайській філософії (до VII століття до н. е.) пануючим був релігійно-міфологічний світогляд. Древні китайці думали, що все у світі залежить від приречення Неба, головним управителем якого вважався Шанді. Йому корилися численні боги. Багато хто з яких мали явну подібність із тваринами, або рибами, були напівтваринами – напівлюдьми. "Волю Неба" можна довідатися через ознаки й гадання [Азійські цінності. – http://en.wikipedia.org].

Найважливішим елементом древньокитайської релігії був культ предків і міфічних героїв стародавності. У цей же час, відповідно до найдавніших писемних пам'яток Китаю, деякі мислителі висловили ряд філософських ідей та висунули терміни, які згодом стали найважливішими поняттями китайської філософії. У цей період вільно й творчо існувало шість основних філософських шкіл: даосизм (даоцзя): всесвіт є джерелом гармонії, тому все у світі, від рослини до людини, прекрасно у своєму природному стані. Кращий правитель – який залишає людей у спокої. Представники цього періоду: Лао-цзи, Лецзі,Чжуан-цзі, Ян Чжу, Вень-цзі, Інь Сі. Представники більше пізнього даосизму:Ге Хун, Ван Сюаньлань, ЧІ Цюань, Чжан Бодуань. Конфуціанство (жуцзя): правитель і його чиновники повинні управляти країною по принципах справедливості, чесності й любові. Вивчалися етичні правила, соціальні норми й регулювання керування деспотичною централізованою державою. Представники: Конфуцій, Цзен-цзі, Цзі Сі, Ю Жо, Цзі-гао, Мен-цзі, Сюнь-цзі. Моїзм (моцзя): зміст навчання полягав в ідеях загальної любові (цзянь аі) і успішності, де усі повинні переживати про взаємну користь. Представники: Мо-Цзі, Цинь Хуалі, Мен Шен, Тянь Сян-цзі, Фу Дунь. Школа законників ("фа-цзя", по-европейски – легізм): займалася проблемами соціальної теорії й державного керування. Представники: Шень Бухай, Чі Куй, У Ці, Шан Ян, Хань Фейцзі; часто також сюди відносять Шень Дао. Школа імен (мінцзя): невідповідність назв сутності речей веде до хаосу. Представники: Ден Сі, Хей Ші, Гунсунь Місяців; Мао-гун. Школа "інь-ян" (інь Ян цзя) (натурфілософи). Представники: Цзі-вей, Цзоу Янь, Чжан Цан. У більшості шкіл переважала практична філософія, пов'язана із проблемами життєвої мудрості, моральності, керування. Теоретична база була найбільш розвинена в даосизмі; в інші ж школах світоглядні підстави минулого або слабкі, або запозичені з інших шкіл [*Бычкова, Т. А.* Культура традиционных обществ Китая и Японии. – Томск : Издательство Томского университета, 2002. – С. 30–45].

Підсумовуючи все вище зазначене можна прийти до висновку, що проблематика східної соціальності є маловивченою і вимагає цілої низки досліджень в рамках філософії та суспільствознавчих дисциплін.

Порівняльний аналіз між особливостями Західної та Східної соціальності свідчить про різні вектори даних напрямів. Західна соціальність базується на філософських та соціологічних парадигмах відомих вчених. Концептуально вона базується на принципах раціональності.

Відмінність Західної та Східної моделі соціальності визначається концептуальною дуальністю підходів. Західна модель базується на принципах раціональності, що була закладена в епоху зародження натурфілософського способу мислення в науці. Східна соціальність зберегла принципи релігійної етики. Відмінність цих моделей не можна порівнювати за принципом "старшого" та "молодшого", бо Східна модель мала тривалий період розвитку поряд з Західною моделлю і тому їх можна розглядати як конкуруючі.

Китай, Японія та Південна Корея на нашу думку є як раз прикладами народів, що мають в своїй ментальності особливості Східної соціальності в той же час вони активно інтегруються в Західний світ за рахунок активної культурної та економічної співпраці. Тому вони є для нас гарним об'єктом для дослідження.

Ю. В. Сєкунова, канд. іст. наук, доц., НУБіП України, Київ

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

З розпадом Радянського Союзу, як відомо, відбулося і падіння тоталітарного режиму, зокрема комуністичної ідеології. І саме тому, виникла потреба створення нової ідеології в пострадянських республіках, незалежних державах. Переважна більшість із них намагається створювати нову ідеологію, яка будується на демократичних засадах. Особливо це питання залишається актуальним і суперечливим в дні святкування 20-річчя з дня незалежності України.

В перехідних умовах трансформації українського суспільства та в інших пострадянських країнах можуть виникати протиріччя у науковців, політиків, політологів та інших діячів щодо питання ідеології, зокрема її ролі і значення у формуванні особистості.

На сучасному етапі є важливими та взаємопов'язаними поняття, такі як ідеологія і національна ідея, вони є основою для формування і розвитку політичної культури особистості, політичної соціалізації. Основи знань про національну ідею закладаються з перших етапів розвитку соціалізації особистості, а знання про ідеологію держави формуються в більш зрілому віці (наприклад, коли особистість починає брати участь у виборчих процесах).

Варто підкреслити, що ідеологію держави споріднено з ідентичністю національною та ідеологією етнічною. За допомогою ідентичності національної можна формувати у особистості сукупність ідей,

поглядів та уявлень щодо інтересів своєї нації, засобів і шляхів забезпечення цих інтересів. Головна ознака ідентичності національної – це почуття належності й відданості людини певній нації. Увага акцентується на загальнонаціональних цінностях – національних інтересах, безпеці. Е. Д. Сміт характерними рисами ідентичності національної називає: 1) історичну територію, або рідний край; 2) спільні міфи та історичну пам'ять; 3) спільну масову, громадянську культуру; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільну економіку з можливістю пересування у межах національних територій [Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. – К. : МАУП, 2005. – С. 143].

З нашої точки зору, в період формування нації, а саме наповнення її ідеології державно-національними рисами, набуває значення таке поняття як ідеологія етнічна, яка характеризується сукупністю ідей, концепцій, програм, платформ, поглядів і уявлень, покликана обґрунтувати національні претензії певного етносу на його історичне місце в історії міжетнічних і міжнаціональних відносин. Ідеологія етнічна може стати інструментом досягнення етнополітичних цілей окремого етносу. В ідеології етнічній з погляду певного етносу визначаються особливості його характеру, проголошується ставлення до інших етносів, обґрунтовуються основні цілі, шляхи, способи розвитку даного етносу. Вихідною точкою ідеології етнічної є етнічна самосвідомість, яка поступово приходить до розуміння, усвідомлення самоцінності певного народу або етнічної групи. Ідеологія етнічна стає актуальною і дійовою тоді, коли народ відчуває свої єдність, історичний характер, традиції, становлення і розвиток, долю і прагнення, робить це предметом своєї свідомості, мотивами життєдіяльності [Там само].

Актуальним на сьогодні і складовою ідеології держави залишається формування політичної культури у сучасної молоді. Сучасні молоді люди зростали під впливом перебудови не тільки суспільства, але й свідомості попереднього покоління, їхніх батьків. Зараз ідейно-політична зрілість свідомості та культури молоді, а насамперед, студентської молоді, перебуває на суперечливому етапі становлення, відмови від ідеологічних і політичних стереотипів тотальної доби, утвердження нових політико-ціннісних орієнтирів, переконань і соціально-політичних почуттів, установок на вироблення політичної компетентності, формування культури толерантності, політичної коректності. Водночас відбувається переосмислення і переоцінка політичних ідеалів, шляхів участі в громадсько-політичному житті вузу, міста, області, у розвитку місцевого самоврядування.

Важливу роль у формуванні політичної культури сучасної молоді відіграє національний менталітет, який і формує особливості українського політикуму.

З проголошенням незалежності України, здавалося, що політична активність молоді надмірно зросте, слугуватиме суттєвим змінам у суспільстві, однак цього не сталося. І хоча важко погодитися з тим, хто вважає, що молодь сьогодні повністю деполітизована, аполітична, говорити про високу політичну свідомість багатьох молодих громадян України важко. Оскільки ситуація в суспільстві надто складна, багато в чому не просто суперечлива, а й не – зрозуміла, варто вести мову не стільки про політичну культуру молоді, скільки про політичні настрої, оцінки тих чи інших явищ, політичні орієнтації молодих людей.

Одним із важливих шляхів формування та розвитку загальної й політичної культури у сучасної молоді є підготовка студентів до участі у міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Саме така робота активно проводиться викладачами Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБіП України), зокрема кафедрою історії і політології. В колі наукових зацікавлень сучасної молоді є питання та проблеми щодо ідеології держави, національної та політичної культури, а саме їх формування, розвиток, історичний і теоретичний аспекти. Цікаву думку знаходимо в наукових тезах студентки Н. В. Рубан (3 курс, ф-т екології та біотехнології, НУБіП України), яка пише, що "Молодь України нині знаходиться на етапі зміни ідейних, моральних орієнтирів. Вона надто складно й досить повільно визначає свої позиції як у політичній, так і в інших сферах життя і, відтак, у суспільстві певною мірою порушена природна спадкоємність поколінь загалом. На жаль, далеко не всі, від кого залежить доля молодих людей в Україні, це визнають і розуміють" [*Сєкунова, Ю. В., Рубан Н. В.* Політична культура як відображення ідейного життя в українському суспільстві // Краєзнавство: науково-методичний та практичний аспекти : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (15–16 червня 2011 р., Суми), Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – Суми : РВВ СОІППО, 2011. – С. 154].

Таким чином, на сьогодні, саме інституту освіти належить важлива роль формування особистості нового типу, планетарного мислення, нового громадянина, позбавленого догматичних стереотипів ідеології техногенної цивілізації, здатного бути активним учасником соціально-економічних і політичних перетворень своєї держави й світу.

В. М. Скалацький, канд. філос. наук, доц. КНУТШ, Київ

ДЕСТРУКТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Поряд з благами котрі постають перед людиною у 21 ст. внаслідок розвитку інформаційного суспільства, яскраво окреслюються і нові проблеми та загрози формування особистості в нових умовах, що потребують дослідження.

Розкриваючи об'єктивні і суб'єктивні чинники формування особистості у сучасному світі, окреслюючи ті чи інші способи і шляхи соціально-ідеологічних стратегій, відносно цього процесу, варто приймати до уваги особливість сучасної картини світу, її природу, механізми формування суспільних знань, смислів, цінностей, що впливають на формування особистості в сучасному світі. Можна стверджувати, що сучасне бачення світу детерміноване тенденціями розвитку глобалізованого інформаційного суспільства. Розвиток засобів масової комунікації, глобальної мережі Internet сприяє "фрагментації" реальності. Це пов'язано, в першу чергу, з безперервним нарощуванням інформації, втратою над нею контролю і безсиллям людини перед усвідомленням всіх її смислів. Технології комунікації соціального простору активно формують новий режим доступу до знань, новин, особистого і ділового спілкування. Але, занурюючи людину в безперервний потік інформації, вони сприяють вислизанню інформаційних смислів та інформаційному насиллю. М. Делягін зазначає, що базовим соціальним протиріччям епохи глобалізації стало протиріччя між інформаційним співтовариством яке бере участь у розробці і взастосуванні технологій формування свідомості, та всіх інших соціальних прошарків та груп сучасного суспільства, члени якого є об'єктом системного застосування цих технологій [*Делягин, М. Г.* Мировой кризис: Общая теория глобализации. – М. : ИНФА-М, 2003. – С. 194]. Як правомірно стверджує М. Кастельс, влада структури сильніша за структуру влади [*Кастельс, М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 499]. Ще у 60-ті роки минулого століття Ю. Габермас наголошував, що поширені форми "технократичного розуму" являють собою серйозну загрозу людській свободі. Суспільна сфера комунікацій і прийняття рішень так усе перекручує, що більша частина населення перебуває в цілковитому невіданні стосовно реального розподілу влади й контролю в даному суспільстві. Відповідне постулювання реанімує феномен маніпуляції. Якщо попередні розвідки пов'язували прояв цього явища із існуванням тоталітарних політичних систем, то у сучасному світі маніпуляція постає як "символічне насилля" (П. Бурдьє) у глобалізованому інформаційному суспільстві. Історично монополія на насилля втілювалась державою, що поставала головним вираженням її владних відносин та легітимізувалась моно-ідеологією. Але як тільки комунікаційні технології випередили простір влади, вони, а точніше політичні і економічні актори, які є їх власниками, створюють передумови конструювання публічної сфери відповідної їх інтересам. Це здійснюється за допомогою дискурсивних практик, які за допомогою піару, лобі, реклами насичують комунікативний простір повідомленнями. Зростання впливу ЗМІ разом із розвитком економічних мережевих структур трансформують не лише сферу політичного, але й людину. Вона свою ідеологічність як цілепокладання починає вибудовувати не на основі індивідуального чи колективного прагматизму, а на основі бажання. Чуттєвість і бажання, будучи невід'ємними частинами буття людини, постають її сутнісною рисою, за посередництвом яких вона звертається до світу і, навпаки, сфера виробництва звертається до неї. Модусом цієї взаємодії постає не особистість як духовна цілісність, а людський фрагмент представлений у моді, інтер'єрі, зверненій до тіла чуттєвості, успіху тощо.

К. В. Сухарева, канд. філос. наук, доц., ЗНУ, Запоріжжя

ІДЕОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ТУРИЗМУ: ПОДОЛАННЯ ОБМЕЖЕННОСТИ ПОВСЯКДЕННОГО БУТТЯ ТА РОЗВИТОК ЛЮДИНИ

Ідеологія, як сукупність поглядів на навколишній світ та шляхи його перетворення відповідно до інтересів соціального суб'єкта, передбачає концептуалізацію відношення до важливих явищ суспільного буття, яким є *туризм.* Семантичний простір поняття "туризм" має два основних вектора – особистісний (туристична активність людини) та інституціональний (туристична діяльність суб'єктів господарської діяльності з організації туристичної активності людини і задоволенню її туристичних потреб). Туризм є одним із шляхів подолання людиною одноманітності повсякденності і способів повернення до себе через порівняння свого життя з іншим; є формою терапії в моменти втрати людиною сенсу життя, свіжості сприйняття повсякденної реальності; є способом подолання людиною гра-

ничності її повсякденного буття, відповіддю на "сенсорний голод" людини, що посилюється унаслідок швидкої автоматизації і монотонності виробничих процесів, а також стресу, обумовленого зростанням| темпів соціальних змін, конкуренції, негативних глобальних явищ, політичної та соціально-економічної, природної нестабільності суспільства і світу. Розвиток туризму підкреслює "невичерпаність" культурно-історичного та індивідуально-діяльнісного потенціалу людства на початку XXI століття. Життя сучасної людини протікає у темпі, що постійно прискорюється, і в просторі, обмеженому рамками повсякденності. Щоденний алгоритм соціальної активності, вивірений до хвилини і не змінний роками, викликає у людини нестримне бажання почати новий ряд подій, привнести новизну в рутину індивідуального буття. Але можливості людини завжди лімітовані об'єктивними умовами її життя. Вона "прикована" до свого житла, власності, роботи, певного кола людей і певної соціальної ролі. І туризм у цьому плані виступає одним із засобів пониження рівня "незадоволеності культурою" (З. Фрейд) і формою активності, що дозволяє різноманітити життя людини, внести в нього нові фарби і враження, поповнити на якийсь час групу "нових кочівників" – *туристів*. Тому останні десятиріччя ознаменувалися інституалізацією туризму та створенням міністерств туризму в більшості країн світу (на жаль, в Україні воно відсутнє). Туризм як соціальний інститут сприяє збагаченню життєвого простору сучасної людини, інтерналізації туристських цінностей у її світоглядні орієнтації, сприяє розширенню соціального середовища туризму; розвитку організаційної і матеріальної бази туристичної діяльності; утворенню нормативно-правової і ціннісно-нормативної бази туризму як масового соціального руху і виду дозвіллєвої діяльності; формуванню та закріпленню в системі суспільних відносин специфічної області туристичних відносин і взаємодій, а також визначенню їх суб'єктних носіїв (туристів і представників сфери туристичних послуг). Подорожування, мандри були невіддільною складовою життя людини будь якої історичної епохи чи соціокультурної системи. Спочатку подорожували лише вельми спроможні люди (виключенням можна вважати паломників, що відвідували святі місця). Проте з початком Промислової Революції і розвитком комунікацій, ситуація почала кардинально мінятися. В світі, передусім, в Європі і Північній Америці виріс добробут населення, у найнятих робітників з'явилися гарантовані вихідні, а в ряді випадків – і відпустки. В результаті, число туристів почало зростати. У 1758 році у Великобританії була створена перша туристична компанія – що і нині існує Cox & Kings, яка обслуговувала європейську еліту. А вже у 1841 році відбулася інша знакова подія – народився масовий туризм. Тоді британський підприємець Томас Кук (Thomas Cook) організував залізничну екскурсію для 570 клієнтів. Згодом він створив також нині існуючу компанію Thomas Cook. Це був початок туристичної революції, що породила величезну кількість різновидів туризму, індустрію курортів, особливих фінансових інструментів (наприклад, дорожніх чеків), що сприяли створенню індустрії розваг (багато свят і фестивалі спочатку були організовані для залучення туристів), систем комунікацій, розвитку великого спорту (наприклад, Олімпіад) тощо. У 1937 році Ліга Націй (передвісник ООН) вперше використовувала терміни "туризм" і "турист" в офіційних документах. В світі склалася "державна мода" на туризм. Лише одиничні держави не намагаються рекламувати себе як туристичні центри. Туризм став складовою частиною стратегічних концепцій соціально-економічного розвитку. Туризм намагалися і намагаються розвивати країни, що мають абсолютно різні політико-економічні системи. Зазначимо, що в світі є багато держав, які одержують левову частину своїх доходів за рахунок туристів. Так живуть, наприклад, європейські Монте-Карло і Сан-Марино, бюджет яких на 90 % формується за рахунок туристичних надходжень. На Кіпрі у сфері туризму зайняті 25 % людей працездатного віку. В США, наприклад, місто Лос-Анджелес менш, ніж за сторіччя перетворився з маленького містечка у величезний мегаполіс – причиною був його м'який клімат і океан, що дозволило йому стати спершу популярним місцем відпочинку, а згодом наростити свій економічний потенціал. Підґрунтям туристичної активності людини є її потреби розширити за допомогою туризму горизонти повсякденного буття, реалізувати себе як творчу особистість, досягти завдяки цьому вищих щаблів соціально-економічної та духовно-політичної ієрархічної системи суспільства. Прагнення людини до туристичних подорожей обумовлено такими її сутнісними рисами як пізнавальна та творча активність. Прагнення до туристичних подорожей має на меті отримання нових почуттів, задоволення туристичного інтересу. Останній спрямований на отримання безпосередньо самим туристом об'єктивної інформації, певних емоцій (не тільки позитивних, а й за допомогою екстремального туризму – певного рівня негативних), задоволення приватних потреб туриста. Туризм сприяє подоланню застарілих світоглядних та життєво-практичних стереотипів, обумовлених повсякденною реальністю та соціальним середовищем життєдіяльності особи. В 2010 році мандрувало 940 млн. туристів, прибуток від світового туризму в 2010 році становив 919 млрд. доларів США (693 млрд. євро). Відповідно до прогнозу Світової туристичної організації (UNWTO) в 2011 передбачається зростання туристичного потоку на 4–5 відсотків. Наслідки подій в Північній Африці, на Близькому Сході, а також землетрусу в Японії не вплинуть суттєво на розвиток туристичної галузі

[World Tourism Organization UNWTO. Facts and Figures// http://unwto. org/en]. Закономірною є тенденція, яка проявляється в зростанні масштабу туристичної активності сучасної людини, посиленні впливу туризму на життєдіяльність індивіда, на реалізацію його творчого потенціалу, на розширення меж індивідуальної свободи, на збільшення кроскультурної складової туристичного досвіду, на зростання його соціальної ефективності, що проявляється в використанні соціальних та індивідуальних засад облаштування в соціокультурних системах, що відвідав індивід під час здійснення туристичних подорожей. Розвиток новітніх технологій зумовив використання сучасною людиною для подолання одноманітності та у зв'язку з відсутністю новизни в повсякденному бутті віртуальних подорожей в інші соціокультурні і просторово-часові виміри. Обсяг останніх зростає завдяки таким їх характеристикам, як : доступність (зокрема і для осіб, що фізично, фінансово або соціально обмежені в здійсненні туристичної активності), безпечність, інтерактивність, необмеженість вибору дестинації та свобода туристичної творчості під час здійснення віртуальної подорожі. На наш погляд, до основних способів пізнання і перетворення світу, що були створені людством впродовж усієї історії його існування і до яких відносять: міф, філософію, релігію, мистецтво, науку, реально-практичну діяльність, в останній час приєднався і *туризм як оригінальний* спосіб бачення й розуміння людиною власного буття та шляхів його вдосконалення.

И. Г. Утюж, канд. филос. наук, докторант, КНУТШ, Киев

ИДЕОЛОГИЯ ОБРАЗОВАНИЯ – ЭТИЧЕСКИЙ СОЦИАЛИЗМ

Проблема образования, с момента выхода специального доклада "Римскому клубу" – "Пределы обучения" (авт.: Д. Боткин, М. Эльманджра и М. Малица – 1979 г.), приобрела ряд новых измерений. Не касаясь большей части из них, хотелось бы, тем не менее, затронуть один важный аспект. Речь идет о нынешней мир-системной ориентации государств в образовательной политике, в подвижной системе координат: с одной стороны – мейнстримных координат западной цивилизации как метрополии, воспринимаемых иными акторами в качестве универсальных; а с другой стороны, полупериферийных и периферийных, проступающих на палитре современной социальной жизни в виде отсталых социокультурных сегментов.

Иначе говоря, современный мир структурирован как образовательно-воспроизводственная система, в которой доминируют западные образовательные институты и технологии, а периферийную зону составляют иные образовательные практики, в силу разных причин, пока не вовлеченные в рыночные игры. Перед нами, если воспользоваться выражением И. Валлерстайна, весьма "жесткая криволинейная… иерархия", неизвестная историческим сиситемам прошлого.

Но если же встать на цивилизационную точку зрения, понимание ситуации заметно меняется. Цивилизационный плюрализм, порождающий реальные межцивилизационные отношения, можно квалифицировать как интеросоциальный агон, имеющий весьма неопределенные правила игры (если не считать таковой глобализацию как игру на понижение не-западных акторов) и ее достаточно проблематичные социокультурные результаты.

Перед лицом грядущих испытаний потребуются люди свободные, но при этом способные к самоограничению, аскезе.

Центральная задача общества в целом и образования в частности – подготовка людей, способных справиться с морем сложных современных проблем, которые мы оставляем в наследство своим детям.

Ни одна из этих проблем (терроризм, демографический сдвиг, конфликт между христианством и исламом и др.) не имеет простых, окончательных решений.

В таких условиях необходима мобилизация всех культурных ресурсов (в первую очередь гуманитарных). Сведение подготовки вступающих в жизнь поколений исключительно к вопросам освоения передовых технологий представляется недальновидным.

Главная образовательная и воспитательная задача на ближайшую и отдаленную перспективу – координированный рост свободы и ответственности личности. Только свободный, творческий человек способен остановить подступающий хаос, не искушаясь простыми окончательными решениями, чреватыми срывами в тоталитаризм".

С этими тезисами трудно не согласиться. Украине нужны образованные и свободные люди. Возникает вопрос: при каких условиях возможно их воспитание и обучение? Какая идеология должна господствовать в обществе для создания этих условий?

Очевидно, что при засилье идеологии потребительства, выраженной в виде вульгаризованного либерализма, говорить о способности к самоограничению (уж тем более аскезе), мобилизации культур-

ных ресурсов и координированном росте свободы и ответственности личности не приходится. Политика вульгарного либерализма, последовательно проводимая в Украине последние 20 лет, привела к тому, что моральное разложение поразило все слои общества. Само общество также стало слабо консолидированным вследствие сильнейшего социального расслоения. Социальная ответственность также низка. Власть под лозунгом "Ответим за всё!" не отвечает ни за что, а область ответственности простых граждан и того меньше. К тому же, идеология потребительского общества не ставит перед человеком вопроса об ответственности, или нравственности, или справедливости. Человек в ней заменяется безличным индивидом-потребителем.

В связи с этим нельзя не вспомнить о традиции "этического социализма" потому что именно в её рамках можно говорить о таких вещах как социальная ответственность или свободная личность. Фундаментом этического социализма является идея солидарности, основанная на формулировке категорического императива Канта: поступай так, чтобы человечество как в твоем лице, так и в лице всякого другого всегда рассматривалось как цель и никогда только как средство. Это подразумевает пропаганду здорового духовного образа жизни взамен пропаганды потребления. Таким образом, этический социализм позволяет компенсировать тот недостаток морально-нравственного дискурса, который присутствует в потребительском обществе. В последнем человек является лишь "винтиком" машины потребления; этический социализм, напротив, предполагает свободную, творческую личность.

Идеология вульгарного либерализма самым непосредственным образом препятствует развитию такой личности. Это хорошо можно видеть на примере того, как разрабатывается нынешняя реформа образования. По ней уже легко можно увидеть образ будущего среднестатистического российского гражданина. Это человек с общими, поверхностными представлениями об истории, искусстве, минимумом познаний в области математики и физики. Такой человек наилучшим образом заточен под потребление. Сама же "отреформированная" система образования позволяет освободить значительное количество бюджетных денег на другие нужды, что полностью соответствует современному российскому критерию "эффективного менеджмента": трать на социальные нужды как можно меньше и любой ценой. Но непонятно во имя чего необходима такая экономия, какие нужды в государстве могут быть важнее образования?

Поэтому без смены идеологии невозможно и совершенствование системы образования. Если реформа проводится с оглядкой на либеральные ценности, то она изначально обречена на неудачу: ставя целью "оптимизацию" образования, нельзя добиться его модернизации.

А. О. Цвібель, студ., КНУТШ, Київ

КРИЗА СУЧАСНОЇ МОРАЛІ ЯК ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ "ЛЮДИНА – КУЛЬТУРА – ІДЕОЛОГІЯ"

Спостерігаючи за сучасним офісним співробітником, можна помітити, що нині пересічний громадянин керується у роботі принципом "що зробити, аби нічого не робити". Це не просто проблема для роботодавця, а свідчення впливу сучасного ідеологічного спрямування, зокрема хибного уявлення про демократію, яка замість епітету "вільна" стала "свавільною". На підтвердження цього можна згадати численні акції протесту та демонстрації, новини про які ми чуємо ледь не щодня з різних куточків світу. Чому "свавілля"? Голодування, замість більш гуманних аргументів, не є закликом до людяності, адже в даному випадку волевиявлення одного громадянина може зачепити свободу іншого. Наприклад, зупиняючи рух автобусів на знак протесту і вимоги підвищення заробітної платні, водії тим самим провокують порушення прав на свободу своїх пасажирів, які у цей час мали б спокійно здійснювати своє право на пересування міським транспортом. Починається "ланцюжкова реакція": невдоволені пасажири скаржаться на невиконання державою своїх обов'язків перед громадянами, які вправно сплачують податки, далі люди відмовляються, з огляду на попередньо згадані скарги, сплачувати ті самі податки – і як наслідок, державі не вистачає коштів, починається підвищення цін, яке, у свою чергу, призводить до збою економіки держави. Відкидаючи гіперболізацію сказаного, ситуація з обмеженням прав і свобод громадян корелює з уявленням про право у І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля, системи права яких в ідеалі забезпечують здійснення прав і свобод кожного громадянина, не зачіпаючи при цьому прав та свобод інших громадян. Чому ж люди "забувають" про "золоте правило" людяності, співзвучне з категоричним імперативом І. Канта? Чи можна цьому зарадити?

Звернімось до згаданого на початку образу офісного співробітника. Спроби людини знайти альтернативу вирішення основної задачі, зведена до пошуку причини вчинити протилежно, свідчать про два висновки: по-перше, мислення людини розвивається дедалі краще у бік розширення своїх меж;

по-друге, людина постмодерну, володіючи неабиякою кмітливістю, використовує свої навички та вміння нераціонально. Так, знання людини спрямовуються не в корисному векторі їх застосування, а "розсіюються", подібно до розсіювання світла у фізиці. Однак, якщо можна сфокусувати світло, чому ми не можемо сконцентрувати енергію людини у потрібне русло з метою спрямування вмінь та навичок окремо взятого індивіда в єдину потужну систему, скеровану на ефективне вирішення низки проблем сучасності? Зокрема на пошуки шляхів подолання глобальних проблем; на перегляд людиною деструктивної складової у своїй природі; на переосмислення етичних та естетичних аспектів у житті. Дані цілі, з першого погляду, нагадують утопічні ідеї. Однак викладені вище ідеї не мають нічого спільного з утопією з огляду на те, що пропонується не "замінити" потреби і бажання індивіда, а переорієнтувати людину на новий спосіб осмислення дійсності, що послідовно призведе до зміни життєвої позиції громадянина добровільно і обдумано. Досягти такої переорієнтації суспільства можна ідеологією, опосередковано – через культуру, зокрема масову культуру.

Масова культура є фундаментом культури у цілому. Ідеологія, у свою чергу, відбиває взаємовідносини окремої людини та культури суспільства і так званий "плід" цієї взаємодії – мрію. Мрія оформлюється у витворі мистецтва так само, як, оформлюючись теоретично, стає ідеологією [Людина і світ : підр. / Л. В. Губерський, В. Г. Кремінь, А. О. Приятельчук та ін.; голов. ред. Л. В. Губерський. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2001. – С. 255]. Ідеологія та культура сприяють народженню саме такої і не інакшої мрії. Таким чином, отримуємо неперервний зв'язок "ідеології – культури – індивіда", розвиток якого нагадує "спіраль", спрямовану від найдавніших часів у бік майбутнього. Ця ж "спіраль" охоплює наукову сферу життя, політику, економіку, екологію тощо. Ця ж "спіраль" обмежує мислення людини тими кордонами, які задані існуючою ідеологією. Це закономірно і послідовно: ідеї суспільства поновлюються і мають замінювати одна одну [*Зиммель, Г.* Избранное. Т. 2. Созерцание жизни. – М. : Юрист, 1996. – 607 с.].

Однак, деякі закономірні зміни в ідеях не є прогресивними. Існуючий нині етичний регрес можна сприймати як наслідок відбиття негативних висновків колишніх ідеологічних систем у свідомості індивіда. Під таким кутом зору криза сучасної моралі являє собою механізм самозахисту людського мислення. Коли з'являється поняття "самозахисту", тоді логічно виникає питання про надання такого захисту для людини, за здійснення якого потреба у згаданому "самозахисті" знижувалась до нульової позначки. Механізм самозахисту втрачає свою актуальність, якщо людина відчуває впевненість у недоторканості до своїх інтересів з боку інших. Це передбачає консенсус між усіма учасниками дискурсу. Однак, різноманіття цілей діяльності кожної окремо взятої людини закономірно породжує протиріччя. Спроби створити таку ідеологію, згідно із якою кожен має "зручні" для цієї ідеології цілі, приречений на провал, оскільки такий підхід очевидно матиме в основі порушення прав людини на вільний вибір. Доти, поки будуть порушуватись права на свободу людини, громадяни протестуватимуть: чи то через невиконане доручення начальника, чи то через голодування водіїв задля отримання вищої заробітної платні.

Який вихід? Тут доречно звернутись до нелінійного мислення, розглядаючи ідеологію з точку зору міждисциплінарних теорій. Саме такий підхід дозволить поєднати усі необхідні галузі знань для вирішення питання про дисгармонію внутрішнього світу людини із зовнішнім, що є причиною деструктивного характеру людської сутності. А це вже – засновок для такої ідеології, яка має в основі не злам мрій кожного окремого громадянина, а їх переосмислення індивідом і подальше об'єднання прагнень людей та концентрація – "фокусування" – їх на нагальні проблеми. Такий підхід не зачіпає свободи громадянина, але скеровує його мислення на співробітництво з іншими задля досягнення спільної мети, яка також входить у сферу інтересів даної людини, а не є "ідеологічним насадженням" індивідові. Для досягнення панування у суспільстві ідеологія, котра вибудовувалася б на таких засадах, необхідно переглянути цінності, котрі диктує нам сучасна масова культура. Саме через неї можна вплинути на свідомість кожного. Масова культура є тим ґрунтом, на якому зерно вищезгаданої ідеології має шанс прорости. Важливість цієї еволюції обумовлюється тим, що подолання регресивної моралі, кризи мислення постає наразі засновком ефективного вирішення основних проблем сучасності шляхом концентрації енергії та її спрямування у вектор розвитку нового суспільства високоморальної, інтелектуальної, духовно багатої особистості.

Л. А. Чабак, канд. філос. наук, ЦППК, Чернігів

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЧЕРЕЗ ЛІТЕРАТУРНИЙ ТЕКСТ

Вплив ідеології на формування особистості є багатовекторним та здійснюється за допомогою низки засобів, пов'язаних з мистецтвом, політикою, тощо. Зокрема, яскравий матеріал для аналітики іде-

ологічного впливу дало XX століття, в якому було розроблено та використано цілу систему "впливу на маси". Друга світова війна та її наслідки, прояви "холодної війни" та протидії полярних політичних систем дали можливість розвитку певної сукупності ідей, настанов, гасел, доктрин. Доволі яскраво вони представлені в радянській ідеології. Ідеологічна платформа радянської системи ґрунтувалася на провідній ролі компартії в побудові соціалістичного, а потім комуністичного суспільства та визначенні робітничого класу як його передової сили. Існував ідеологічний відділ при ЦК КПРС та низка відповідних текстів, що розкривали основні ідеї радянського способу буття.

Прояви ідеології знаходять своє відображення в різних сферах життя, особливо в мистецтві – кіно, театрі, літературі тощо. Наприклад, в радянській системі мистецтво і митці, що долучалися до створення нової радянської культури, були тільки зброєю в боротьбі за свідомість мас. Фактично, твори та тексти не мали права "виходу в світ" без відповідного грифу ідеологічних інститутів "затверджено".

Така увага до мистецтва слова з боку ідеології не випадкова. Адже саме художня література, як один з видів мистецтва, що естетично відтворює життя за допомогою "красного" слова та, водночас, як один із суттєвих каналів ідеологічного впливу, тісто пов'язана з формуванням та вихованням особистості. Специфіка виховного потенціалу творів мистецтва полягає у формуванні певних настанов особистості, зокрема й естетичних, обумовлених соціальними факторами, а не лише її власною активністю. Формуючий рівень передбачає духовне збагачення особи під час пошуку, сприйняття, осмислення, інтерпретації ціннісного змісту, представленого в мистецьких новаціях. Зокрема, Р. Шульга вбачає формуючий вплив в "удосконаленні чуттєвої сфери людини, розширенні її знань про світ, у свідомому утвердженні власних естетичних принципів, у шляху до розуміння й прийняття інших естетичних принципів освоєння дійсності, в окресленні для себе нових цінних явищ, їх включенні в систему особистих цінностей" [*Шульга, Р. П.* Искусство и ценностные ориентации личности / Р. П. Шульга. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 22]. Виходячи з зазначеного, вплив тексту художньої літератури на читача є доволі складним, комплексним, він включає в себе низку рівнів та залежить від сукупності естетичних, психологічних, соціальних та інших чинників, що складають контекст літературно-комунікативного процесу.

При цьому можна прослідкувати певний ланцюг: вплив ідеології на текст – вплив тексту на особистість. Хоча заслуговує на увагу й думка про певну ідеологічність художньої літератури, вже закладену в самій її природі. Тобто, можна вести мову про певне "програмування", навіювання, вплив ідеології на автора, який має писати "саме так" та відповідна чітка спрямованість такого тексту на реципієнта. Читач, сприймаючи "близький" йому текст, вбирає авторські ідеї, а переломлюючи їх через власну свідомість та інтерпретуючи твір з власної точки зору, вступає у процес співтворчості. Ідеологічний вплив здатен не лише вплинути на особистість "тут і зараз" але й мати цілком далекосяжні наслідки. В будь-якому випадку ідеологія передбачає певні рамки, в яких відбувається становлення уявлень, переконань людини. Отже, можна вести мову про обмеження свободи й можливостей особистості, яке здійснюється завдяки ідеологічно забарвленому тексту майже підсвідомо. Щоправда, занадто суворий ідеологічний тиск провокує і спроби виходу за його рамки. Наприклад, суворість радянського ідеологічного цензурного контролю зумовила виникнення неофіційного "Самвидаву". Його поява для багатьох особистостей мала хоча б трохи компенсувати той, за висловом М. Жулинського, психоемоційний стан недовимовлення, недовираження в текстах [*Жулинський, М.* Заявити про себе культурою / М. Жулинський. – К. : Ґенеза, 2001. – С. 419]. Водночас й ідеологія, яку поділяє людина, стає часткою її особистості та її суб'єктності.

Як зазначає Г. Соловій "в ідеологічному наповненні літератури та у виробленні специфічної рецептивної настанови соцреалізму провідну роль відігравали принципи партійності, класовості літератури, ідеї інтернаціоналізму, творення "нової" людини і "нової" моралі". Аналіз ряду партійних постанов та різного роду документів першої половини XX ст., здійснений Г. Соловій, дозволяє вималювати образ імпліцитного читача – класово детермінованого, ідеологічно обмеженого, дезорієнтованого щодо власного національного коріння, увагу якого зосереджують лише на класовій боротьбі та соціальних питаннях. Такий читач повинен відмовитись від творчих рефлексій і не ставити під сумнів ідеологічні настанови соцреалістичних текстів. В той же час необхідність отримання естетичної насолоди виходила на другий план [*Соловій, Г. Р.* Читач в українському літературно-критичному дискурсі першої половини XX століття : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.06 / Г. Р. Соловій. – К., 2003. – С. 11–12]. При цьому в радянському мистецтві "для мас" наголос робився на формуванні позитивних, оптимістичних образів. Ідеологічна система чітко усвідомлювала, що для повноцінного сприйняття та впливу тексту на особистість необхідне створення відповідної психологічної установки.

Як правило, у процесі сприйняття ідеологічно забарвленого тексту відсутній сумнів, дискусія щодо правильності його настанов та творча рефлексія. Наприклад, рецепція текстів соціалістичного реалізму підпадала під певний контроль, акцент робився саме на соціальній вартості твору. Тим самим

особистість включалася у відповідне соціальне середовище. Твір з яскраво вираженою ідеологічною складовою передбачає певні параметри для мислення читача, нав'язані автором. Внаслідок чого не розвивається читацька уява, зникає необхідність декодування, інтерпретації змісту літературного тексту, з'являються ідеологічні штампи.

Отже, ідеологія може суттєво вплинути на формування особистості. Цей вплив проявляється у формуванні відповідних смаків, уподобань, переконань, формує відповідний погляд на життя. Особливо відчутний вплив ідеології на молоду особистість, в якої ще триває процес формування світоглядно-ціннісних установок. Тож вивчення впливу ідеології на формування особистості має бути комплексним та враховувати здобутки цілого ряду наук, таких як філософія, психологія, педагогіка, літературознавство, а також історія та політологія.

В. П. Шевченко, канд. фіз. -мат. наук, доц., КНУТШ, Київ

ІДЕОЛОГІЯ В ЕПОХУ ІНТЕРНЕТУ

За 40 років свого існування Інтернет перетворився із засобу комунікації та менеджменту на могутнє інформаційне знаряддя. ІТ упродовж останнього півстоліття кілька разів змінювали систему соціальних і моральних принципів та поглядів людей. Перехід від систем колективного користування, багатотермінальних комплексів до персональних комп'ютерів (ПК) у 80-ті роки привів до посилення тенденцій індивідуалізації, іноді навіть самоізоляції користувачів і програмістів. Це явище досить чітко спостерігалося як в Україні, так і в світі. Однак ця тенденція спочатку не мала такого помітного загальнолюдського впливу, оскільки кількість ПК і комп'ютерно освічених людей не була настільки значною, а засоби телекомунікації були недоступні пересічному громадянину.

Поява у 90-ті роки Всесвітнього павутиння (World Wide Web), значне здешевлення вартості ПК і телекомунікаційних послуг, впровадження локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, які об'єднували групи розробників і користувачів, призвели до посилення колективних факторів. З початком XXI століття практично кожна сім'я середнього статку у великих містах мала ПК з доступом до Інтернету.

Це призвело до значної деміфологізації ідеології: людей, які через Інтернет мають доступ до величезного обсягу детальної інформації, знають завдяки цьому точку зору опонентів з усього світу, можуть порівнювати дані з різних джерел і за різний період. Вводити в оману таких людей стало неможливо.

Розквіт Web тісно пов'язаний з появою понять "відкрите суспільство", "електронний уряд", "електронна комерція". Мережа не має ієрархії, вона децентралізована, а її елементи, як правило, не спеціалізовані і можуть виконувати в мережі будь-які функції. Кожна людина могла поширювати свої погляди, здійснювати власний бізнес не виходячи з хати. Це була пора яскравих сподівань і рожевих ілюзій, що "Інтернет врятує світ".

У цей час широкого поширення набуло мережеве лібертаріанство – "неформальна ідеологія віртуально встановлена в глобальній мережі, головним лейтмотивом якої є максимальне обмеження втручання держави в процес циркуляції інформаційних потоків" [*Емелин, В. А.* Киберпанк и сетевой либерализм. – http://emeline.narod.ru/cyberpunk.htm]. Головні ідейні принципи мережевого лібертаріанства сформульовані Дж. Барлоу в "Декларації незалежності кіберпростору" від 08.02.1996 [http://www.uis.kiev.ua/russian/win/~xyz/index.rus.html]. Декларація булла реакцією на прийняття "Акту про реформу телекомунікацій 1996 року" [http://transition.fcc.gov/Reports/tcom1996.pdf], який вводив відповідальність за нецензурні висловлювання й приниження в Інтернеті. Це був перший такого роду законодавчий акт, за допомогою якого держава прагнула покласти край безладу й безкарності в мережі.

Теракт 11 вересня остаточно розбив рожеві окуляри – держава повинна була втрутитися в безперешкодну циркуляцію інформації в Світовій мережі, тим самим поклавши край необмеженому обміну ідеологічними поглядами й теоріями. Хоча все це підштовхувалося позитивним бажанням поставити перешкоду тероризмові, "свободі" Інтернету, як майданчику вільного ідеологічного спілкування, було покладено край.

Наступна зміна наслідків впливу Інтернету на ідеологію пов'язана зі зрощуванням ІТ і мобільних технологій зв'язку, появою соціальних мереж. Можливість цілодобово тримати у власній кишені комп'ютер з доступом до мережі, за лічені хвилини передавати інформацію своїм "друзям", "друзям" їхніх "друзів" і т. д. стала інструментом юрби. Події 2010–2011 років у арабських країнах, заворушення в Лондоні продемонстрували реальну силу такого ідеологічного знаряддя.

В найближчі роки істотній вплив на політичні й соціальні інформаційні процеси здійснюватиме впровадження, так званих, хмарових обчислень, які вже почали застосовувати такі ІТ гіганти як Microsoft та Google. Технічні можливості обчислювальної техніки вже сьогодні дозволяють виконувати цілий ряд функцій не на власному комп'ютері, а на сервері мережі, причому невідомо де розта-

шованому. Індустрія (цілком можливо разом із політиками) готова зробити наступний крок – взагалі ліквідувати на персональних комп'ютерах будь-які накопичувачі інформації (HDD, CD, DVD, flash). Завдяки швидкодії сучасних каналів зв'язку вся приватна інформація може бути розміщена на серверах мережі й використовуватися, в разі потреби, програмами на тих же серверах. Доступ до особистої інформації буде, звісно, персоніфіковано за допомогою чогось на кшталт телефонної SIMкартки без якої входження в Інтернет буде неможливим. Центрами Інтернету стануть кілька світових лідерів, де зберігатиметься вся інформація і бронюватиметься місце для кожного користувача. Це означає, що транснаціональні компанії та уряди цих країн зможуть контролювати не лише обмін інформацією в мережі, як сьогодні, а й характер накопиченої інформації, читай характер думок користувача. Звісно, все це буде прикриватися розмовами про боротьбу з тероризмом, охороною авторських прав тощо.

Трансформації сучасних політичних ідеологій під впливом інформаційних технологій є, як правило, розвитком існуючих класичних теорій [*Быков, И. А.* Киберпространство как фактор развития политических идеологий // Политическая наука. – 2008. – № 2. – С. 79–98.]. Лібералізм в цілому, мабуть найкраще, зумів пристосуватися до нових умов. Незважаючи на це, глобальна економічна, інформаційна та цифрова нерівність сприяє появі нових ідеологічних систем [*Валлерстайн, И.* После либерализма. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.] Стрибки крайніх ідеологічних конструкцій: хакерство, кіберанархізм, кіберпанк, демонструють, що розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій, поява нових професійних груп (програмісти, системні адміністратори, Web-дізайнери) уможливлюють появу і нових ідеологічних конструкцій.

Підсумковуючи, можна погодитись із твердженням, що "нові засоби комунікації створюють нові можливості для ідеологічного конструювання дійсності" [*Тузиков, А. Р.* Идеология в рекламе и киберпространстве // Политическая наука. – 2003. – № 4. – С. 69]. У той же час домінуючий на сьогодні лібералізм довів, що може досить успішно відповісти на виклики нових технологій і навіть очолити цей процес, спрямувати його в потрібний бік.

А. В. Юрченко, студ., КНУТШ, Киев

РОЛЬ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЙ ИДЕОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНГИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Идеология (от идея и логия), система политических, правовых, нравственных, религиозных, эстетических и философских взглядов и идей, в которых осознаются и оцениваются отношения людей к действительности. Термин "Идеология" нередко употребляется также для обозначения ложного, иллюзорного, оторванного от действительности сознания [http://www.slovopedia.com/2/200/227324.html]. Достаточно интересное мнение об интерпретации идеологии высказал В. Парето, в его трактовке идеология существенно отличается от науки, и они не имеют между собой ничего общего. Если последняя опирается на наблюдения и логическое осмысление, то первая на чувства и веру. Определив, что чувства и вера являются важнейшими свойствами идеологии, Парето считает основной общественной функцией ее способность убеждать, воздействовать на умы и заставлять действовать [*Смирнов, И., Титов, В.* Философия : учебник для студ. высш. уч. зав. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 1998. – С. 22]. В нашем случаи нас интересует понятие мультикультурной идеологии, это политика, направленная на развитие и сохранение в отдельно взятой стране и в мире в целом культурных различий, и обосновывающая такую политику теория или идеология. Сегодня мультикультурали́зм занимает важное место в внешней политике стран мира. Надо понимать то, что это понятие не провозглашает слияние всех культур в едино, а совсем наоборот- параллельное существование культур с целью обогащение и включение новых элементов культур иммигрантов.

Проблема сегодняшних массовых выступлений в странах Европы против мультикультурной идиологии заключается в не знании до какой степени культурное многообразие можно считать приемлемым и относиться к нему терпимо и как обеспечить гармонию в этих условиях? Когда в рамках одного общества сосуществуют люди с разными культурными традициями, необходимо решить ряд проблем, чтобы обеспечить четкие и устраивающие всех правила общежития. Так, требуется общее согласие не только относительно того, какие нормы поведения считать приемлемыми или обязательными в общественных местах, но и какие вопросы могут легитимно считаться прерогативой государства [*Кукатас, Ч.* Теоретические основы мультикультурализма / Ч. Кукатас. – http://dialogs.org.ua/ua/issue_full.php?m_id=10227]. Общество реагирует на культурное многообразие по-разному, и не всегда эта реакция означает признание идеи мультикультурализма. Можно выделить пять вариантов такой реакции – изоляционизм, ассимиляторство, мягкий мультикультурализм, жесткий мультикультурализм, апартеид.

Изоляционизм это наиболее распространенный вариант, общество старается как можно меньше допустить возникновение культурного многообразия В первой из этих стран политика "Австралия для белых" была реализована первым актом австралийского парламента – Законом об иммиграции 1901 года. Первоначально цель иммиграционной политики австралийских властей состояла в ассимиляции мигрантов с преимущественно англо-кельтским населением. Въезд в страну на постоянное жительство тщательно контролировался, чтобы обеспечить принадлежность ее жителей к белой расе и британской культуре. Предпочтение отдавалось британцам, на втором месте были уроженцы Северной Европы. Общество или его правители могут выбрать путь изоляционизма, закрывая доступ всем "чужакам" кроме избранного меньшинства, по многим причинам. К примеру, мусульманская элита может препятствовать появлению в стране значительного немусульманского меньшинства, поскольку это может сократить число ее сторонников. Для сохранения культурного единообразия запрета на иммиграцию мало. Невозможно оборвать связь с другими странами, правительство должно дать правильную трактовку понятие мультикультурализма, так как прервать воздействия факторов культурной трансформации уже не возможно [Liberalism, Community and Culture. – Oxford : Clarendon Press, 1989; Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. – Oxford : Oxford University Press, 1995; Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship. – Oxford : Oxford University Press, 2001].

Л. М. Яковець, канд. філос. наук, доц., УДУФМТ, Київ

МІСЦЕ ІДЕОЛОГІЇ У ВІТЧИЗНЯНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ідеологія є конкретно-історичним системним відбиттям суттєвих сторін соціальної дійсності. Та виступає формою соціальної, групової, класової свідомості чи самосвідомості; система прийняття цінностей, в яких визначені докорінні інтереси нації, класу, групи їх позицій по відношенню до інших націй, держав, історично-суспільного розвитку інших ідеологій.

Одним з перших, хто звернувся до розуміння поняття ідеології був К. Маркс. Для К. Маркса ідеологічним є те, що відображається за допомогою певних уявлень. Цей світ уявлень протиставляється історичному світові, а останній отримує свою тяглість завдяки діяльності, її умовам, історії потреб, історії виробництва тощо.

Говорячи про подальшу розробку поняття ідеології, неможливо оминути постать Карла Мангейма. У своїй філософській системі він розглядає маркситський підхід у розкритті ідеології не як відправну точку, а лише як один з етапів осмислення цього феномену. Під поняттям ідеології він розуміє відчуття недовіри і підозри, які людина на кожному історичному етапі відчуває по відношенню до свого суперника.

Розглядаючи феномен ідеології, мабуть, варто було б зупинитися на взаємозв'язку ідеології та панування, і у цьому відношенні досить цікавим видається дослідження Макса Вебера. Він, в контексті свого мотиваційного підходу здійснює доповнювальний аналіз між правлячою групою і правлячим класом. Вводить дуже важливе поняття, поняття легітимності і обговорює зв'язок між прагненням легітимності та довірою до легітимності, зв'язок, на якому тримається система влади. Питання легітимності стосується мотиваційної моделі, оскільки взаємодію між прагненням і довірою слід розглядати у відповідному контексті, він може бути лише мотиваційним. Складається враження, що ідеологія опиняється в проміжку між притензіями системи влади на легітимність, і нашою відповіддю в термінах довіри.

Беручи до уваги усе вищезазначене, відмітимо, що нині Україна, перебуваючи у стані ідеологічного синкретизму, опиняється у доволі небезпечній ситуації, беручи до уваги відсутність чіткого уявлення про альтернативну ідеологічну доктрину. Перш за все, нам слід відзначити, що ідеологія має бути консолідуючим, а не роз'єднуючим чинником. Її завдання – об'єднання суспільства та визначення його самоідентичності, тут ідеологія має виступити як "опікун ідентичності". Також одним з ключових її завдянь є легітимація як влади в цілому, так і системи норм зокрема. У цьому сенсі можна говорити про ідеологію як спосіб легітимації існуючої, реальної системи влади та управління. Влада, в тому числі і правова, потребує довіри суб'єкта, а це можливо лише за умови встановлення принципу верховенства права, не лише на суто формальному, але й практичному рівні. Це є базова відмінність від тоталітарної ідеологічної доктрини, коли правляча еліта керується радше принципом доцільності та вибірковості, ніж верховенства права. Суспільство має відчувати наявність і переваги принципу верховенства права, що дає змогу легітимації влади, показником якої є високий рівень довіри суспільства. Такий стан справ, у свою чергу, дасть моральне право органам влади вимагати дотримання букви закону усіма громадянами, незалежно від майнового і соціального статусу. Водночас ми отримуємо дієвий механізм, який дозволить почати процес руйнації класичної системи "свій-чужий", замінюючи її принципом відповідальності й рівності усіх перед законом.

Наступним базовим моментом ідеологічної доктрини має бути принцип свободного розвитку особистості. Саме цей фактор убезпечує країну від глибоких системних криз, оскільки ми тут маємо постійне підживлення влади альтернативними ідеями та позиціями, які надходять із самого суспільства. Водночас, особистість відчуває свою відповідальність та значущість у справі розвитку країни. Висловлювати свою власну громадську позицію стає не небезпечно, а престижно, оскільки саме від неї залежить майбутнє твоєї країни.

Т. В. Яковишина, канд. пед. наук, доц., РДГУ, Рівне

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СІМЕЙНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Сьогодення вимагає серйозних змін у сфері формування особистості, зумовлених впливом таких основних тенденцій, як підвищення динамізму соціальних процесів, що сприяє становленню нового типу суспільства, зорієнтованого переважно на майбутнє; подолання тоталітаризму на соціально-політичному і світоглядному рівнях, усвідомлення значущості національних та загальнолюдських цінностей, культури як предметно-змістового й предметно-діяльнісного контексту цього процесу тощо. Внаслідок цього на перший план виходить виховання в індивіда здатності до життєвого самовизначення, засвоєння навичок "соціальної вибудови", самовиховання. Провідне завдання освітніх закладів полягає не лише у відтворенні та поширенні знань про сучасну сім'ю, інтерпретація взаємовідносин в ній, а й в тому, що педагоги самі приймають участь у побудові стосунків, що заміщують сімейне спілкування.

Гострою залишається дискусія з питань соціалізації підростаючого покоління і змісту виховання, що відбувається на фоні зміни соціального й культурного ладу українського суспільства упродовж останніх двох десятків років. Власне, зауважимо, що сімейна модель агентів суспільного виховання носить ідеологічний характер, оскільки їхня діяльність відображає іноді невідповідних і конкуруючих інтересів різних соціальних сил.

Розвиток особистості здійснюється в процесі її соціалізації, виховання та саморозвитку, що є компонентами цілісного процесу, а також під впливом великої кількості обставин, які умовно можна звести до таких груп:

- макрофактори (суспільства, держав, планета, світ і навіть космос);
- мезафактори (етнокультурні умови, тип поселення, в яких живе і розвивається людина);
- мікрофактори (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільні виховні установи, педагогічна преса, товариство ровесників, Церква, засоби масової інформації та інші інститути виховання).

Звідси, суть поняття соціалізації полягає в набутті людиною статусу суспільного індивіда, включення в активне соціальне життя, засвоєння основної системи духовних цінностей, колективного досвіду. Отже, соціалізація – процес двобічний. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству і соціальним групам, до яких він належить. А з другого – в процесі соціалізації він активно включається в систему соціальних зв'язків і набуває суспільного досвіду.

Сім'я, як правило, формує власну соціально-ціннісну спрямованість, яку й передає дітям. Як слушно зауважує Кравченко Т., соціалізацію в сім'ї можна розглядати у дворівневому вимірі: як результат цілеспрямованого процесу виховання і результат соціального научіння. У свою чергу, соціальне научіння також здійснюється за двома основними напрямами. З одного боку, соціальний досвід набувається в процесі безпосередньої взаємодії дитини з батьками, братами і сестрами, а з іншого – за рахунок спостереження за особливостями соціальної взаємодії інших членів сім'ї. Будь-яка деформація сім'ї призводить до негативних наслідків у розвитку особистості дитини [*Кравченко, Т.* Вплив сім'ї на соціалізацію підлітків. Режим доступу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=75&c=1784].

Запорукою успіху в розв'язанні завдань формування особистості є розуміння сімейної ідеології агентів суспільного виховання (засобів масової інформації, психолого-педагогічної преси, традиційної педагогіки, Церкви) як результату розвитку їхніх міжінституційних взаємовідносин, що відображає конкуруючий характер уявлень про роль сім'ї у становленні особистості.

Отже, формування особистості починається в сім'ї, адже в дошкільному віці у дитини з'являються потреби, а з часом й здатності встановлювати й підтримувати контакти з оточуючими людьми, дорожити ними. Загалом особистість, про яку йдеться на сторінках популярних психолого-педагогічних видань, визначається моделлю відносин, а функції сім'ї зводяться до однієї найважливішої – бути місцем, де можна завжди сховатися від небезпек ззовні. Сімейні стосунки для більшості населення стають не лише звичним, одночасно найважливішим засобом існування людини, а й вагомим засобом існування людини і його самореалізації суспільстві.

ЗМІСТ

Секція 1
ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ФЕНОМЕНУ ІДЕОЛОГІЇ

Бандурка А. С.
До філософського аналізу сучасної державної ідеології ... 3

Бевз М. В.
Нові ідеологічні тенденції у сучасному політикумі ... 4

Буян В. В.
Співвідношення міфу й ідеології ... 5

Власова Т. И.
Феминизм vs. постфеминизм: нарративы и идеология ... 7

Воловик В. І.
Ідеологія: сутність і зміст поняття. ... 8

Гапоненко В. А.
Ідеологічна складова демократизації суспільства в Україні ... 9

Гачко О. І.
Про семіотичну природу первородного гріха. Дискурс влади в Книзі Буття 2,4б-3,24 ... 10

Голубчук В. С.
Екологізм як ідеологія перебудови політичних відносин ... 11

Гончаренко М. М.
"Екологізація" як ідеологема сучасності ... 12

Гордієнко М. Г.
Баланс ідеології та релігії в оптимізації суспільних відносин ... 13

Даренська В. М.
Національна ідентичність як ідеологічний конструкт (історичний аспект) ... 15

Даренський В. Ю.
"Революція" як ідеологічний концепт: історичні варіації та інваріанти ... 17

Димерець Р. Й.
Ідеологія і реальність: перцептивно-нормативний вимір ... 18

Діденко Л. В.
Основи ідеєвпровадження: технологія "сумнів" ... 19

Довгерт А. С.
Два кодекса – дві ідеології ... 20

Зборовська К. Б.
Значення ідеології для становлення ідеї національної самосвідомості в Україні періоду бароко ... 21

Зелинский Н. Е., Моргунов Г. В.
Прогностическая и конструктивная роль идеологии ... 22

Зубов В. А.
Идеологический комплекс современного Китая ... 23

Зубрицька Л. Й.
Специфіка ідентифікаційної функції ідеологічних програм політичних партій сучасності ... 25

Іщенко О. М.
Ідеологія: спроба реабілітації в контексті суспільства ризику ... 26

Калач Д. М.
Інтерпретація проблеми "людина–світ" у філософських концепціях
Г. С. Сковороди та П. Д. Юркевича ... 27

Кирик В. Л., Кирилюк Ф. М., Хилько М. І.
Екологізм як ідеологія постмодерну ... 28

Клявін Д. Р.
Суть поняття влади в класичному ісламі ... 30

Кляшторний М. Д.
Політика та ідеологія ... 31

Колотило В. В.
Структуруючі складові ідеології ... 32

Комленко О. В.
Коранічне тлумачення соціальної доктрини ісламу ... 33

Конотоп Л. Г., Конотоп Г. О.
Сьогодення України і ідеологія фізіократів ... 34

Корабльова В. М.
Сучасність як ідеологема: модерн, постмодерн і капіталізм ... 34

Корбуш Ю. О.
Українська діаспора : ідеологія чи ідейність? ... 35

Кривега Л. Д.
Арабский мир 2011: идеологический фактор социальных потрясений ... 36

Кудин О. О.
Іслам: політичний аспект ... 37

Левченюк Є. В.
Глобалізм як ідеологічний орієнтир розвитку сучасного світу ... 38

Маковецкий Е. А.
Противоречия идеологии культурного наследия ... 39

Маслаков А. С.
Г. Гегель: государство модерна и политическая идеология ... 40

Медвідь Ф. М., Медвідь А. М.
Консерватизм як ідеологія розбудови Української держави ... 41

Мережко А. А.
Учения Рейснера и Альтюссера об идеологической природе государства ... 43

Микольченко В. С.
Героїзм як складова української ідеології ... 45

Недюха Н. М.
Правова ідеологія як політико-правовий феномен ... 46

Неліпа Д. В.
Дослідження національної ідеї в сучасній українській політології: роль системного аналізу ... 47

Николаенко Л. Г.
Идеологический метод в современном обществознании ... 48

Олексійчук Л. В.
Соціально-юридична характеристика церковного права ... 50

Олещук П. М.
Ідеологія та псевдоідеологія у електоральному процесі ... 51

Онопко О. В.
Ідеологія і "герой" в українських політичних міфах ... 52

Павленко Л. А.
Перехідна доба: релігія, релігійна філософія і філософія ... 54

Петриковская Е. С.
Идеология с антропологической точки зрения ... 54

Петрук Н. К., Левченко А. В.
Ідеологія у парадигмальних вимірах сучасної соціальної науки ... 56

Полисаєв О. П., Хилько М. І.
Міфологізація трансформаційних процесів в Україні ... 57

Приятельчук А. О.
Ідеологія: родова, типова, видова та формоутворююча сутність ... 58

Рик С. М.
Ідеологічна ефективність політичної міфології ... 59

Сенцов А. Э.
Особенности представления концепта будущего
в современной российской политической идеологии ... 60

Слюсар В. М.
Сатьяграха: насилля без насилля ... 61

Сорокін В. В.
Традиції ліберального індивідуалізму та соціалістичного комунітаризму в анархізмі ... 63

Стасюк Л. О.
Тематизація співвідношення ідеології та релігії ... 63

Ткач А. О.
Суперечність ідей "нових правих" та традиційного консерватизму ... 64

Ткач О. І.
Можливості неоліберальної глобалізації в країнах Латинської Америки ... 65

Туренко В. В.
До питання про націософські основи ідеології українського організованого націоналізму (ОУН) ... 66

Федорченко В. М.
Ліберальні цінності в контексті легітимації політичного режиму в Україні ... 67

Хилько М. М.
Вплив контенту змі на формування політичної культури і становлення ідеологій ... 69

Цвих В. Ф.
Молодіжна політика: ідеологічне забезпечення ... 71

Цимбал Т. В.
Характер еміграції в умовах тоталітаризму ... 73

Шафаренко Ж. Ю.
Ідеологічні смисли глобалізму в контексті розвитку світового співтовариства ... 74

Швырков А. И.
Либеральная демократия как глобальная идеология и политический pr ... 75

Шиленко Б. Є.
Ідеологічні трансформації релігії ... 76

Шишкін Д. О.
Ідеологія у постмодерному контексті ... 77

Щербак С. И.
Идеология и повседневность ... 78

Ярмоліцька Н. В.
Поняття "ідеологія": трансформація сенсів-значень ... 78

Секція 2
ЕКОНОМІЧНІ ІДЕОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ТА СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАННІСТЬ

Базилевич В. Д.
Идеология как символическая власть ... 81

Баранівський В. Ф.
Ідеологія центризму як підгрунтя економічної безпеки України ... 82

Баюра Д. О.
Соціалізація економічних відносин крізь призму формування корпоративної соціальної відповідальності ... 83

Більовський О. А.
Сьогодення ринкового суспільства та майбутнє неоліберальної ідеології ... 84

Бондар А. Г.
Новітні інформаційні технології у сучасному політичному просторі: просування територіальних брендів через технологію product placement ... 85

Вергун В. А.
Соціальна спрямованість сучасного міжнародного бізнесу ... 87

Вірченко А. А.
Криза ідеології економічного лібералізму в контексті глобальних фінансово-економічних потрясінь 2008–2010 рр. ... 88

Вірченко В. В.
Неоінституціональна теорія як основа нової ліберальної економічної ідеології ... 89

Войнаровська Л. І.
Концепція "цілераціональності"як форма економічної ідеології ... 91

Гайдай Т. В.
Економічна ідеологія як чинник інституційних змін: методологічний аспект ... 92

Горбачик А. П.
Динаміка регіональних особливостей ідеологічних орієнтацій в сучасній Україні (за матеріалами емпіричних соціологічних досліджень) ... 93

Гражевська Н. І.
Еволюція сучасних економічних систем у контексті концепції пасіонарності ... 93

Дука А. П.
Економічні витоки ідеології формування заощаджень ... 95

Жилінська О. І.
Ідеологічний контекст менеджменту ... 96

Забєля М. С.
Економічна модель демократії та можливості політичного поля ... 98

Ильин В. В.
"Лингвистический капитал" в условиях глобализации ... 100

Караульна Н. В., Гура В. Л.
Особливості економічної ідеології українських підприємців ... 101

Кондрашова-Діденко В. І.
Інтелектономічна ідеологія ... 102

Красота О. В.
Роль ідеології в економічних теоріях ... 103

Маслов А. О.
Пошуки нової економічної ідеології для національної економіки в умовах становлення інформаційного суспільства та інформаційної економіки ... 104

Мостепанюк А. В.
Відображення ідеології державно-приватного партнерства
в концепції модернізації економіки України 105

Нагорняк Т. Л.
Національний брендинг як економічна ідеологія держави 107

Нестеренко О. П.
Ідеологія австрійського неолібералізму 108

Твердовська О. В.
Економіко-ідеологічні системи в контексті суспільного поступу 109

Товмаш Є. А.
Ідеологічні смисли функціонування капіталізму 110

Филюк В. В.
Погляди Л. фон Мізеса на сутність та значення економічної ідеології 111

Фірсова С. Г.
Українська практика формування соціальної відповідальності бізнесу 113

Шаповал О. П.
Суперечності неоліберальної ідеології 115

Шнирков О. І.
Глобальні виміри регіональних торговельних угод та Україна 116

Секція 3
ІСТОРИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІДЕОЛОГІЇ

Ахтирська Н. М.
Ідеологія судового пізнання подолання стереотипів та наближення до істини 118

Безклубий І. А.
Право як провідник національної ідеї 119

Біленчук П. Д.
Міграційна ідеологія України у контексті цивілізаційної трансформації світу 120

Богатирьова Н. В.
Ідеологія і правосвідомість 121

Вилков В. Ю.
Проект "политическая нация": украинские теоретико-идеологические ориентиры 121

Гусєва Н. Ю.
Конструктивна роль ідеології у розвитку держави й суспільства 123

Ковальчук О. М.
Правова ідеологія – складова демократизації суспільства 124

Кондратьєва І. В.
Релігійна психологія та релігійна ідеологія як складові існування релігії 125

Коршук Р. М.
Місія нації як складова національної ідеї 127

Котюк І. І.
Світоглядні принципи як засоби пізнання у сфері судочинства 129

Котюк І. І., Мусієнко А. В.
Життя людини в системі соціальних цінностей 130

Крижанівський В. П.
"Історія русів" як явище в розвитку української національної ідеї 131

Латигіна Н. А.
Українська національна ідея: історичний аспект 131

Малкіна Г. М.
Ідеологія та політична наука у США: особливості взаємодії 133

Матвієнко В. М.
Сучасна ідеологія реформування інституцій 134

Мохнатюк І. О.
Сучасні орієнтири ідеології освіти 135

Муравйов В. І.
Ідеологія європейської інтеграції 136

Носік В. В.
Правова ідеологія земельної реформи в Україні: методологія, теорія, практика 137

Петренко І. І.
Демократизація: делегітимація авторитаризму і втілення соціального плюралізму 139

Пижик А. М.
Кінематограф як засіб поширення комуністичної ідеології в УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.) .. 140

Руденко Б. Б.
Юридичне знання та ідеологія: проблема співвідношення 141

Салтовський О. І.
Засади формування державницької ідеології князівської доби 143

Саракун Л. П.
Феномен ідеології в історії культури 144

Скригонюк М. І.
Плебсологія як нова форма правової ідеології в сучасному світі 145

Судаков В. І.
Ідеологічні детермінанти розвитку університетської освіти в умовах культурної глобалізації 147

Тишкун Ю. Я.
До питання про ідеологію бюрократії 148

Товмаш Д. А.
Ідеологічне забезпечення управлінського процесу 149

Федірко І. П., Косілова О. І.
Правова ідеологія як чинник розбудови Української держави 150

Шляхтун П. П.
Ідеологічні засади конституцій 151

Секція 4
ІДЕОЛОГІЯ І ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Андрєєва О. М.
Ідеологія міфотворчості як чинник формування української ідентичності 153

Бегаль В. М.
Ідеологія як складова іміджу політичного лідера 154

Бегаль О. М.
Ідеологія як основа соціальної активності особистості у сучасному українському суспільстві 155

Білецька Л. В.
Ідеологічні засади сучасної України 156

Бойко С. В.
Роль ідеології у формуванні гуманістичних цінностей особистості в постіндустріальну епоху 157

Бурдейна І. В.
Ідейно-світоглядне становлення студента 158

Василенко К. М.
Політичний конфлікт і шляхи його вирішення в партійно-політичних виданнях 159

Власенко Ф. П., Сєрова Ю. В.
Конструктивна роль ідеології у формуванні особистості 161

Внучко С. М.
Вплив ідеології на формування світогляду особистості 162

Волік К. Ю.
Вплив ідеології на сприйняття суспільством державної іміджевої політики 163

Воропаєва Т. С.
Трансформація уявлень громадян України про національну ідею 165

Гавдяк О. В.
Аспекти формування особистості в релігієзнавчо-богословській думці
університету Св. Володимира 166

Гандзюк Л. А.
Естетичний смак як важлива складова формування загальної культури студентів 167

Гнатюк В. М.
Фальсифікації фольклору як засіб ідеолгічного впливу на суспільство 168

Гончаренко Н. А.
Ідеологія в добу постмодернізму: соціальний капітал особистості, спільноти чи суспільства? 170

Гресько О. В.
Сучасна ідеологія і формування особистості трансформаційного суспільства 171

Гриньків А. П.
Специфіка функціонування ідеології в масовій культурі 172

Дайнеко В. В., Плахотнюк Н. О.
Формування особистості в сучасному просторі міфологізації реальності 173

Ковнір О. І.
Механізм формування політичної культури курсантів
вищих морських навчальних закладів І–ІІ рівнів акредитації 174

Коломоєць А. В.
Використання символічного насильства в якості інструменту ідеологічного впливу 175

Костюк О. В.
Формування ціннісних орієнтацій молоді в контексті системи освіти сучасної України 176

Куксенко А. С.
Роль історичної пам'яті та напрямки розвитку особистості
в процесі становлення національної ідеї 177

Легкун Т. В.
Наукове та релігійне знання в ідеологічному вимірі 178

Лужкова О. О.
Роль морально-естетичного ідеалу в сучасній українській ідеології 180

Морарь М. В.
Місце і роль партійної ідеології у трансформаційних суспільствах 181

М'яловська А. В.
Феномен жертвопринесення як найважливіший акт
становлення особистості у творчості К. Г. Юнга 182

Ніколаєва Д.
Взаємовплив наукового і релігійного світогляду в контексті сучасності 183

Носова Б. М.
Дискурс європейської України у системі соціальних комунікацій як сегмент ідеології 185

Обушний М. І.
До питання ідеологічної ангажованості політичних партій України 186

Овчаренко К. Ф.
Християнський виховний ідеал за Григорієм Ващенко 187

Палагута В. И.
Проблема идеологической основы процесса субъективации 188

Пілецький Є. А.
Православна аскеза як чинник формування особистості 189

Предко О. І.
Міфи та стереотипи як конструкти ідеологем 191

Пугач В. Г.
Ідеологія як обов'язкова умова існування та розвитку держави 192

Рибачок Х. А.
Суб'єкт та ідеологія: набуття і втрата суб'єктивності 193

Рибка Н. М.
Ідеологія як система стереотипів 194

Романенко О. М.
Вплив ідеології на формування політичних поглядів особистості 195

Романюк О. В.
Вплив гуманітарної освіти на особистість студента-медика 196

Савицька І. М.
Проблеми національної свідомості та свободи особистості в українському суспільстві: фактори та критерії їх зростання 198

Сайтарли І. А.
Після ліберальної соціокультури, або соціальні наслідки ідеології споживання 199

Салій І. Р.
Ідеологія та соціальна уява 200

Сарнавська О. В.
Особливості харизматичного лідерства 201

Семенюк І. В.
Порівняльний аналіз моделей західної та східної соціальності 202

Сєкунова Ю. В.
Роль та значення ідеології у формуванні особистості на сучасному етапі 203

Скалацький В. М.
Деструктивні тенденції формування особистості в інформаційному суспільстві 205

Сухарева К. В.
Ідеологія сучасного туризму: подолання обмеженности повсякденного буття та розвиток людини 205

Утюж И. Г.
Идеология образования – этический социализм 207

Цвібель А. О.
Криза сучасної моралі як проблема взаємодії "людина – культура – ідеологія" 208

Чабак Л. А.
Вплив ідеології на формування особистості через літературний текст 209

Шевченко В. П.
Ідеологія в епоху інтернету 211

Юрченко А. В.
Роль мультикультурной идеологии в формировангии толерантности человека 212

Яковець Л. М.
Місце ідеології у вітчизняному суспільстві 213

Яковишина Т. В.
Проблема формування особистості в контексті сімейної ідеології 214

Наукове видання

ІДЕОЛОГІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ (19–20 ЖОВТНЯ 2011 РОКУ, КИЇВ)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ І ВИСТУПІВ

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено у Видавничо-поліграфічному центрі "Київський університет"
Виконавець *Д. Ананьївський*

**Підписано до друку 10.10.11. Формат 60x84$^{1/8}$. Гарнітура Times. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 200. Ум. друк. арк. 26,04. Обл.-вид. арк. 28. Зам. № 211-5801.**

**Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua
WWW: http://vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.**